

Κανάκη Γερωνυμάκη

ΣΦΑΚΙΑΝΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

Ότι χάθηκε και ότι χάνεται

Β' Έκδοση συμπληρωμένη και βελτιωμένη

Αθήνα 1993

*Το βιβλίο αυτό αφιερώνεται
στη μνήμη της μητέρας μου Όλγας
(το γένος Καγιαδάκη)
που στο μνημονικό της οφείλεται
μεγάλο μέρος της ύλης του.*

Κανάκη Γερωνυμάκη

ΣΦΑΚΙΑΝΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

Ότι χάθηκε και ότι χάνεται

Αθήνα 1993

Τα Σφακιά

Λίγο χώμα μες στους βράχους, μια επαρχία αρχοντικιά,
θάλασσα, βουνά, φαράγγια, να τι είναι τα Σφακιά!

Κάτι γραφικά ακρογιάλια κι όρμοι εις το Λιβυκό,
το σαμαριανό φαράγγι που' ν' στη γη μοναδικό.

Μοναδικά 'ναι και τ' αγρίμια κοντά στα Σφακιανά χωριά
που συμβολίζουν περήφانيا, λεβεντοσύνη, λευτεριά.

Εδώ υψώνονται με χάρη αυτά τα Όρη τα Λευκά
και στενίζουν δυο πελάγη, περήφανα, επιβλητικά.

Εδώ θα δούμε τον τσοπάνη με το μεγάλο γιδαριό,
στα πρόβατά του κυβερνήτη και καπετάνιο στο χωριό.

Εδώ τα άγρια φαράγγια, αν είχαν στόμα και μιλιό,
πολλά θα ήξεραν να πούνε γι' αυτά που είδανε παλιά:

«Γνωρίσαμε σ' αυτό τον τόπο κάτι ανήμερα θεριά,
όπου με τον ηρωισμό τους εφέρανε τη λευτεριά.

Είδαμε 'δω να περπατούνε εκείνες οι τρανές μορφές,
όπου αθάνατες θα μείνουν, όπως τις σφακιανές κορφές.

Είδαμε 'μεις αυτοθυσίες, είδαμε μπόρες τρομερές
και να γίνει το τόπος στάχτη τον είδαμε πολλές φορές.

Όμως δεν είδαμε ποτές μας και κλονισμένο ηθικό,
μα πάντα ήτανε ακμαίο, πάντα επαναστατικό.

Το άγριο και το ωραίο και το περήφανο μαζί,
όλη η Κρήτη μας απόφια, εδώ σ' αυτό τον τόπο ζει.

Κανάκης Γερωνυμάκης

Ασφένδου 1969.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Κάθε τόπος έχει το δικό του λαογραφικό πλούτο, αφού έχει τις δικές του ιδιαιτερότητες. Η επαρχία Σφακίων όμως, είχε από παλιά σημαντικές ιδιαιτερότητες, ακόμα και σε σχέση με τις γειτονικές της επαρχίες. Κι αυτό γιατί αποτελούσε, ανέκαθεν, μια χωριστή γεωγραφική ενότητα, αφού τα γύρω βουνά την απομόνωναν από τους γειτονικούς τόπους. Έτσι η λίγη επαφή με τους άλλους Κρήτες, οι διαφορετικές ασχολίες, ο διαφορετικός τρόπος ζωής, το διαφορετικό φυσικό περιβάλλον και η μη μόνιμη παραμονή καταχτητών στα Σφακιά συντέλεσαν στη δημιουργία των σημαντικών αυτών ιδιαιτεροτήτων.

Αυτά, βέβαια, μέχρι τις αρχές του αιώνα μας. Γιατί σήμερα, ούτε απομονωμένη είναι η επαρχία Σφακίων, ούτε διαφορετικό τρόπο ζωής κάνουν οι Σφακιανοί από τους άλλους Κρήτες, ούτε κατακτητές υπάρχουν στο υπόλοιπο νησί. Έτσι οι ιδιαιτερότητες, σταδιακά, έχουν αρχίσει να εκλείπουν.

Όταν ήμουν μικρός είχα παρατηρήσει ότι η γενιά του παππού μου μιλούσε διαφορετικά από τη γενιά ακόμα και των γονέων μου. Ο παππούς μου έλεγε, ακόμα, «έχουσι» αντί «έχουν», «αρίχημτα» αντί «αναρίθμητα», και «ελέ» αντί για «ελιά», κ.τ.λ. Η γλώσσα των τραγουδιών του Δασκαλογιάννη και του Αληδάκη ήταν, τότε, ακόμα ζωντανή.

Παραπέρα οι άνθρωποι στα Σφακιά σκέφτονταν, τότε, διαφορετικά. Ήταν η εποχή που οι νέες άρχιζαν να βάζουν «ζαπονέ» μανίκια και «ντεκολτέ». Αυτά ήταν, βέβαια, πολύ τολμηρά πράγματα για τους γέροντες της εποχής εκείνης, που δεν τα συγχωρούσαν...

Λίγο αργότερα διαπίστωνα ότι πολλά ήθη κι έθιμα ατονούσαν κι άλλα αλλοιώνονταν. Μου άρεσε, τότε, να καταγράφω ορισμένες φρά-

σεις και κάποιες παροιμίες. Ήταν κιόλας το πρώτο λαογραφικό υλικό που συγκέντρωσα, πριν μάλιστα ακούσω τη λέξη «Λαογραφία».

Όταν μεγάλωσα αρκετά, σκέφτηκα ότι, αφού μένω μόνιμα στα Σφακιά, μπορώ να συγκεντρώσω πολλά στοιχεία από το λαογραφικό τους πλούτο και να τον κάνω βιβλίο, πιστεύοντας ότι έτσι κάτι θα πρόσφερα. Γι' αρκετά χρόνια λοιπόν κρατούσα μπλοκάκι και μολύβι στην τσέπη μου κι έγραφα ό,τι έπεφτε στην αντίληψή μου, μια λέξη, μια παροιμία, ένα ανέκδοτο, ένα τραγούδι κ.τ.λ.

Ο αναγνώστης, όμως, αυτού του βιβλίου θα συναντήσει και κάμποσα λαογραφικά στοιχεία, κυρίως παροιμίες, ανέκδοτα και διδακτικές ιστορίες, που ίσως να μη δημιουργήθηκαν στα Σφακιά. Σε κάποιες περιπτώσεις πρόκειται για μύθους του Αισώπου λίγο ή πολύ παραλλαγμένους. Μερικά, επίσης, στοιχεία τα έχω δει και σε άλλα βιβλία. Πάντως ό,τι γράφω ή το έζησα ο ίδιος ή το άκουσα από χωρικούς της επαρχίας μας.

Πολλές φορές ο αναγνώστης του βιβλίου μου θα συναντήσει ιδιωματικές λέξεις ή φράσεις που ήταν στην «καθομιλουμένη» των Σφακιών, πριν από μισό αιώνα. Αυτό φαίνεται έντονα, εκτός από τα τραγούδια, παροιμίες κ.τ.λ., στους διαλόγους και στους περισσότερους διδακτικούς μύθους. Πρέπει βέβαια να εξηγήσω ότι δεν τήρησα, στις περιπτώσεις αυτές, πάντα τους ίδιους κανόνες. Έτσι, για παράδειγμα γράφω αλλού «έχομε» και αλλού «έχομεν – ε» κ.τ.λ. γιατί ακόμα και μέχρι σήμερα ο ίδιος άνθρωπος χρησιμοποιεί και στην ίδια φράση και τους δυο τύπους. (Εφάγαμεν – ε γιαούρη κ' ήπιαμε γ – και κρασί).

Κάποια σκίτσα, που παραθέτω, οφείλω να ομολογήσω ότι δεν είναι ούτε καλλιτεχνικά ούτε συμμετρικά. Νομίζω, όμως, ότι είναι «ομιλητικά». Είναι εικόνες που τις έζησα, εκτός από το «αλετριγουδειό». Για να κάνω αυτό το σκίτσο με βοήθησαν οι περιγραφές των γεροντότερων, τα ερείπια των αλετριγουδειών που πρόλαβα και οι φάμπρικες που άλεθαν με μουλάρι, κι έσφιγγαν με βίντσι, αλλά ταυτόχρονα διατηρούσαν αρκετά στοιχεία των αλετριγουδειών.

Από τα παραπάνω που ανέφερα, φαίνεται ότι το βιβλίο μου είναι καθαρά λαογραφικό. Αν ο αναγνώστης του, διαβάζοντάς το, διαπιστώσει ότι πρόσφερα κάτι, έστω και ελάχιστο, για τη διάσωση της πολιτιστικής κληρονομιάς του τόπου που γεννήθηκα κι έζησα, θα θεωρήσω τον εαυτό μου ευτυχή.

Κανάκης Γερωνυμάκης

ο *Επισημάνσεις ενός φίλου.*

Τα Σφακιά είναι η επαρχία της ελληνικής επικράτειας με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματά της.

Κατέχει τη νότια εσχατιά της Δυτικής Κρήτης και συνορεύει από το νότο με το ανυπότακτο Λιβυκό πέλαγος και από το Βορρά με τις απόκρημνες Σφακιανές Μασάρες, οι οποίες και είναι αναπόσπαστο τμήμα των.

Η απομονωμένη θέση των Σφακίων συντέλεσε ώστε να γαλουχηθεί ένας λαός ιστορικός και διαφορετικός.

Οι διάφοροι κατακτητές, Άραβες, Ενετοί και Τούρκοι, δεν κατόρθωσαν να τον δαμάσουν. Οι ατίθασοι κάτοικοι του περιγύρου των Σφακίων, που συγκρούονταν με τους κυριάρχους του νησιού, έβρισκαν άσυλο στα Σφακιά.

Έποικοι και γηγενείς διαμόρφωσαν με την πάροδο των αιώνων έναν ασυμβίβαστο, πολεμικό και υπερηφανο λαό, ο οποίος απολάμβανε την αυτοδιοίκηση, που στερούνταν οι κάτοικοι των άλλων περιοχών.

Σφυρηλάτησαν με την πάροδο των ετών μια κοινωνία κλειστή, συντηρητική και ιδιότυπη.

Τις ιδιαιτερότητες της σφακιανής κοινωνίας επισήμαναν όλοι οι περιηγητές και τις κατέγραψαν στις εκθέσεις των.

Ο Σπραττ γράφει: «Οι Σφακιανοί είναι αποφασιστικοί βουνησιοί άνθρωποι. Λίγο σέβονται τους νόμους και τα δικαιώματα των άλλων, που δεν είναι σύμφωνα με τα δικά τους έθιμα ή τα ατομικά τους συμφέροντα. Η άγρια και απότομη φύση των Σφακίων έχει επιδράσει στην διαμόρφωση του αγέρωχου και ατίθασου χαρακτήρα του Σφακιανού».

Μία τόσο πλούσια σε εθνικό βίο περιοχή, όπως των Σφακίων, φυσικό ήταν να πλαισιωθεί και με πλούσιο κοινωνικό βίο.

Η λαογραφία που έχει ως αντικείμενό της τον κοινωνικό και ψυχικό βίο ενός λαού είναι πάρα πολύ πλούσια για την επαρχία των Σφακίων.

Ο συγγραφέας του βιβλίου «Σφακιανή Λαογραφία» Κανάκης Γερωνυμάκης εγγυάται την εγκυρότητά του, επειδή α) είναι γέννημα και θρέμμα της επαρχίας Σφακίων β) εργάστηκε και αποστρατεύτηκε σε ένα πολύ ευαίσθητο τομέα της κοινωνικής ζωής, Γραμματέας της Κοινότητας Ασφέντου Σφακίων και γ) διαθέτει τα απαιτούμενα πνευματικά εφόδια για τη συγγραφή βιβλίου λαογραφικού περιεχομένου.

Ευτύχης Μαλεφάκης
τ. Διευθυντής Μέσης Εκπαίδευσης Χανίων

Εισαγωγή

• Μια ματιά στη γεωγραφία της επαρχίας.

Η επαρχία Σφακίων βρίσκεται στο νοτιοδυτικό μέρος της Κρήτης. Συνορεύει με τις επαρχίες Σελίνου, Κυδωνίας κι Αποκορώνου του νομού Χανίων και με την επαρχία Αγίου Βασιλείου του Νομού Ρεθύμνης. Από το νότο βρέχεται από το Λιβυκό Πέλαγος.

Έχει έκταση 469.000 στρέμματα, από τα οποία τα 10.000 είναι καλλιεργούμενες εκτάσεις, τα 28.000 είναι κοινοτικοί βοσκότοποι, τα 106.900 είναι δάση, τα 25.000 είναι δρόμοι και οικιστικοί χώροι και τα υπόλοιπα είναι βουνά και φαράγγια που δεν είναι δασωμένα.

Αποτελείται από εννιά κοινότητες, που είναι οι εξής:

Της Χώρας Σφακίων (1), που είναι πρωτεύουσα της επαρχίας και περιλαμβάνει τα χωριά Χ. Σφακίων και Κομητάδες με συνολικό πληθυσμό 417 κατοίκους (2). Της Ανώπολης με τα χωριά Ανώπολη, Λουτρό, και Λιβανιανά με πληθυσμό 438 κατοίκους. Του Αγίου Ιωάννη με τα χωριά Άγιος Ιωάννης και Αράδαινα με πληθυσμό μόλις 53 κατοίκους. Της Αγίας Ρουμέλης που περιλαμβάνει τα χωριά Παλιός και Νέος οικισμός Αγίας Ρουμέλης με πληθυσμό 100 κατοίκους. Της Ίμπρου με τα χωριά Ίμπρος και Βρασκάς με 148 κατοίκους. Του Ασκύφου με τις γειτονιές Πετρές, Αμμουδάρι, Στραβόραχη, Καρές και Γωνής με πληθυσμό 527 κατοίκους. Του Ασφένδου με τα χωριά Ασφένδου, Βουβάς, Νομικιανά κι Άγιος Νεκτάριος με πληθυσμό 296 κατοίκους. Του Πατσιανού με τα χωριά Πατσιανός, Φραγκοκάστελο, Καψοδάσος και Καλλικράτης με πληθυσμό 290 κατοίκους. Και της Σκαλωτής με τα χωριά Σκαλωτή κι Αργουλέ με πληθυσμό 215 κατοίκους.

Μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο ερημώθηκαν ολοκληρωτικά τα χωριά: Σαμαριά της κοινότητας Αγίας Ρουμέλης (απολλοτριώθηκε για τη δημιουργία του Δρυμού της Σαμαριάς), Άγιος Γεώργιος της κοινότητας Ασφένδου (εγκαταλείφθηκε από τους κατοίκους του που μεταφέρθηκαν περί τα 2 χιλιόμετρα νοτιότερα, στη γραμμή του αμαξητού δρόμου και της ΔΕΗ, όπου έχτισαν το νέο χωριό Άγιος Νεκτάριος), το Σφακιανό Μουρί της κοινότητας Χώρας Σφακίων (ήταν απομονωμένο χωριό και το εγκατέλειψαν οι κάτοικοι του, αφού δεν είχαν ούτε δρόμο ούτε ρεύμα) και ο Μανικός της κοινότητας Σκαλωτής (μικρό χωριό, απομονωμένο κι αυτό που επίσης εγκαταλείφθηκε). Εκτός απ' αυτά και η Αράδαινα της κοινότητας Αγίου Ιωάννη με ελάχιστους κατοίκους αγωνίζεται να επιβιώσει.

Από την άλλη μεριά, εκτός από τον Άγιο Νεκτάριο που, όπως γράφω παραπάνω, είναι νέο χωριό, χτίστηκαν μετά τον Πόλεμο το Φραγκοκάστελο κι ο Νέος οικισμός της Αγίας Ρουμέλης στην ομώνυμη παραλία.

Αν εξετάσουμε τώρα, τον πληθυσμό της επαρχίας Σφακίων, από τότε που έχουμε στοιχεία, θα δούμε ότι παρουσιάζει σημαντικές διακυμάνσεις, αφού επηρεάζεται άλλοτε θετικά κι άλλοτε αρνητικά από διάφορους παράγοντες.

Το 1589, για παράδειγμα, σύμφωνα με έκθεση του γενικού προβλεπτή Κρήτης Ζάνε Μοτσενίγκο, έμεναν στα Σφακιά 2.500 κάτοικοι, ενώ το 1769 ο πληθυσμός έφτασε στις 11.100 κατοίκους. Είναι προφανές ότι η μεγάλη αύξηση οφειλόταν σε μετοίκηση προς τα Σφακιά από την άλλη Κρήτη, γιατί ο Τούρκος σαν κατακτητής ήταν αρκετά πιο ανυπόφορος από τους Ενετούς.

Λίγο μετά την επανάσταση του Δασκαλογιάννη ο πληθυσμός κατέβηκε στις 4.000. Βλέπετε άλλοι, τότε, σκοτώθηκαν, άλλοι πιάστηκαν αιχμάλωτοι κι αρκετοί έφυγαν από την καταστρεμμένη πια επαρχία τους. Πενήντα χρόνια αργότερα ο Γρηγόριος Παπαδοπετράκης μιλά για 5.500 κατοίκους. Στην τελευταία απογραφή (1981) ο πληθυσμός ήταν μόλις 2.484 κάτοικοι.

Τα σύνορα της επαρχίας δεν ήταν πάντα τα ίδια. Άλλοτε έφταναν προς δυσμάς μέχρι το Κουστογέρακο κι άλλοτε προς ανατολές μόνο μέχρι το Καψοδάσος. Με τον Οργανικό Νόμο του 1867 η επαρχία Σφακίων μαζί με την επαρχία Αγίου Βασιλείου του Νομού Ρεθύμνης και την επαρχία Αποκορώνου του Νομού Χανίων αποτέλεσαν το Νομό Σφακίων, με πρωτεύουσα το Βάμο. Ο Νομός Σφακίων διατηρήθηκε κι επί Κρητικής Πολιτείας αλλά και μετά την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, και συγκεκριμένα μέχρι το 1915 (3).

Με το Β.Δ. της 1.4.1915 (Φ.Ε.Κ 120/15) καταργήθηκε ο νομός Σφακίων και η επαρχία Σφακίων προσαρτήθηκε στο Νομό Ρεθύμνης. Με το Ν.Δ. της 13.8.1925 η επαρχία Σφακίων προσαρτήθηκε στο Ν. Χανίων.

Οι κάτοικοι των Σφακίων ασχολούνται κυρίως με την κτηνοτροφία και την ελαιοκομία και λιγότερο με τη μελισσοκομία. Με την αμπελοαγωγή ασχολούνται μόνο στα ψηλά χωριά, στ' Αγόρια. Τελευταία άρχισαν να γίνονται και θερμοκήπια. Πάντως εκείνο που μπαίνει δυναμικά στη ζωή των Σφακίων τελευταία, είναι ο τουρισμός. Βλέπετε ο Δρυμός της Σαμαριάς, που το 1979 πήρε το ευρωπαϊκό βραβείο για τις άφθαστες φυσικές καλλονές του, και βέβαια όχι μόνο αυτός, φέρνει στα Σφακιά όλο και περισσότερους τουρίστες.

● Από την μυθολογία και την ιστορία της περιοχής

Κατά τον αρχαίο περιηγητή, τον Πausανία, ο Απόλλωνας, μετά το φόνο του Πύθωνα, κατέφυγε στον οίκο του Καρμάνορα, στην Τάρρα (σημερινή Αγία Ρουμέλη) για να εξαγνιστεί. Εκεί γνώρισε τη νύμφη Ακακαλίδα κι από τον έρωτά τους γεννήθηκαν οι δίδυμοι Φίλανδρος και Φυλακίδης. Η ίδια νύμφη άλλοτε με τον Ερμή κι άλλοτε με τον Απόλλωνα, πάντα στην αρχαία Τάρρα, απέχτησε τον Κύδωνα, τον ιδρυτή της Κυδωνίας, το Νάξο, τον ιδρυτή της Νάξου και το Μίλητο, τον ιδρυτή της ομώνυμης πόλης της Μ. Ασίας.

Εκεί που είναι σήμερα η εκκλησία του Αϊ-Νικόλα τοποθετείται η θέση της πόλης Καινών, που γεννήθηκε η θεά Βριτόμαρτις, μια θεά αντίστοιχη της Άρτεμης. Εδώ τοποθετείται και η θέση του μαντείου του Ταρραίου Απόλλωνα.

Από την Τάρρα, λέει πάλι η μυθολογία, ξεκίνησε ο Απόλλωνας, μεταμορφωμένος σε δελφίни, κι οδήγησε τους Κρήτες για να ιδρύσουν το Μαντείο των Δελφών. Ανάμεσά τους ήταν κι ο ανιψιός του Καρμάνορα, ο Κουρήτας. (Στη μυθολογία έχουμε κι άλλες εκδοχές).

Στην Κράπη, πάντα σύμφωνα με τη μυθολογία, που τότε λεγόταν Κάτρη, βασίλευε ο γιος του Μίνωα ο Κατρέας. Εδώ φιλοξένησε τον ανιψιό του το Μενέλαο, που ήταν γιος της αδελφής του της Αερόπης, όταν ο Πάρις πήρε την ωραία Ελένη.

Οι βραχογραφίες που υπάρχουν στη θέση Σκορδολάκια του χωριού Ασφένδου ανάγονται σίγουρα στην προϊστορία. Οι βραχογραφίες αυτές είναι οι αρχαιότερες αποδείξεις για την ύπαρξη ανθρώπου στην Κρήτη, γράφει ο Τουριστικός Οδηγός του Νομού Χανίων στη σελίδα 234. (Έκδοση Νομ. Χανίων 1971).

Ο Στέφανος Βυζάντιος υποστηρίζει ότι κάτοικοι της Τάρρας ίδρυσαν τον Τάρραντα στη Νότια Ιταλία και την Τάρρα στον Καύκασο.

Από πλάκα που βρέθηκε με τα ονόματα τριάντα πόλεων της Κρήτης, που υπέγραψαν συνθήκη με το βασιλιά της Περγάμου Ευμένη εναντίον της Μακεδονίας το 183 π.Χ., μαθαίνουμε ότι υπήρχαν και τρεις πόλεις των Σφακίων και συγκεκριμένα η Τάρρα, η Ανώπολη και η Αραδών.

Ο ρόλος της επαρχίας Σφακίων για την εθνική επιβίωση, ειδικά κατά την τελευταία χιλιετία, είναι πολύ γνωστός. Δεν κρίνουμε όμως σκόπιμο να μιλήσουμε εδώ αναλυτικά. Βέβαια, όπου χρειαστεί στη συνέχεια, θ' αναφέρουμε ενδειχτικά κάποια στοιχεία.

● *Η ιδιαιτερότητα των Σφακίων και των Σφακιανών*

Τα Σφακιά παρουσιάζουν, όπως ήδη έχουμε αναφέρει, σημαντικές ιδιαιτερότητες, σε σχέση με την άλλη Κρήτη. Οι ιδιαιτερότητες αυτές αφορούν το φυσικό περιβάλλον αλλά, όπως εντόπισαν οι ειδικοί, και το χαρακτήρα των Σφακιανών.

Όπως είναι γνωστό, η επαρχία Σφακίων είναι ορεινή και περιβάλλεται από βουνά. Αυτά τα βουνά την καθιστούσαν ανέκαθεν ένα φυσικό οχυρό, που από την ξηρά επικοινωνούσε με την άλλη Κρήτη μόνο από τρία σημεία: από τον Καλλικράτη, από την Κράπη κι από το Ροδάκινο. Έτσι οι εχθροί δύσκολα μπορούσαν να την κατακτήσουν.

Από την άλλη μεριά πάλι, οι Σφακιανοί, επειδή ζούσαν απομονωμένοι, δέχονταν δύσκολα επιδράσεις, θετικές ή αρνητικές, από τον έξω κόσμο. Έτσι το κλειστό περιβάλλον, οι ιδιαίτερες συνθήκες της ζωής, οι ασχολίες των κατοίκων, η μη παραμονή κατακτητών εκεί και η δύσκολη επαφή με τους άλλους Κρήτες, συντέλεσαν στη δημιουργία ενός τύπου ανθρώπου διαφορετικού, κατά κάποιο τρόπο, ανθρωπολογικά και ψυχολογικά.

Ο ελληνικής καταγωγής γιατρός Χακίμ Ισμαήλ Πασάς ήταν ίσως ο πρώτος που εντόπισε ανθρωπολογικές διαφορές μεταξύ των Σφακιανών και των άλλων Κρητών.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει, εδώ, το βιβλίο του ανθρωπολόγου Άρη Πουλιανού, «Η καταγωγή των Κρητών», που στηρίζεται σ' έρευνες που έκανε το 1965. Διεπίστωσε ότι οι ψηλότεροι Έλληνες είναι οι Σφακιανοί και οι κάτοικοι της Αλοννήσου. Να μερικά χαρακτηριστικά αποσπάσματα από το βιβλίο του: «Αργότερα η Δυτική Κρήτη δέχεται, πιθανόν, τις επιδράσεις (από τους κατά καιρούς κατακτη-

τές) που δεν εξαφάνισαν την προηγούμενη κατάσταση, αλλά ούτε έφτασαν οι επιδράσεις αυτές, αισθητά, εις τα σημερινά Σφακιά...» (σελ. 62). «Στην ορεινή και απομονωμένη περιοχή των Σφακίων ζουν οι πιο ψηλοί Κρητικοί και οι πιο ανοιχτόχρωμοι.

Διακρίνονται τόσο έντονα τα χαρακτηριστικά αυτά, ώστε δικαιολογούν την κατάταξη των Σφακιανών σε ξεχωριστή ποικιλία της Κρήτης. Άλλα γνωρίσματα που διακρίνουν αυτή την ποικιλία είναι η σχετική βραχυκεφαλία και το ευρύ για την κλίμακα της Μεσογείου πρόσωπο...» (σελ. 112). Σε άλλο σημείο γράφει ότι οι Σφακιανοί είναι σε μεγαλύτερο ποσοστό ξανθοί και γαλανομάτες απ' όσο οι άλλοι Κρήτες.

Ο χαρακτήρας των Σφακιανών, κατά φυσική συνέπεια, διαφέρει από το χαρακτήρα των άλλων Κρητών αφού ζούσαν σ' ένα άγριο περιβάλλον, χωρίς πολλές επαφές με τους κατοίκους των άλλων επαρχιών.

Οι πιο πολλοί ασχολούνταν από παλιά με την κτηνοτροφία. Έτσι δεν είχαν αφεντικό, δεν είχαν προϊστάμενο, δεν είχαν ελεγκτή, μα το σπουδαιότερο είναι ότι δεν είχαν στο σβέρκο τον καταχτητή και δεν τους αστυνόμευε κανείς. Τη δικαιοσύνη κατά ένα μέρος την ασκούσαν οι άρχοντες των χωριών και κατά το υπόλοιπο η συνείδηση του καθενός. Ουσιαστικά, ό, τι επιτρεπόταν από τη συνείδηση δεν απαγορευόταν από το νομό, αλλά η συνείδηση ήταν σημαντικό φρένο.

Επειδή δεν υπήρχαν κρατική μέριμνα και κρατικός έλεγχος στα Σφακιά, αφού δεν έφτανε ως εκεί η κρατική εξουσία, οι Σφακιανοί αναγκάστηκαν να κάνουν τους δικούς τους νόμους.

Στην «Ιστορία των Σφακίων» του Γρηγορίου Παπαδοπετράκη διαβάζουμε σχετικά:

«Οι ιδιαίτεροι νόμοι των Σφακίων περί κληρονομίας ουδέν εχορήγουν τω θήλει εκ της ακινήτου πατρικής περιουσίας, εάν ειχεν άρρενας αδελφούς...» (σελ. 67).

Στην ίδια σελίδα αλλά και στην επόμενη του ίδιου βιβλίου διαβάζουμε «και άρθρα τινά παλαιού νόμου συμπληρώματα» (4).

«Το αντιβασιλικόν Συμβούλιον της Κυδωνίας έλαβεν την αναφοράν Σας (των Σφακιανών) υποσημειουμένην με 60 υπογραφάς προκρίτων, καθώς και αντίγραφον του παλαιού νόμου των Σφακίων. Παρατηρήσαμεν δ' ότι από τον παλαιόν καιρόν έχουν τα Σφακιά ξεχωριστόν νόμον, ο οποίος ενηργείτο από τους Πατέρας των Προπατόρων Σας και ότι η Υψηλή Πόρτα τον είχε αναγνωρίσει... Αλλ' ως λέγετε, επειδή ήσαν μερικά άρθρα σκοτεινά και άλλα σύντομα, εσουνάχητε οι Πρόκριτοι και εκαθαρίσατε αυτά ως εξής.

»Α'. Όταν αποθάνη τις των Σφακιανών και αφήση τέκνα αρσενικά ή θηλυκά να τον κληρονομήσουν αυτά μόνα, χωρίς να εμβαινή άλλος συγγενής, ως εις τας λοιπάς επαρχίας γίνεται.

»Β'. Άμα υπανδρεύση ένας πατέρας τας θυγατέρας του, ή αδελφός τας αδελφάς του, όντες αμφοτέροι εις νόμιμον ηλικίαν, πρέπει να ευχαριστηθούν με την προικαν όπου των δίδεται εις καιρόν του γάμου και να μην ημπορούν πλέον να ζητούν.

»Γ'. Όταν αποθάνη ο άνδρας και αφήση την γυναίκα του, πρέπει αυτή να ζωτροφήται από τα εισοδήματα της ανδρικής περιουσίας εν όσω θέλει να μείνη εις το σπίτι του ανδρός. Το αυτό γίνεται και διά τον χηρεύσαντα άνδρα εάν έχει περιουσίαν η γυναίκα του.

»Δ'. Όταν ένας πατέρας έχη παιδιά αρσενικά και εγγγγόνια αρσενικά ή θηλυκά από υιόν του αποθανόντα, λαμβάνουν και αυτά το ανάλογον του πατρός των από την του πάππου των περιουσίαν.

»Ε'. Όταν ένας κάμη διαθήκην με σώας τας φρένας και εμπροσθεν μαρτύρων πρέπει να ενεργείται, καθώς διατάσσει ο αποθνήσκων».

Η εφαρμογή των νόμων αυτών στηριζόταν στους προκρίτους. Για μικρές υποθέσεις και τοπικά ζητήματα επαρκούσαν οι πρόκριτοι του χωριού, αλλά για σοβαρές υποθέσεις ή για ζητήματα γενικότερου ενδιαφέροντος συνεδρίαζαν οι πρόκριτοι όλης της επαρχίας. Γενικά οι νόμοι των Σφακίων αναγνωρίζονταν και επικυρώνονταν από τις τουρκικές αρχές.

Η επαρχία Σφακίων ήταν «κράτος εν κράτει». Έτσι την είδαν οι ιστορικοί, έτσι την είδαν και οι ξένοι. Ο Πουλκεβίλ για παράδειγμα γράφει ότι: «Κατά την εν Γαλαξίω της Βλαχίας μάχην έπεσαν πολλοί Σφακιανοί άξιοι της εαυτών γενναιότητος και φήμης, όντες εκ της Δημοκρατίας των Σφακίων, ένθα η ελευθερία αρχαιοτάτη του Μίνως».

Οι Σφακιανοί, όταν η Κρήτη ήταν σκλαβωμένη, ζούσαν υπό το καθεστώς μιας εύθραυστης και αγχώδους αλλά πάντως υπαρχτής ελευθερίας. Μιας ελευθερίας που κατά καιρούς διαταρασσόταν, συνήθως από «υπαιτιότητα» των ίδιων των Σφακιανών που ενοχλούσαν τους κατακτητές κι οργάνωναν επαναστάσεις εναντίον τους.

Τα βουνά που έζωναν την επαρχία και ο πολεμικός χαρακτήρας των Σφακιανών έκαναν για τους κατακτητές δύσκολη την υπόθεση να περάσουν τα σύνορά της. Δεν ισχυριζόμαστε ότι η πανίσχυρη «Γαληνοτάτη Δημοκρατία» της Ενετίας ή η αργότερα κραταιά Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν μπορούσαν να κατακτήσουν και τα Σφακιά. Σίγουρα όμως ήταν δύσκολο να τα πατήσουν και σχεδόν αδύνατο να διατηρήσουν εκεί στρατό κατοχής, αφού θα ήταν καταδικασμένος σε θάνατο.

Εξάλλου η άγωνα γη της επαρχίας Σφακιών δεν είχε για τους διάφορους καταχτητές ιδιαίτερο οικονομικό ενδιαφέρον. Έτσι τους άφηναν φουριάρηδες (ελεύθερους), ακριβώς όπως οι Σφακιανοί άφηναν τις αίγες τους στα φαράγγια. Αλλά και τα φρούρια που έχτιζαν οι καταχτητές, μόνο για μικρά διαστήματα τολμούσαν να τα έχουν επανδρωμένα. Είναι γνωστό ότι, στη μάχη του Φραγκοκάστελλου, το φρούριο χρησιμοποιήθηκε από τους επαναστάτες κι όχι από τους Τούρκους. Πάντως η εγκατάλειψη αυτή της επαρχίας Σφακιών από τους καταχτητές, της επέτρεπε να εξελισσεται σε κατοχή ογκο του οργανισμού της όποιας κατοχικής διοίκησης.

Δε μονοπωλούμε τον πατριωτισμό για τα Σφακιά και δεν αρνούμαστε πως και οι άλλοι Κρήτες είναι και πατριώτες και παλικάρια, όμως οι προϋποθέσεις στα Σφακιά γι' αγώνες ήταν εντελώς διαφορετικές. Οι Σφακιανοί ανέπτυξαν εμπόριο, οι Σφακιανοί είχαν καράβια, οι Σφακιανοί είχαν όπλα, οι Σφακιανοί δεν πλήρωναν φόρους και το σπουδαιότερο, οι Σφακιανοί δεν είχαν καταχτητές. Ήταν λοιπόν πολύ φυσικό να έχουν όλες σχεδόν οι επαναστάσεις ορμητήριο τα Σφακιά, γιατί εδώ ήταν εύκολο και να γίνει η προετοιμασία για τις μάχες, χωρίς να τις βλέπει το εχθρικό μάτι, αλλά και γιατί οι Σφακιανοί έπαιζαν, σχεδόν πάντα, πρωταγωνιστικό ρόλο (5).

Εξάλλου, η ύπαρξη ελευθερίας στα Σφακιά είχε σαν συνέπεια την απόχτηση και κάποιας οικονομικής άνεσης. Έτσι από τα 1.200 όπλα που είχαν κατά την επανάσταση του '21 οι Κρητικοί, τα 800 ήταν των Σφακιανών. Οι Σφακιανοί επίσης έθεσαν στην υπηρεσία της επανάστασης 27 καράβια και πολλά χρήματα για την αγορά πολεμοφοδίων.

● *Οι Ξένοι για τα Σφακιά και τους Σφακιανούς*

Όταν για ένα διάστημα οι Ενετοί είχαν φρουρά στα Σφακιά, ο καστελάνος (επικεφαλής της φρουράς) Καπουλέτος επιχείρησε να φιλήσει στο δρόμο την κόρη του άρχοντα Σκορδίλη, τη Χρυσομαλλούσα (6).

Αυτή τον χαστούκισε, εκείνος της έκοψε της πλεξούδα, κι αυτό έγινε αιτία να σκοτώσουν οι Σφακιανοί όλη τη φρουρά. Η ενέργεια αυτή εξελίχθηκε σ' επανάσταση από τους Σφακιανούς, που κράτησε ενάμιση χρόνο, με αποτέλεσμα να μην ξεναεπανδρωθεί το φρούριο. Μετά την επανάσταση οι Ενετοί έστειλαν από την Ενετία τον Α. Μπαλιέρο για να εξετάσει την κατάσταση.

Αυτός γράφει στην κυβέρνησή του ανάμεσα στ' άλλα και τα εξής: «Οι Σφακιανοί δεν υπετάγησαν ποτέ εις τον ζυγόν των Ιπποτών της

Ενετίας. Είτε η αγέρωχος αυτών ανδρεία αναχαιτίζει τους ημετέρους κατακτητάς, είτε το άγονο της χώρας τους απωθει τούτους, αληθές είναι ότι ουδέποτε υποτάγησαν εις ημάς».

Μετά ήρθε ο Φωσκαρίνι κι έγραψε: «Οι Σφακιανοί διακρίνονται των άλλων Κρητών. Είναι ιδιαίτερα φυλή, ωραία, πολεμική, γενναία» (7).

Μετά το Φωσκαρίνι ο Ιούλιος Γαρζόνι γράφει σ' επίσημη έκθεση: «Οι Σφακιανοί υπερέχουσι των άλλων Κρητών κατά την παράστασιν και την ρώμην, πιστεύουν ότι κατάγονται από τους Βυζαντινούς και ουδέποτε υπέμειναν τον ενετικό ζυγό και φεουδαρχών».

Από τον Τούρκο ιστορικό Ελβιά Τζελεμπή μαθαίνουμε ότι τα Σφακιά δόθηκαν το 1650 στο Γαζή Δελή Χουσεΐν Πασά. Αυτός, επειδή δεν μπορούσε να εισπράττει τα δικαιώματά του, τ' αφιέρωσε το 1658 στις ιερές πόλεις Μέκκα και Μεδίνα. Ύστερα, όμως, από παρέμβαση της Φατμά Χατούν Χανούμ Σουλτάν δεν επιτρεπόταν πια στους Μιρί Μιράν, τους Μιρ Λιβά, τους Μουτεσελήμ, τους Σουμπασήδες, τους Βοϊβόδες κ.τλ. να επεμβαίνουν στα πράγματα των Σφακίων, όπως και των άλλων Βακουφικών (8).

Ο Τούρκος ιστορικός Ναϊμά λέει για τους Σφακιανούς: «Βασιζόμενοι εις το ορεινόν και δύσβατον της επαρχίας των, δεν διήγων φιλησύχως και επί της εποχής των απίστων Ενετών».

Στα τουρκικά αρχεία βρέθηκαν αρκετά φερμάνια σχετικά με τα Σφακιά. Σ' ένα απ' αυτά της τριακοστής του μηνός Ρετζέπ του έτους 1172 (18.3.1759) διαβάζουμε: «Παρά ταύτα οι ραγιάδες της εν λόγω επαρχίας συνεργαζόμενοι στενώς μετά των απίστων εχθρών κουρσάρων και όντες λίαν πανούργοι και δόλιοι, βασιζόμενοι δε και εις το δύσβατον των οδών και το απρόσιτον της επαρχίας των, συμπεριφέρονται πάντα μετά σκαιότητος, αρνούνται την καταβολήν των φόρων των, προβάλλοντες άρνησιν και εμμονήν και αντίστασιν»...

Σ' ένα άλλο φερμάνι, της 10ης Απριλίου 1670, διαβάζουμε ότι οι Σφακιανοί «ηναντιώθησαν εις την πληρωμήν του κεφαλικού φόρου του παρελθόντος έτους και εξεδίωξαν εκ της επαρχίας των τους εισπράκτορας του παρόντος έτους».

Ο Άγγλος περιηγητής και ιστορικός Πάσλεϋ σε βιβλίο του για την Κρήτη, που εκδόθηκε το 1837, γράφει: «Η φυλή των Σφακιανών είναι όντως η καθαρωτέρα καταγωγή των Κρητών, διότι η αγνότης τούτων διετηρήθη υπό της ορεινής αυτών θέσεως, ήτις διετήρησεν αυτοίς αποκλειστικά ήθη και έθιμα και διάλεκτον ης ιδιωματοισμοί τινες κατάγονται από των ημερών του Μίνωος».

Στα Σφακιά και στους Σφακιανούς αποδίδουν και οι ξένοι το ότι στην Κρήτη επιβίωσε το εθνικό φρόνημα και το ότι είναι η Κρήτη σή-

μερα ελληνική επαρχία. Και γράφω «στα Σφακιά και στους Σφακιανούς», γιατί μόνο η γενναιότητα και η φιλοπατρία των Σφακιανών δεν έφταναν, αν δε βοηθούσε ο τόπος. Σχετικά ο Γάλλος ελληνιστής Γ. Περρώ, που περιόδευσε την Κρήτη το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, γράφει: «Υπό τον βαρύν και καταθλιπτικόν όγκον της μουσουλμανικής τυραννίας και των εξ αυτής αθλιότητων, ο Κρητικός Λαός αναμφιβόλως θα εξολοθρευέτο ολόκληρος, επιτέλους και το όνομα Έλληνη θα εξηλείφετο εκ της Κρήτης, εάν όλοι οι ραγιάδες διετέλουν υποκείμενοι εις τον αυτόν ζυγόν, εις ον οι κάτοικοι των πόλεων και των πεδινών μερών. Ευτυχώς όμως εις τα υψηλά μέρη και ιδίως τα Λευκά Όρη οι χριστιανοί διετήρησαν όλως διάφορον κατάστασιν και θέσιν ελληνοπρεπή».

Οι Σφακιανοί, εκτός των άλλων, είναι γνωστοί για την αγάπη τους στα όπλα και για την ικανότητα που έχουν στο χειρισμό τους. Ο Γρ. Παπαδοπετράκης γράφει ότι ο Δαβίδ και ο Σολομώντας είχαν για σωματοφύλακές τους Σφακιανούς τοξότες.

Το 1549 ο Γάλλος περιηγητής Π. Μπελόν, που ταξίδεψε στην Κρήτη, γράφει σχετικά με το τι είδε στο πανηγύρι της Αγίας Παρασκευής στα Σφακιά: «Καθένας είχε στην πλάτη του φαρέτρα με 150 βέλη, στο μπράτσο το καλοτεντωμένο τόξο και μια σπάθα στη μέση... Έκavian ωραιότατα πηδήματα χορεύοντας πυρρίχιο».

Το 1817 ο Αυστραλός Φ. Σιέμπερ στο βιβλίο του «Ταξίδι στην Κρήτη» γράφει ότι οι Σφακιανοί «εχόρευαν πυρρίχιο... φέροντες αρχαίαν ενδυμασίαν, με φαρέτρας, τόξα και βέλη και ένα φαρδύ σπαθί».

1. Την ονομασία της, που έχει δοθεί και στην επαρχία, παρά το γεγονός ότι υπάρχουν κι άλλες εκδοχές, πρέπει να την οφείλει στις πολλές πικροδάφνες που φύονται στην περιοχή, που τις λέμε σφάκιες.

2. Τα πληθυσμιακά στοιχεία των χωριών της επαρχίας είναι της απογραφής του 1981.

3. Το νησί Γαύδος ανήκε στην Επαρχία Σφακιών μέχρι το 1942. Τότε με το Ν.Δ. της 2.4.1942 προσαρτήθηκε στην Επαρχία Σελίνου.

4. Το έγγραφο για τους νόμους των Σφακιών γράφτηκε το 1839, επί αιγυπτιακής κατοχής, και αντίγραφο του στα ελληνικά και στα τουρκικά φυλάγεται στο Ιστορικό Αρχείο στα Χανιά.

5. Ενδεικτικό στοιχείο για τη δράση των Σφακιανών στους απελευθερωτικούς αγώνες είναι ότι σκοτώθηκαν μόνο με το βαθμό του πεντακοσίαρχου (στρατηγού) δεκατέσσερις Σφακιανοί, κατά την επανάσταση 1821 - 1830 και συγκεκριμένα: δύο στα Σφακιά, δέκα στην άλλη Κρήτη, ένας στο Δραγατσάνι κι ένας στο Ναυρίνο. Ο αριθμός, βέβαια, των οπλιτών που χάθηκαν είναι αρκετά μεγάλος. Αξίζει να επι-

Σφακιανός του Μεσαίωνα. Έτσι οπλισμένους τους είδε να χορεύουν ο περιηγητής Μπελόν .

σημανθεί ότι οι Σφακιανοί πήγαιναν να πολεμήσουν όπου ήταν ανάγκη. Είναι χαρακτηριστικό ότι όταν ο Υψηλάντης περνούσε τον Προύθο ποταμό στη Μολδοβλαχία (Φλεβάρης του 1821) είχε μαζί του 150 Σφακιανούς με αρχηγό το Γεώργιο Δαιμονάκη από τον Καλλικράτη, που σκοτώθηκε μάλιστα εκεί. Ανάμεσά τους, όπως μας λέει στη 202 σελίδα της «Ιστορίας των Σφακιών» ο Γρ. Παπαδοπετράκης, ήταν τρία αδέλφια, ο Βαρδής, ο Μανόλης και Τζουάνος ο Βούρβαχης. Στο Μακεδονικό Αγώνα, εκτός από το Γενικό Αρχηγό Τσόντο Βάρδα μια δεκάδα καπετάνιοι και πολλές δεκάδες μαχητές Σφακιανοί έλαβαν μέρος, με πολλά θύματα κι εδώ.

6. Τ' όνομά της ήταν Χρυσή, αλλά επειδή ήταν πολύ ξανθιά την έλεγαν Χρυσομαλλούσα.

7. *Bellisima, bellicosa, ei-brava*. Έτσι το αναφέρει ο Στ. Ι. Κελαϊδής στο βιβλίο του «Ένας γέρω – παπάς» (σελ. 11).

8. Βακουφικά είναι όλα όσα είναι αφιερωμένα στο ισλαμικά ιερά.

Πρώτο μέρος

Το προξενιό – Τα κουφέτα και ο αρραβώνας – Ο γάμος – Η γέννηση – Τα χαϊδολογήματα – Η βάφτιση – Ο θάνατος – Τα μοιρολόγια – Τα μνημόσυνα – Τα πανηγύρια – Οι μεγάλες γιορτές – Οι ρίμες – Η ζωοκλοπή – Η βεντέτα – Οι δεισιδαιμονίες – Τα παρατηρήματα – Τα όνειρα και τα προμηνύματα θανάτου – Οι όρκοι – Οι βλαστήμιες, οι ευχές και οι κατάρες – Οι γητειές – Τα ξόρκια – Τα γιατροσόφια και τα βότανα – Τα παιδικά παιχνίδια – Το σχολειό – Η θέση της γυναίκας – Τα σφακιανά ονόματα – Η σφακιανή προφορά και η σφακιανή διάλεκτος

Το προξενιό

Τα προξενιά παλιότερα τα συζητούσαν κυρίως οι γονέοι ή τ' αδελφια των ενδιαφερόμενων, ενώ το μεσολαβητικό ρόλο τον έπαιζε ένα τρίτο πρόσωπο, ο προξενητής. Ο προξενητής μπορεί να ήταν ο εμπνευστής του προξενιού, μα κι αν δεν ήταν, έλεγε στους δικούς της κοπέλας ότι είναι δική του σκέψη, για να 'ναι πιο ανώδυνο το «όχι», που ίσως του έλεγαν. Ο προξενητής μπορεί να ήταν απεσταλμένος κι από τον ίδιο τον ενδιαφερόμενο, αυτό όμως δεν το έλεγε ποτέ. Πήγαινε φορώντας στιβάνια από δυο διαφορετικά ζευγάρια το καθένα, επειδή πίστευαν ότι αυτό έφερνε γούρι.

Το προξενιό έπρεπε να «μιληθεί» την πρώτη φορά, μέσα στο σπίτι. Έτσι ο προξενητής, αφού έκανε το σταυρό του, την ώρα που ξεκι-

νούσε, φρόντιζε να μιλήσει στον πατέρα ή στο μεγάλο αδελφό της κοπέλας. Έπρεπε να προσποιείται, μάλιστα, ότι δεν επιμένει: «Έκαμα, μωρέ, μια σκέψη κι επίτηδες ήρθα, να σου πω, ότι εκείνο ν-το κοπέλι του..., παρακολουθώ, κ' είναι, καημένη, ένας καλός γαμπρός. Μια γυναίκα στα χέρια ν-του θα ζήσει βασίλισσα. Δε ν-του 'πα πράμα, μα α θωρείτε πως σα σ-ε ταιριάζει, ξια μου εμένα. Δίχως άλλο, ετσά άνθρωπο, μπορεί να μην ξαναβρείτε και να 'χα ν' είμαι στη θέση σας εγώ, δε ν-τον άφηνα να τον-εχάσω». Τα λόγια αυτά τα έλεγε ο προξενής, όπως έφερνε ιδιαίτερος το συνομιλητή του.

Ο άλλος τώρα, αν ήθελε να του απαντήσει «όχι», αν δηλαδή δεν ήθελε να το συζητήσει καθόλου, του έλεγε ευγενικότατα: «Ευχαριστούμε σου πολύ, απού προτίμησες το σπίτι μας. Και να τ' αξιωθείς να παντρέψεις τα παιδιά σου, μα την έχομε, μωρέ, τη γ-κοπελιά μεσοταμένη και δε γίνεται».

Μπορούσε, ακόμα, να ειπωθεί ότι η κοπελιά είναι μικρή για γάμο ή κι ότι δεν έχει την προίκα της φτιαγμένη. Το τελευταίο μπορεί να ήταν και δικαιολογία, που ευσταθούσε, όμως, σε μεγάλο βαθμό. Κι αυτό γιατί τα χρόνια εκείνα δεν υπήρχαν οι δυνατότητες να ετοιμαστεί η προίκα μέσα σε λίγο καιρό, ούτε πάλι οι Σφακιανοί ήθελαν να «δώσουν» την κοπελιά τους, χωρίς την απαραίτητη προίκα (ρουχισμό).

Αλλά ακόμα κι αν οι δικοί της νύφης ήταν βέβαιοι ότι ο προτεινόμενος γαμπρός ήταν αυτός που περίμεναν και πάλι δεν έλεγαν αμέσως το «ναι». Έτσι, μιλώντας πάντα με ευγένεια, μπορούσαν να πουν: «Ευχαριστούμε πολύ, απού μας-ε προτίμησες. Εμείς θα το κουβεδιάσομε ν-εις το σπίτι μας και θα σου πούμε-ε γ' ή ναι γ'·ή όι. Μα και το ξύλο με μια μαναρέ δε γ-κόβεται και θα τα ξαναπούμε-ε».

Ο προξενής, σε αυτή την περίπτωση, φεύγοντας μπορούσε να πει: «Εγώ να κατέτε, τέθοιο γαμπρό δε θέλω να τον-ε χάσομεν-ε. Θέλω να πάρει κοπελιά από ανθρώπους απού τσ' αγαπώ, μα να βρει κι αυτός καλό σύντροφο, γιατί τ' αξίζει. Κάμετε, το λοιπός, τη σκεψη σας, κι α θωρείτε πως σας-ε ταιριάζει, να μου πείτε το ναι, πάλι και δε, να μου πείτε τ' όι. Ένα μ-πράμα μόνο θέλω να σας αβιζιάρω. Αν δεν είναι τυχερό να γενεί, δε θέλω ν' ακουστεί, γιατί τον-ε ντρέπομαι τον άνθρωπο να του βγάλω ντενεκέ (1), δίχως να το κατέεσι».

Αν το προξενικό ήταν συζητήσιμο, γινόταν συγγενικό συμβούλιο για να ληφθεί απόφαση. Στο συμβούλιο αυτό δε συμμετείχε καθόλου η υποψήφια νύφη. Όταν κατέληγαν σε οριστική απόφαση, την ανακοίνωναν βέβαια και στην άμεσα ενδιαφερόμενη. Αυτή, έχοντας πλήρη εμπιστοσύνη στην κρίση και στην αγάπη των δικών της, αλλά και ξέροντας ότι η απόφασή τους ήταν τελεσίδικη, δεν έφερνε την παραμι-

κρή αντίρρηση.

Αν η απόφαση ήταν αρνητική, την ανακοίνωναν στον προξενιτή με ευγένεια και διακριτικότητα. Αν ήταν θετική, ο προξενιτής με τους δικούς της νύφης όριζαν μια συνάντηση με το γαμπρό για να συζητήσουν την παραπέρα πορεία: αν, δηλαδή, γινόταν αρραβώνας, τότε θα στέλνονταν τα κουφέτα, αν θα γινόταν ο γάμος γρήγορα κ.λπ.

Συνήθως δεν γινόταν συζήτηση για προίκα. Πολλές φορές, βέβαια, έλεγαν στο γαμπρό, ότι θα του δώσουν εκατό ή μόνο πενήντα πρόβατα, χωρίς να τα έχει ζητήσει ο ίδιος. Εξάλλου, όποιοι είχαν γιους, δεν έδιναν, συνήθως, ακίνητη περιουσία στις κόρες τους.

Στη δεκαετία του '30 τα πράγματα εξελίχθηκαν κάπως.

Έτσι, όταν όλα έδειχναν πως ταιριάζει να γίνει ένα ανδρόγυνο, αν δε γνωρίζονταν οι μελλοντικοί, μπορούσε να γίνει κάποια συνάντηση για να ιδωθούν. Ύστερα, όμως, από αυτή τη συνάντηση τα πράγματα θεωρούνταν τελειωμένα, γι' αυτό έπρεπε προηγουμένως η υπόθεση να έχει μελετηθεί καλά.

Η πρώτη συνάντηση γνωριμίας μπορούσε να γίνει ευκαιριακά σε κάποιο πανηγύρι, γάμο κ.λπ., μπορούσε, όμως, να είναι και φτιαχτό. Κάτι τέτοιο, πάντως, έπρεπε να παρουσιαστεί σαν τυχαίο γεγονός και γινόταν πάντα σε «ουδέτερο μέρος».

Όταν οι δυο πλευρές κατέληγαν στην απόφαση να τελειώσει το προξενιό, «έκοβα ν-τη γ-κλωστή». Αυτό γινόταν ως εξής: Ένας από την πλευρά του γαμπρού (ίσως κι ο ίδιος) κι ένας από την πλευρά της νύφης κρατούσαν μια κλωστή, από μια άκρη ο καθένας, που την τέντωναν και κοβόταν. Έτσι υπογραφόταν, σαν να πούμε, το συμβόλαιο του γάμου. Γι' αυτό μέχρι πριν από τριάντα, σαράντα χρόνια έλεγαν: «ετέλειωσε να πάρει ο... την..., έκοψα ν-τη γ-κλωστή».

1. Όταν η απάντηση ήταν αρνητική στο προξενιό, έλεγαν ότι δόθηκε «ντενεκές».

Τα κουφέτα και ο αρραβώνας

Με το κόψιμο της κλωστής κανόνιζαν και την πορεία μέχρι το γάμο. Αν υπήρχε λόγος ν' αργήσει ο αρραβώνας, για παράδειγμα υπήρχε ένα πένθος που εμπόδιζε το γλέντι κι έπρεπε να περάσει κάποιος καιρός, έστελνε ο γαμπρός στο σπίτι της νύφης τρεις τέσσερις οκάδες κουφέτα, ένα μπουκάλι πιοτό, ένα δαχτυλίδι, φόρεμα, παπούτσια κ.λπ., με δυο τρεις δικούς του, ενώ ο ίδιος δεν πήγαινε ποτέ. Αυτό γινόταν για να μαθευτεί ότι η κοπελιά αυτή ήταν λογοδοσμένη.

Κουφέτα στέλνονταν ακόμα κι όταν δεν προβλεπόταν να γίνει αρραβώνας, σε περίπτωση που αποφάσιζαν να γίνει ο γάμος πολύ σύντομα μετά το κόψιμο της κλωστής.

Όταν γινόταν ο αρραβώνας, ο γαμπρός διάλεγε γύρω στα δεκαπέντε άτομα, δικούς και φίλους, που συνάμα όμως, μπορούσαν να βοηθήσουν την παρέα «να βγει στ' ανοιχτά», ήταν δηλαδή γλεντισταδες, χορευταράδες, ριμαδόροι κ.λπ. Αυτοί έρχονταν στο σπίτι της νύφης κρατώντας ένα καλό πρόβατο σφαγμένο, μια νταμιτζάνα κρασί και σχεδόν όλοι από ένα χρυσό δώρο. Αν κάποιος από την παρέα δεν κρατούσε χρυσό, έβαζε οπωσδήποτε στο δίσκο, που κερνούσε η νύφη, σημαντικό χάρισμα (1).

Ο γαμπρός κρατούσε, φυσικά, πολλά πράγματα: ρούχα, στολίδια, σχολινά και καθημερινά παπούτσια, ατομικά είδη της νύφης, μέχρι και καλλυντικά, ακόμα και πριν από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν άρχισαν να κάνουν δειλά δειλά την εμφάνισή τους. Δεν ξεχνούσε βέβαια να κρατά και φόρεμα για την πεθερά.

Στην αυλή του σπιτιού της νύφης στέκονταν οι κεραστάδες με τους δίσκους και τα πιοτά για να υποδεχθούν τους καινούργιους συμπεθέρους.

Όταν αυτοί έμπαιναν μέσα κι αφού τους κερνούσαν μια ρακή, σηκώνονταν «ο έχων το γενικό πρόσταγμα», συνήθως ο πατέρας του γαμπρού, κι έλεγε στον πατέρα της νύφης: «Έλα 'πα, συμπέθερε, αφού θέλω να σε ρωτήσω. Ετούτον-ε τον αρραβώνα έφερεν ο γιος μου τση θυγατέρας σου. Με τη βουλή σας είναι να τον-ε κρατήξει;»

Όταν ο πατέρας της νύφης απαντούσε «με τη βουλή μας και με την ευχή μας, συμπέθερε», ο αρραβώνας έμπαινε στο δάχτυλο της νέας. Οι πυροβολισμοί που έπεφταν, ήταν για να μάθει ο κόσμος πως αυτή η στιγμή ήταν σημαντική.

Ωστόσο, οι συγγενείς του γαμπρού περίμεναν τη σειρά τους για να δώσουν το δώρο τους κι ο κόσμος φώναζε «καλορίζικοι», «καλά

στέφανα» κι άλλες ευχές. Στη συνέχεια άρχιζε το φαγοπότι και τα ριζίτικα.

Οι καινούργιοι συμπεθέροι έμεναν στο χωριό της νύφης τουλάχιστο τρεις μέρες. Το πρώτο βράδυ, κι όταν ήταν ώρα για ύπνο, τους έπαιρναν σε συγγενικά σπίτια, επειδή ήταν πολλοί. Την άλλη μέρα τους έπαιρναν στα συγγενικά σπίτια για φαγητό. Όπως περνούσαν τις γειτονιές, έλεγαν τραγουδία του δρόμου, που ταίριαζαν στην περίπτωση, όπως αυτό:

Ο άρχοντας τσ' Ανατολής κι ο πρίγκιπας τση Δύσης,
συμπεθεριόν εκάμασι, παντρεύου ν-τα παιδιά ν-τω(ν)...

Σε όλα τα σπίτια, που πήγαινε η παρέα, ο γαμπρός και η νύφη κάθιζαν δίπλα δίπλα και φρόνιμα φρόνιμα. Εξάλλου δεν ήταν καθόλου εύκολο να είναι εκδηλωτικοί, γιατί υπήρχε ο φόβος των βλεμμάτων και των στομάτων.

Το πρωί της τρίτης μέρας επισκέφτονταν τα υπόλοιπα συγγενικά σπίτια και μετά έφευγαν για το χωριό τους, πάντα από το σπίτι της νύφης. Αυτή έδινε στο γαμπρό ένα πουκάμισο, μια πετσέτα, ένα μαντίλι κι ένα σακούλι που είχε μέσα ένα μερό κρέας, στραγάλια, φιστίκια κ.λπ. Στους άλλους αρραβωνιαστάδες έδινε από μια πετσέτα και από ένα πατητό (2).

Στη συνέχεια οι αρραβωνιαστάδες, αγκαλιασμένοι τρεις τρεις ή τέσσερις τέσσερις, άρχιζαν το αποχαιρετιστήριο τραγούδι του δρόμου.

«Έχετε γεια ψηλά βουνά...»

Για να ακολουθήσουν οι δικοί της νύφης.

«Αμέτε φίλοι στο καλό...»

Αξίζει να σημειωθεί ότι η φιλοξενούμενη παρέα απολάμβανε πάντα ιδιαίτερο σεβασμό.

1. Έτσι έλεγαν και λένε τα χρήματα που δίνουν οι δικοί στον αρραβώνα και στο γάμο.

2. Το πατητό είναι ένα είδος κουλούρας που γίνεται από ειδική ζύμη.

Ο γάμος

Ο γάμος ήταν, συνήθως, αποτέλεσμα προξενιού, όπως αναφέραμε και παραπάνω, και οι μελλοντοίμοφοι δε γνωρίζονταν, συχνά, μεταξύ τους. Πάντως, στα χρόνια που θυμούμαι, δεν παντρευόταν εύκολα κάποιος, αν δε γνώριζε τη γυναίκα που θα έπαιρνε, τουλάχιστο από απόσταση. Παλιότερα, όμως, απ' ό,τι άκουσα από παλιούς, οι νέοι παντρεύονταν «με τα μάθια τω δικώ ν-τωνε».

Ανεξάρτητα, όμως από αυτά, ο γάμος ήταν χαρμόσυνο γεγονός για το χωριό, αλλά και για πολλούς κατοίκους από τα γειτονικά χωριά.

Το κάλεσμα γινόταν οχτώ μέρες πριν από το γάμο. Ένας φίλος ή δικός του γαμπρού, κατά προτίμηση ηλικιωμένος, πήγαινε σε όλα τα σπίτια και καλούσε τους χωριανούς. Αν σε κάποιο σπίτι έλειπαν τ' αφεντικά άφηνε στην πόρτα μια μεγάλη πέτρα. Έτσι, όταν γύριζαν και την έβλεπαν οι άνθρωποι του σπιτιού, καταλάβαιναν ότι είναι καλεσμένοι. Στα γειτονικά χωριά ο γαμπρός έστελνε από ένα σημείωμα σε κάποιο δικό του, που του έγραφε ποιους να καλέσει εκ μέρους του.

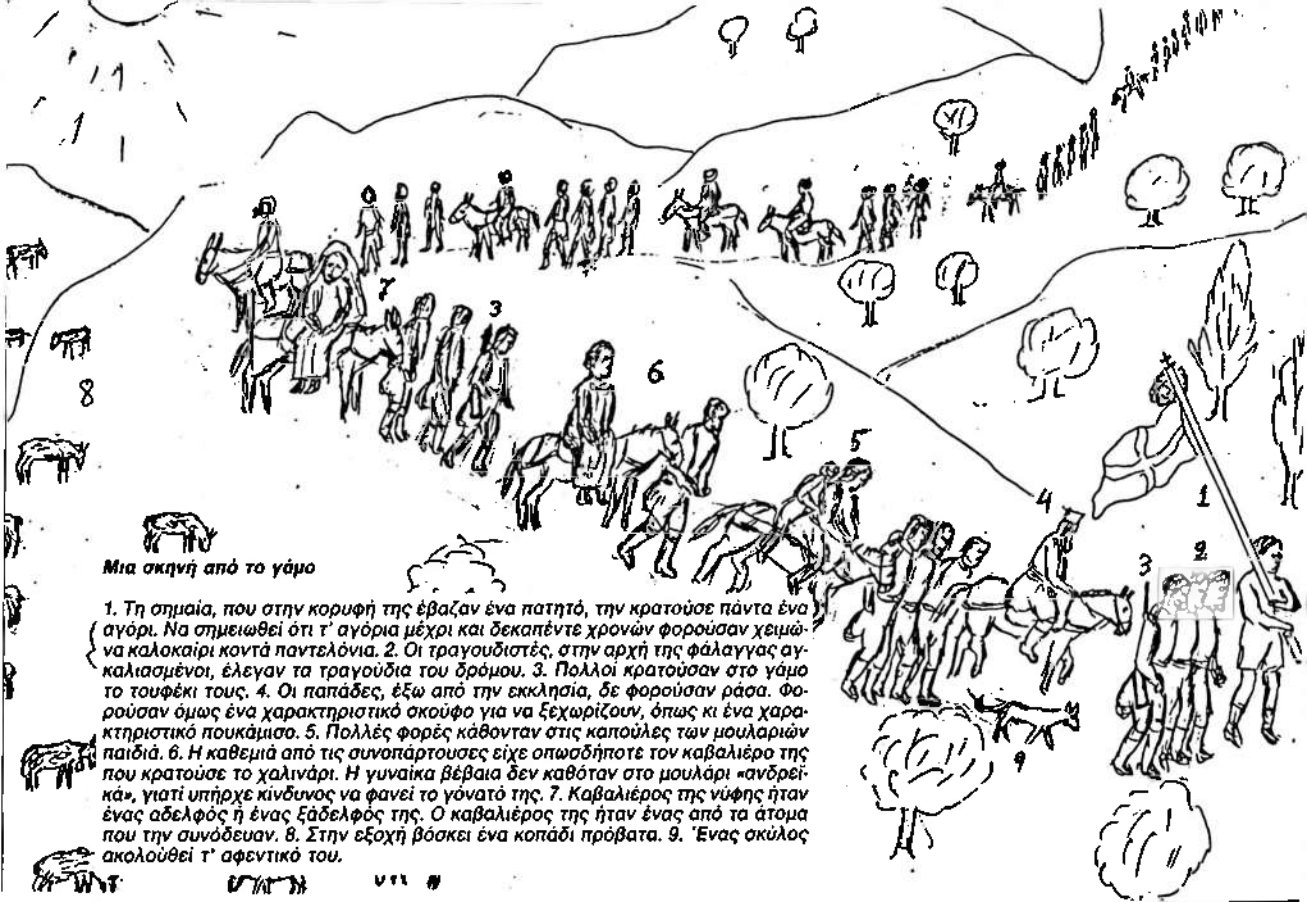
Φυσικά αποφευγόταν να συμπέσουν δυο γάμοι την ίδια μέρα σ' ένα χωριό, γιατί οι χωριανοί δεν μπορούσαν να προτιμήσουν και τους δυο.

Οι συγγενείς και οι φίλοι από τα μακρινά χωριά μαζεύονταν από την Παρασκευή και το γλέντι άναβε αμέσως. Το Σάββατο, εξάλλου, μια δεκαπενταριά άντρες, με τα ζώα τους, πήγαιναν κι έφερναν τα προικιά από το σπίτι της νύφης. Εκεί στέκονταν έξω οι συγγενείς της και τους υποδέχονταν με ρακές, κρασιά και τους ανάλογους μεζέδες. Τους έκαναν τραπέζι, τραγουδούσαν και μετά έπαιρναν τα προικιά κι έφευγαν. Στον καθένα από τους προυκολόγους έδιναν κι από ένα πατητό, όπως και στον αρραβώνα.

Μόλις τα προικιά έφταναν στο σπίτι του γαμπρού, απλώνονταν στις τέμπλες (1). Αυτός που τα 'πλωνε έπρεπε να είναι μανοκυρουδάτος (2) και να διαθέτει κάποια επιδεξιότητα για να απλώσει όμορφα τα νοικοκεράτα, τα ψιμίθια, τις πλουμιστές πατανιές, τα δεξιμάτα, κι όλη την προίκα, για να τη δει ο κόσμος και να καταλάβει τι χρυσοχέρα που είναι η νύφη.

1. Οι τέμπλες ήταν ξύλα όπως τα καθρόνια και ήταν κρεμασμένες από τα δοκάρια, κοντά στους τοίχους.

2. Μανοκυρουδάτος είναι αυτός που έχει στη ζωή και μάνα και πατέρα.

Μια σκηνή από το γάμο

1. Τη σημαία, που στην κορυφή της έβραζαν ένα πατητό, την κρατούσε πάντα ένα αγόρι. Να σημειωθεί ότι τ' αγόρια μέχρι και δεκαπέντε χρονών φορούσαν χειμώνα καλοκαίρι κοντά παντελόνια.
2. Οι τραγουδιστές, στην αρχή της φάλαγγας αγκαλιασμένοι, έλεγαν τα τραγούδια του δρόμου.
3. Πολλοί κρατούσαν στο γάμο το τουφέκι τους.
4. Οι παπάδες, έξω από την εκκλησία, δε φορούσαν ράσα. Φορούσαν όμως ένα χαρακτηριστικό σκούφο για να ξεχωρίζουν, όπως κι ένα χαρακτηριστικό πουκάμισο.
5. Πολλές φορές κάθονταν στις καπούλες των μουλαριών παιδιά.
6. Η καθεμιά από τις συνοπάρτουσες είχε οπωσδήποτε τον καβαλιέρο της που κρατούσε το χαλινάρι. Η γυναίκα βέβαια δεν καθόταν στο μουλάρι -ανδρείκα-, γιατί υπήρχε κίνδυνος να φανεί το γονάτο της.
7. Καβαλιέρος της νύφης ήταν ένας αδελφός ή ένας ξάδελφός της. Ο καβαλιέρος της ήταν ένας από τα άτομα που την συνοδούσαν.
8. Στην εξοχή βόσκει ένα κοπάδι πρόβατα.
9. Ένας σκύλος ακολουθεί τ' αφεντικό του.

Το Σάββατο, συνήθως βραδινή ώρα, έφτανε και η κουμπαραπαρέα. Ο κουμπάρος φρόντιζε να βρίσκονται ανάμεσα στους σέρτες (3) του, εκτός από τους φίλους και τους δικούς του, κι άνθρωποι που γλέντιζαν, που χόρευαν, που τραγουδούσαν και που έπιναν το κρασί.

Γενικά η παρέα του κουμπάρου έπρεπε να αποτελείται από μερακλήδες. Κι αυτό γιατί η κουμπαριά, εκτός από ιερή φίλια, ήταν και μια φιλική αναμέτρηση κι έτσι ο κουμπάρος ήθελε να φέρει δεύτερες τις άλλες παρέες, εντυπωσιάζοντας με τη γενική εμφάνιση της δικής του.

Οι πιο πολλοί γαμιλιώτες είχαν έρθει το Σάββατο το βράδυ, φέρνοντας ο καθένας και κανίσκι, ένα πρόβατο, πατητά, κρασί κ.λπ. Την Κυριακή έρχονταν μόνο όσοι είχαν μια απόσταση (συγγενική) από το γαμπρό. Αυτοί περνούσαν μόνο από την ευχή. Το Σάββατο πήγαιναν και οι οργανοπαίχτες.

Το ξεκίνημα του γάμου, που γινόταν, βέβαια, πάντα Κυριακή, κανονιζόταν ανάλογα με την απόσταση. Κι αυτό γιατί ο γάμος έπρεπε να επιστρέψει με τη νύφη απογευματινή ώρα.

Πάντα, πριν από το ξεκίνημα, έβαζαν τραπέζι. Μετά έπαιρναν τη σημαία και, με τον παπά μπροστά, οι τραγουδιστές αγκαλιασμένοι σε τριάδες ή σε τετράδες έλεγαν το καθιερωμένο για το ξεκίνημα του γάμου, τραγούδι του δρόμου:

Δώσε μας μάνα την ευχή να ξεκινήσει ο γάμος...

Στη συνέχεια ακολουθούσαν άλλα τραγούδια «τση στράτας», ανάλογα με την απόσταση. Ένα τέτοιο τραγούδι το παραθέτω ολόκληρο, επειδή νομίζω ότι αξίζει να διαβαστεί:

*Κοράσιο στην Ανατολή έφαινε γ-και τραγούδιε,
μα ο ουρισμός του μασουριού κι ο χτύπος του πετάλου
κι αηδονισμός τση λυγερής εις τσ' ουρανούς εβγήκε.*

Καραβοκύρης το γροικά π' ανάμεσα πελάγου.

*– Στέξετε ναύτες, τα κουπιά, ναύκληροι, το τιμόνι
ν' ακούσομεν ν-τη λυγερή πόσο γλυκιά το λέει.*

– Ίντα 'χεις κόρη και πονείς και τραγουδείς θλιμμένα;

– Εγώ και στο τραγούδι μου κι εκείά μοιρολογούμαι.

*Μάνα και κύρην έθαψα 'κι αδέρφια και ξαδέρφια
κι άντρας απού μου πήρανε, βαριά' τον αρρωστάρης.*

*Ξαρρωστικό μου ζήτηξεν, απού δε ν-τόχει ο τόπος:
τσ' άγριας λαφίνας το τυρί και του λαγού το γάλα,
μήλο απ' την Ανατολή, κυδώνι απ' τη Δύση.*

Κι ώστε ν' αρμέξω το λαγό, να πιάσω τη λαφίνα,

να πάω στην Ανατολή και να' ρθω απ' τη Δύση,
κι ώστε να μπω, κι ώστε να βγω να πάω και να γυρίσω,
αρρώστησε, ξαρρώστησε γ-κι άλλη γυναίκα πήρε.

Ένα άλλο τραγούδι, πολύ ωραίο, της στράτας είναι και το παρακάτω:

Κόρη γαϊτάνι -ν έπλεκε χρόνο γ-και πέντε μήνες
και δεκαπέντε Κυριακές κ' είκοσι δυο Τετάρτες.
Μέσα 'πλεκε ν-τον ουρανό τ' άστρα και το φεγγάρι,
μέσα 'πλεκε ν-τη θάλασσα κι ούλα τζη τα καράβια,
μέσα 'πλεκε ν-το μπέλο (4) τζη.

Ήταν πάρα πολύ ωραίο να βρεθείς μέσα στη χαρμόσυνη φάλαγα του γάμου, ήταν όμως και φαντασμαγορικό να την βλέπεις από κάποια απόσταση. Τα άσπρα, μαύρα, κόκκινα μουλάρια, τα διάφορα χρώματα που φορούσαν οι συνοπάρτουσες (5), το σκούρο μπλε χρώμα των σαλβαράδων (6), με τις κόκκινες μεταξωτές ζώνες, όλα αυτά, ήταν απόλαυση για τα μάτια, ενώ αντιλαλούσε ο κόσμος από τους χαρακτηριστικούς μακρόσυρτους σκοπούς των τραγουδιών της στράτας.

Ο γάμος έφτανε στο σπίτι της νύφης, αν υπήρχαν δυο δρόμοι. πάντα από δεξιά κι έφευγε από δεξιά σχηματίζοντας έτσι, «στη νύφης τη γ-κουλούρα». Αν συναντιόνταν στο δρόμο τους δυο γάμοι, πίστευαν ότι 'ναι μεγάλη γρουσουζιά, που για να εξουδετερωθεί, θα έπρεπε οι δυο νύφες να αλληλομουντζωθούν.

Όταν οι γαμιλιώτες έφταναν κοντά στο σπίτι της νύφης έλεγαν το τραγούδι «Μηνάς μου, κόρη, κι έρχομαι...» κι όταν πλησίαζαν περισσότερο, έτρεχαν δυο τρεις νεαροί να αναγγείλουν το φτάσιμο. Όποιος έφτανε πρώτος έπαιρνε από τα χέρια της νύφης ένα μαντίλι, που το έλεγαν τζεβρέ.

Έξω από την αυλή οι δικοί της νύφης είχαν έτοιμους τους δίσκους με τους μεζέδες και τις κανάτες με τα πιοτά και κερνούσαν τους γα-

3. Οι σέρτες είναι τα μέλη της κουμπαραπαρέας.

4. Μπέλος είναι ο αγαπητικός

5. Συνοπάρτουσες έλεγαν τις γυναίκες που ήταν στο γάμο για να συνοπάρουν τη νύφη. Αυτές ήταν, συνήθως, ως δεκαπέντε, στενές συγγενείς του γαμπρού και κατά προτίμηση εμφανίσιμες. Όταν ξεκινούσε ο γάμος ο αριθμός τους ήταν μονός κι όταν γύριζε ζυγός, αφού μαζί με τις συνοπάρτουσες ήταν τώρα και η νύφη.

6. Σαλβαράδες έλεγαν όσους φορούσαν σαλβάρια, δηλαδή τσόχινες στολές με βράκες.

μιλιώτες. Μετά όλος ο γάμος έμπαινε, χαιρετούσε τη νύφη κι έβγαине έξω, ενώ οι συνοπάρτουσες κι ο γαμπρός κάθονταν μαζί της.

Αν ο γάμος ήταν από το ίδιο χωριό, δεν έβαζαν τραπέζι, όμως κερνούσαν συνέχεια κρασιά ή ρακές με τους ανάλογους μεζέδες. Αν, όμως, ο γάμος ήταν από άλλο χωριό, έβαζαν τραπέζι σε όλο το γάμο. Το νέο ανδρόγυνο, οι συνοπάρτουσες και οι κουμπάροι κάθονταν, μάλιστα, σε ιδιαίτερο τραπέζι.

Συνήθως η στεφάνωση γινόταν στο σπίτι της νύφης κι όχι στην εκκλησία. Μετά τη βλόγα(7) χόρευαν δυο τρεις χορούς κι ετοιμαζόταν η αναχώρηση. Τώρα είχε σειρά το τραγούδι «Αποχαιρέτα νύφη μου ούλους τσοι συγγενείς σου...». Σε κάθε συνοπάρτουσα και σε κάθε μέλος της κουμπαραπορέας έδιναν από ένα πατητό.

Δυο τρεις συγγενείς της νύφης ακολουθούσαν το γάμο. Αυτούς τους έλεγαν «προυκιά» και χρησίμευαν να βοηθήσουν τη νύφη να προσαρμοστεί στο νέο της περιβάλλον. Τώρα ο γάμος ήταν ακόμα ωραιότερος, γιατί, όπως λέει και το τραγούδι, είχαν μαζί τους «τη μ-πέρδικα τη μ-πενταπλουμισμένη».

Όταν πλησίαζαν στο σπίτι του γαμπρού, έλεγαν το τραγούδι που ταίριαζε στην περίπτωση αυτή: «Πρόβαλε μάνα του γαμπρού και πεθερά της νύφης...». Και πραγματικά, στην πόρτα του σπιτιού στεκόταν η μάνα του γαμπρού για να υποδεχτεί τη νύφη της. Αν, μάλιστα, φορούσε μαύρα ρούχα, λόγω πένθους, έβαζε μια άσπρη πετσέτα στο κεφάλι της. Τη φιλούσε και η νύφη έπρεπε να κάνει με μαυρομάνικο μαχαίρι στο ανώφιλιο του σπιτιού ένα σταυρό. Ύστερα της έδιναν ένα ρόγδι (συμβόλιζε τη γονιμότητα) κι όταν το πετούσε από έξω για να σκορπιστεί, προχωρούσε και κάθιζε στον παστό (8), που τον είχαν στολίσει με γιρλάντα από βάτο για ν' ασκελοριζώσει το ανδρόγυνο. Μετά έβαζαν ένα αγόρι στην ποδιά της για να είναι αγόρι το πρώτο της παιδί και του έδιναν σαν δώρο ένα πατητό.

Ο γάμος έφτανε στο σπίτι του γαμπρού πριν βραδυάσει. Έτσι, σχεδόν, μόλις γύριζε, ο κόσμος καθόταν στην τάβλα (9). Το ανδρόγυνο, η κουμπαραπορέα και οι δυο τρεις δικοί της νύφης κάθονταν σε ιδιαίτερη κάμαρα. Εκεί έβαζαν και μερικούς καλούς τραγουδιστές, από

7. Βλόγα είναι η ευλογία του παπά, η στεφάνωση.

8. Παστός είναι το μέρος που κάθεται ο γαμπρός και η νύφη όταν φτάσει ο γάμος.
9. Εκείνα τα χρόνια δεν είχαν τραπέζια και καρέκλες για να περιποιηθούν πολύ κόσμο. Έτσι αντί για τραπέζια, αλλά και για καθίσματα έβαζαν τάβλες. Γι' αυτό, εξάλλου, και τα ριζίτικα τραγούδια που τα τραγουδούσαν, όταν κάθονταν για φαί, τα έλεγαν και τα λέμε «της τάβλας».

τους δικούς του γαμπρού, για ν' αντιμετωπίσουν στο γλέντι τους διαλεχτούς γλεντιστάδες που είχε σέρτες ο κουμπάρος. Το γλέντι άρχιζε με μαντινάδες, που ήταν ευχές κι έπαινοι για το ανδρόγυνο και τους κουμπάρους και ακολουθούσαν τα ριζίτικα. Τα ριζίτικα που τραγουδιόνταν περισσότερο, ήταν ιστορικά κι αλληγορικά και προέρχονταν από την εποχή της τουρκοκρατίας. Αξίζει, νομίζω, τον κόπο να δούμε δύο απ' αυτά.

Να το πρώτο:

*Απτέ που κάθεσαι ψηλά στ' όρος το χιονισμένο,
τρώεις το δρόσος του χιονιού, πίνεις νερό κατάκρυο.
Λαγό κι α μ-πιάσεις γεύγεσαι, περδίκι και δειπνάς το,
φιλείς και κόρη-ν έμορφη. (10)*

Να και το δεύτερο:

*Χριστέ και να ξεδήλαινε τ' όνειρο που' δ' απόψε.
Το μπέλο μου 'δα κυνηγό, τον άντρα μου 'δα 'γριμι.
Χριστέ, και να το σκότωνα ο κυνηγός τ' αγρίμι
να παρ' από το αίμα ν-του να βάψω τα μαλλιά μου. (11)*

Το γλέντι συνεχιζόταν γι' αρκετή ώρα με φαγοπότι και τραγούδια και ύστερα είχε σειρά ο χορός. Πρώτοι χόρευαν οι κουμπάροι με τη νύφη και μετά όλοι οι άλλοι.

Λίγο αργότερα, από τότε που άρχιζε το γλέντι, έρχονταν, από το σπίτι της νύφης, μια ομάδα δικοί της για μια επίσκεψη γνωριμίας ανά-

10. Το τραγούδι αυτό μιλά για το σφακιανό πληθυσμό (αητός) που απολαμβάνει τον κόπο του και χαίρεται μια έστω εύθραυστη ελευθερία (κόρη-ν έμορφη) έχοντας έτσι ζηλευτή θέση σε σχέση με τους άλλους Κρήτες. Την εξήγηση αυτή, όπως και την εξήγηση για τ' άλλα τραγούδια του γάμου, μου την έδωσε ο Παναγιώτης Κλάδος, από το Ασκύφου, που πέθανε πριν από πολλά χρόνια.

11. Είναι φανερό ότι το τραγούδι αυτό παρομοιάζει την Κρήτη με μια κοπέλα που είναι ερωτευμένη (με την ελεύθερη Ελλάδα), ενώ είναι παντρεμένη με άντρα που τον αντιπαθεί (τον κατακτητή). Έτσι εύχεται να σκοτώσει ο κυνηγός (μπέλος) το αγρίμι (κατακτητή). Ένα άλλο τραγούδι, που μας μιλά για «ένα πουλί θαλασσινό κι ένα πουλί βουνίσιο» που μάλωνα «στου σταυραητού το ν-τόπο», αναφέρεται στους ζωηρούς εκείνους Κρητικούς, που επειδή δεν άντεχαν τις ταπεινώσεις του κατακτητή, πήγαιναν στα Σφακιά κι έμεναν εκεί. Δυο απ' τα ζωηρά αυτά στοιχεία, όπως μας λέει το τραγούδι, ήρθαν σε ρήξη. Είναι φανερό, ότι και το γνωστό ριζίτικο «Αγρίμια κι αγριμάκια μου», που επίσης τραγουδιόταν στους γάμους, αναφέρεται στους επαναστάτες. Αλληγορικό είναι επίσης και το τραγούδι «Σε ψηλό βουνό», όπου ο ήλιος είναι η ελευθερία.

μεσα στα δυο συμπεθεριά, αλλά και για να έβλεπαν το περιβάλλον που θα ζούσε η νύφη τα υπόλοιπα χρόνια της. Κρατούσαν ένα πρόβατο και μια νταμιτζάνα κρασί, κάθονταν λίγες ώρες, κι αφού τους περιποιούνταν, έφευγαν.

Οι γάμοι, παλιότερα, άρχιζαν την Παρασκευή και τέλειωναν την Πέμπτη της άλλης εβδομάδας. Το γλέντι ήταν συνέχεια ενεργό, γιατί άλλοι πήγαιναν για ύπνο κι άλλοι έρχονταν. Βέβαια οι νεόνυμφοι δεν απουσίαζαν συγχρόνως και οι δυο. Ή ο γαμπρός ή η νύφη έπρεπε να είναι συνέχεια στο γλέντι. Ήταν φοβερή ασέβεια απέναντι στους καλεσμένους ν' απουσιάζουν και οι δυο.

Όταν συνέβαινε να υπάρχει στο χωριό, πρόσφατο πένθος, δε γινόταν γλέντι, ούτε βέβαια τραγουδούσε κανείς. Για να περάσει τότε η ώρα, μπορούσαν να κάνουν, όμως, διάφορα αστεία.

Όταν διαλυόταν ο γάμος έδιναν από ένα πατητό σε όλους τους γαμιλιώτες και η νύφη χάριζε από μια πετσέτα στους κουμπάρους, στους συγγενείς τους γαμπρού και στους συγγενείς της που την συνόδεψαν. Στον πρωτοκούμπαρα έδινε κι ένα σακούλι, που είχε μέσα ένα μερό κρέας, παξιμάδια κι αστραγαλοφύντικα.

Η γέννηση

Στα Σφακιά έδιναν ιδιαίτερη προσοχή και σέβονταν ξεχωριστά τις έγκυες γυναίκες. Έτσι, όταν μια γυναίκα ήταν έγκυος, της πήγαιναν οι γειτόνισσες, όταν είχαν καλό φαΐ, ένα πιάτο «για την Ξένη ψυ»(1), για το χατίρι δηλαδή του παιδιού που βρισκόταν στην κοιλιά της. Ακόμα κι όταν την βλαστημούσαν έλεγαν: «όε' απού την Ξένη ψυ». Τα χρόνια βέβαια εκείνα ήταν δύσκολα και πολλές φορές έπρεπε να εργαστεί μια γυναίκα, έστω κι αν ήταν έγκυος, κυρίως όταν ήταν το μάζεμα των ελιών ή θέρος. Δεν υπήρχαν τότε γιατροί, οπότε συνέβαινε συχνά ν' αποβάλλουν οι έγκυες. Το παιδί που γεννιόταν νεκρό, δεν έπρεπε, σε καμιά περίπτωση, να ταφεί σ' εκκλησία. Το έθαβαν, λοιπόν, σε κάποια εξοχή και το έλεγαν τελώνι, επειδή πέθανε πριν να βαφτιστεί. Το τελώνι «έκλαιγε» πάντα για το κακό που του έτυχε, δεν πρόλαβε, δηλαδή, να βαφτιστεί. Το κλάμα του ήταν ανάθεμα για τους υπεύθυνους της συμφοράς του. «Ανάθεμα τη μάνα και τη μαμή, κι όσους κι αν ήτανε κοντά και δε μου δώκανε ψυχή».

Η μαμή (μαία) που την έλεγαν και μαστόρισσα, ήταν αυτοδίδαχτη κι «έπιανε» τα παιδιά, όταν γεννιόνταν. Το φαμαρκείο της ήταν γλυκάνισος, απήγανος (2) και χαμόμηλο. Για να βγάλει η «λουχούνα» (η γυναίκα που μόλις γέννησε) πολύ γάλα, της έδιναν θολόσταση (αλεύρι διαλυμένο σε πολύ νερό), που για να πίνεταί έβαζαν μέσα ζάχαρη, κύμινο, σισάμι κ.λπ.

Τη γέννηση του αγοριού την υποδέχονταν πάντα με χαρμόσυνους πυροβολισμούς, κάτι που δε γινόταν όταν γεννιόταν κοριτσάκι. Γενικά, μέχρι πριν από λίγες δεκαετίες, υπήρχε τόση διαφορά στη γέννηση ενός αγοριού ή ενός κοριτσιού, όση διαφορά υπάρχει στα ζάρια ανάμεσα στις εξάρες και στα ντόρτια! Έτσι, όταν σ' ένα σπίτι ήταν τρία τέσσερα κορίτσια και γεννιόταν πάλι κοριτσάκι, οι συγγενείς πήγαιναν περίπου ως παρηγορητές. Κι αυτό συνέβαινε, όχι γιατί γεννήθηκε το κορίτσι, όσο γιατί δε γεννήθηκε το αγόρι. (3)

Τις πρώτες μέρες της γέννησης ερχόταν στο σπίτι ο παπάς κι ευχολογούσε και τη μάνα και το παιδί. Ύστερα από λίγες μέρες πήγαινε η μάνα το παιδί στην εκκλησία και το κλήσιαζε με τ' όνομα που σκέφτονταν να του δώσουν, αν και μπορούσαν να του δώσουν στη βάφτιση άλλο όνομα. Μέχρι να περάσουν σαράντα μέρες από τη γέννα, η μάνα δεν έπρεπε να διασκελίσει κατώφλι ξένου σπιτιού. Έτσι, αν ήθελε κάτι, στεκόταν έξω να της το φέρουν κι όταν ήθελε να γειτονέψει καθόταν στην αυλή.

Τις πρώτες μέρες μετά τη γέννηση πήγαιναν οι δικοί να το δουν και να το «εξχωρίσουνε», δηλαδή να του βάλουν στη φασκιά δώρα, χρήματα ή κάτι χρυσό.

Το παιδί μόλις γεννιόταν το τύλιγαν στο θώρακα με μια ταινία από διπλό καμποτένιο πανί, που είχε πλάτος δώδεκα πόντους και μήκος ένα και είκοσι μέτρο περίπου, το φασκίονι. Μετά του έβαζαν διάφορα πανιά, που τα έλεγαν κωλόπανα, και μετά το τύλιγαν ολόκληρο, εκτός από το κεφαλάκι, με τη φασκιά (4), για να γίνει ντρέτο σαν το κυπαρίσι. Τους πρώτους τρεις τέσσερις μήνες έδεναν με τη φασκιά και τα χεράκια του παιδιού, αλλά μετά τ' άφηναν έξω.

Το κρεβατάκι του μωρού ήταν μια κούνια που την έφτιαχναν με δυο σκοινιά, που τα στερέωναν στους αντικρινούς τοίχους ενός δωματίου, δημιουργώντας μεταξύ τους άνοιγμα μ' ένα ξύλο που έβαζαν από κάθε μεριά. Πολύ πρακτική για τη δημιουργία της κούνιας ήταν προκουσακούλα (5), που την έβαζαν στα σκοινιά, την αποδιπλωναν και ήταν ό,τι έπρεπε. Από το σκοινί της κούνιας έδεναν ένα σπάγκο, που χρησίμευε για να τον τραβά η γυναίκα και να κουνά το παιδί.

Στο λιομάζεμα και στο θέρος, για περισσότερη άνεση αλλά και για καλύτερη προστασία των μωρών, αν ήταν κοντά δέντρα, έφτιαχναν κούνιες δένοντας τα σκοινιά από το ένα κλαδί στο άλλο. Όταν το παιδί το πήγαινε η μητέρα του για πρώτη φορά σ' ένα σπίτι, του έβαζαν λιγη ζάχαρη στο κεφάλι.

Ήταν μια ευχή να ζησει γλυκιά ζωή και ν' ασπρίσουν τα μαλλιά του. Καμιά φορά του έβαζαν κι ένα τουλούπι (κατεργασμένο μαλλί). Κι αυτό πάλι ήταν ευχή ν' ασπρίσουν τα μαλλιά του.

Όταν έπιανε κανείς για πρώτη φορά το νεογέννητο παιδί του έλεγε: «Ως δε σε ξανάπιασα, ετσά να μη σε πιάσει κιμιάν αρρώστια». Όταν, εξάλλου, το έβλεπε κανείς για πρώτη φορά του έλεγε: «Ως δε σε ξανάδα, ετσά να μη δεις ποτέ σου κακές ώρες, όπου είσαι, μόνο γλυκοσάλισες» (6).

Σχετικά τώρα με την εξέλιξη του παιδιού στη ζωή, μας μιλά πολύ χαρακτηριστικά το παρακάτω τραγουδάκι, που είναι βγαλμένο από την εμπειρία:

*Το παιδί όντε γεννάται, σαν τ' οπωρικό λογάται.
Δεύτερο μήνα είν' καλά ν' αρχινίζει να γελά.
Σ'τσοι πέντε μήνες κάθεται και στο' έξε μετακάθεται.
Εις τσ' εφτά να μην ντραπεί, στσι πεζούλες να σταθεί.
Στο' εννιά μήνες ζάλο κάνει και στσι δέκα λέξη βγάνει.*

Δεκαοχτώ χρόνων αντράκι, ψιλοδρώνει το μουστάκι.
Στο' εικοσπέντ' αθεί και δένει,
στοσι τριάντα κατασταίνει. Σκέφτετ' αν έχει λογικό
για το δικό του σπιτικό.
Στοσι πενήντα για βουλή, αν έχει κεφαλή καλή.
Στο' εξήντα είναι φανερό, πως έφυγ' ο καλός καιρός.
Στο' εβδομήντα δε φελά, μόνο το ψωμί χαλά.
Στο' οδγόντα σέρνεται κακά, δε φέγγει μουδέ δε γροικά.
Οι γι-ενενήντα είν' πολλοί ν-του. Τον βαριούνται κι οι δικοί
ν-του.

1. Ψυ = ψυχή.

2. Σχετικά με την ανακάλυψη του απήγανου σαν φάρμακου για τα νεογέννητα υπάρχει ο παρακάτω μύθος. Μια φορά οι νεράγδες απήγαγαν μια γυναίκα. Εκεί που την πήγαν έτυχε να γεννά μια δική τους. Η γυναίκα τους είπε ότι στο χωριό της ήταν μαμή και οι νεράγδες της ανέθεσαν να «πιάσει» το παιδί. Της υποσχέθηκαν μάλιστα ότι, αν γεννηθεί ασερνικό, θα την απελευθερώσουν. Βλέπετε και στο νε-ραϊδόκοσμο, το επιθυμούσαν να είναι το παιδί αντράκι, αφού «άλλη χάρη έχει ο ήλιος κι άλλη το φεγγάρι». Ωστόσο, την ώρα της γέννας οι νεράγδες έλεγαν μεταξύ τους ότι οι μαμήδες δεν ξέρουν τα καλύτερα βοτάνια που είναι: «τ' απηγάνου το κουκάκι κι άλλο-ν ένα χορταράκι». Το παιδί που γεννήθηκε δεν ήταν αγόρι, αλλά η μαμή δεν το έβαλε κάτω. Έφτιαξε τ' αγορίστικα γνωρίσματα από κερί, τα πρόσθεσε στην κατάλληλη θέση και παρουσίασε το παιδί γι' ασερνικό. Έτσι οι νεράγδες την άφησαν να γυρίσει στον τόπο της να πιάνει παιδιά, χρησιμοποιώντας, όμως, τώρα σαν φάρμακο και τον απήγανο, όχι όμως και το άλλο χορταράκι, που δυστυχώς δεν κατονόμασαν οι νεράγδες. Ο μύθος λέει ότι μόλις έφυγε η μαμή οι νεράγδες ανακάλυψαν την απάτη κι έψαχναν να την βρουν φωνάζοντας: «Κερά μαμή, κερά μαμή, κοπέλι το 'καμες με το κερί».

3. Τη γυναίκα στα Σφακιά την ήθελαν για μάννα και για σύζυγο, όχι όμως για θυγατέρα ή αδελφή. Κι αυτό γιατί οι θυγατέρες κι οι αδελφές, ενώ δημιουργούσαν ευθύνες και υποχρεώσεις, δε συντελούσαν ούτε στην ανάδειξη της οικογένειας με τη μη συμμετοχή τους στις μάχες και στις αναμετρήσεις με τις άλλες οικογένειες, αλλά ούτε και στην αύξησή της, αφού τα παιδιά που θα γεννούσαν θ' αύξαναν άλλο σό κι όχι το δικό τους.

4. Τη φασκιά την ύφαιναν με μαλλί άσπρο, αλλά έκαναν και ζαβίδια (σιριτάκια) με φυσικό μαλλί από μαύρο πρόβατο.

5. Προυκοσακούλες έλεγαν κάτι μεγάλα σακιά υφαντά με διάφορα σιρίτια, που μέσα τους έβαζαν διάφορα ψιλικά από την προίκα της νύφης. Η προκουσακούλα είχε 1,50 μ., μήκος περίπου και πλάτος περίπου 70 πόντους.

6. Γλυκοσάλιση σημαίνει ευχαρίστηση.

Τα χαϊδολογήματα

Έχει παρατηρηθεί ότι οι γυναίκες στα Σφακιά έφτιαχναν ποιητικά μοιρολόγια. Όμως οι Σφακιανές ήταν ποιήτριες και στο μεγάλο ρόλο της μητρότητας. Τα χαϊδευτικά τραγουδάκια που έλεγαν στα παιδιά τους ήταν πηγαία, όπως πηγαίος ήταν κι ο σκοπός που τα μελοποιούσαν. Από τα χαϊδευτικά τραγουδάκια που έλεγε μια μάνα, όταν χαϊδεύε το βλαστό της, φαινόταν τ' όνειρο και η ευχή της.

Ας δούμε μερικά απ' αυτά:

- Χαρώ το παιδαράκι μου και το παλικαράκι μου.
- Γιαγκουλή μου, Γιαγκουλή μου! Κλέφτη και Καπανταή μου.
- Να το δω μεγαλωμένο και απ' όλους τιμημένο.
- Χαρώ τα τα ματάκια ν - του, χαρώ και τ' αδερφάκια ν - του.
- Και χαρίνω και χαρώ το, ρέγομαι και σοντηρώ το.
- Μεγαλωμένο να το δω, το παιδί μου τ' ακριβό.
- Ψυχή μου και κομμάτι μου, διαμάντι και χρυσάφι μου.
- Χαρώ το παλικάρι μου τσ' ελπίδες και τα θάρρη μου.
- Να το δω με το μουστάκι το χρυσό μου το παιδάκι.
- Κομμάτι μου, βλαστάρι μου, χαρώ σε παλικάρι μου.
- Αγαπώ το σα ν - το μέλι, σα γ - και να 'τονε κοπέλι.

Από τα χαϊδολογήματα αυτά βλέπομε ότι τ' όνειρο μιας μάνας ήταν να δει το παιδί της να διακρίνεται στην κτηνοτροφία, ακόμα και στην κλεισιά. Βλέπετε, όταν έφυγαν οι Τούρκοι έμεινε ακόμα στη συνείδηση του κόσμου για πολλά χρόνια η πεποίθηση ότι η ζωοκλοπή ήταν λεβέντικο σπορ, που έδινε αξία στον άντρα. Η αγάπη, αξάλλου, της μάνας φαίνεται καθαρά, όταν λέει για το κοριτσάκι της, ότι το αγαπά «σα γ - και να 'τονε κοπέλι».

Οι manάδες που είχαν καλύτερη οικονομική άνεση, είχαν και μεγαλύτερες φιλοδοξίες. Έτσι, χαϊδολογώντας τ' αγόρια τους, έλεγαν:

- Το παιδί μου να γεράσει και φανεύγους ν' αποτάσσει.

- Να το δω μουστακωμένο και ψιλογραμματισμένο.

Χαϊδολογώντας τα κορίτσια τους, οι manάδες, δεν αναφέρονταν ποτέ σε σπουδές. Τ' όνειρό τους ήταν να καλοπαντρευτούν. Έτσι έλεγαν:

- Δε ν - τη μ - παντρεύω στο χωριό,

για θα τση πάρω 'να γιατρό.

- Χαρώ τη τη γ - κορούλα μου

και την αρχοντοπούλα μου.

Σχετικό με το γάμο είναι το χαϊδολόγημα που άκουσα να λέγεται μια φορά, ένα χαϊδολόγημα που φαίνεται ότι περιέχει και κάμποση

Η κούνια του μωρού (και ο μποξάς της γριας)

1. Η φασκιά. 2. Η σαλιάρα. 3. Η σκούφια. 4. Το δέσιμο του μποξά. 5. Ένα σκαμνάκι. 6. Ο μποξάς σταυρώνει μπροστά. 7. Το μωρό το κουνούσαν μ' ένα σκοινάκι. 8. Η κούνια. 9. Σε κάθε μεριά της κούνιας υπήρχε ένα ξύλο, που κρατούσε σε απόσταση τα δυο σκοινιά. 10. Ένα άλλο παιδί το έχουν στη διπλανή καρέκλα, για να συνηθίζει να στέκεται, και για να μην τις ενοχλεί. Μέχρι τα 3-4 χρόνια φορούσαν φουστανάκι και στ' αγόρια. Όταν το παιδί ήταν ακόμα πιο μικρό το έδεναν στην καρέκλα για να μην καθίζει κάτω. 11. Έβαζαν μια βαριά πέτρα και σταθεροποιούσαν την καρέκλα.

σάτιρα.

Αν – ε ζω και το παντρέψω, εφτά χώρες θα καλέσω.

Αρολίθι και Ρουμπάδω, Καλησκιά και Βελονάδω.

Τα Σφακιά και του Γιωργίτη και του Νταμουλή το σπίτι (1).

1. Πρόκειται για μικρά χωριά της επαρχίας του Αγίου Βασιλείου και μια γειτονιά (Γεωργίτη) της Χώρας Σφακίων.

Η βάφτιση

Του ίσιου σου συμπέθερο και το γ – καλιά σου σύντεκνο
Τους συντέκνους τους ήθελαν πάντα ισχυρούς και υπολογίσιμους.
Το ριζίτικο το λέει καθαρά.

Σαν θες να βγεις στον Ομαλό να 'σ' αναγυρισμένος (1)
κάνε Λακκιώτη σύντεκνο και Σφακιανό κουμπάρο
κι Αγιορεινιώτ' αδερφοχτό...

Τις περισσότερες φορές οι άνθρωποι «εσυντεκνιάζανε» γιατί αλληλοεκτιμιόνταν. Είναι, όμως, αλήθεια ότι με τις συντεκνίες, ύστερα από «διπλωματικές πιέσεις» φίλων, δικών αλλά και ξένων «ειρηνιστών» γεφυρώθηκαν πολλές φορές μεγάλα μίση.

Ο πρωτοςύντεκνος διάλεγε τους σέρτες του, γύρω στα δεκαπέντε είκοσι άτομα. Οι σύντεκνοι έφταναν στην εκκλησία, όταν κόντευε να βραδιάσει, ενώ εκείνη την ώρα έφερναν και το παιδί. Πρέπει να σημειωθεί ότι δε συνηθιζόταν οι γονείς του παιδιού να πηγαίνουν στην εκκλησία.

Μετά το μυστήριο πήγαιναν όλοι μαζί στο σπίτι του παιδιού. Ο νονός κρατούσε το παιδί και η μητέρα το παραλάβαινε στην πόρτα του σπιτιού, φιλώντας του το χέρι (του νονού). Οι ευχές που ανταλλάσσονταν ήταν οι παρακάτω:

- Καλώς σας – ε βρήκαμεν – ε συντέκνοι.
- Καλώς και καλώς μας ήρθετε σα ν – το γ – καλό το χρόνο.
- Και στσι χαρές του ν' αξιωθούμεν – ε.

Το τραπέζει ήταν έτοιμο και οι συντέκνοι ήταν έτοιμοι ν' αρχίσουν το τραγούδι:

Σαν εβαφτίστη ν – το παιδί να πούμε 'να τραγούδι.
Να το χαρού οι γονέοι ν – του και να το μεγαλώσου
και να το μπέψου στο σκολειό γράμματα να του μάθου.
Να το χαρεί και ο νονός και να το στεφανώσει,
να του βαφτίσει και παιδί (2)

Να ένα άλλο τραγούδι από τη συντεκνοπαρέα:
Φιλιότσο μου, στο γάμο σου και στην ξεφάντωση σου,
τα χιόνι' αλεύρια να γινού και τα βουνά κριγιάρια
κ' η θάλασσα γλυκίο κρασί και τα καράβια κούπες
να πιούν οι καλεσμένοι σου...

Ύστερα από τα ριζίτικα έδιναν κι έπαιρναν οι φιλοφρονητικές μαντινάδες, που περιείχαν επαίνους για τη μια ή τη άλλη παρέα, και οι μαντινάδες με ευχές για το νεοφώτιστο. Από το γλέντι, φυσικά, δεν

έλειπαν και οι πυροβολισμοί.

Το γλέντι της βάπτισης συνεχιζόταν για τρεις μέρες. Οι συντέκνοι έπρεπε να επισκεφτούν όλα τα συγγενικά σπιτία, όπου τους έκαναν τραπέζι. Αν χρειαζόταν, κάθονταν σε μια μέρα σε δέκα τραπέζια. Σηκώνονταν από το ένα τραπέζι και κάθιζαν στο άλλο. Πολλές φορές δεν μπορούσαν ούτε να δοκιμάσουν το φαγητό. Ο οικοδεσπότης, όμως, αισθανόταν την υποχρέωση να παρουσιάσει σωστό τραπέζι, κι ας πετούσε μετά όλο το φαγητό, που ίσως να το ετοίμασε και με στερήσεις.

Όταν ερχόταν η ώρα να φύγουν οι σύντεκνοι, η συντέκνισσα έδινε στον καθένα τους από μια πετσέτα κι από ένα πατητό, ενώ στον πρωτοσύντεκνο έδινε κι ένα σακούλι, που είχε μέσα ένα μερό κρέας κι άλλα, από τα συνηθισμένα καλολοΐδια.

Ο αποχαιρετισμός, όπως και σε όλα τα γλέντια, γινόταν με το καθιερωμένο τραγούδι της αναχώρησης, που το έλεγαν οι συντέκνοι και οι δικοί του σπιτιού, αγκαλιασμένοι κατά τριάδες ή τετράδες, αντιφωνικά:

Οι συντέκνοι: Έχετε γεια ψηλά βουνά

Οι δικοί του σπιτιού: Αμέτε φίλοι στο καλό

Οι συντέκνοι: και βιόλες ασημένιες

Οι δικοί του σπιτιού: Και στην καλή την ώρα

Οι συντέκνοι: και κοπελιές ανύπαντες

Οι δικοί του σπιτιού: και να γεμίσ' η στράτα σας

Οι συντέκνοι: και σεις οι παντρεμένες

Οι δικοί του σπιτιού: γαρίφαλα και ρόδα.

1. Αναγυρισμένος είναι αυτός που υπολογίζεται και δεν του κλέβουν τα πρόβατα του.

2. Οι δυο τελευταίοι στίχοι του τραγουδιού αναφέρονται στο παλιό έθιμο, σύμφωνα με το οποίο ο νονός στεφάνωνε το φιλιότσο και του βάφτιζε το πρώτο παιδί. Γι αυτά εύχεται το τραγούδι να είναι καλά και ο νονός και ο φιλιότσος, μέχρις ότου ολοκληρωθεί ο κύκλος.

Ο θάνατος

Όταν πέθαινε κάποιος νέος στα Σφακιά, οι άντρες, που ήταν στενοί συγγενείς του, δεν έκοβαν τα μαλλιά τους και δεν ξυρίζονταν για μεγάλο χρονικό διάστημα και, φυσικά, έβαζαν ολόμαυρα ρούχα. Ο Ανδρέας Δηληγιαννάκης, για παράδειγμα, δεν ξανάκοψε ούτε τα μαλλιά του ούτε τα γένια του, από τότε που σκοτώθηκε ο μοναχογιός του το 1866, σε μια μάχη με τους Τούρκους, στην Κάναβο. (1).

Οι γυναίκες, που ήταν στενές συγγενείς του πεθαμένου, έκοβαν τις πλεξίδες τους και τις έβαζαν στο στήθος του. Οι αδελφές, οι μάνες και οι σύζυγοι έγδερναν με τα νύχια τους το πρόσωπο τους, μέχρι που έβγαζαν αίμα και χτυπούσαν το στήθος τους με τους γρόνθους τους.

Στο σπίτι του νεκρού, όταν αυτός ήταν νέος, όλα βάφονταν μαύρα: καναπελίκια, τραπεζομάντιλα, σεντόνια κ.τ.λ. Οι γυναίκες που χήρευαν νέες, έβαφαν μαύρα ακόμα και τα εσώρουχά τους.

Όταν υπήρχε στο σπίτι του νεκρού αβάφτιστο παιδί, το βάφτιζαν πριν την ταφή και του έδιναν τ' όνομα του νεκρού.

Όταν ο νεκρός ήταν κάποιο σπουδαίο πρόσωπο, το πένθος ήταν τοπικό και για μεγάλο διάστημα δεν μπορούσε να γίνει στο χωριό ούτε γλέντι ούτε άλλη χαρμόσυνη εκδήλωση. Υπάρχουν περιπτώσεις σύμφωνα με τις οποίες οι χωριανοί δεν έπρεπε ούτε φανταχτερά ρούχα να φορούν. Να ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα:

Πριν από ένα αιώνα πέθανε ένας παπάς στο Βουβά και το χωριό ήταν πενθισμένο. Αυτό όμως δεν το σεβάστηκε μια κοπέλα και πήγε στην εκκλησία με φανταχτερά ρούχα. Οι χωριανοί όχι μόνο της έκαναν σφοδρές παρατηρήσεις για το ατόπημά της, αλλά και της έβγαλαν το παρακάτω τραγουδάκι:

Δεν το κάτεχες, μωρή... πούλα, κουτρουλή,
πως είναι θλίψη στο Βουβά και δε ν - τα βάνουν τα
πλεχτά, μουδὲ τα μεταξωτά,
γιατ' επόθανεν επά, ο Διαμάντες ο παπάς;

Να σημειωθεί ότι τότε δεν έφτιαχναν φέρετρα για τους νεκρούς. Η εκκλησία είχε ένα φορείο, που το έλεγαν καδελέτο και μ' αυτό μετέφεραν τους νεκρούς στο μνήμα, όπου τους έβαζαν τυλιγμένους μ' ένα σεντόνι.

Τα ρούχα του πεθαμένου τα έδιναν οι συγγενείς του σε φτωχά σπίτια, σε ξένα χωριά, για να μην τα βλέπουν και στενοχωριούνται.

Το λείψανο

1) Το «καδελέτο» με το νεκρό. 2) Στο στήθος του νεκρού είναι τα κομμένα μαλλιά των στενών συγγενών του γυναικών. 3) Η γυναίκα αυτή βάζει τα νύχια της και ξεσκίζει το πρόσωπό της. 4) Αυτή τραβά τα μαλλιά που της μείνανε. 5) Αυτή χτυπά στο στήθος της με τους γρόνθους της. 6) Οι πιο μακρινές συγγενείς φορούνε μαύρο τσεμπέρι βαθιά-βαθιά. 7) Πολλοί άντρες φορούνε το ράσο (την κάπα) ξανάστροφα, με τα μανίκια από μέσα και με την κουκούλα, σε ένδειξη πένθους και ας ήτανε ζέστη.

1. Γι αυτόν ακριβώς το λόγο του κόλλησαν το παρατσούκλι Σκουλής, επειδή είχε πολλά σκουλιά, δηλαδή μαλλιά.

Τα μοιρολόγια

Τα σφακιανά μοιρολόγια έχουν ενδεκασύλλαβους στίχους όταν τονίζονται στην παραλήγουσα, και δωδεκασύλλαβους όταν τονίζονται στην προπαραλήγουσα. Η ομοιοκαταληξία είναι πάντα απαραίτητη και για να επιτυγχάνεται ο μισός στίχος μας λέει την έννοια, ενώ ο άλλος μισός είναι προσφώνηση. Τις πιο πολλές φορές οι προσφωνήσεις τελειώνουν με την κτητική αντωνυμία του πρώτου προσώπου, το «μου».

Από τα ιστορικά μοιρολόγια που διασώθηκαν, παραθέτω αυτά που αναφέρονται στο θάνατο του Παύλου Ζαμπέτη από την Ανώπολη, κατά την επανάσταση του Δασκαλογιάννη.

Το πρώτο απ' αυτά το είπε η μητέρα του:

*Μαρμαρωμένο σε θωρώ, Πωλιό μου,
αγρίμι τω Μαδάρω, και δικό μου.
Μιλώ σου και δε μου μιλείς, κλωνάρι μου,
πιάνω σε και μου φεύγεις, παλικάρι μου.
Πού πάεις με τέτοιαν άνοιξη, καλέ μου;
Που πάεις με τέτοιοιον ήλιο, σύντροφέ μου.*

Το δεύτερο το είπε η φημισμένη Πατακίνα από τους Κομητάδες, μάνα της αρραβωνιαστικιάς του Ζαμπέτη:

*Γιε μου, θλιφτή παραγγελιά σου φέρν' από τα όρη,
χαιρετισμό μιας άμοιρης που να 'ρθει δεν εμπορεί.
Ξανθά μαλλιά π' ανάθρεφε επά και χρόνια τόσα
να στρώνει προσκεφάλι σου κ' ειδή πως αποδώσα.
Κάθε κλωνί κι απαντοχή και κάθε τρίχα ελπίδα,
και ψες ούλες τσ' απαντοχές τσι 'κοψεν η λεμπίδα.
Ρωτώ το γ - καπετάνιο σου, το Δάσκαλο το Γιάννη,
όντεν αθούσι ν - τα κλαδιά πόλεμο γιάντα κάνει.
και παίρν' ο ήλιος πούλουδα και παλικάρια ο χάρος
και τα παντέρμα τα Σφακιά διπλό τόχου ν - το βάρος. (1)*

Να τώρα ένα άλλο μοιρολόι, πρόσφατης δεκαετίας, που έλεγε μια μάνα για το μοναχοπαίδι της:

*'Αχισ! ίντα μου γίνηκε, δροσιό μου,
ξεγνωμούς δεν έχει, μάθια δυο μου.
'Αχισ! και γιάντα το' καμε, καμάρι μου.
ο κερατάς ο χάρος, παλικάρι μου.
Και γιάντα δεν edιάλεξε, χρυσό μου,*

την πόρτα – ν' απού πήγε, μοναχό μου.
Οπου' σαν τρεις και τέσσερις, παιδάκι μου,
να πάρει και ν' αφήσει, λεβεντάκι μου.
Μόνο' βρήκε κι απόβρηκε, βλαστάρι μου,
το σπίτι το δικό μας, παλικάρι μου.
Ούλο το γ – κόσμο αγάπουνε, παιδί μου,
μα' δα πολλά φοβούμαι, τσελεπή μου.
πως θα γενώ κακόψυχη, α(ν)θέ μου,
του κόσμου να ζηλεύω, διαλεχτέ μου.
Κι όμως κιανείς δε μου' φταιξε, παιδάκι μου,
κι ο κόσμος με λυπάται χρυσαφάκι μου.
 Να ένα ακόμα μοιρολόι μιας άλλης μητέρας:
 Με τη ζωή σου 'χα ζωή, παιδί μου,
 Και με το φως σου θώρου, να μην ήμου.
 Και με το καηρέτι σου, κλωνάρι μου,
 επέρνου στη ζωή μου, παλικάρι μου.
 Να 'χα μπορώ ν' αποκλειστώ, βλαστέ μου,
 όξω να μη – πορίζω, διαλεχτέ μου.
 Να μη θωρού ν – τα μάθια μου, δροσιό μου,
 να μη γροϊκού ν – τ' αφχιά μου, φρόνιμό μου.
 Και τ' όνομά σου που 'τονε κοτζά μου
 το πλεια γλυκιο του κόσμου, άνομά μου,
 δε θέλω να τ' ακούσω μπλειο, παιδί μου,
 για θα με μαχαιρώνει, τσελεπή μου.
 Τσοι φίλους σου τσ' αγάπουνε, λιοντάρι μου,
 για το 'να σου χατίρι, παλικάρι μου,
 μα δα σα μ' απαντήχνουνε, χρυσό μου,
 βαροψυχιά θα νιώθω, φρόνιμό μου.

Τα δύο μοιρολόγια που ακολουθούν ειπώθηκαν από διαφορετικές μοιρολογήτρες για τον ίδιο νεκρό, που τον είχαν σκοτώσει.

Να το πρώτο:

 'ίντα θα πω για το φονιά παιδί μου,
 να γειάν' ο σκοτωμένος, να μην ήμου.
 Να κόψω θέλει τα μαλλιά, καημός μου
 να κουκλωθώ στα μαύρα, πληγωμός μου.
Να και το δεύτερο που έρχεται σαν απάντηση στο πρώτο:
 Τα μαύρα κοκκινίζουνε, μηλιά μου,
 και τα μαλλιά μακραίνουν, κοπελιά μου.

Μα τα κορμιά που χάνονται, χρυσή μου,
κι αφού τα τρών' οι μπάλες, φρόνιμή μου.
αυτάνα δε ξανάρχονται, καημός μου,
εις τον απάνω κόσμο, πληγωμός μου.

Να κι ένα ακόμα μοιρολόι μιας άλλης μάνας για το μοναχοπαιδί της:

Δεν ξαναπάω στο' εκκλησίες, παιδί μου,
δε μ - πάω μπλειο στο' αγίους, να μην ήμου.
Δεν έχω 'ντα μου βλέπουνε, κλωνάρι μου,
ό,τι 'χαμπλειο δε ν - το' χω, παλικάρι μου.
Δεν έχω 'γω 'ντα χάσω μπλειο, χρυσό μου,
έχασ' ότι κι αν είχα, φρόνιμο μου.

Τα μοιρολόγια από άντρες είναι ασυνήθιστα, όχι όμως ανύπαρκτα.
Αυτό που ακολουθεί ειπώθηκε από έναν πατέρα:

Και τη μ - περιουσία μου, χρυσό μου,
ήθελε να πουλήσω, διαλεχτό μου.
Να σε σπουδάξω, μάτια μου, παιδί μου,
και να σε ξεστραβώσω, μερακλή μου.
Παιδί μου, δε σε μάλωνα, κλωνάρι μου,
γιάντα να μου το κάνεις, παλικάρι μου.

Το τελευταίο μοιρολόι, που παραθέτω, είναι ευχαριστήριο για τη συμμετοχή του κόσμου στην κηδεία:

Σπολλάιτη (2) τω χωριανώ, παιδάκι μου,
και φίλω γ - και δικώ μας, λεβεντάκι μου.
«Που μασε προτιμήσανε κλονάρι μου
κι αφού μας - ε λυπούνται, παλικάρι μου.
Και να τσοι βλέπει ο Θεός, παιδί μου
τέθιοι να μη τζοι βρούνε, να μην ήμου.

1. Το μοιρολόι αυτό, που μας πληροφορεί ότι η αρραβωνιάρα έκοψε τα μαλλιά της και τα έστειλε να τα βάλουν στο στήθος του νεκρού μαζί μ' αυτά της μητέρας του και των αδελφών του, είναι σε δεκαπεντασύλλαβο στίχο. Προσωπικά έχω πολλές αμφιβολίες αν αυτού του είδους τα μοιρολόγια ειπώθηκαν δίπλα στο νεκρό. Νομίζω ότι όσες ποιητικές ικανότητες κι αν έχει μια γυναίκα η ψυχολογική κατάσταση που βρίσκεται την ώρα που μοιρολογιέται δεν της επιτρέπει να εκφραστεί σε δεκαπεντασύλλαβο.

2. Σπολλάιτη σημαίνει εις πολλά έτη.

Τα μνημόσυνα

Όταν πέθαινε ο άνθρωπος, είχε ακόμα «δικαιώματα» στο σπίτι. Έτσι, όταν συνέβαινε καμιά ζημιά στο σπίτι που έχασε άνθρωπο, φοφούσε δηλαδή μια αγελάδα, ένα μουλάρι ή κάτι πάθαινε το κοπάδι τα πρόβατα, έλεγαν ότι ο πεθαμένος «παίρνει το μοιράσι του», δηλαδή το μερίδιό του.

Επειδή, λοιπόν, τις πρώτες μέρες η ψυχή του νεκρού αντιγιάερνε, δηλαδή πηγαينوερχόταν, στο σπίτι, γι' αυτό ο λύχνος ή το καντήλι έπρεπε ν' ανάβει αυτές τις μέρες συνέχεια. Για το ίδιο λόγο έψηναν για σαράντα μέρες καλό φαγητό και το σταύρωναν με το θυμιατήρι, μέσα στο οποίο είχαν βάλει κομματάκια όλων των ειδών του φαγητού, που είχαν μαγειρέψει (1).

Τρεις μέρες μετά την κηδεία έκαναν τα λεγόμενα «τρίμερα», εννιά μέρες μετά τα «εννιάμερα» και ακολουθούσαν τα «σαράντα» τα «τρίμηνα» τα «εξάμηνα», τα «νιάμηνα», τα «χρόνια» και τον άλλο χρόνο το «συναπάντημα».

Σ' όλα τα μνημόσυνα έβραζαν τα κόλλυβα στο σπίτι του πεθαμένου από το Σάββατο. Εκτός από τα κόλλυβα έφτιαχναν πατητά και έκαναν καλιτσουνάκια με μυζήθρα. Συνήθως δεν έβρισκαν φρούτα. Το στάρι για τα κόλυβα το καθάριζαν όλες οι γυναίκες του χωριού, που ξενυχτούσαν μάλιστα τη νύχτα, δίπλα στο πανέρι, αποδίδοντας έτσι το σεβασμό τους στον πεθαμένο.

Μετά την εκκλησία οι συγγενείς του πεθαμένου έπαιρναν τον παπά, τον ψάλτη και τους δικούς και φίλους που ήρθαν από ξένα χωριά για φαγητό. Πάνω στο τραπέζι είχαν βάλει ένα πιάτο κόλλυβα μ' ένα αναμμένο κερί. Ο παπάς έκανε «αίτηση» και μετά έπαιρνε ο καθένας λίγα κόλλυβα και συγχωρούσε.

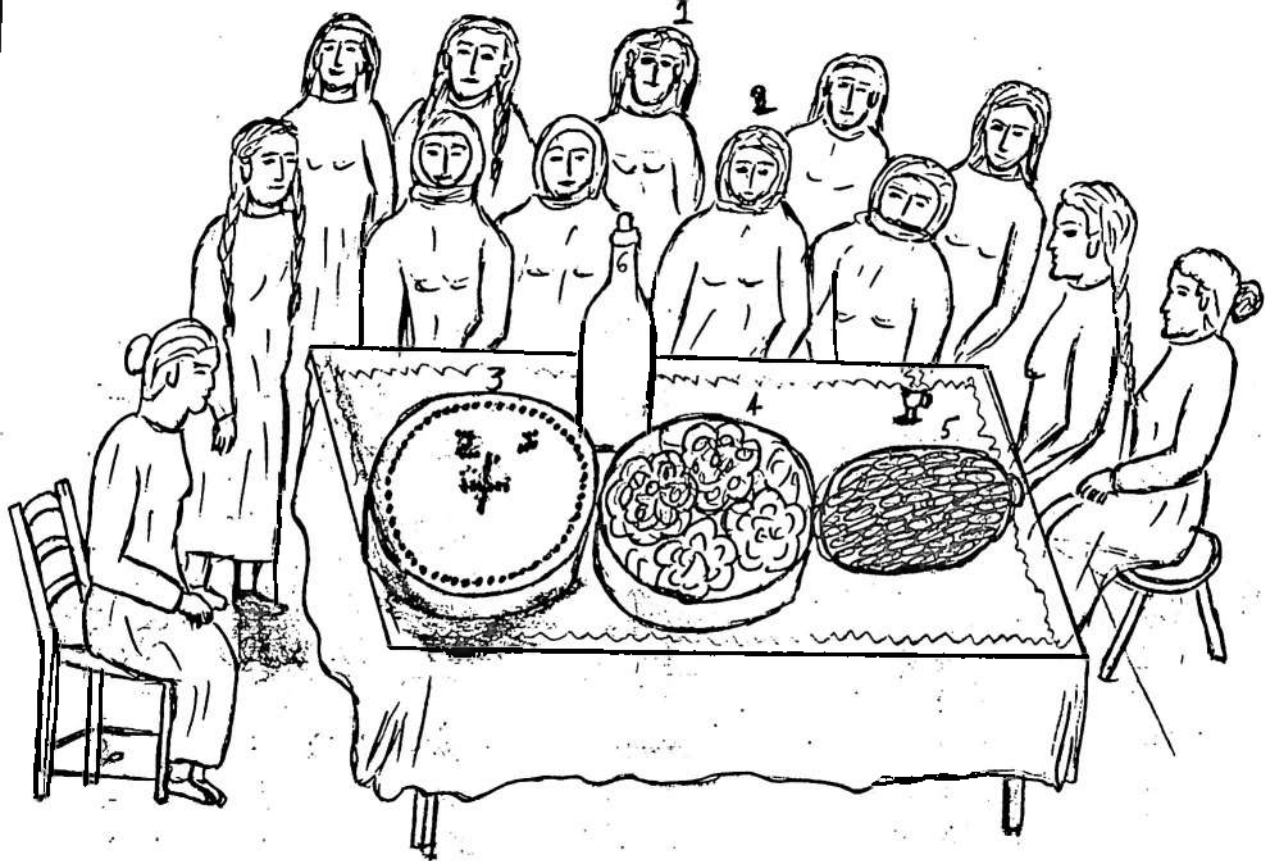
Στη συνέχεια κάθιζαν όλοι για φαγητό. Η ατμόσφαιρα, φυσικά, ήταν πένθιμη και τα ποτήρια δεν τα τσούγκριζαν, γιατί το τσούγκρισμα των ποτηριών υποδηλώνει χαρά. Έτσι όλοι έπιναν και συγχωρούσαν σιγά σιγά και πονεμένα.

Εκτός από τα συνηθισμένα μνημόσυνα, καμιά φορά οι συγγενείς του πεθαμένου πλήρωναν τον παπά να κάνει «ξερολειτρουγιά», δηλαδή λειτουργία χωρίς κόλλυβα. Αυτό συνέβαινε όταν επρόκειτο για νήπια και στο συναπάντημα του δεύτερου και του τρίτου χρόνου. Πολλές φορές πλήρωναν τον παπά για να διαβάσει κάθε Σάββατο μια ευχή για την ψυχή του νεκρού. Αυτό λεγόταν «Σαββατόχρονο».

Στο μνημόσυνο

1. Τα κόλυβα τα ξενοχτούσαν, κυρίως, οι γυναίκες του χωριού. Οι άντρες πήγαιναν σε άλλη κάμαρα. 2. Οι γυναίκες, που ήταν στενές συγγενείς, έβαζαν το τσεμπέρι βαθιά βαθιά. Αν ο πεθαμένος ήταν νέος, έλεγαν και μοιρολόγια. Όταν ήταν γέρος το έκαναν "μαγαζάκι" και συζητούσαν. 3. Ένα κόσκινο στάρι. Το σταυρό και τ' αρχικά του ονόματος τα έκαναν με κουφέτα ή καμιά φορά, και με καφέ. 4. Ένα κόσκινο με πατητά, όπως αυτά του γάμου. 5. Ένας δίσκος με μυζηρόκαλιτσουνάκια. 6. Μια δυομισάρα μπουκάλα κρασί.

1. Τα κομματάκια αυτά του φαγητού, που καίγονταν μαζί με το λιβάνι, είναι σίγουρα ειδωλολατρικό κατάλοιπο, μας θυμίζουν τις θυσίες προς τους θεούς.

Τα πανηγύρια

Όταν γιόρταζε ο τοπικός άγιος ήταν μια χρονιάρα μέρα, γιατί ο καθένας σεβόταν «τον Άγιο του τόπου ν – του τον Άρχο(ν) του χωριού ν – του», όπως λέει μια παροιμία.

Η ιδιαιτερότητα των σφακιανών πανηγυριών, που φτάνει και μέχρι τις μέρες μας, είναι τα τασιμάρια. Αυτό γίνεται γιατί πολλές φορές ή γι' ανάγκες της οικογένειας, ή γι' ανάγκες των ζώων, παρακαλούν τον Άγιο να τους κάνει μια χάρη και να σφάξουν ένα συγκεκριμένο πρόβατο και να το πάνε στη χάρη του την ημέρα της γιορτής του. Το κρέας το βράζουν στο σπίτι τους και το φέρνουν με καλάθια στην εκκλησία και το μοιράζουν στον κόσμο.

Το τάσιμο είναι συμβόλαιο, γιατί «αγίου μη ν – τάξεις τάσιμο και κουζουλού κουλούρι». Μια φορά, για παράδειγμα, είχαν τάξει στον Άγιο Γεώργιο του Βρασκά έναν τράγο. Επειδή όμως ήταν πολύ όμορφος, ο βοσκός που τον είχε τάξει λυπήθηκε να τον σφάξει και σκέφτηκε να σφάξει ένα άλλο βαρύτερο για να κρατήσει αυτόν το «λεβέντη». Όμως τη μέρα του Αγίου Γεωργίου, ενώ ήταν μέσα στο καλάθι για διανομή το κρέας του άλλου τράγου, ο τασιμάρης τράγος κατέβηκε μόνος του από τους Βόθωνες στο Βρασκά, απόσταση τρία χιλιόμετρα, πήγε στην εκκλησία, έκανε ένα κύκλο κι έπεσε και ψόφησε.

Στην ίδια εκκλησία οι Βρασκιανοί, που συνήθως είχαν το μιτάτο στους Βόθωνες, κατέβαζαν κάθε χρόνο την ημέρα της γιορτής του Αγίου Γεωργίου το γκαλομάντρι, όλα δηλαδή τα έγγαλα πρόβατα, και το άρμεγαν κι έπιναν το γάλα οι πανηγυριώτες. Μια χρονιά, όμως, δεν τους βόλευε και σκέφτηκαν να μην τα κατεβάσουν. Αν κι αυτό δεν ήταν τάσιμο αλλά εθελοντική προσφορά, ο Άγιος Γεώργιος, όπως φαίνεται, το θεώρησε κεκτημένο δικαίωμα και δε συμφώνησε με τους βοσκούς. «Φώτισε», λοιπόν, όλα τα έγγαλα και κατέβηκαν μόνο τους την ώρα της λειτουργίας. Οι βοσκοί είδαν το θαύμα, τα άρμεξαν κι ο κόσμος ήπια γάλα.

Εκτός από τα τάματα προσφορές τάζονταν, ιδίως, από γυναίκες, και πήγαιναν ξυπόλυτες στη χάρη του Αγίου, που τις βοηθούσε στην ανάγκη τους. Υποβάλλοντας τον εαυτό τους σε αυτήν την ταλαιπωρία, έδειχναν το σεβασμό, αλλά και την ευγνωμοσύνη τους στο Άγιο.

Στα χωριά που γινόταν πανηγύρι καθε σπίτι έσφαζε ένα πρόβατο για να είναι σε θέση να φιλοξενήσει τους φίλους και του γνωστούς που έρχονταν από τ' άλλα χωριά.

Ιδιαιτερότητα παρουσίαζε, παλιά, το πανηγύρι του Αγίου Νικήτα στο Φραγκοκάστελλο, όπου γίνονταν αγώνες, κάτι που γίνεται προσπάθεια ν' αναβιώσει.

Ιδιαιτερότητα, ακόμα, παρουσίαζε και το πανηγύρι της Αγίας Ζώνης στο Βουβά, όπου μέχρι σήμερα ψήνουν στον Εσπερινό (30 Αυγούστου) πιλάφι και τρώει όλος ο κόσμος, ενώ την ημέρα της γιορτής μοιράζουν κρέας και τυρί και προσέφεραν μέλι από τις αρκετές μέλισσες που είχε η εκκλησία. Την Αγία Ζώνη την θεωρούσαν θαυματουργή εκκλησία και γι' αυτό ερχόταν πολύς κόσμος, ακόμα και από τις γειτονικές επαρχίες με τα τσιμάρια τους. Μέχρι και βόδια έφερναν και παρέδιναν στους επιτρόπους. Από τα παραλιακά χωριά του Αγίου Βασιλείου έρχονταν οι προσκυνητές με καράβια.

Είναι χαρακτηριστικό ότι στα Σφακιά, και στα πανηγύρια και στα μνημόσυνα, ο κόσμος καθόταν στις πεζούλες, σε άλλη θέση οι άνδρες σε άλλη οι γυναίκες, σε άλλη τ' αγόρια και σε άλλη τα κορίτσια. Την διανομή άρχιζαν από τους άνδρες κι ακολουθούσαν οι γυναίκες και στο τέλος τα παιδιά.

Οι μεγάλες γιορτές

Τα Χριστούγεννα κάθε σπίτι φρόντιζε να έχει ένα χοίρο (1) που τον τάζαν όλο το χρόνο με βελάνια και πυρήνα. Από την προπαραμονή των Χριστουγέννων μαζεύονταν τρεις ως πέντε οικογένειες κι έκαναν, όπου ήταν μεγαλύτερη ευκολία, το σφαγείο. Εκεί έσφαζαν τους χοίρους και μετά τους έριχναν βραστό νερό και τους μαδούσαν. Ύστερα έβραζαν λουρίδες τις προβιές τους που τις κρεμούσαν σε δοκίδες(2) για να διατηρηθούν κι αργότερα τις έψηναν με πατάτες, με ξινόχοντρο (τραχανά) και με άλλα φαγητά. Τα έντερα αφού τα καθάριζαν καλά τα γέμιζαν με ρύζι ή χόντρο (αλεσμένο στάρι), έβραζαν και διάφορα μπαχαρικά κι έκαναν τις οματές. Το κρέας το έκαναν συντριμά, λουκάνικα και σύγκλινα.

Την Πρωτοχρονιά δεν την είχαν μία μεγάλη γιορτή. Οι ζευγάδες ζευγάριζαν, γιατί πίστευαν ότι ο Άγιος Βασίλειος ήταν ο Άγιός τους, αφού όταν ο Χριστός «εβγήκε γ - και διαλάλησεν ούλους τοσι ζευγολάτες, ο πρώτος που τ' απάντηξεν ήταν ο Αϊ Βασίλης», όπως έλεγαν τα κάλαντα.

Του Μεγάλου Αγιασμού ο κόσμος πήγαινε στην εκκλησία «συν γυναιξί και τέκνοις». Οι κτηνοτρόφοι κρατούσαν κουδούνια και τα έβραζαν δίπλα στη λεκάνη που ήταν το αγίασμα, για να καθαγιάσουν. Από το αγιασμένο νερό έπαιρναν όλοι σε μπουκάλια και, γυρίζοντας, έβραζαν από αυτό στις τέσσερις γωνιές του σπιτιού, σε διάφορα σημεία του κήπου, στην άλλη περιουσία και στη στέρνα. Το μπουκάλι με το αγίασμα το κρεμούσαν μετά στα εικονίσματα.

Τις Απόκριες τα παιδιά ντύνονταν μασκαράδες. Έβραζαν σαλβάρια των μεγάλων, έπαιρναν τα κουδούνια και γυρνούσαν στο χωριό αλλά και στα γειτονικά χωριά.

Τη Λαμπρή οι γιορτές άρχιζαν με τον Επιτάφιο τη Μεγάλη Παρασκευή. Όλος ο κόσμος πήγαινε στην εκκλησία από σεβασμό στη θρησκεία αλλά και στη μνήμη των νεκρών. Όλοι ήθελαν ν' ανάψουν το κερί τους στον τάφο των δικών τους, ν' ακούσουν τη «ζωή εν τάφω» και να περάσουν κάτω από τον Επιτάφιο, που τον σήκωναν δυο άντρες στην πόρτα της εκκλησίας.

Το Μεγάλο Σάββατο είχαν πολλή δουλειά. Έπρεπε να σφάξουν το αρνί ή το ρίφι, να φτιάξουν τα καλιτσούνια, τα τσουρέκια και τις μαντόνες(3) για τα παιδιά.

Τη νύχτα της Λαμπρής ήταν κανονισμένο να τελειώσει η λειτουργία, όταν άρχιζε να φέγγει η μέρα. Σ' ένα σημείο της λειτουργίας γι-

νόταν, όπως πίστευε ο κόσμος, αναπαράσταση του Πιλάτου με το Χριστό. Ένας άνδρας κλεινόταν μέσα στην εκκλησία και ο παπάς χτυπώντας την πόρτα έλεγε:

– Άρατε πύλας οι άρχοντες ημών και επάρθητε πύλαι αιώνια και εισελεύσεται ο βασιλεύς της δόξης.

– Τις ούτος εστίν ο βασιλεύς της δόξης; ρωτά ο άλλος από μέσα.

Ο διάλογος αυτός επαναλαμβανόταν τρεις φορές και μετά ο παπάς λέγοντας θριαμβευτικά, «ούτος εστίν ο βασιλεύς της δόξης», άνοιγε την πόρτα κι έμπαινε στην εκκλησία, ακολουθούμενος από τους πιστούς, για να συνεχίσει τη λειτουργία.

Την ώρα που ο παπάς έλεγε το «Χριστός Ανέστη», τα παιδιά πήγαιναν κι έδιναν φωτιά στον Οφάνο (ομοίωμα του Ιούδα), που τον είχαν τοποθετήσει πάνω σ' ένα μεγάλο σωρό ξύλα, και η χαρά τους ήταν απεριόραπη. Στο τέλος της λειτουργίας οι πιστοί έπαιρναν το Άγιο Φως και το πήγαιναν στα σπίτια τους για ν' ανάψουν το καντήλι στα εικονίσματα.

Στη Διπλανάσταση, που γινόταν κατά τις 4 η ώρα το απόγευμα, ο παπάς πετούσε τα λουλούδια (4) του Επιτάφιου στους εκκλησιαζόμενους κι αυτοί τα έπιαναν στον αέρα για να είναι αμόλυντα από το χώμα. Βγαίνοντας έξω από την εκκλησία οι άνθρωποι αγκαλιάζονταν και φιλιόνταν κι έκαναν το «Χριστός Ανέστη».

Τρεις τα γέιννα, τρεις τα φώτα, και έξε την ανάσταση. (Τόσες μέρες εθεωρούσαν σχόλες σ' αυτές τις μεγάλες γιορτές).

1. Η ράτσα των χοίρων που είχαν, ήταν όπως αυτή του αγριόχοιρου, με μακριά μύτη και μεγάλες τρίχες, τις οποίες τις μάζευαν από τη «σκίνα τση ράχης» κι έκαναν βούρτσες. Οι χοίροι αυτοί ήταν πιο ανεπτυγμένοι στο εμπρός μέρος και είχαν πολύ νόστιμο κρέας. Πολύ συχνά τύχαινε οι χοίροι να έχουν χαλάζι (τριχινίαση). Το να τύχει ο χοίρος χαλαζιάρης ήταν μια μικρή συμφορά. Όταν δεν είχε πολλή, έκοβαν μικρά κομμάτια το κρέας του, το έπλαιναν με ζεστό νερό κι αφού το έψηναν το έτρωγαν. Ήταν τότε δύσκολα τα χρόνια.

2. Οι δοκίδες είναι μικρά δοκάρια που τα βάζουν κάτω από τη στέγη.

3. Τις μαντόνες τις έφτιαχναν με ζύμη σε σχήμα κούκλας και στη μέση τοποθετούσαν ένα κόκκινο αυγό.

4. Στο εικόνισμα κάθε σπιτιού έβλεπες πάντα λουλούδια του Επιτάφιου, ένα μπουκαλάκι με αγίασμα και λιβάνι του Μ. Αγιασμού, αντίδωρο της Μεγάλης Πέμπτης, ένα βαγί και κερί από τον Επιτάφιο. Όλα αυτά αποτελούσαν φυλαχτά και όποιος κρατούσε πάνω του κάτι από αυτά, έκοβε την όρεξη στα κακά πνεύματα που είχαν πρόθεση να τον βλάψουν.

Οι ρίμες

Ρίμες λέμε τις μαντινάδες που βγαίνουν για ένα συγκεκριμένο σκοπό: για να ευχαριστήσουν, να επαινέσουν ή να σατιρίσουν έναν άνθρωπο ή ένα γεγονός. Μοιάζουν με τις άλλες κρητικές μαντινάδες και είναι δεκαπεντασύλλαβες, ομοιοκατάληκτες κι έχουν στον κάθε στίχο τονισμένη την παραλήγουσα.

Παλιότερα έβγαζαν ρίμες όταν ψοφούσε ένας γάιδaros, όταν ένας τυροκόμος έβγαζε κακό τυρί, όταν κάποιος ζητούσε μια κοπέλα σε γάμο κι έπαιρνε «ντενεκέ» κ.τ.λ. Ρίμες φιλοφρονητικές ή σατιρικές λέγονται ακόμα και σήμερα στα γλέντια.

Στο γλέντι μπορεί να βρῖσει ή να βλαστημήσει ο ένας τον άλλο όσο θέλει, χωρίς αυτό να παίρνεται σοβαρά ή να γράφεται «στα υπόψη». Η ανταλλαγή ριμών στα γλέντια είναι μια φιλική αναμέτρηση που γίνεται δημόσια κι ο ένας προσπαθεί να φέρει τον άλλο δεύτερο.

Θα μπορούσα ν' αναφέρω σημαντικές ρίμες, μα όσες αναφέρουν ονόματα ή γεγονότα, που είναι δυνατό να θιγούν κάποιοι, τις αποκλείω. Έτσι θ' αναφέρω μόνο όσες είναι άσχετες με ονόματα ή είναι σίγουρο πως δεν θιγουν κανένα.

Μία φορά ένας Σφακιανός στο Ροδάκινο στην κουμπαραπαρέα, είπε τις εξής:

*Χαρά μεγάλη ένιωθα απ' όντεν εξεκίνου
γιατί' ξερα πως θα' σμιγα τσ' άντρες του Ροδακίνου.
Χριστέ και να' ταν εύκολο να' ρχομαι πότες πότες, να
σμίγω και να τραγουδώ με τσοι Ροδακινιώτες.
Απ' όσα γλέντια έτυχε να κάμω στο γ - καιρό μου,
έκαμα στο Ροδάκινο το πλιά καλύτερό μου.*

Σε μια βάφτιση στο Βατουδιάρη ο ίδιος Σφακιανός είπε τις ακόλουθες μαντινάδες:

*Να 'τονε τρόπος νάρχομαι συχνά στο Βατουδιάρη
να σμίγω με τσοι φίλους μου, δεν ήθελ' άλλη χάρη.
Να ζήσει η φιλιότσα μας η Κυριακή του Νιόλη,
πρώτη κυρία να γενεί να τση ζηλεύουν όλοι.*

Ας παρακολουθήσουμε τώρα μια αναμέτρηση δυο ριμαδόρων που έγινε σ' ένα γάμο στο Βουβά.

Ο πρώτος ριμαδόρος:

*Ρώτηξε και το Μανουσιό που πήγε στην γ - Κορέα
κι άμε να βρεις τσοι κουζουλούς να κάνετε παρέα.*

Ο δεύτερος ριμαδόρος:

*Δε ν – το ρωτώ το Μανουσιό και δε ρωτώ κιανένα,
μα 'γώ σα θέλω κουζουλός θα 'ρθω να βρω εσένα.*

Άλλος ριμαδόρος:

*Και τσοι χοχλιούς στη Μεσσαρέ τσοι λένε «άμε κι έλα»,
εσύ τον εξεπέρασες τον... στην τρέλα.*

Ο δεύτερος ριμαδόρος:

*Γυρεύουνέ σε στο Δαφνί, οικότροφος να πάεις,
μέσο δε σου χρειάζεται μα τα προσόντα τα 'εις.*

Σ' ένα γάμο στο Βουβά, το 1919, δυο ριμαδόροι «έστρεφαν τα πυρά τους» εναντίον ενός άλλου. Αυτός τους «εδεμάτιασε» και τους δυο σε μια ρίμα:

Ο Λέκας ελελέκιασε κι ο Μπόνισας τρελάθη,

Ξανοίξετε τσοι και τσοι δυο να πειτ' α γ – κάνω λάθη.

Στο Ροδάκινο μια φορά ένας είπε μια ρίμα, που παρουσίαζε τον εαυτό του ερωτοχτυπημένο. Δε θυμούμαι τη ρίμα του, μα θυμούμαι πως την σχολίασε ένας άλλος ριμαδόρος, επειδή ο πρώτος με την όλη του εμφάνιση δε δικαιολογούσε όσα είπε. Να, λοιπόν, η απάντηση:

Αφού δεν έχεις πυρετό να μην ζητάς κινίνο

αφού δεν έχεις «από 'φτό» μη θέλεις «από 'κεινο» (1)

Σ' ένα γάμο, όταν χόρευε ένας παντρεμένος, ένας λεύθερος του είπε:

*Άνθρωπος άμα παντρευτεί δε μ – πρέπει να χορεύει,
ένα σακί στον ώμον – του κριθάρι να γυρεύει.*

Η απάντηση του παντρεμένου:

*Έχω το 'γώ και το σακί κι έχω και το κριθάρι
κ' έλα να συμφωνήσουμε και βάνω σε τριτάρη.*

Ο ελεύθερος:

*Δε θέλω το κριθάρι σου μουδέ τη συζεψιά σου,
εγώ 'μαι λεύτερο πουλί, δε μοιάζω τσ' αφεδιάς σου.*

Ο παντρεμένος:

*Ο παντρεμένος καθ' αργά θέτει με την κοκώνα
κι ανύπαντρος σα γάιδαρος θέτει στον αχειριώνα.*

Ο ελεύθερος:

*Εγώ 'μαι λεύτερο πουλί και τη ζωή γλεντίζω
κι όπου μ' αρέσει το κλαδί πηγαίνω και καθίζω.*

1. Αφού ο άνθρωπος φαινόταν ότι ήταν «ξεθυμασμένος» δεν υπήρχε λόγος να ζητά αντίδοτο για να «ξεθυμάνει».

Ο παντρεμένος:

Εγώ κι αν επαντρεύτηκα και μπήκα στη γ - καθένα
τα πρωτινά μου θα τραβώ σα γ - και το γ - κάθε ένα.

Στις αρχές του αιώνα μας ένας γάμος πήγε σ' ένα χωριό του Ρεθύμνου να πάρει μια νύφη. Όλη μέρα το Σάββατο βάδιζαν για να πάνε κι όλη μέρα την Κυριακή βάδιζαν για να γυρίσουν. Το βράδυ μια κοπέλα είπε μια μαντινάδα:

Δε ν - τον - ε θέλω δάσκαλο, γιατί αγαπά τον άρτο,
μα τον - ε θέλω Σφακιανό κοκκινογελεκάτο.

Η ρίμα αυτή έγινε ευχάριστα δεχτή, όμως μια άλλη κοπέλα είπε:

Δε ν - τον - ε θέλω Σφακιανό, γιατί φορεί τσι δόμους (2)

Και περπατεί και στα βουνά μαζί με τσι δαιμόνους.

Ένας από την παρέα των Σφακιανών απάντησε ως εξής:

Ξεπατωμένη ποδαρέ ξετσιπωμένη σέλη (3)

θέλεις τον - ε το Σφακιανό, μα 'κείνος δε σε θέλει.

Να τώρα ρίμες για ένα γάιδαρο που ψόφησε:

Εψόφησε ν - του Σηφαλιού η γαλανή γαϊδούρα,

απού τη γ - καβαλίκευε κ' έβγαινε στην μ - παπούρα.

Τη μ - Παρασκευή το πρόσαργο τ' αυχιά τζη χαμηλώνει,

δεν έτρωε, δεν έπινε και μόνο πως γρυλώνει.

Και το Σαββάτ' ουλημερνίς τση κάνει γιατροσόφια,

τη γ - Κυριακή 'τονε γραφτό να την - ε βρούνη ψόφια.

Σέρνει φωνές ξελουριστές το γ - κόσμο ξετρουμίζει,

βαρέ το πήρε ν - το κακό και δε ν - το νταγιαντίζει.

Εχτύπανε στ' αμπέτη ν - του και τράβα ν - τα μαλλιά ν - του,

γιατί με τη γαϊδούρα ν - του έκανε ν - τη δουλειά ν - του.

- Αχι, και γιάντα το 'καμες, γιάντα να μου ψοφήσεις;

γιάντα δε με λυπήθηκες, δίχως σου να μ' αφήσεις;

Πώς θα τσι κουβαλώ τσ' ελιές, τα ξύλα και το γάλα,

εδά ν' εδά που μπαίνω 'γω σε βάσανα μεγάλα.

Πώς θα θωρώ το στάβλο σου, να λείπεις, να φαντάσσει

και πώς να το συλλογιστώ, σκύλοι πως θα σε φάσι.

Ήρθανε κ' οι δικολογίες κ' οι φίλοι ν - του κοντά ν - του

κ' εσυμπαρασταθήκανε ούλο στην συφορά ν - του.

- 'ντα θα κάνεις, άζουδε; Ετσά' τονε γραφτό σου

να μείνεις μόνος κ' έρημος δίχως το γάιδαρο σου.

Κάνε κουράγιο, Σηφαλιό, το νου σου να μη χάσεις

κι ως κι α σου φαίνεται βαρέ κι αυτό θα το περάσεις.

Και το σωμάρι σου 'μεινε στη ράχη να το βάνεις,

εσύ θα πχαίνεις στσι στραθιές το γάιδαρο να κάνεις.

Επόμεινε γ – και τ' ορφανό κι αν – ε και μεγαλώσει
σα – γ και τη μάνα ν – του κι αυτό κουράιο θα σου δώσει.

Μια καλόγρια έβγαλε μια φορά ρίμες για μια ακούσια απαγωγή.
Οι ρίμες αναφέρουν ονόματα και δεν μπορώ να τις γράψω, εκτός μό-
νο την πρώτη:

Μανούλα κόρην έβλεπε χρονώ τριανταπέντε

Θε μου, και τέθοιες συφορές μόνο στο γ – κόσμο πέμπε.

Αυτοί που θιχτηκαν από τις ρίμες της καλόγριας της απάντησαν ως
εξής:

Έναςπραματευτής πουλεί ένα τσουβάλ' αγγούρια

και να τα πάν' τση καλογρές που βγάνει τα τραγούδια.

Να τώρα και μία ρίμα για μιτάτα που έβγαλαν κακό τυρί.

Στομ – πόρο τσ' Αλατσόπετρας απόυ 'ν' οι γι – ασφεντάμοι
το κάν' ο Λέφας το τυρί απόυ θα βγάλει νάμι(4)

Το 1916 ο Μανούσος Κούνδουρος ήταν αντιπολιτευόμενος του Βε-
νιζέλου. Μια ισχυρή οικογένεια από το Βουβά είχε δεσμούς με Ρεθε-
μινιώτη βενιζελικό πολιτικό και πήγαινε κόντρα του επαρχιώτη Κούν-
δουρου. Να σημειώσουμε ότι οι πολιτικοί έκαναν και τότε πολλά έξο-
δα, για να μαζέψουν ψήφους. Ο Κούνδουρος τότε είχε αγοράσει ένα
βόδι, που ήταν κουτσό, από το Βουβά, και το διέθεσε να γλεντήσουν
οι οπαδοί του. Οι εκλογές έγιναν, ο Κούνδουρος βγήκε βουλευτής,
αλλά το κόμμα του έχασε και οι αντίπαλοί του του έβγαλαν την πα-
ρακάτω ρίμα:

Το βούι – ν απόυ τρώγασι ήτο με τρία πόδια,

για κεινο δεν εκέρδισε του Κούνδουρου το κόμμα.

Το 1940, νομίζω στη 1 Ιουλίου, έγινε ανάμεσα Σφακιών και Γαύδου
μια αεροναυμαχία μεταξύ αγγλικών πλοίων και ιταλικών αεροπλάνων.
Όσοι ήταν ακόμα στα παραλιακά χωριά (οι πιο πολλοί την εποχή αυ-
τή βρίσκονταν στα θερινά χωριά), επειδή φοβήθηκαν ότι πρόκειται
για αποβίβαση έφυγαν για τα ψηλά χωριά, τ' Αγόρια, κι όταν αποδεί-
χτηκε αδικαιολόγητος ο φόβος τους έβγαλαν ρίμες:

Παπόρια κι αερόπλινα εκανονοβολούσα

κι όσοι κι αν ήσα στσι γιαλές στ' Αγόρια – ν εγλακούσα.

Φεύγ' η γυναίκα του Στρατή και του Μαρκάντ' η κόρη,
μέσα σε τέσσερα λεφτά εβγήκανε στ' Αγόρι.

2. Δόμοι είναι τ' αυτοσχέδια παπούτσια.

3. Η σέλη είναι ένα σημείο του γυναικείου εσωρούχου.

4. Νάμι = φήμη.

Σ' ένα γάμο στα Σφακιά κάποιες γυναίκες παρακαλούσαν τους άντρες να μη ρίξουν άλλους πυροβολισμούς, γιατί τις ενοχλούσαν. Ένας ριμαδόρος, όμως, είχε διαφορετική γνώμη και είπε με ρίμα:

*Παίξετε κι άλλες μπαλωτές (5) μα 'χει ο γαμπρός μπαρουτι,
μ' αυτός δε ν - την ξαναθωρεί τη μπαρωνιάν (6) ετούτη.*

Να και η αρχή μιας ρίμας που επώθηκε πριν από μισό αιώνα:

*'Ισκα (7) και πυροβολικά κ' ένα κουκί λιβάνι
και ψόφησε ο μούλαρος του Πυροβολογιάννη.*

Ένας Σφακιανός αντιμετώπισε στο Ροδάκινο τον περίφημο ριμαδόρο Στρατή Σταβιανουδάκη, το λεγόμενο «Λυρατζή». Παρ' όλο που δεν είχε σίγουρη τη νίκη ο Σφακιανός έκανε πρώτος το «ντου». Ήτανε και η δύο πολύ μελαχροinoί. Ήτανε και συγγενείς. Να η πρώτη ρίμα: «Να ζήσεις, ξάδερφε Στρατή, πες μας μια μαντινάδα. Πες μας ποιος είναι πλιά γερός εις τη μελαχροινάδα». Αντάλλαξαν πολλές ρίμες μα, ίσως δε βρέθηκε σε φόρμα ο κορυφαιός ριμαδόρος και δεν κατάφερε μια φορά να τελειώσει μια ρίμα του. Μα αυτό ήτανε μεγάλη νίκη για το νεαρό τότε Σφακιανό ριμαδόρο ο οποίος πήρε θάρρος και δε δυσκολεύτηκε να τα βάλει και με έναν ακόμα ριμαδόρο που αυτός όμως, ήτανε «δευτέρου μεγέθους». Δε θυμούμαι την πρώτη ρίμα του Σφακιανού, η πρώτη όμως, απαντητική του άλλου, χωρίς να τη θυμούμαι όλη, έλεγε: «...να πάεις απού το λυρατζή τα ρέστα σου να πάρεις» και ο Σφακιανός: «Εγώ κι από το λυρατζή δεν έφυγα με ρέστα μόνο τον ετσαλάκωσα κι έφυγα με τη φέστα». Όταν ο άλλος ζορίστηκε είπε την παλιά μαντινάδα: «Εσύ που ξέρεις τα πολλά κι ο νους σου κατεβάζει, ένα καντάρι σίντερο, πόσες βελόνες βγάζει;». Απάντηση: «Πάρε δυο κυβικά νερό και μέτρα το σταγόνες. Εκεί θα βρεις τον ίδιο αριθμό που θα 'χουν οι βελόνες».

5. Αρχικά τα πυροβόλα όπλα είχαν στρογγυλά βλήματα, που τα έλεγαν μπάλες. Παράγωγη λήξη της μπάλας είναι η μπαλωτέ (πυροβολισμός).

6. Βαρωνίες έλεγαν οι Ενετοί τις επαρχίες, Βαρωνία ή και μπαρωνία σημαίνει πολύ κόσμο.

7. 'Ισκα είναι είδος μανιτή που βγαίνει σε ρίζες δέντρων. Όταν ξεραθεί και ξυλοποιηθεί είναι πολύ εύφλεκτη. Ο παππούς μου μου έλεγε ότι, σε εποχές που δεν είχαν σπύρτα, χτυπούσαν σε δρακονόπετρες (πέτρες που βγάζουν σπινθήρα), είχαν σε κατάλληλη θέση την ισκα και θιάφι, κι έπαιρνε φωτιά. Ένα είδος μαλακής δρακονόπετρας είναι αυτή που βγάζει πολλούς σπινθήρες.

Η ζωοκλοπή

Η ζωοκλοπή, όταν στρεφόταν κατά των κατακτητών, ήταν πατριωτική πράξη, γιατί προκαλούσε φθορά στις εχθρικές περιουσίες και δημιουργούσε το αίσθημα της ανασφάλειας στον εχθρό. Η ζωοκλοπή, επίσης, ήταν παλικαριά, γιατί έπρεπε «να το λείει η καρδιά ν – του», εκείνου που πηγαίνει να κλέψει από μακρινά μέρη. Κίνητρο, βέβαια, για τη ζωοκλοπή ήταν και το συμφέρον, αφού ο ζωοκλέφτης μπορεί να έκανε και δυο και τρεις μέρες πορεία έφερνε, όμως, ως εκατό πρόβατα.

Για τους Σφακιανούς το πρόβλημα ήταν να βάλουν τα κλεμμένα πρόβατα μέσα στην επαρχία. Αυτό ήταν αρκετό για να γίνουν νοικοκυρικά, δικά τους. Άκουσα από γέρο χωριανό μου, σοβαρό και φιλαλήθη άντρα, ότι μια φορά πήγαν χωριανοί μας στον Άγιο Βασίλειο και πήραν από τουρκικό μιτάτο, όχι μόνο όλο το γκαλομάντρι και τα εργαλεία του μιτάτου, αλλά ακόμα και τους βοσκούς, που τους άφησαν μόνο όταν έφτασαν κοντά στον Καλλικράτη.

Οι χωριανοί μας δεν είχαν βέβαια ανάγκη τη βοήθεια των βοσκών, μα τους πήραν για να μην πάνε να ειδοποιήσουν τους Τούρκους, που είχαν τα πρόβατα (1).

Όταν έφυγαν οι Τούρκοι από την Κρήτη η ζωοκλοπή επιβίωσε στα Σφακιά σαν συνήθεια και δεν έπαψε να θεωρείται ότι είναι λεβέντικο σπορ. Ήταν όμως κι ένας τρόπος εκδίκησης. Όταν είχες μίσος σε κάποιον του έκανες ζημιά κλέβοντάς του πρόβατα, αλλά ζημιώνοντάς τον κέρδιζες κιόλας.

Άλλαξαν, λοιπόν, μερικά πράγματα, όταν έφυγαν οι Τούρκοι, γιατί πριν ήταν πάντα προτιμητέα τα τουρκικά πρόβατα (χωρίς, βέβαια, και τότε να αποκλείονται παντελώς και τα ελληνικά, από μερικούς, τουλάχιστο, κλέφτες) όμως τώρα έκλεβαν μόνο... ελληνικά.

Όσοι έκλεβαν «χοντρές κομματές» (πενήντα-εβδομήντα πρόβατα) τους έλεγαν ζωντανούς κλέφτες και τα έφερναν από μακριά. Όσους έκλεβαν δυο ως πέντε πρόβατα και μάλιστα από κοντινούς κτηνοτρόφους τους έλεγαν γρουσουζοκλέφτες.

Πολλές φορές η κλεψιά λίγων προβάτων γινόταν αιτία μεγάλης συμφοράς. Κι αυτό γιατί όταν έκλεβε ένας τέσσερα-πέντε πρόβατα για να εκδικηθεί κάποιον τα πράγματα γίνονταν δύσκολα, αν τον καταλάβαιναν. Αυτός που του έκλεψαν τα πρόβατα έκλεβε είκοσι, ο δεύτερος ξαναέκλεβε σαράντα και το πράγμα πήγαινε σε σκοτωμό, αφού συνέχεια εμεγάλωνε η ρήξη .

Κι όπως πριν με τη σειρά έκλεβαν, τώρα με τη σειρά σκότωναν κι έχομε περιπτώσεις που ρήμαξαν οικογένειες αλλά και χωριά από βεντέτες, που ξεκίνησαν από ζωκλοπή. Η ιστορική οικογένεια των Λιάπηδων, για παράδειγμα, ξεκληρίστηκε, γιατί πιάστηκε, για την κλοπή ενός κριγιού, σε βεντέτα με άλλες ισχυρές οικογένειες.

Όταν ένας κτηνοτρόφος διαπίστωνε ότι του είχαν κλέψει μια «κομματέ ωζά», η πρώτη του δουλειά ήταν να ψάξει ν' ανακαλύψει την ομπλή (στοιχεία, το μέρος που τα έσφαξαν, δέρματα ή κάτι άλλο σχετικό).

Από τα χνάρια των κλεφτών και των προβάτων μπορούσε να εξακριβώσει ποια κατεύθυνση πήραν. Αν είχε υποψίες για χωριανούς, πήγαινε εκεί που είχαν τα πρόβατά τους κι έψαχνε για σφαγαρές (το μέρος που το έσφαξαν) ή κρυμμένα δέρματα. Αν μπορούσε, πλησίαζε αυτούς που υποψιαζόταν και κοίταζε, λεπτομερώς, αν ήταν τίποτα αίμα στα ρούχα τους ή στα στιβάνια τους κι ακόμα αν μύριζαν κρετσουλέ (μυρωδιά κρέατος). Αν έβρισκε κάποιο ενοχοποιητικό στοιχείο, ο άλλος έπρεπε ν' αποδείξει ότι ήταν άσχετο με την περίπτωση του, ειδάλως πηγαιναν στην ξεκαθάριση (2). Παράλληλα ειδοποιούσε τους φίλους και τους συντέκνους του να ενδιαφερθούν.

Όλοι οι κτηνοτρόφοι φρόντιζαν να έχουν καλές σχέσεις με τα κυκλώματα της ζωκλοπής, για να τους αναγυρίζουν τα πρόβατά τους και να μπορούν να τα διαλαλήσουνε όταν τα έχαναν.

Όποιος, λοιπόν, έχανε πρόβατα και δεν μπορούσε να τα βρει μόνος του, έπαιρνε ένα-δυο υπολογίσιμους, στα κλέφτικα κυκλώματα, ανθρώπους κι έβγαινε για διαλαλητό. Σε κάθε χωριό που πήγαιναν, ήθελαν να συναντήσουν τ' άτομα που υποψιάζονταν. Αν κάποιος δεν μπορούσε ν' αποδείξει την αθωότητά του και δεν τον εμπιστεύονταν στο «λόγο της τιμής του» τον οδηγούσαν στην ξεκαθάριση ή στον Αϊ-Αστράτηγο της Αράδαινας ή στη Θυμιανή Παναγία ή σε άλλη εκκλησία. Εκεί θα μαθαίνονταν η αλήθεια, γιατί αυτοί που έκαναν τις κλοπές των προβάτων, ήταν παράλληλα και «καλοί χριστιανοί». Και μεταλάβαιναν και νήστευαν τις σαρακοστές και τα μοναστηριακά πρόβατα σέβονταν.

1. Στο περιστατικό αυτό φανερώνει ότι τα Σφακιά ήταν ανέκαθεν σαν άλλο κράτος. Αυτό φαίνεται κι από το εξής: Όταν απέδρασαν από τον κουλέ του Ηρακλείου οι συμπολεμιστές του Δασκαλογιάννη, όσοι μπόρεσαν να επιζήσουν, ήρθαν στα Σφακιά κι έζησαν ελεύθεροι, χωρίς να τους βασανίζει η σκέψη ότι θα έρθουν να τους ξαναπιάσουν.

2. Ξεκαθάριση είναι το να ξεκαθαρίσει κανείς τη θέση του ότι δε φταίει. Γίνονται με όρκο σ' εκκλησία.

Η βεντέτα

Είπαμε προηγουμένως ότι υπήρχε στενή σχέση μεταξύ ζωοκλοπής και βεντέτας, όμως οι Σφακιανοί έφτασαν κι από άλλες αιτίες, πολλές φορές ασήμαντες, σε φόνο. Λίγο να θεωρούσε κανείς ότι προσβλήθηκε, αντιδρούσε κι από αντίδραση σε αντίδραση κι από γινάτι σε γινάτι δεν αργούσε να έρθει το κακό.

Ας δούμε μια τέτοια περίπτωση. Στη Χώρα Σφακίων κάθε χωριό αλλά και κάθε ισχυρή οικογένεια έφτιαχνε μια εκκλησία και στη γιορτή των Αγίων τους φρόντιζαν όλοι να επιδείξουν ό,τι καλύτερο μπορούσαν. Οι Καλλικρατιανοί είχαν τους Δώδεκα Αποστόλους στο πάνω μέρος της Χώρας. Στις αρχές του 19ου αιώνα, στη γιορτή των Αγίων, και την ώρα που ο κόσμος ήταν έξω, ένα πουλί κάθισε στο καμπαριό, προκλητικό σημάδι για τους άντρες που ήταν, συνήθως, όλοι οπλισμένοι.

Κάποιοι το σημάδεψε, του έριξε, μα ούτε το σκότωσε, ούτε το πουλί έφυγε. Αμέσως του έριξε ένας άλλος και το σκότωσε και τότε όλοι μαζί άρχισαν να πειράζουν τον πρώτο και να τον αστειεύουν. Στην αρχή τα πειράγματα τον έκαναν να γελά, αλλά όταν συνεχίστηκαν, του προκάλεσαν το θυμό, θεωρώντας ότι τον ταπεινώναν δημόσια. Πυροβόλησε λοιπόν σκοτώνοντας έναν από τους πολλούς που τον ειρωνεύτηκαν, για να τον σκοτώσει αμέσως μετά ένας άλλος, κι αυτόν ένας άλλος... Εφτά άντρες σκοτώθηκαν μέσα σ' ένα λεπτό.

Η εκκλησία ύστερα από αυτό το περιστατικό εγκαταλείφθηκε κι ερημώθηκε και μόνο ύστερα από πολλά χρόνια αναστυλώθηκε και ξαναλειτούργηθηκε.

Η βεντέτα περνούσε, πολλές φορές, από γενιά σε γενιά και ήταν ένα ηφαίστειο πότε ενεργό και πότε «κοιμώμενο». Το πιο λυπηρό αλλά και το πιο βάρβαρο ήταν ότι δεν έψαχναν επίμονα να βρουν και να σκοτώσουν, τουλάχιστο το φονιά, γιατί αυτός φυλαγόταν και ήταν κακοσκότωτος.

Βέβαια αν σκότωναν τον ίδιο το φονιά, τότε τα θαράπια (ικανοποίηση) ήταν πιο ικανοποιητικά. Αν όμως αυτό ήταν αδύνατο, τότε σκότωναν ή το πιο δυνατό παλικάρι της εχθρικής οικογένειας ή κάποιον με μεγάλη αξία, για να προκαλέσουν έτσι περισσότερο πόνο στους αντιπάλους τους. Πάντως δεν ήταν τιμητικό ούτε για τη μνήμη του νεκρού, ούτε για εκείνους τους ίδιους που θα σκότωναν γέρο, γυναίκα ή παιδί για εκδίκηση.

Τόσο πολύ θεωρούσαν οι Σφακιανοί απαραίτητο «να γίνουν τα δι-

κία» του ανθρώπου που σκοτώθηκε, ώστε υπάρχουν περιπτώσεις που οι μανάδες προετοίμαζαν από μικρά τα παιδιά τους, να βάλουν σκοπό της ζωής τους να εκδικηθούν¹

Δεν ήτανε σπάνιο να σκοτωθούνε μεταξύ τους οι Σφακιανοί και για γυναίκες. Μια κουβέντα που κυκλοφορούσε και που μπορεί να μην ήτανε αληθινή, μπορούσε να προκαλέσει και διπλό έγκλημα. Και τον άντρα και τη γυναίκα σκοτώνανε.

Κι όμως, δε φτάνανε μέχρι το έγκλημα οι Σφακιανοί ωθούμενοι από αιμοβόρα ένστικτα. Για να αποδείξει ο φονιάς ότι δεν έκανε το φόνο με ευχαρίστηση, αλλά επειδή ήρθε στην ανάγκη, έβαζε για σαράντα μέρες μαύρο πουκάμισο. Αυτό άκουσα από πιο γέρους. Δεν έφτασε μέχρι τα χρόνια μας. Ένας λόγος που ωθούσε τους Σφακιανούς στο έγκλημα παλιότερα, ήτανε το γεγονός ότι δεν υπήρχε κρατική εξουσία και, συχνά, οι διαφορές λυνόντουσαν με το «γαργαλιστήρι» (τη σκαντάλη του όπλου). Ένας δεύτερος λόγος είναι ο αυξημένος εγωϊσμός των Σφακιανών όπου ξεπερνούσε τα καλώς εννοούμενα όρια και αυτός ο εγωϊσμός τους οδηγούσε, σαν άτομα και σαν σύνολο, άλλοτε στη καταστροφή και άλλοτε στην μεγαλοουργία.

Από εγωϊσμό, με αντικείμενο τη φιλοπατρία, όταν γινότανε μάχες, οι Σφακιανοί το ένιωθαν υποχρεωτική επιστράτευση. Πως θα μπορούσε ένας νέος να αντικρύσει τους άλλους νέους που θα γύριζαν από τη μάχη φορτωμένοι δόξα και λάφυρα, αν αυτός κάθιζε σα γυναϊκάκι στο σπίτι του;

Από τον Σταύρο Πολέντα «Σίσανε», που ήτανε σημαντικός καπετάνιος στους απελευθερωτικούς αγώνες της Κρήτης και στη συνέχεια βουλευτής της κρητικής πολιτείας, άκουσα ότι τα χωριά των Σφακίων αμύλωνταν μεταξύ τους ποιο θα παρουσιάσει το καλύτερο «μπαϊράκι» (ομάδα πολεμιστών). Μάλιστα έλεγε ότι το πιο πειθαρχημένο μπαϊράκι στην πολιορκία του Βάμου ήτανε των Ασφενδιωτών.

1. Σχετικά με τη βεντέτα στα Σφακιά και την εκδικητικότητα των Σφακιανών γράφει ο Ενετός Φωσκαρίνι, το 1586. «Ανθρώπου τινός φονευθέντος παρ' άλλου ο πλησιέστερος εκείνου συγγενής, ώμωσε να μην αλλάξει ποτέ φορέματα και να μην αποχωρισθεί του αιματοβαφούς ενδύματος, μέχρις ου εκδικηθεί... τα τοιαύτης φύσεως έθιμα αναπολούν εις ημάς την κατάστασιν, της υπό του Ομήρου περιγραφόμενης Κοινωνίας...».

Οι δεισιδαιμονίες

Μέχρι πριν από μερικές δεκαετίες μερικοί στα Σφακιά πίστευαν στις υπερφυσικές δυνάμεις. Εύκολα λοιπόν ένα περιστατικό μπορούσε να θεωρηθεί έργο του Σατανά, όπως εύκολα μπορούσε να θεωρηθεί και θαύμα του Θεού. Έντονη ήταν ακόμα και η ιδέα ότι «το πεπρωμένον φυγείν αδύνατον».

Όταν ένας άνθρωπος αρρωστούσε, και δεν μπορούσαν να εντοπίσουν την πάθησή του, κατέληγαν στο συμπέρασμα ότι αυτός βιστήριχτηκε. Το βιστήριγμα ήταν έργο του Πειρασμού που έπληττε τον άνθρωπο με κάποια αρρώστια και δεν ξαναγινόταν καλά. Μεγάλος κίνδυνος για βιστήριγμα υπήρχε στα δίστρατα, στα μέρη δηλαδή που συναντιούνται δυο τρεις δρόμοι.

Όταν πάλι ένας άνθρωπος διέτρεχε μεγάλο κίνδυνο και τον ξεπερνούσε, αυτό γινόταν «με τη δύναμη του Θεού».

Πολλές φορές, όταν ήμαστε παιδιά, ακούγαμε να διηγούνται ιστορίες για τα φανταχτά (φαντάσματα) που είδαν. Έτσι εγώ άκουσα πολλές φορές να λένε ιστορίες, όπως τις παρακάτω:

«Ήμουμε στο βουνό. Ήτونه νύχτα κ' ήρθανε τα φανταχτά. Επαιζανε λύρες και βιολιά. Εχορευάνε γύρω γύρω μου. Μου παρουσιάσανε και μια κατσαρόλα από το σπίτι μου...»

«Ήμουμε στο μιτάτο μοναχός. Τη νύχτα ήρθε ένας πειρασμός, έπιασε τον αηδόνησο' κι ανακάτεψε το γάλα που ήτونه στο καζάνι. Δεν μ' ενόχλησε. Το γάλα την άλλη μέρα ήτونه κίτρινο και το χύσαμεν – ε...»

«Ήμουμε μιαν ημέρα στη Μαδάρα κι εθώρουνε ένα γ – κοπέλι, αφού το εσηκώσανε οι πειρασμοί στον ουρανό και το αφήνανε κι έπεφτε στη γη. Το ξανασηκώνανε και το ξαναφήνανε. Αυτούς δε τζοι εθώρουνε. Μόνο το κοπέλι...»

«Τον (...) τον είχανε σαράντα μέρες μαζί ν – των – ε οι πειρασμοί. Του εδίδανε να φάει γαιδουροκαβαλίνες. Όταν τον αφήσανε, στο σπίτι του του εκάνανε μνημόσυνο...»

«Στη... τη γ – κοιλιά ήτονε πειρασμοί. Μια φορά, όντεν εσουννοούντανε, ίντα θα κάμει καθένας των – ε, εγροικούντανε κι έλέγανε: – Εγώ θα πάω στο... να τσι βάλω να σκοτώσουνε ένα Νικολή. Εσύ να πάεις στο... να τσι βάλεις να τσακωστούνε κι άλλη φορά θα ξαναπεράσουμεν – ε να τσι βάλουμε – νε να σκοτωθούνε...»

Τέτοιες ιστορίες ακούγαμε συχνά και θα μπορούσα να γράψω πολλές ακόμα. Εμείς, τότε, ως παιδιά, ανατριχιάζαμε. Μας καθοδηγούσαν, όμως, πως θα έχομε προστατευτική κάλυψη, όταν αισθανόμαστε φόβο, αν λέγαμε: «Ίησούς Χριστός νικά και Παρθένα Παναγιά, που ξορίζει τα κακά, κι ούλα τα πειρασμικά». Ή «Αγιά Παρασκή μου, και παραστεκούμενή μου, παραστάσου στην ψυχή μου με αγγέλους κι αρχαγγέλους».

Σε μια τέτοια περίπτωση ήταν χρήσιμο να έχει κανείς μαζί του κερύ από τον Επιτάφιο, λιβάνι του Μεγάλου Αγιασμού, τα «Δώδεκα Ευαγγέλια²» και χαίμαλι³. Το πιο αποτελεσματικό απ' όλα πάντως ήταν το αγιοκωνσταντινο⁴. Καλό ήταν, ακόμα, να κρατά κανείς μαζί του μια πέτσα ψωμιού.

Φαίνεται ότι και στον πειρασμικό πληθυσμό υπάρχει η διάκριση των φύλων. Οι νεράγδες λοιπόν, που ήταν το ωραίο φύλο των πειρασμών, πήγαιναν πάντα μόνες τους. Δεν άκουσα ποτέ ότι κάποιος είδε νεράγδες και πειρασμούς. Οι πειρασμοί είχαν τα βουνά, τα φαράγγια και τις σπηλιές και πήγαιναν στα χωριά μόνο για δουλειά. Οι νεράγδες σύχναζαν σε πηγάδια και σε νερά. Οι πειρασμοί είχαν αρχηγό το Ζερζεβουήλη, ενώ οι νεράγδες δεν είχαν αρχηγό. Πρέπει να σημειώσω, ακόμα, ότι οι νεράγδες, ήταν οι πιο ήπιοι εχθροί των ανθρώπων. Έπρεπε, όμως, όποιος τις συναντούσε, «θε μου φύλαε», να μη μιλούσε γιατί θα έχανε τη μιλιά του.

Πίστευαν, επίσης, ότι πολλοί άνθρωποι, όταν πέθαιναν, γίνονταν καταχανάδες (βρικόλακες) κι ειδικούνταν τους εχθρούς τους που ζούσαν ακόμα.

Να και μια σχετική ιστορία:

«Εκαταχάνεψεν – ε μια φορά ένας Σφακιανός, σαν επόθανε κι ερχότανε κάθε νύχτα στου εχθρού ν – του το σπιτι, εμάζευεν – ε ούλα τα συχέρια τση – κουζίνας, κουτάλια, πιάτα, τσικάλια κ.τ.λ., τα εμονομέριαζεν – ε στη μέση του σπιθιού, τα εγέμιζεν – ε αίμα και τ' άφηνε εκειά. Επήγανε, όμως, κι' εβρήκανε έναν παπά χερικάρη κι αυτός τον έστειλε στη Σαντορίνη να κρατά μια χοχλιδόκουπα, για ν' αδειάσει τη θάλασσα και ύστερα να 'ρθει με τα πόδια πίσω να συνε-

χίσει το έργο του!».

Ακόμα πίστευαν, ότι ένας πολύ αμαρτωλός μπορούσε να μη λιώ-
σει, όταν πέθαινε, να γίνει απαράλυτος. Ένας τέτοιος ήταν μια φο-
ρά στο Χριστό του Βουβά κι ένας άλλος στην Αγία Ζώνη. Όπως πρό-
σταζε η παράδοση, τους απαράλυτους τους έστηναν όρθιους, ακου-
μπώντας τους κάπου, και πενούσε ο κόσμος και τους συγχωρούσε.
Μετά τους ξαναέθαβαν και τότε μόνο, εξιλεωμένοι από τους συγχω-
ρεμούς του κόσμου, έλιωναν.

1. Αηδόνησος είναι ένα ξύλο που με αυτό ανακατεύουν το γάλα.

2. Ένα σπαγκάκι που είχε δώδεκα κόμπους. Το σπαγκάκι το κρατούσαν οι μη-
τέρες μας στη εκκλησία, το βράδυ της Μ.Πέμπτης και σε κάθε Ευαγγέλιο έδεναν
από ένα κόμπο. Αυτό το σπαγκάκι μας το κρεμούσαν στο λαιμό.

3. Ένα τρίγωνο δεματάκι που είχε μέσα σταυρό, λιβάνι κ.τ.λ. Το έλεγαν και φυ-
λαχτό.

4. Αρχαίο νόμισμα που είχε την εικόνα του Αγίου Κωνσταντίνου.

Τα παρατηρήματα

Οι Σφακιανοί πίστευαν πολύ στη σπάλα του ζώου, στην κουτάλα, όπως την έλεγαν. Εκεί ο νοικοκύρης και η νοικοκυρά έχουν τις θέσεις τους, μια βελονιά στο κόκαλο για τον καθένα τους. Αν η βελονιά δεν είναι στην κανονική της θέση, θα αρρωστήσει αυτός που συμβολίζει. Το μήνμα συμβολίζεται κι αυτό με μια βελονιά. Όταν είναι προς το μέρος του νοικοκύρη θα πεθάνει κάποιος από τους δικούς του συγγενείς, ενώ αν η βελονιά είναι προς το μέρος της νοικοκυράς θα πεθάνει κάποιος δικός της. Όταν η γυναίκα είναι έγκυος, το μήνμα της φαίνεται ανοιχτό.

Οι εχθροί του γένους φαίνονται στην πλατάδα της κουτάλας, σ' ένα αιμάτωμα, που από το σχήμα του βγαίνουν διάφορα συμπεράσματα. Αν το αιμάτωμα είναι σε σχήμα πυραμίδας ή ημικυκλικό, οι εχθροί κρατούν γερά, αν είναι σε σχήμα μανίτη (μανιταριού), δεν είναι καλά και αν είναι αποκομμένο από τη βάση του, τους έχουμε «υποπόδιο των ποδών ημών».

Τα πρόβατα φαίνονται στο κόκαλο που είναι κάθετα στην πλατάδα, με αιμάτωμα κι αυτά. Τα συμπεράσματα βγαίνουν κι εδώ, όπως και για τους εχθρούς, από το σχήμα του αιματώματος.

Στα Σφακιά αναγνώριζαν ορισμένους σαν μάντηδες της κουτάλας. Ένας τέτοιος μάντης Σφακιανός, που έμενε στη Μεσσαρά, πήγε κάποτε στο σπιτάκι, που έμεναν κι άλλοι Σφακιανοί, και είχαν τα πρόβατά τους στο χειμαδιό. Εκεί του έδωσαν κρέας κι έφαγε και μετά του είπαν να εξηγήσει την κουτάλα. Αυτός, μόλις την είδε, τους είπε ότι το ωζό αυτό είναι κλεψίμιο κι ότι αυτός που το είχε είναι παντρεμένος και η γυναίκα του «ξενοκοιτάζει». Αυτοί ήξεραν ότι έτσι ακριβώς είχαν τα πράγματα.

Τέτοια περιστατικά ακούμε πολλά και θέλουν να μας πείσουν ότι οι κουτάλες μιλούν και λένε πάντα την αλήθεια. Εκτός βέβαια από την κουτάλα υπήρχαν και πολλά άλλα παρατηρήματα που προειδοποιούσαν για κάτι, όπως πίστευαν. Ας δούμε μερικά από αυτά:

— Όταν βουίζει το δεξί μας αφτί, θ' ακούσουμε κακή είδηση, αν το αριστερό, η είδηση θα είναι καλή.

— Όταν μας τρώει η μύτη μας, θα θυμώσουμε.

— Όταν μας τρώει το δεξί μας χέρι, θα πάρουμε λεφτά, αν το αριστερό, θα δώσουμε.

— Όταν ξεπετά το δεξί μάτι, θα δούμε δικό μας που λείπει, αν ξεπετά το αριστερό, θα κλάψουμε.

- Όταν φταρνίζεται κανείς, κάπου μιλούν γι' αυτόν.
- Όταν συναντήσεις στο δρόμο σου λαγό ή φίδι, δε θα πετύχει η αποστολή σου.
- Όταν ένα ζώο την ώρα που το σφάζουμε δαγκάσει τη γλώσσα του και κρέμεται προς τα έξω, σύντομα θα χάσουμε κι άλλο ζώο.
- Όταν πηγαίνει κανείς στο κυνήγι, η επιτυχία του επηρεάζεται από τον τελευταίο που θα συναστήσει, αν δηλαδή είναι η δεν είναι «γουριλής».
- Όταν η γυναίκα ψήνει σαπούνη και τη ρωτήσουν τι κάνει, δε θα της πετύχει.
- Όταν βραχεί ο πεθαμένος, θα βρέχει σαράντα μέρες.
- Όταν στο σπίτι φτερουγίζει μια πεταλούδα, που τη λένε «αρρωσταρού», κάποιος θ' αρρωστήσει.
- Όταν ο ήλιος κάνει «πόδια» (αχτίνες), θα βρέξει.
- Όταν το φεγγάρι είναι δίπλα, θα κάνει κακοκαιρία. «Όντεν είναι το φεγγάρι δίπλα έμπαινε βοσκέ στην τρύπα».
- Όποιος φάει τον ατσιπόδα' του ζώου, μπορεί ν' ατσιποδευτεί.
- Όποιος μετρά τ' άστρα, βγάζει μυρμηγκιές.
- Αν βάλομε ανάποδα τα ξύλα στη φωτιά, οι δουλειές θα πάνε ανάποδα. Αν είναι γυναίκα στο σπίτι έγκυος, το παιδί θα γεννηθεί ανάποδα.
- Τα παιδιά που η σύλληψή τους γίνεται γιορτάσιμη μέρα, μπορεί να γίνουν ελαττωματικά.
- Τα παιδιά που η σύλληψή τους γίνεται σε βορινό καιρό, είναι πιο γερά.²
- Η ερωτική πράξη πρέπει να γίνεται στο συζυγικό κρεβάτι. Οπουδήποτε αλλού φέρνει γρουσουζιά.³
- Το σκούπισμα πρέπει να γίνεται από τα έξω προς τα μέσα, διαφορετικά διώχνεται η τύχη του σπιτιού.

1. Ατσιπόδας είναι το σημείο που κάμπτεται το πίσω μέρος του ποδιού του ζώου. Η λέξη ατσιποδιά σημαίνει κακοτυχία.

2. Τα καχεχτικά παιδιά τα έλεγαν «νοτιοσπάρματα».

3. Γι αυτό μας μιλεί το ριζίτικο που παραθέτουμε:

Θωρείς εκείνο το δεντρό αφού δεν έχει φύλλα;

Μούδε φωθιά δε ν - το 'καψε μούδε τ' αστροπελέκι,

μ' αντρόυνο κοιμήθηκε κ' έγειρε στο δροσιό ν - του.

Ίσως αυτό φρόντιζαν να το επιβάλουν στη συνείδηση των αντρών, για να είναι αφιερωμένοι ολοκληρωτικά στη μάχη. Γι' αυτό, εξάλλου, έλεγαν ότι την παραμονή της μάχης ο πολεμιστής δεν πρέπει να έχει ερωτική επαφή με τη γυναίκα του.

- Όταν κάποιος έφευγε από το σπίτι, τα σκουπίδια δεν έπρεπε να πεταχτούν, μέχρι να υπολογιστεί ότι έφτασε στον προορισμό του.
- Τα πόδια του πεθαμένου, όταν τον βάζουν και όταν τον βγάζουν από το σπίτι, πρέπει να είναι προς τα έξω. Αυτό είναι ευχή να μην ξαναγυρίσει, γιατί αν γυρίσει, θα πάρει κάποιον από τους δικούς του.
- Μετά την κηδεία δεν πρέπει κανείς να κάνει εργασία.
- Τα κλητούρια⁴ δεν πρέπει να μπουν στο σπίτι. Πρέπει να καταναλωθούν έξω.
- Η έγκυος γυναίκα δεν πρέπει να φιλήσει το νεκρό, γιατί το παιδί που θα γεννήσει, θα γίνει χλομό.
- Όταν «γλωσσοτρώνε»⁵ κάποιον, θα τον βρει μεγάλο κακό.
- Την αρχιμηνιά, και πολύ περισσότερο την πρωτοχρονιά, δεν πρέπει να μας κάνει το ποδαρικό ελαττωματικός άνθρωπος (τυφλός, κουτσός κ.τ.λ.).
- Όταν βάζει κανείς ανάποδα τα ρούχα του, οι δουλειές του δε θα πάνε καλά.
- Όταν σ' ένα σπίτι βάλουν μέσα το σταμνί άδειο, η πρώτη νύφη που θα έρθει, δε θα είναι «προυκαρέ»⁶.
- Όταν ένας νέος θέλει ψηλό μαξιλάρι για να κοιμηθεί, θα βρει γυναίκα «προυκαρέ». Αν θέλει χαμηλό, το αντίθετο.
- Όταν κάποιος πουλά ζώα, πρέπει να μαδήσει λίγες τρίχες τους. Διαφορετικά είναι δυνατό ο αγοραστής να πάρει το γούρι.
- Όταν η κουκουβάγια φωνάξει μια μόνο φορά, πρέπει να πούμε: «Κακή φωνή, κακή λαλιά, πήγαινε σ' άλλη γειτονιά». Αν δεν ειπωθεί αυτό, τότε υπάρχει κίνδυνος να πεθάνει κάποιος από τη γειτονιά.
- Όταν πρωτοδεί κανείς το καινούργιο φεγγάρι, πρέπει να πιάσει χρυσαφικό.
- Την πρώτη ρώγα του σταφυλιού πρέπει να την πιάσουμε με το δεξί μας χέρι, να το απογυρίσουμε από το σβέρκο και να τη βάλουμε στο στόμα μας. Αν τα καταφέρουμε, θα φτάσουμε να φάμε σταφύλια και τον άλλο χρόνο.
- Όταν είναι χασοφεγγαριά ούτε σε προξενιό πρέπει να πηγαίνουμε, ούτε σοβαρή δουλειά ν' αρχίζουμε.
- Τα πρωτοβρόχια πρέπει οι κοπέλες να βγουν έξω, για να βρέξουν με το νερό της βροχής τα μαλλιά τους, για να γίνουν ξανθά.
- Όταν το παιδί έχει ελιές στο δέρμα του, θα γίνει πλούσιο.
- Όταν το παιδί «κάνει καβρούλια»⁷, θα έρθει μουσαφίρης.
- Όταν οι ουρανίτες (γερανοί) φεύγουν, είναι καλό να πιάσει κα-

νείς πέτρες, να τις πετάξει προς το μέρος τους και να πει «Πάρτε τα κακά μου, φέρετέ μου τα καλά μου».

– Όσες κορυφές κάνουν τα μαλλιά στο κεφάλι του καθενός, τόσες φορές θα παντρευτεί.

– Όταν τρώμε κάτι, πρέπει να δώσουμε και στην έγκυο που τυχόν βρίσκεται κοντά μας. Διαφορετικά θα βγάλουμε κριθό.

– Τα παπούτσια δεν πρέπει να τα βάζουμε με τις σόλες προς το πάνω, γιατί αυτό φέρνει θάνατο.

– Όταν υπάρχει νεκρός στο χωριό, δεν πρέπει να γίνει ζυμωτό, μέχρι να τον θάψουν.

– Η αράχνη στο σπίτι φέρνει γρουσουζιά, γιατί λέει με τη μυστική της γλώσσα: «Βγάλε με γ – ή θα σε βγάλω».

– Όταν έχει κανείς στο σβέρκο μεγάλο λάκκο, είναι κλέφτης.

– Όταν τρώει κανείς στο σπίτι του, δεν πρέπει ν' αφήσει καθόλου φαγητό στο πιάτο, γιατί «αφήνει τη δύναμή του». Αντίθετα, όμως, όταν τρώει κανείς σε ξένο σπίτι, πρέπει ν' αφήνει λίγο φαγητό στο πιάτο, γιατί έτσι «δείχνει την ανθρωπιά του».⁴

– Όταν έχει κανείς ενωμένα φρύδια, έχει κακή ψυχή και επιπλέον, θαρμίζει.

– Όταν πάνω στην καπνιά του τσουκαλιού, την ώρα που μαγειρεύουμε, δημιουργούνται σπινθήρες⁵ που μετακινούνται, στο σπίτι θα έρθουν επισκέπτες, που θα φέρουν μάλιστα δώρα.

– Όταν κάποιος άνθρωπος κάνουν πολλά γέλια, μπορεί η μοίρα να τους κάνει κακό, και γι αυτό λένε: «σε καλό να μας – ε βγούνε τα γέλια, να μη μας – ε μέλλεται κακό».

– Όταν ο λύχνος, όπως καίγεται το φτιτίλι, δημιουργεί καρβουνίδα (κάτι σαν μικρό καρβουνάκι), θα πιάσουν χρήματα στο σπίτι.

– Όταν κάποιος, την ώρα που μασά, δαγκάσει τη γλώσσα του από απροσεξία, κάπου τον «γλωσσοτρώνε».

– Τα στίγματα στα νύχια του δεξιού χεριού είναι ευχές και του αριστερού κατάρες.

4. Τα κλητούρια είναι αυτά που μοιράζονται στην κηδεία.

5. Σε «γλωσσοτρώνε», όταν λένε πως πηγαίνουν καλά οι δουλειές σου και σε ευνοεί η τύχη (καλιά θεριό να σε φάει παρά άνθρωπου γλώσσα).

6. «Προυκαρέ» λέγεται η νύφη που έχει πολύ ρουχισμό.

7. Το παιδί λέμε ότι «κάνει καρβούλια», όταν πηγαίνει με τα χέρια και με τα πόδια, σαν τον καβρό (κάβουρα).

8. Αυτό ήταν μια ένδειξη ότι χόρτασε φαγητό ο ξένος, ενώ αν το έτρωγε όλο, σήμαινε ότι δε χόρτασε, και ίσως η νοικοκυρά να μην είχε άλλο στο τσουκάλι της.

9. Τους σπινθήρες αυτούς τους λένε «εργάτες».

– Όταν, την ώρα που βαφτίζεται το παιδί, το λάδι που βάζει ο παπάς στην κολυμπήθρα κάνει σταυρό, τότε το παιδί θα αποχτήσει δόξα.

– Όταν τα ζώα φωνάζουν και φαίνονται αναστατωμένα, χωρίς λόγο, περιμένουν σεισμό ή άλλη καταστροφή.

– Όταν η ασφεντυλιά (ασφόνδυλας) είναι καλή, θα έχουμε πλούσια σοδειά.

– Το Πάσχα πριν βάλει κανείς στο στόμα του πασχαλινό φαγητό, ήταν καλό να ρίξει λίγο έξω και να πει: «Φάτε ψύλλοι και κοριοί κίόφιδες και μ – ποντικοί, κι ούλα τα μιανά τση γης να πασκάσετε και σεις».

– Την Τσουκνοπέφτη (Τσικνοπέμπτη) όποιος δε βρίσκει κρέας για να φάει, πρέπει να ξαματώσει λίγο το δάχτυλο του και να γλείψει το αίμα.

– Την Πρωτοχρονιά μόλις σηκωθεί κανείς και πλυθεί, πριν να μιλήσει, είναι καλό να ρίξει από λίγο «αμίλητο νερό» στις τέσσερις γωνίες του σπιτιού.

– Την πρώτη του Μάρτη βάζουν οι γυναίκες στα παιδιά τους ένα σπαγκάκι ασπροκόκκινο στο λαιμό για να μη μαυρίσουν από την άνοιξη και το καλοκαίρι, που έρχονται.

– Την αρχιμηνιά και προπαντός την Πρωτοχρονιά δε δίνεται φωτιά¹⁰.

– Μεγάλη σημασία στη ζωή του παιδιού έχει η μέρα που γεννιέται. Δευτέρα γίνετ' αρχηγός, απού θα πάρει δόξα, Τρίτη γεννιέτ' ο φρόνιμος, Τετάρτ' ο αντργειωμένος, Πέφτη το κακορίζικο και Παρασκή το ξένο, Σάββατο ο γραμματικός και Κυριακή ο πλούσιος.

– Δεν υπάρχει προτίμηση μόνο στη γέννηση αλλά και στο θάνατο. Χριστέ μου και να πόθαινα ένα Σάββατο βράδυ και να με κατεβάζανε την Κυριακή στον Άδη.

– Όταν ο άνθρωπος χαροπαλεύει, βγαίνει πιο εύκολα η ψυχή του όταν είναι ξαπλωμένος «νεκρικά» (είναι το κεφάλι του προς τη δύση).

Γυρίσετε με νεκρικά να γοργοβγει η ψυχή μου, δικούνε με¹¹ τα βάσανα που 'συρε ν – το κορμί του.

Σχετικά με τον καιρό οι Σφακιανοί παρατηρούσαν τα μερομήνια. Πρόσεχαν δηλαδή τι καιρό έκανε τις διάφορες ημέρες του Αυγούστου και υπολόγιζαν τι καιρό θα κάνει κάθε μήνα, αφού πίστευαν ότι κάθε ημέρα του Αυγούστου, αντιστοιχούσε σ' ένα μήνα. Έτσι η πρώτη ημέρα αντιστοιχούσε στο Γενάρη, η δεύτερη στο Φλεβάρη, η τρίτη στο Μάρτη κ.τ.λ. Όταν συμπληρώνονταν οι μήνες, συνέχιζαν, λο-

γαριάζοντας όμως τώρα τους μήνες ανάποδα. Έτσι η δέκατη τρίτη ημέρα του Αυγούστου αντιστοιχούσε πάλι με το Γενάρη, η δέκατη τέταρτη με Φλεβάρη κ.λπ. Αυτό γινόταν μέχρι να εξαντληθούν και οι τριάντα μία ημέρες του Αυγούστου, κι έτσι κάθε μήνας αντιστοιχούσε με δύο ή με τρεις ημέρες.

Οι παρατηρήσεις που έκαναν σχετικά με τον καιρό των ημερών του Αυγούστου οι Σφακιανοί, τους βοήθησαν πολύ στις προβλέψεις τους. Γενικά πίστευαν ότι οι δροσούλες του Αυγούστου αντιστοιχούσαν με χιονιές, οι μεγάλες ζέστες με δυνατές βροχές και οι ήπιες, καλές ημέρες, με καλό καιρό. Τους καλοκαιρινούς μήνες δεν τους εξέταζαν, γιατί δεν τους ενδιέφερε ο καιρός τους.

Ας δούμε, τέλος, μερικές ακόμα συνήθειες που είχαν στα Σφακιά:
– Δύο άντρες καμιά φορά γίνονταν αδερφοχτοί. Έκαναν μια ελάχιστη πληγή στη παλάμη του ο καθένας, μέχρι να ματώσουν, και όπως χαιρετιούνταν, έσμιγε το αίμα τους και συμβολικά γινόταν «ένα αίμα» (ένα σόι). Μπορούσε να γίνει και μια ελάχιστη πληγή στο δάχτυλο, ήταν όμως απαραίτητο να ενωθούν τα αίματα.

– Όταν μια γυναίκα ήταν έγκυος, της έδιναν να κρατά μαζί της μια αναβασταχτήρα (κάτι σαν χάντρα κομπολογιού), που συνήθως την κρεμούσαν στο λαιμό. Αυτή προστάτευε τις εγγύους από την αποβολή, αλλά μπορούσε παράλληλα να είναι και αιμοστάτης. Υπήρχαν και άλλες αναβασταχτήρες, που ήταν μόνο αιμοστάτες (προστάτευαν από την αιμορραγία).

– Όταν ήταν μια γυναίκα έγκυος, έβαζαν τη χολή του ζώου, που τυχόν έσφαζαν, στα κάρβουνα κι έλεγαν:

Αγ – κάμει η... σερνικό να παίξει χτύπο δυνατό. Μ' αν είν' και ξεφουσκίσει θυγατέρα θα γεννήσει.

– Το λιόκουρνο έλεγαν ότι ήταν από κέρατο του όφι ή από «τίμιο ξύλο». Ήταν ένα σταυρουλάκι που το έβαζαν στο νερό και έβγαζε φουσκαλίτσες. Όσο περισσότερες φουσκαλίτσες έβγαζε, τόσο περισσότερο ήταν «καθαγιασμένο» και αποτελεσματικό. Το χρησιμο-

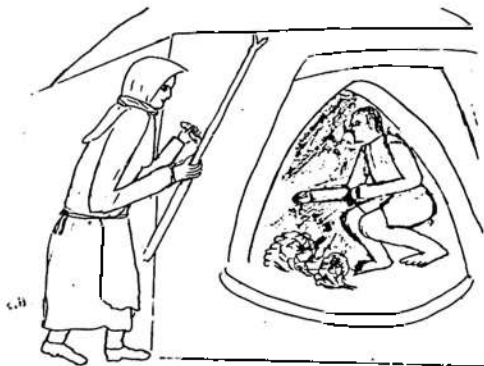
10. Πρέπει να εξηγήσουμε εδώ ότι, στα δύσκολα χρόνια, συχνά δεν υπήρχαν σπύρτα σ' ένα σπίτι. Έτσι περίμεναν ν' ανάψει φωτιά ο γείτονας, να πάρουν ένα καρβουνάκι, να το φουσήξουν και ν' ανάψουν. Πήγαιναν και με το λύχνο και τον άναβαν στη γειτόνισσα. Επειδή όμως δεν έπρεπε να μπει στο άλλο σπίτι σβηστός λύχνος, σταματούσαν, στο κατώφλι κι εκεί τον άναβαν.

11. Δικόυνε με, σημαίνει με φτάνουν, μου αρκούν.

ποιούσαν ειδικά στο ανάδραμα¹².

— Όταν ξαφνουδιαζόταν κανείς, είχε δηλαδή έναν πόνο στην σπονδυλική στήλη, που μπορεί να προήλθε από βάρος που σήκωσε ή από μια απότομη κίνηση, τότε ένας «πρωτογόνατος» (πρωτότοκος), έπρεπε να γονατίσει στην πλάτη του και θα γινόταν καλά.

— Πολλές φορές κάποιο παιδί είχε στο μέτωπο κάτι σαν τόξο που δε διακρινόταν καλά. Το τόξο αυτό το έλεγαν «αδερφοδιώχτη», και το παιδί που το είχε πίστευαν ότι έχει μια μυστηριώδη δύναμη, μια δύναμη που πέθαινε όσα παιδιά θα γεννιόνταν μετά από αυτό. Για να εξουδετερωθεί ο αδερφοδιώχτης, έβαζαν το παιδί μέσα στο φούρνο, έπιαναν ένα θάμνο ξερό και σπύρτα και του έλεγαν τρεις φορές: «Ίντα 'εις καλλιά, τ' αδερφάκια σου γ — ή τσι καραμέλες;». Αυτό έπρεπε και τις τρεις φορές ν' απαντήσει: «Καλλιά 'χω 'γω τ' αδερφάκια μου». Έτσι δεν το έκαιγαν, αλλά του έδιναν τις καραμέλες.

Αντιμετώπιση του «αδερφοδιώχτη»

- Ίντά 'χεις καλλιά, τ' αδερφάκια σου, γη τσι μαντινάδες;
- Καλλιά 'χω 'γω τ' αδερφάκια μου.

(Οι καραμέλες ήτανε περιτυλιγμένες σε ένα χαρτάκι στο οποίο ήτανε γραμμένη μια κρητική μαντινάδα και είχε επικρατήσει να λεύμε τις καραμέλες «μαντινάδες»). Μετά από τη γέννηση του γράφοντος πέθαναν μικρά δύο αδελφάκια του όπου ενοχοποιήθηκε ότι φέρει τον μακάβριο «αδελφοδιώχτη». Έζησα λοιπόν ο ίδιος τις παραπάνω διαδικασίες.

¹². Το ανάδραμα είναι δηλητηρίαση του δέρματος από λιακόνι ή από άλλα μαρά (σκορπιούς, σκουλήκια κ.τ.λ.).

Τα όνειρα και τα προμηνύματα θανάτου

Στα όνειρα οι Σφακιανοί δεν έδιναν πολύ μεγάλη σημασία. Πίστευαν πάντως ότι, όταν ονειρευόταν κανείς πως έχασε δόντι, πέθαινε κάποιος. Αν το δόντι ήταν κοπτήρας, ο νεκρός θα ήταν άμεσα δικός, και όσο το δόντι ήταν πιά μέσα, θα ήταν πιο μακρινός. Η κασέλα φανέρωνε πάλι θάνατο, το σφαγμένο πρόβατο σκοτωμό, το πηγάδι και το χτίριο μνήμα, το πράσινο χρώμα χολή, το κόκκινο γρήγορο κ.τ.λ.

Όταν κανείς άκουγε τη μιλιά αγαπημένου του προσώπου, ενώ αυτό δεν ήταν κοντά, τότε ήταν σίγουρο ότι το πρόσωπο αυτό θα πέθαινε. Ήταν το δείγμα ή το ένταλμα.

Υπήρχαν ακόμα πρόσωπα που θεωρούσανε αυτούς που θα πέθαιναν. Έβλεπαν δηλαδή, όπως έλεγαν, καθαρά την εικόνα κάποιου ανθρώπου, ενώ αυτός δεν ήταν κοντά. Τον έβλεπαν, μέχρι που θα του έλεγαν «καλημέρα», και τότε τον έχαναν απότομα από τα μάτια τους. Αν μαρτυρούσαν αυτόν που είδανε, λένε ότι τους έδερνε. Αυτόν που τον έβλεπαν, σίγουρα θα πέθαινε.

Εκτός από τα παραπάνω, υπήρχαν πολλά ακόμα παρατηρήματα, που προμηνούσαν θάνατο. Έτσι:

– Όταν η ζώνη έδενε κόμπο κάποιος θα πέθαινε. Όσο μάλιστα πιο κοντά στη μέση ήταν ο κόμπος, τόσο πιο στενός συγγενής θα ήταν ο μελλοθάνατος.

– Όταν έβαζε κανείς τη φανέλα του αντίθετα, σίγουρα θα τον πυροβόλούσαν.

– Όταν φώναζαν κοράκοι κοντά στο χωριό, προμηνυόταν πάλι θάνατος. Τότε οι γριές έπρεπε να τους μουντζώσουν και να πουν: «Το αίμα σας νερό σας, το κρέας σας φαγητό σας».

– Όταν ο σκύλος νουριόταν (έκλαιγε) επίμονα, θα πέθαινε κάποιος από το σπίτι.

– Όταν η κότα έκραζε σαν κόκορας, θα γινόταν κακό στο σπίτι.

– Όταν τα λέρια χτυπούσαν, όπως ήταν κρεμασμένα, χωρίς αιτία, κάποιος από τους βοσκούς θα πέθαινε.

– Όταν έσπαζε καθρέφτης, κακό θα έβρισκε το σπίτι.

– Όταν στο σπίτι τριγύριζε κρεατόμυγα, θα χανόταν πρόβατο.

Οι Όρκοι

Για σοβαρές υποθέσεις οι Σφακιανοί έπαιρναν όρκους στις εκκλησίες και ιδιαίτερα στις θαυματοουργές. Πάνω στη συζήτηση όμως, θα μπορούσε ν' ακούσει κανείς, εκτός από το γνωστό «λόγω τιμής», που ήταν πολύ σημαντικός όρκος, και τους παρακάτω:

- Να το ξυρίσω θέλει εκείνο 'γε, α δε γ - κάμω την τάδε δουλειά¹.
- Α σ' αλλάσω λόγο, ν' αλλάξει ο νους μου.
- Να σκάψω να φάω τα κόκαλα τ' αφέντη μου, α δεν είναι ετσά απού σου λέω.
- Να μη χαρώ τ' ασερνικά μου παιδιά, α σου λέω ψώματα.
- Να πάει η μπούκα μου στο γ - καφά μου, αν ν - το 'δα.
- Να στραβωθώ κι απού τα δυο αμάθια, α σ' είδα.
- Να τον - ε κάμω σε ώρα θανάτου αν²...
- Να μην ακούσω το σημαντήρι τση Λαμπρής αν...
- Να χυθεί το φως μου αν...
- Χαράμι³ στο 'να απού 'χω.
- Μα τον ουρανό απού είναι από πάνω μας.
- Μα τη γη απού θα μας - ε φάει.
- Μα τσ' Αοίς⁴
- Μα τω Θεώ⁵
- Να νεκροφιλήσω, απού καλύτερα αγαπώ αν...
- Αγριγιοςκιές να βγάλει το σπίτι μου αν...

1. Όποιος έλεγε αυτό τον όρκο, έπιανε με το ένα χέρι το μουστάκι του.

2. Όπως έλεγαν αυτόν τον όρκο, έκαναν το σταυρό τους.

3. Η λέξη «χαράμι» είναι αραβική και σημαίνει κλεψιά, αδικία. Η λέξη χρησιμοποιείται ιδιαίτερα σε περιπτώσεις αχαριστίας. «Χαράμι του να 'ναι το καλό, απού του κάμανε, γιατί το ξέχασεν - ε».

4. Μα τους Αγίους.

5. Μα το Θεό.

Οι βλαστήμιες, οι ευχές και οι κατάρες

Οι ευχές και οι κατάρες ήταν, συνήθως, χαρακτηριστικό των γυναικών, ενώ οι άντρες βλαστημούσαν. Όταν βλαστημούσαν, άλλες φορές ανέφεραν άμεσα τα Θεία, βρίζοντας το Χριστό και την Παναγία, και άλλες φορές εξαιρούσαν τους αγίους. Έτσι, αν για παράδειγμα σ' ένα γκαλομάντρι πρόβατα υπήρχαν και πρόβατα της εκκλησίας, μπορούσαν να πουν: «Διάλε τσ' αποθαμένους του απού τα 'ει, όξω απού τον 'Αγιο».

Να τώρα και μερικές ευχές:

- Να δεις γλυκοσάλιση στα παιδιά σου.
- Όσα κουκιά χώμα επάτησες για να 'ρθεις, τόσοι Αγοί να σου βοηθούνε.
- Ο Θεός να κυβερνήσει τα παιδιά σου.
- Ο Θεός να το μπέψει ξεμίσθιο (προστασία) στα παιδιά σου
- Η ψυχή σου να το βρει¹.
- Καλομοίρα να γενείς και το στάρι να πουλείς².
- Χώμα να πιάνεις και χρυσάφι να γίνεται στα χέρια σου.
- Πλείσια τα καλά του Θεού στα χέρια σου.
- Τα ελέη του Θεού να 'εις.
- Του Αβράμη και του Ισαάκ τα καλά να σου μπέψει ο Θεός.

Ας δούμε τώρα και μερικές κατάρες:

- Όσες τρίχες έχει η παλάμη σου, τόσους κληρονόμους να κάμει.
- Κακή ή ώρα να του λάει, αξεμίστευτη στη μέση τση παστρικάδας.
- Ήλιος και καπνός να πάει και μαύρη κασιφάρα.
- Η μοίρα τζη να 'ναι στη Μπινιγκάζα³
- Εφτά φορές να κουρευτεί για τσοι καλύτερους τση.
- Απού να πεθυμήσει το νερό του Θεού.
- Να χυθούνε τα μάθια ν - του, να μη με θωρεί.
- Να τον - ε βρούνε με τσι μύγες.

1. Η ευχή λέγεται, όταν σου δίνουν κάτι.

2. Ήταν τότε η εποχή που έλεγαν: «Όποιος έχει ψωμί και λάδι δεν είναι φτωχός».

3. Η Μπινιγκάζα είναι η Βεγγάζη, που πήγαιναν σκλάβες.

Οι γητειές

1. Για την πληγή (1)

Αϊ-Γιάννης και Αϊ-Γιώργης κι Αϊ-Παντελεήμονας ξεκινήσανε να πάνε κάτω στα Γεροσόλυμα

εις του Χριστού τον τάφο για να μάθουν τη γηθειά του σιντέρου, του κοκάλου και τση πέτρας και του ξύλου. Στο δρόμο των απάντηξε Αφέντης ο Χριστός μας.

Και των - ε λέει:

- Πού πάτε;

- Αφέντη μας, Χριστέ μας, τα χωστά κατέεις και τα φανερά δε γ - κατέεις; Πάμε στα Γεροσόλυμα, εις του Χριστού το ν - τάφο, για να μάθουμε τη γηθειά του σιντέρου, του κοκάλου και τση πέτρας και του ξύλου.

- Κάτσετε έπαγε κι εγώ θα σας τη μάθω, μόνο χωστά να μη ν - τη λέτε και πλερωμή μη μ - παίρνετε.

Κι ως εκαρφώξαν ν - τον Αφέντη μας και δεν όμπυασε γ - και δεν εκακοσύνεψεν, έτσα να μην ομπυάσει και να μη γ - κακοσύνεψει ο δούλος του Θεού (.....)

2. Για το θαρμό (2)

Στ' όνομα σου, Θε μου, κι Αγια-Τριάδα, κι Αγιε-Παντελεήμονα, πρώτε γιατρέ του κόσμου, απού γιατρεύεις τσι πληγές και διασκορπάς τσι πόνους. Στο' 24 του Δεκεμπριού, αργά, Χριστός γεννάται. ετούτ' η γι-ώρα κι εκείνη μια λογάται.

Εξεκίνησεν ο καημός, ο θαρμός, τση κακής μάνας ο γιος. Στη στράτα που επήγαينه ν - τ' απάντηξε ο Μιχαήλης Αρχάγγελος.

- Πού πας καημέ; Πού πας θαρμέ; Πού πας καταποντισμέ, τση κακής μάνας υγιέ;

- Δε ν - το' ρπιζα Μιχαήλη Αρχάγγελε, πως 'θελα μ' απαντήξεις, μα σα μ' απάντηξες θα σου πω:

Εφτά λιβάδια πέρασα κι ούλα τα χόρτα ξέρανα, εδά πάω βουνά να ξεπατώσω, δεντρά να ξεριζώσω, τση μάνας το μοναχογιό, θα πάω να λαβώσω.

- Γιάειρε, καημέ, γιάειρε θαρμέ, γιάειρε καταποντισμέ,

τη κακής μάνας υγιέ,
να πάεις κάτω στο γιαλό, κάτω στο περιγιαλί,
να βρεις αρκούδι και κατσοχοίρι να τ' αρμέξεις,
να κάμεις τυρί και αθοτήρι να φάεις.
Όσοι το' δαν εθαμάξα γ – κι όσοι 'φάγαν εποθάνα
γ – κι αλάργο από το δούλο του Θεού (.....)

3. Για τη μουρνέ (3)

Στου Αδάμη τα πλευρά, βγαίνουνε τρία δεντρά: μουρνέ και δάφνη
και μηλιά. Η μηλιά κ' η δάφνη αθεί, η μουρνέ να ξεραθεί.

4. Για την ηλίαση (4)

Σταμάτα, ήλιε πρωινέ, σταμάτα, μεσημεριανέ, έλα 'δά και πιάσαμέ
σε, στο σταμνί εβάλαμέ σε. 'Ηλιε μας, χρυσοήλιε μας, που πάεις να
βασιλέψεις, το δούλο του Θεού (.....) που λάβωσες, γιάειρε να για-
τρέψεις.

5. Για τα μάτια

Στο' 24 του Δεκεμβριού, αργά, Χριστός γεννάται. Ετούτ' η γι – ώρα
κι εκείνη μια λογάται. Θε μου, αφού 'σαι κρεμαστά κι ούλο σε προ-
σκυνούνε, ξεμίστεψε και γιάτρεψε τα μάθια 'πού πονούνε, του δού-
λου του Θεού (.....), αφού κλαίει και θρηνάται του Θεού παραπονάται
κι ακόμης δεν εβρέθηκεν άνθρωπος βαφτισμένος, μυρωμένος, του
Θεού παραδομένος, να γητέψει και να πει: Ως εσκόρπισε ν – το κύμα

1. Η λέξη γητειά παράγεται από το ρήμα γητεύω.

2. Θαρμός είναι το μάτιασμα. Πρέπει να πούμε ότι, πριν από τη γητειά, η γητεύ-
τρα έδενε στην άκρη ενός παντιλιού λίγο αλάτι και μετά μετρούσε με την πιθαμή
της το μαντίλι. Μετά τη γητειά ξαναμετρούσε και αν η απόσταση ήταν ελλειμματι-
κή, ο γητευόμενος ήταν θαρμισμένος. Μια σίγουρη απόδειξη πως ο θαρμός έπλη-
ξε το γητευόμενο άτομο, ήταν, αν η γητεύτρα, την ώρα της γητειάς, φταρνιζόταν.

3. Τα προπολεμικά χρόνια ελάχιστες φορές άκουσα ότι κάποιος έχει μουρνέ. Η μουρνέ (μουρνιά) αυτή ήταν
«κακό βγαρτό» και τη γήτευαν για να γειάνει.

4. Τα λόγια της γητειάς αυτής τα έλεγαν, έχοντας γυρίσει αυτόν που ήθελαν
να γητέψουν αντίκρυ στον ήλιο και βρέχοντας τα μαλλιά του μ' ένα ποτήρι νερό,
που μέσα είχαν βάλει πέντε έξι πετραδάκια.

εις την άκρα του γιαιού, να σκορπίσει η γι – αρρώστια του ανθρώπου του καλού.

6. Για τα δόντια (5).

Να μποντικέ τ' αντόντι μου και δώσ' μου σιντεράκι, να κοκαλιζώ το κουκι και το παξιμαδάκι.

7. Για τα όνειρα (6).

Καλό γ – κι ευλογημένο και στη χάρη σου, Παρθένα μου, παραδομένο.

8. Για τους ποντικούς (7).

Μποντικέ ασερνικέ, μποντικίνα θηλυκιά, πάρετε τη μποντικιά σας κι ούλα τα μποντίκαλά σας, θηλυκά και σερνικά σας και μεγάλα και μικρά σας κι αμέτε πάνω στη Μαδάρα να βρεϊτέ τ' άκαρπα δεντρά και ακονιζιάς τη ρίζα να τα φάτε, και από 'παγε να φύγετε.

9. Για το φύτη (8).

Φύτη, φύτη ψωροφύτη, λιακονιάρη και αφύτη, νερουλιάρη, κατουριάρη και κακέ πονεματσιάρη, τη γκεφάλα σου θα κόψω και θα τη μ – πετάξω όξω, να γειάνει ο δούλος του Θεού (.....) απού 'ναι άδολο παιδί, την υγείά ντου να τη δει.

10. Για την ευλογία

Ο Χριστός όντεν εγεννήθη μουδέ μέρα 'τονε μουδέ νύχτα, μόνο 'φεγγεν ο κόσμο απού τ' άστρα τ' ουρανού. Κ' ήσαν οι γι – ώρες ανοιχτές κ' οι πόρτες τση Παράδεισος. Κι εδά – ν'η γι – ώρα η καλή για να γειάνει απού την ευλογία ο δούλος του Θεού (.....) να ξαναγενεί καλά το Θεό να προσκυνά και για να τον – εδοξάζει και να μην αναστενάξει.

11. Για τη σπλήνα

Κύρης και γιος σταθήκασιν απάνω στ' Άγιο Βήμα κι ο κύρης κάνει το σταυρό κι ο γιος κόβει τη σπλήνα του δούλου του Θεού (.....)

12. Για το κρυγιόρρεμα (9)

Το κρυγιόρρεμα, ο πυρετός, ούλες οι γι – αρρώστιες, οι γι – απόξω δαιμόνοι, ούλα τα πονηρά πνέματα διατάσσει ο Κύριός μας, ο Ισούς Χριστός να πάνε στ' άγγριγια βουνά με τα όρνια, εκείά 'που δε φέγει ο ήλιος μούδε το φεγγάρι και να μη σιμώσουμε στο δούλο του Θεού (.....)

13. Για τη βαρυσματέ

Στο' 24 του Δεκεμβριού, αργά, Χριστός γεννάται. Ετούτη η γι – ώρα κι εκείνη μια λογάται. Ως εσταυρώσα ν – το Χριστό στα πόδια και στα χέρια, στη γ – καρδιά και στα πνεμόνια με καρφιά και με μαχαίρια, και δεν όμπυασε και δεν εκακοσύνεψεν, εστά να μην ομπυάσει και να μη γ – κακοσυνέψει ο δούλος Σου (.....)

14. Για το ξεμάτιασμα στο σαράντισμα των παιδιών (10)

Στο' 24 του Δεκεμβριού, αργά, Χριστός γεννάται. Ετούτη η γι – ώρα κι εκείνη μια λογάται. Ο Χριστός επέρασεν – ε κι είδε γ – κι αυτός κι

5. Όταν αλλάζαμε τα δόντια, σαν παιδιά, μας τα έβγαζαν με μια κλωστή. Έβγαζαν την κλωστή στο δόντι και με μια απότομη τραβηξιά το έβγαζαν, όταν φυσικά ήταν ετοιμόρροπο. Μετά μας το έδιναν και το πηγαίναμε και το πετούσαμε σε κάποια τρύπα ενός τοίχου. Για να είναι, όμως, καλό το νέο δόντι μας, λέγαμε το τραγουδάκι που παραθέτουμε.

6. Η γητειά που ακολουθεί λεγόταν όταν βλέπαμε κακό όνειρο.

7. Η γητειά που ακολουθεί λεγόταν όταν σ' ένα σπίτι είχαν «ανεργιαστεί» ποντικοί. Όταν η γητεύτρα ήθελε ν' «αναδέσει» τους ποντικούς σε κάποιο άλλο σπίτι, δεν τους έστελνε πάνω «στη Μαδάρα», αλλά τους έλεγε: Θα πάτε στου (.....) το σπίτι, απού 'χει τυρί κι αθοτύρι και του κόσμου τα καλά να τρώτε, να πλησιαίνετε, κι από 'παγε να λείπετε.

8. Ο φύτης είναι παιδική δερματική πάθηση.

9. Κρυγιόρρεμα είναι τ' αρθριτικά. Όπως από παλιά είναι παρατηρημένο, τ' αρθριτικά ενοχλούν, όταν αλλάζει ο καιρός. Είναι συνηθισμένη η φράση: «Πονούνε με τα κρυγιόρρεμάτα μου και θ' αλλάξει ο καιρός».

10. Η γητειά που ακολουθεί λεγόταν σαράντα μέρες μετά τη γέννηση του παιδιού, προληπτικά, αλλά και όταν πίστευαν ότι το παιδί είναι ματιασμένο. Να σημειώσουμε ακόμα ότι για το ξεμάτιασμα έβγαζαν σ' ένα ποτήρι νερό, το έριχναν στη γη σταυρωτά από λίγο, κι έλεγαν: «Πάρε γης το βάρος του... και δώσ' του την υγεία ν – του». Αυτό γινόταν τρεις φορές και το υπόλοιπο νερό το έριχναν πίσω από το ματιασμένο.

εθάμασεν – ε, μάθια πολλά σ' θαμάσαν – ε και μερικά σ' θαρμίσαν – ε. Τρεις Δύναμες σε γιατρέψανε: Ο Πατέρας, ο Γιος και τ' Άγιο Πνέμα. Πέντε, δέκα, δεκαπέντε, είκοσι, εικοσπέντε, τριάντα, τριανταπέντε, σαράντα, σαράντα πέντε. Σαράντα Άγιοι να σου βοηθούνε και να σε ξεμιστεύουνε, απ' ούλα τα κακά κι απού τα πειρασμικά.

15. Για τη βαρυσματέ (άλλη)

Στο' 24 του Δεκεμβριού, αργά, Χριστός γεννάται. Εκεί ν' η γι – ώρα κι ετούτη μια λογάται. Ο Αί – Γιάννης ο Πρόδρομος πάει να βαφτίσει, να μυρώσει, να χαρεί και να γυρίσει. Στο δρόμο ν – του τ' απάντηξεν πολύς λαός, πληγωμένος, βαρυσμένος, με σπαθιά τραυματισμένος, και με πέτρες και με ξύλα και με κόκαλα. Το Δεσπότη Χριστό εσταυρώσα γ – και μπροκώσα γ – και δεν όμπυασε και να μη γ – κακοσυνέψει ο δούλος του Θεού (.....)

16. Για την αιμορραγία (11)

Δέσε κόμπο τη γ – κλωστή και το αίμα να σταθεί, ο Θεός να βοηθήσει άλλο αίμα να μη χύσει.

17. Για τσ' ορμήγκους (ασκαρίδες) (12)

Ο ήλιος όντε μ – πρωτοβγεί, βαστά σπαθιά κι αντάνικα, μαχαίρια μαυρομάνικα να κόψει, να θερίσει, να πάει και να γυρίσει στ' όνομα του (.....), απού 'χει ορμήγκους στη γ – κοιλιά ν – του και του βλάφτου ν – την υγεία ν – του. Εννιά φορές τσοι κόβει, κι εννιά φορές τσοι βγάνει, κι άλλη δουλειά δε γ – κάνει.

18. Για την προστασία της σοδειάς από τ' άγγριγια μιρά.

Όλα τ' άγγριγια πουλιά και μποντικοί κι αρκάλοι να πατ' απάνω στα βουνά που 'νιε δικοί σας κι άλλοι. Απού 'νιε φαητά καλά και βόλοι και τριβόλοι, τα λούλουδα τση χαμωλιάς και τ' αγκαράθου η σκόνη. Να φάτε να χορτάσετε και τα (σπαρτά ή κουκιά κ.τ.λ.) του(...) να μην ξαναπειράξετε.

19. Για το λόξιγκα

Λούξιγκα λουξιγκογένη, πήγαινε στη βαρεμένη, που 'χει γάλα, που

ἔχει μέλι και σταφύλια πού τ' ἀμπέλι.

20. Για τα μάτια, αν έμπαινε ξένο σώμα

Αν είσαι πέτρα γλίστρηξε, κι αν είσαι χόμα λύσε, κι αν είσαν ξυλαράκι, άμε στο γυραλάκι.

21. Για τις μυρμηγκιές

Φεγγαράκι του Θεού, τση γης και τ' ουρανού, προσκυνώ, παρακαλώ σε, ότι σου ζητώ μου δώσε. Γειάνε μου τσοι μυρμηγκιές μου, απού είναι στη μ – προβέ μου.

22. Για τη βιτσιλα ή το γάτη κ.λπ. (13)

– Ἄστρα τ' ουρανού ίντα ἔδετε κ' ίντα μάθετε; – Μουλάρια ἔδαμε δεμένα και χαλιναρωμένα. Ἐτσά χαλιναρώνω κι εγώ τη βιτσιλα (1) και γλιτώνω τ' αρνιά του δούλου του Θεού(...) κι ας πα' να βρουνε άλλα χειμαδιά κι άλλους να ἔνεριαστούνε.

23. Για την καλογιαννού (νυφίτσα)

Καλογιαννού, συντέκνισσα, άμε στα όρη τα βουνά να βρεις μποντικούς κι όφηδες, να τρώεις κι εσύ κ' η φαμελιά σου, να καλοπερνάς και να πλησιαινες το σόι σου κι αλάργ' απού τσ' όρθες μου.

24. Για τα χελώνια και τους μαλαθράκους

Ο κουφός κουφήν επήρε και κουφά παιδιά εκάμα. Κουφός παπάς τα βάφτισε κουφοί ἔσα' γ – κ' οι σαντούλοι. Κουφό γ – και το χελώνι (ή ο μαλάθρακας) απού ἔβγαλεν ο δούλος του Θεού (.....)

11. Όταν είχε κανείς αιμορραγία, έπαιρναν μια κόκκινη και μια άσπρη κλωστή, τις έστριβαν μαζί, τις πηγαιναν στο εικόνισμα, τις σταύρωναν και αφού έδεσαν τρεις κόμπους σε κάθε κλωστή έλεγαν τη γητειά που παραθέτουμε.

12. Η γητειά που ακολουθεί λεγόταν, όταν κάποιο παιδί ήταν αδύνατο και υποψιαζόταν ότι μπορεί να έχει ορμηγκους. Η γητειά λεγόταν εννιά φορές, ανοιγοσφαλιζοντας συνέχεια ένα ψαλίδι.

13. Το βίτσιλο, το γ – κάτω ή τη γ – κάτω, τον γ – κόρακα ή την γ – κορακίνα ανάλογα με την περίπτωση.

25. Για το κόρνισμα (κράμπα)

Ξεκόρνια, κόρνια πόδα μου (ή χέρα μου) κιάμε στη βαρεμένης, κι
α ζε σε διακονήσει, μη σώσει να γεννήσει.

26. Για τον καπνό

Απάνω πήγαινε, καπνέ, εις το βασίλειό σου, εκεία θα βρεις το
γ – κύρη σου και το συγγενειό σου. Εκεία 'ναι και η μάνα σου και η
κερά κουριάδα σου.

27. Πετροπάτημα 14

Ο Θεός να του τ' αξιώσει κ' οι γι – εφτά μου ουρανοί
κι ο Χριστός κ' η Παναγιά κ' η γι – Αγιά Μαγδαλινή
Να γιάνουμε του... ..το πετροπάτημά του
να ξαναβρεί τα ζάλα ν – του και τη μ – προπατηξιά ν – του

Τα παιδιά μέχρι τα 12 – 14 χρόνια τους, συνήθως, ήτανε ξυπόλυτα. Στην
πατούσα τους το δέρμα ήτανε σχεδόν πετσι. Τα ευαίσθητα αγκάθια δεν
το τρυπούσανε. Όμως, καμιά φορά, μπορούσε να σκοτωθεί αίμα μέσα,
όπως το παιδί πατούσε ένα χαλικάκι και στη συνέχεια να γίνει πύο. Τότε
χρειαζότανε σακκορράφα για να γίνει η «ανόρηξη» να βγει το πύο.

Παρ' όλο που και η ονομασία του προδίδει και το γενεσουργό του αί-
τιο, οι χωρικοί στα Σφακιά πίστευαν ότι το πετροπάτημα παρουσιαζότα-
νε σ' εκείνο το παιδί που είχε την ατυχία να πατήσει με το ξυπόλυτο πόδι
του ούρα του γαϊδάρου.

Τα ξόρκια

1. Το δέσιμο των κριγιών

Μέχρι το πρώτο μισό του αιώνα μας υπήρχαν γέροι που «έδεναν τα μιανρά», όταν έκαναν ζημιά στα πρόβατα, και τότε «ξεγεννιούνταν» (τα μιανρά δηλαδή).

Πολλές φορές έβαζαν αγκάθια μέσα σε συκώτι ζώου κι έκαναν διάφορες διαδικασίες. Μερικοί έλεγαν ότι μπορούσαν να «δέσουνε» ένα αντρώγυνο, μπορούσαν δηλαδή να κάνουν τον ένα από τους δυο συζύγους ανίκανο να ανταποκριθεί στα συζυγικά του καθήκοντα.

Ακόμα έλεγαν, ότι ένας συγκεκριμένος κτηνοτρόφος έδενε τους κριγιούς του και καθιστώντας τους «φρόνιμους», δεν ενοχλούσαν τις προβατίνες, μέχρι τότε που αυτός ήθελε να τους «λύσει». Κι ενώ οι άλλοι κτηνοτρόφοι, όταν ήθελαν να γεννήσουν τα πρόβατά τους ορισμένο καιρό, μάζευαν τους κριγιούς και ή τους έβαζαν στο φραχτό ή τους έδιναν σ' ένα κριγιαρά να τους βλέπει, αυτός εξυπηρετούσε την κατάσταση με το «δέσιμο». Έτσι οι κριγιοί ήταν στο ίδιο κοπάδι με τις προβατίνες, αλλά «δεν είχανε αμάθια να τσι ξανοίξουνε».

2. Το πετρανάθεμα

Όταν, ειδικά σε μια γυναίκα, γινόταν μια ζημιά από ανθρώπους, μπορούσε να κάνει πετρανάθεμα. Έπρεπε όμως να το αναφέρει στον παπά από την προηγούμενη Κυριακή, για να το ανακοινώσει στην εκκλησία και να το ακούσουν όλοι: «Τση Μαρίας», για παράδειγμα, «επήρανε μian αίγα κι όποιος τη μ – πήρε να κατέει πως α δε ν – την – επλερώσει ως την άλλη γ – Κυριακή θα πάρει ένα πετρανάθεμα».

Την άλλη Κυριακή, αν δε βρισκόταν ή δεν πληρωνόταν η κατσίκια, η Μαρία στεκόταν στην εξώπορτα της εκκλησίας, κρατώντας ένα καλάθι, που είχε μέσα μικρές μικρές πέτρες. Καθένας που έβγαινε, λοιπόν, υποχρεωνόταν να πάρει μια πέτρα, να την πετάξει και νε πει: «Ανάθεμά τονε που σου 'κλεψε την αίγα σου» Ή που έκαμε οποιαδήποτε ζημιά.

Καθένας το θεωρούσε άχαρο καθήκον να βλαστημά, αλλά για να μην υποψιαστούν ότι κάτι ξέρει, ανθεμάτιζε και αυτός.

Έχω ακούσει ότι πιο παλιά έψηναν και κόλλυβα και τα έδιναν, για να είναι το ανάθεμα πιο αποτελεσματικό.

Αν ο δράστη ήταν γνωστός το πετρανάθεμα απαγορευόταν.

3. Το εφταπάπαδο

Το εφταπάπαδο ήταν ένα ειδικό καταροχάρτι της εκκλησίας, που διαβάζονταν από κλιμάκιο εφτά παπάδων. Έλεγαν ότι αυτό φυλάγεται στη Μονή του Πρέβελη, οι γέροι μάλιστα βεβαίωναν ότι είχε για ντύμα δέρμα σκύλου. Το έλεγαν ακόμα συνοδικό και επιτίμιο.

Όταν ήμαστε παιδιά, μας έλεγαν ότι το συνοδικό είναι πολύ μεγάλη κατάρα και ότι, όπου διαβάστηκε, ξεκληρίστηκαν οικογένειες.

Στη μέση του Ασφενδιώτικου Φαραγγιού είναι ένας πολύ μεγάλος βράχος, χωρισμένος στη μέση. Πολλές φορές άκουσα ότι εκεί διάβασαν συνοδικό και την ώρα που το διάβαζαν, χώρισε η πέτρα στα δυο, ένα κομμάτι μάλιστα που λείπει από τη χώριση, πετάχτηκε ψηλά, ενώ ταυτόχρονα ακούστηκε κάτι σαν βροντή. Όταν περνούσαμε από κει, οι γέροι έλεγαν: «Ίδια 'πασε εστέκανε και το διαβάζανε».

Να σημειώσωμε ότι το συνοδικό διαβαζόταν σε μέρος, που δεν φαινόταν εκκλησία.

Παλιότερα έλεγαν για ένα παράλυτο που βρέθηκε στο Χριστό του Βουβά, ότι δεν έλιωσε, γιατί είχε «σηκώσει εφταπάπαδο». Τον άφησαν λοιπόν ξέθαφτο για λίγο, τον συγχωρούσε ο κόσμος, κι έτσι τον βοήθησαν να λιώσει.

Γιατροσόφια και βότανα

Μέχρι τα μέσα του αιώνα μας, στα Σφακιά, όταν αρρωστούσε κανείς, δε γινόταν λόγος για γιατρό. Ούτε τα συγκοινωνιακά ούτε τα οικονομικά μέσα διευκόλυναν μια τέτοια σκέψη. Αν σκέφτονταν κάποτε το γιατρό, αυτό συνέβαινε, όταν η κατάσταση είχε ζοριστεί και συνήθως τότε ήταν αργά.

Όταν κανείς ήταν, λοιπόν, πολύ άρρωστος, τον σήκωναν με ειδικό φορείο, που το έφτιαχναν για να το κρατούν τέσσερις, και το πήγαιναν όπου έφτανε το λεωφορείο. Μιλάμε βέβαια για τις σχετικά πρόσφατες δεκαετίες. Στην κατοχή γνωρίζω μια περίπτωση, που πήγαν ένα άρρωστο σηκωτό από το Βουβά στην Επισκοπή Ρεθύμνης.

Οι Σφακιανοί, λοιπόν, δεν έφταναν συχνά στο γιατρό, ξεκινούσαν όμως πάντα από τα γιατροσόφια. Όταν ο άρρωστος «βάραινε», είχαν «τα θάρρη από το Θεό».

*Έχει ο Θεός απου μπορεί, γιατί άλλοι δε μπορούνε
να φύγουνε τα βάσανα, από με τυραννούνε.*

Οι Σφακιανοί πίστευαν, ακόμα, ότι τα δώρα επηρεάζουν και τους αγίους κι έκαναν τασίματα.

Έτσι όλες οι εκκλησίες, ιδιαίτερα όσες θεωρούνταν θαυματουργές, βρέθηκαν με νοικοκυριά. Πολλές φορές, πάλι, όταν σ' ένα σπίτι συνέβαιναν αρρώστιες ή και άλλα «δυσίλαβα» (αναποδιές), καλούσαν τον παπά να τους κάμει αγιασμό, ευχέλαιο ή τρισάγιο.

Πολλοί, και ιδιαίτερα πολλές, κατάφευγαν, βέβαια, και στις γητειές.

Σε κάθε χωριό υπήρχαν κυρίως κάποιες γυναίκες που ήξεραν λίγα πράγματα για τις αρρώστιες και τις θεραπείες τους. Σ' αυτές έβρισκε ο κόσμος το υποκατάστατο του γιατρού.

Εξάλλου όλες οι γυναίκες ήξεραν να χρησιμοποιούν τα βότανα και να κάνουν γιατροσόφια, που συχνά ήταν ωφέλιμα.

Η ρακή δεν έλειπε από κανένα σπίτι. Την είχαν βέβαια για κέρασμα, αλλά την χρησιμοποιούσαν και για φάρμακο. Όταν είχε κανείς πυρετό, του έκαναν με αυτήν κομπρέσες στο μέτωπο. Όταν ήταν κρυολογημένος, του έκαναν εντριβές στην πλάτη και όταν ήταν πληγωμένος, την έβαζαν στην πληγή για να σκοτωθούν τα μικρόβια.

Στο κρυολόγημα έκαναν εντριβές και με πετρέλαιο και έβαζαν στην πλάτη βεντούζες, κουρφές ή και κοφτές. Όταν, δηλαδή, ήταν κανείς πολύ «κρυγιαμένος», χάραζαν λίγο με ξυραφάκι το δέρμα του και πάνω εκεί του έβαζαν τη βεντούζα. Έτσι έφευγε το «κρυγιαμένο αίμα».

— Όταν κανείς είχε δυσκοιλία έβραζε μολόχα κι έπινε το ζουμί της.

— Όταν κανείς είχε ευκοίλια κοπάνιζε χαρούπια, το έβαζε στο νερό για πολλές ώρες, και μετά έπινε το νερό. — Όταν κανείς πονούσε στο μάτι έβραζε ένα αβγό. το έκανε «σιόψηστο» και μετά το έκοβε στη μέση και το έδενε ζεστό πάνω στο μάτι. Αντί για αβγό έβαναν και κρεμμύδι που το έψηναν στα κάρβουνα. Στο μάτι έβαζαν και χαμομήλι. — Όταν κανείς πονούσε στο αφτί, έβαζαν σ' ένα πανί ζεστό άβο (στάχτη) και το κρατούσαν πολλή ώρα ακουμπισμένο στο αφτί που πονούσε. — Όταν είχε κανείς πόνους στο παχύ έντερο, τον έβαζαν να καθίσει πάνω σ' ένα βύσαλο (κομμάτι από σπασμένο πιθάρι) που το είχαν πυρώσει. — Όπως έχομε τώρα τη θερμοφόρα, τότε έβαζαν πίτερα στο τηγάνι, τα εκαναν να κάψουν και μετά τα έβαναν σε μια σαρκουιέρα (σακουλίτσα) και τα τοποθετούσαν στο πονεμένο μέρος. — Στο έγκαυμα έβαζαν τσίπα (κρούστα) από γάλα. Την τσίπα του γάλακτος τη χρησιμοποιούσαν οι γυναίκες και ως καλλυντικό του δέρματος. — Όταν, κατά την εκτίμηση αυτού που έπαιζε το ρόλο του γιατρού, χρειαζόταν κλύσμα, εκαναν σαπουνάδα με χλιαρό νερό, την έβαζαν σ' ένα αραγό (δοχείο από δέρμα αρνιού), έδεναν ένα καλαμάκι στο στόμιο, και το εκαναν. — Όταν πονούσε κανείς στο δόντι, μασούσε γαρίφαλο, που το πήγαινε με τη γλώσσα στο δόντι αυτό. Αν όμως ο πόνος επέμενε, έβαζαν στη φωτιά τον άρδαχτο (εργαλείο επεξεργασίας μαλλιού) ή και άλλο λιανό σίδερο και το άφηναν να κοκινίσει. Μετά έβαζαν ένα καλαμάκι που από μέσα περνούσε το καμένο σίδερο κι έκαιγε το δόντι που σιγά σιγά θρουλούσε. — Για να φτιάξουν μπλάστρι, έξυναν σαπούνι που το ανακάτευαν με ασπράδι αβγού βάζοντας λίγη ρακή. Το μείγμα αυτό το άπλωναν σ' ένα πανί ή χαρτί και το έβαζαν στο πονεμένο μέρος. — Όταν πονούσε ο λαιμός ζέσταναν στο τηγάνι στεγνή μολόχα και την έδεναν στο λαιμό με μαντίλι. — Το χαμόμηλο το συνιστούσαν για βραστάρι και όταν υπήρχαν ανωμαλίες στο στομάχι. Το συνιστούσαν όμως και για τα νεογέννητα. Το εκαναν σκόνη και το έβαζαν στο κοιλιδάκι του μωρού μαζί με λάδι από το λύχνο. — Τα ψάρια και ειδικά τα μάτια του ψαριού, τα συνιστούν για παθήσεις των ματιών. — Όταν είχε κανείς σαριλίκι (χρυσή), του εκοβαν τον υμένα που είναι κάτω από τα ούλα των μπροστινών δοντιών μέχρι τα χείλια. — Όταν κέντρωνε σκορπιός, τον σκότωναν, τον καρβούνιζαν και τον έβαζαν πάνω στο πονεμένο μέρος. — Όταν σκύλος δάγκωνε κανένα, εκοβαν με το ψαλίδι λίγο από το μαλλί του και το έδεναν πάνω στη δαγκωματιά. — Όταν πονούσε το στομάχι συνιστούσαν λιμαδούρα (ρίνισμα) από το σιδηρουργείο. Την έπλαιναν καλά, την ανακάτευαν με μέλι και την έτρωγαν. — Όταν κανείς ήταν πολύ κρουολογημένος, του εκαναν σιναπισμό. Έβαζαν σι-

ναπόσπορο στο τηγάκι και αφού τον στέγνωσαν τον άπλωναν σε ίσια επιφάνεια και τον έσπαζαν μ' ένα μπουκάλι. Μετά τον ανακάτευαν με αλεύρι και ρακή και τον έβαζαν με πανί ή χαρτί σαν μπλάστρι στο σβέρκο και στα πλευρά για να διώξει το κρύο. Στο κρουλόγημα πίστευαν ότι κάνει καλό και η εντριβή με λυχνόλαδο (λάδι από τον αναμμένο λύχνο). – Το σπληνόχορτο, (1), ένα χόρτο που έβγαине στα τοιχώματα ενός πηγαδιού που είναι στην τοποθεσία Φράτσια, ανάμεσα Ασφένδου και Ίμπρου, έλεγαν ότι είναι πολύ αποτελεσματικό για όσους είχαν προβλήματα με τη σπλήνα τους.

– Για τα νεογέννητα παιδιά ήταν απαραίτητο να πιουν πρώτη φορά βραστάρι από απήγανο και από γλυκάνισο. Ο απήγανος κάνει, ακόμα, καλό στο κυρολόγημα και στους πονοκεφάλους, ενώ τον έκαναν και μπλάστρι – Το μουννόχορτο, (2), ένα χόρτο που φυτρώνει στο χώρο της Λιβάδας στα Λευκά Όρη, πίστευαν ότι, όταν το έπινε βραστάρι μια γυναίκα, δεν ξαναέκανε παιδιά.

– Αντίθετα με το μουννόχορτο τα κεδρόκουκα πίστευαν ότι ευνοούν τη γονιμότητα (3).

Στ' αντρόγυνα λοιπόν που αργούσαν να τεκνοποιήσουν, συνιστούσαν να τρώγουν κεδρόκουκα.

– Όταν το μωρό έκλαιγε επίμονα και δεν έβρισκαν το λόγο, πίστευαν ότι είναι «κουτσονεφρισμένο». Το έγδυναν, λοιπόν, το έβαζαν μπρούμυτα στο κρεβάτι και το μετρούσαν από το αριστερό χεράκι μέχρι το δεξιό ποδαράκι και αντίθετα. Όταν έβρισκαν κάποια διαφορά στις αποστάσεις, έπιαναν το παιδί από τα φτερνάκια, γυμνό όπως ήταν, με ενωμένα στα ίσια τα ποδαράκια, και το τίναζαν δυο τρεις φορές. Με αυτά τα τινάγματα έλεγαν ότι το παιδί γινόταν καλά. – Όταν σπούσε κανείς χέρι ή πόδι, το εκαλάμωναν. Έκοβαν βέργες, περίπου είκοσι πόντους την καθεμιά, και τις έβαζαν γύρω από το σπασμένο μέλος, αφού πρώτα ετοποθετούσαν πρόβιο μαλλί και

1. Το σπληνόχορτο ήταν απ' ό,τι φαίνεται και σπάνιο βότανο, γιατί έρχονταν και το ζητούσαν και από τις γειτονικές επαρχίες. Δυστυχώς τελευταία έβαλαν τάρτα στο πηγάδι που έβγαине και το χόρτο εξαφανίστηκε.

2. Σχετικό με το μουννόχορτο είναι το παράκατω τραγούδι:

Πώς ζει το χόρτο στο βουνό δίχως νερό και χώνια,
των – το τα λάφια και μεθιού ν – τ' αγρίμια και μερώνου,
κ' οι μάνες που το τρώσινε άλλα παιδιά δε γ – κάνου.
Ας το τρωε γ – κ' η μάνα μου πρίχου να με γεννήσει.

3. Γι' αυτό έλεγαν ότι στη Γαύδο που έχει πολλούς κέδρους δεν έτυχε ποτέ άτεκνο αντρόγυνο.

το έδεναν λίγο σφιχτά. Το μαλλί έπρεπε να είναι άπλυτο γιατί ο μαρόλυπος (η ακαθαρσία του μαλλιού) δεν αφήνει να δημιουργηθούν μικρόβια και συνεπώς ούτε κακοσμία. Στα κατάγματα καλούσαν κάποιον κτηνοτρόφο, που είχε εμπειρίες από το καλάμωμα των προβάτων. Είναι αλήθεια ότι το ποσοστό επιτυχίας στο σωστό δέσιμο των καταγμάτων ήταν απίστευτα υψηλό.

Όταν σχιζόταν η σάρκα του ανθρώπου, την έραβαν με τις βελόνες που μάλωναν και τα ρούχα και μεταξωτή κλωστή.

Όταν κανείς πάθαινε δηλητηρίαση έκαναν σκόνη από κάρβουνα, την ανακάτευαν με λάδι και του την πότιζαν, για να κάνει εμετό.

Η φασκομηλιά γίνεται βραστάρι που κάνει πολύ καλό σε όσους έχουν πίεση, αλλά και στο κρουλόγημα.

Το φλισκούνη κάνει αρωματικό βραστάρι, ό,τι πρέπει για το κρουλόγημα.

Η πιπερόριζα κάνει κι αυτή ευωδιαστό βραστάρι, καλό για το κρουλόγημα.

Η μαντζουράνα του βουνού, εκτός από βραστάρι για το κρουλόγημα, κάνει καλό στις αϋπνίες, στα νεύρα, στο στομάχι κ.τ.λ.

Η μαλοτήρα γίνεται ευωδιαστό βραστάρι, πολύ σημαντικό για το κρουλόγημα.

Ο αρισμαρής (δεντρολίβανο), που χρησιμοποιείται και σαν μπαχαρικό στα φαγητά, κάνει καλό βραστάρι, ό,τι πρέπει για το στομάχι και τις αιμορραγίες. Με το βραστάρι του αρισμαρή πλαιίνουν και τ'αφτιά που πονούν.

Η αγκινάρα, εκτός από νόστιμο, είναι και πολύ υγιεινό φαγητό. Κάνει καλό στα ψαμιακά, στη χολή, στα νεύρα, στο άσθμα κ.τ.λ.

Ο βάσαρμος (4) (δύσσομος), εκτός από σημαντικό μπαχαρικό, αναγνωριζόταν πάντα για τις ιαματικές του ιδιότητες. Κάνει καλό σαν βραστάρι ή σαν επίθεμα, ανάλογα με την περίπτωση, στο στομάχι, στα μάτια, στις αιμορραγίες, στις πληγές κ.τ.λ.

Το σκόρδο, που όπως λένε, «ζυγώνει εφτά αρρώστιες», το βάζουν στο πονεμένο δόντι και κάνει καλό στην πίεση. Όταν κανείς κοιμάται στο ύπαιθρο, ιδιαίτερα όταν έχει πει γάλα που τραβά η μυρωδιά του τα ερπετά, πρέπει να φάει μια σκελίδα σκόρδο. Η μυρωδιά του διώχνει τα διάφορα μιάρá.

Το κρεμμύδι κάνει καλό στα εντερικά. Μα και όταν είναι κανείς «μελοκοπανισμένος», όταν δηλαδή έχει χτυπήσει και πονεί, αλλά δεν έχει πληγή, τότε ψήνομε στο κάρβουνο το κρεμμύδι και το δένομε στο πονεμένο μέρος. Όπως γράψαμε και παραπάνω, κάνει καλό και στα μάτια.

Ο βάτος σαν κομπρέσα κάνει καλό στις μολυσμένες πληγές και σαν βραστάρι στο στομάχι.

Τα βάτσινα (βατόμουρα) κάνουν καλό στα εντερικά.

Το ξίδι κάνει καλό στο πρήξιμο που προέρχεται από τσίμπημα εντόμου ή από άλλη αιτία.

Ο άγγρουστος (αγριάδα) κάνει καλό στα ψαμμιακά.

Ο χυμός του λεμονιού και τα φύλλα της λεμονιάς σαν βραστάρι κάνουν καλό στο στομάχι, στα έντερα και στο βήχα.

Η θρύμπα (θρούμπη) σαν βραστάρι ωφελεί στο στομάχι και στο άσθμα.

Το λιβανόχορτο (5) (δίκταμος), που φυτρώνει στις ξερές πέτρες, στα γκρεμνά, κάνει καλό σαν βραστάρι στο κρυολόγημα, στο στομάχι, στις αιμορραγίες, στις δηλητηριάσεις κ.τ.λ.

Ας δούμε τώρα πώς αντιμετώπιζαν στα Σφακιά δυο άλλες παθήσεις, το καρβούνι και τους μαλαθράκους.

Ο άνθρακας, όπως είναι γνωστό, είναι πολύ μεταδοτική και πολύ επικίνδυνη πάθηση. Στην Κρήτη λέγεται καρβούνι (6). Εδώ, ειδικά, ένα σίδηρο πυρωμένο αφού κοκκίνιζε το έβαζαν πάνω στο «κακό βγαρό» και το έκαιγαν αλύπητα. Είναι γνωστό ότι τα βακτηρίδια του άνθρακα δεν αντέχουν σε θερμοκρασία πάνω από 60-70 βαθμούς Κελσίου. Όταν όμως είχαν αρχίσει τα βακτηρίδια να κάνουν σπόρους, η θεραπεία ήταν αδύνατη, γιατί και μεγάλη αντοχή έχει ο σπόρος στη θερμοκρασία, αλλά και έχουν αρχίσει να σκορπίζονται οι σπόροι σε όλο το σώμα.

Στου μαλαθράκους (δοθίνες) έβαζαν πάνω κρεμμύδια ζεστά, ψημένα στα κάρβουνα, ανακατεμένα με ζάχαρη.

Τέλος, όταν είχε ανάγκη κανείς από πάγο, πήγαιναν πιο πάνω από το οροπέδιο της Νιάτου κι έπαιρναν χιόνι από ένα νταύκο (μια μεγάλη τρύπα σαν πηγάδι). Εκεί το χιόνι κρατούσε όλο το χρόνο. Το χιόνι, που ήταν πολύ σκληρό εκεί, το έκοβαν με τσεκούρι, το έβαζαν στα άχυρα και διατηριόταν μερικές ώρες.

4. Ο βάσαρμος λέγεται έτσι από το βάλασμο, ακριβώς για τις ιαματικές του ιδιότητες.

5. Το λιβανόχορτο ήταν γνωστό από την αρχαιότητα. Το αναφέρουν ο Όμηρος και ο Ιπποκράτης και μάλιστα λέγεται ότι το έτρωγαν τα πληγωμένα αγρίμια και γίνονταν καλά.

6. Στην Ευρώπη τον λένε CHARBONE.

Τα παιδικά παιχνίδια

Όταν ήμουν παιδί δεν παίζαμε έτοιμα και αγοραστά παιχνίδια, αλλά παιχνίδια που κάναμε ή βρήκαμε μόνοι μας.

Ένα παιχνίδι που μας άρεσε ήταν το τόπι, που για να το φτιάξουμε χρησιμοποιούσαμε παλιόπανα, και για γέμισμα και για περίβλημα. Όταν για γέμισμα βάζαμε σφουγγάρια είχε βέβαια πολύ μεγαλύτερη ελαστικότητα.

Φτιάχναμε ακόμα σπιτάκια, που ήταν τα «μιτάτα» μας. Για πρόβρατα είχαμε κέρατα από ζώα, καρυδόκουπες, κούμαρα από κυπαρίσσια, αγίνωτα φρούτα κ.τλ. Φτιάχναμε τυράκια με λάσπη και κάναμε φάμπρικες (ελαιουργεία) όπου κοπανίζαμε τις ελιές και βγάζαμε λίγο λαδάκι.

Φτιάχναμε και σφυρίχτρες με καλάμια, που τις λέγαμε παντούρες (1).

Ένα άλλο είδος σφυρίχτρας γινόταν με κλήμα αμπειλιού. Πολλές φορές κάναμε βούρους με ασφεντυλιά (ασφόνδυλο) και τους γύριζε ο αέρας. Άλλες φορές φτιάχναμε μικροσκοπικές σκάμνες, όπως αυτές που μαζεύουν τις ελιές και ανοίγαμε πηγαδάκια για να ποτίζουμε τα «ωζά» μας. Φυσικά παίζαμε αμάδες, αμπάρα, ξυλίκι, χωστό πουλί, γκέο βαγκέο, μελισσάκι κ.τλ.

Τα κορίτσια έπαιζαν με τις κουτσούνες (κούκλες), που τις έφτιαχναν με παλιόπανα και πολλές φορές ήταν, μπορεί να πει κανείς, καλλιτεχνήματα.

Πιο πολύ από το παιχνίδι, πάντως, ευχαριστούσε το παιδί το γεγονός ότι αισθανόταν τον εαυτό του δημιουργό, ενώ παράλληλα και το μυαλούδάκι του ακονιζόταν περισσότερο. Θυμάμαι «γαιόδουράκια» που κάναμε με αγίνωτα σύκα. Τους βάζαμε πόδια, τους κάναμε σομάρια, τα φορτώναμε και ήταν τέλεια παιχνίδια.

Ζηλευτό παιχνίδι ήταν η φούσκα του χοίρου (ουροδόχος κύστη), που είναι αρκετά μεγάλη. Όταν έσφαζαν κανένα χοίρο, μαζεύονταν όλα τα παιδιά και διεκδικούσαν, το καθένα «για πάρτη του», το σημαντικό, για εκείνα, δώρο. Το πιο αγαπητό παιδί το σπιτιού ή εκείνο που δεχόταν να κάμει κάποια σπουδαία δουλειά, κέρδιζε τελικά, για αντάλλαγμα, το κορυφαίο αυτό παιχνίδι.

1. Η λέξη «παντούρα» πρέπει να είναι φοινικική, γιατί μαντούρα έλεγαν οι Φοίνικες ένα πνευστό όργανο.

Το σχολείο

Όταν πρωτοπήγα στο σχολείο στο Βουβά, δεν είχαμε αριθμητήριο. Ο δάσκαλος μας είπε και του μαζεύαμε τις πεταμένες καρόλες (τις λέγαμε κουβαρίστρες). Όταν τις κάναμε εκατό, τις έβαλε ανά δέκα σε σύρματα και τα τοποθέτησε σ' ένα ξυλινο πλαίσιο που είχε κάνει. Το αριθμητήριο ήταν έτοιμο.

Χάρτη της Κρήτης το 1934 είχαμε έναν, που είχε ακόμα το Νομό Σφακιών, που είχε καταργηθεί αρκετά χρόνια πριν.

Δεν είχαμε ούτε εικόνες των ζώων και των φυτών ούτε εικόνες ηρώων ούτε εικόνα του Χριστού ούτε υδρόγειο σφαίρα.

Φυσικά δεν υπήρχε βιβλιοθήκη, αφού δεν υπήρχαν βιβλία, εκτός από δύο, που είχε στην έδρα του ο δάσκαλος. Το ένα ήταν «άπασα η ύλη» για τις Γ' και Δ' τάξεις και το άλλο «άπασα η ύλη» για τις τάξεις Ε' και ΣΤ'. Και τα δύο βιβλία ήταν μέτρια σε όγκο και έγραφαν περιληπτικά αυτά που πρέπει ο δάσκαλος να συμβουλευτεί για να παραδώσει το μάθημα.

Τα εποπτικά όργανα που διέθετε το σχολείο ήταν ένας διαβήτης, ένα μοιρογνωμόνιο, ένας χάρακας κι ένας πίνακας.

Μάθημα κάναμε κάθε μέρα, εκτός από την Κυριακή, πρωί και απόγευμα, εκτός από τ' απογεύματα της Τετάρτης και του Σαββάτου. Το ενδιάμεσο, από τότε που σχολάζαμε μέχρι να ξαναπάμε στο σχολείο, ήμασταν στο θέρο ή στο λιομάζεμα, ανάλογα με την εποχή. Όποιο παιδί δεν το προόριζαν να πάει στο Γυμνάσιο, βοηθούσε τους γονείς του.

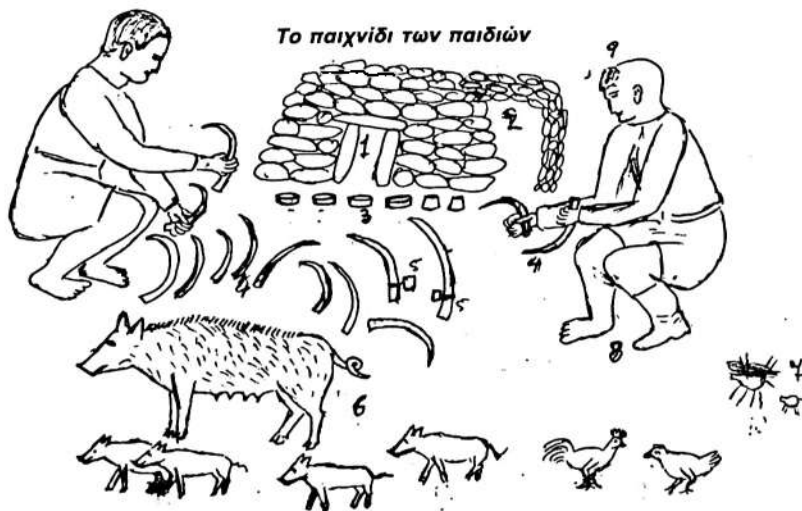
Κάθε παιδί είχε μια πλάκα κι εκεί έγραφε. Μετά έσβηνε και ξανάγραφε. Είχε σφουγγάρι δεμένο με ένα σπαγκάκι για να σβήνει και κοντύλι για να γράφει.

Κάθε πρωί και κάθε απόγευμα χτυπούσε το σημαντήριο (σήμαντρο) του σχολείου. Για να ξέρουμε πότε θα πλησίαζε η ώρα να χτυπήσει, βάζαμε σημείο κάπου και παρακολουθούσαμε τη σκιά του ήλιου. Φυσικά δεν υπήρχαν ρολόγια.

Δίπλα στην έδρα του δασκάλου ήταν πάντα τέσσερις πέντε βίτσες, που χρησιμοποιούνταν πολύ συχνά. Εκτός από το ξύλο μας τιμωρούσε ο δάσκαλος με «νηστεία». Μας κρατούσε δηλαδή στο σχολείο καμιά ώρα, από τότε που σχολάζε η τάξη μας. Μια άλλη τιμωρία ήταν η ορθοστασία. Ο μαθητής που αταχτούσε, υποχρεωνόταν από το δάσκαλο να στέκεται όρθιος δίπλα στο θρανίο του. Μια συνηθισμένη τιμωρία ήταν ακόμα να γράψει ο μαθητής το μάθημά του μερικές δεκάδες φορές.

Από σχολεία τα χρόνια εκείνα τα Σφακιά ήταν σε καλύτερη μοίρα απ' ό,τι οι άλλες επαρχίες. Κι αυτό γιατί χάρη στο μεγάλο ευεργέτη Γεώργιο Ξενουδάκη υπήρχαν τουλάχιστο σχολικά κτίρια. Ακόμα, χάρη στον ίδιο ευεργέτη, υπήρχε γυμνάσιο στη Χώρα Σφακίων, με δωρεάν σουσιτίο. Αυτό συνετέλεσε στο να σπουδάσουν πολλοί Σφακιοί, που ορισμένοι μάλιστα, έφτασαν σε ανώτερα αξιώματα.

Οι μαθητές βαθμολογούνταν. Οι προβιβάσιμοι βαθμοί ήταν από το 5 έως το 10. Υπήρχαν μαθητές που έμεναν μέχρι και τρία χρόνια στην ίδια τάξη, γιατί δεν έπαιρναν προβιβάσιμο βαθμό (1).

1) Το μητάτο. 2) Η «κούρτα» (μάντρα). 3) Τα «τυριά» και οι «αθοτύροι» (από λάσπη). 4) Τα «πρόβατα και οι αίγες (κέρατα ζώων). 5) τους έβαζαν και κουδούνια αληθινά στα ψεύτικα ζώα. 6) Μια γουρούνα με τη φαμελιά της, αλλά και ένας κόκορας με το «κορίτσι» του είναι κοντά σαν να συμμετέχουν στα παιχνίδια των παιδιών. 7) Με σύκα έκαναν τα παιδιά μια γαϊδουρίτσα που τη φόρτωσαν ξύλα και από κοντά το γαϊδουράκι της.

1. Όπως και για παιδικά παιχνίδια, έτσι και για τη σχολική ηλικία γράφω τις προσωπικές μου εμπειρίες, με την πεποίθηση ότι έτσι περίπου έζησαν τα περισσότερα παιδιά, τότε στο σχολείο.

Η θέση της γυναίκας

Η γυναίκα στα Σφακιά ήταν, πριν παντρευτεί, στην υποταγή του πατέρα, των αδελφών ή της μητέρας της, και όταν παντρευόταν στον συζύγου της.

Όταν ήταν ελεύθερη, δεν ζητούσαν ποτέ τη γνώμη της, ακόμα και όταν αποφάσιζαν να την παντρέψουν. Αν είχε αδελφούς δεν της έβγαζαν καθόλου μερίδιο από την πατρική περιουσία, αλλά και αν καμιά φορά της έδιναν κανένα χωράφι, ήταν πολύ μικρής αξίας και το έλεγαν «θηλυκό μοιράσι».

Το αντρώγυνο που αποχτούσε κορίτσι, ένωθε σαν να έχανε μια σοβαρή δίκη. Αντίθετα, η γέννηση του αγοριού συνοδευόταν από χαρμόσυνους πυροβολισμούς και γλέντια.

Είναι χαρακτηριστική η παροιμία που έλεγαν γι' αυτούς που είχαν μόνο κόρες: «Νερό στο μ – ποταμό κι ας είναι και θολό», δηλαδή: μη στενοχωριέσαι που έχεις κορίτσια, είσαι καλύτερος από τους άτεκνους.

Παράλληλα, όμως, τη γυναίκα την είχαν σε μεγάλη υπόληψη. Κανείς Σφακιανός δεν άφηνε ποτέ τη γυναίκα του, τη μάνα του ή την αδελφή του να πάει στα ξύλα ή στα πρόβατα. Ούτε τις ήθελε να σκάβουν ή να βοηθούν στο ζευγάρι. Αντίθετα, τις ήθελαν πάντα καλοντυμένες, ενώ αυτοί μπορεί να ήταν και κακοντυμένοι.

Η παραδοσιακή συνοπάρτουσα σε γάμο για να φέρουν τη νύφη, όχι μόνο πήγαινε καβάλα σε ζώο, αλλά οπωσδήποτε τη συνόδευε και καβαλιέρος. Αυτός, που ήταν ο σύζυγος, ο αδελφός ή ο ξάδελφος, ήταν κοντά στο ζώο, σαν να συνόδευε μια υψηλή προσωπικότητα.

Τα χρόνια εκείνα συχνά πήγαιναν από το ένα χωριό στο άλλο. Έβλεπες λοιπόν πολλές φορές, πέντε δέκα άτομα να βαδίζουν στο δρόμο μαζί γιατί όλοι φρόντιζαν να πηγαίνουν συντροφικά, αλλά και γιατί όλοι ξεκινούσαν πρωί πρωί. Μερικοί από αυτούς πήγαιναν καβάλα στο άλογο ή στο γαϊδουράκι. Όταν όμως στο δρόμο συναντιόνταν με γυναίκα, που πήγαινε με τα πόδια, ξεπέζευαν για να καθίσει, και ας ήταν ξένη. Απαραίτητη προϋποθέση βέβαια ήταν να υπάρχει κάποια οικειότητα, για να μη σχολιαστεί ο ιπποτισμός. Γενικά πάντως δεν ήταν επιτρεπτό να υπάρχει σε μια παρέα άντρας καβάλα στο ζώο και γυναίκα να πηγαίνει με τα πόδια.

Όταν κάποιος συνόδευε γυναίκα του οικογενειακού του περιβάλλοντος, φρόντιζε να φαίνεται ότι την έχει σε μεγάλη υπόληψη.

Αξίζει να σημειωθεί ακόμα ότι η προσβολή σε γυναίκα, με λόγια

ή με χτύπημα, θεωρούνταν από τους δικούς της πολύ βαριά, και πάντως βαρύτερη, παρά αν γινόταν αυτή σε άντρα. Από την άλλη μεριά, όμως, δεν ήταν καθόλου τιμητικό για ένα άντρα «να συνοριστεί τω γυναικώ». Ήταν εξάλλου, πολύ ταπεινωτικό για κάποιον να χτυπήσει γυναίκα.

Σχετικό είναι και το ριζιτικό που ακολουθεί: Εγώ θεριό εσκότωσα και μέρωσα τ' αγρίμι, μα τη γυναίκα τη γ – κακή, πως να την – ε μέρωσω; Βρίχνω 'να δρόμο καθαρό και πορπατώ και πάω και μου μιλή και δε μιλώ.

Εδώ φαίνεται καθαρά ότι αυτός που σκότωσε το θεριό κι έκανε την παλικαριά και μέρωσε το αγρίμι, άρα έχει εμπειρίες στους κατάλληλους χειρισμούς, θεωρεί παλικαριά και ενδεδειγμένο χειρισμό, το να αποφύγει την κακή γυναίκα. Κι αυτό γιατί η κακή γυναίκα μπορεί να τον φέρει σε δύσκολη θέση και ν' αναγκαστεί να την χτυπήσει ή να τη προσβάλει με λόγια, κάτι που δεν είναι τιμητικό για τον άντρα.

Σχετική είναι και η παροιμία: «'Όπου δεις κακή γυναίκα, τρεις φορές την – ε χαιρέτα». Πρόσεχε δηλαδή όσο μπορείς, κάνε ακόμα και πως δε νιώθεις, για να μη σε φέρει σε δύσκολη θέση.

Αρκετά χαρακτηριστικές για το θέμα μας είναι ακόμα και η παροιμία με τις μαντινάδες που ακολουθούν:

*Σαν γενούνε τρεις με τη μητέρα,
παίρνει ο διάλος το ν – πατέρα.*

*Τα νέφη του καλοκαιριού και τ' άστρα του χειμώνα
κ' οι μαρτυρίες τω γυναικώ ούλα 'νιε ένας ντόνας (1).
'Όποιος πιστεύει γυναικώ να τον – ε πιάσει γιότσα (2)
κι εφτά φορές εβάλανε το μ – πειρασμό στη μπότσα.*

Στα Σφακιά έδειχναν ιδιαίτερη ευαισθησία και σε ό, τι έχει σχέση με την ηθική της γυναίκας. Εξάλλου και η γυναίκα και ο άντρας έπρεπε να είναι άψογοι απολύτως. Τα «γίβεντα» όχι μόνο ξεπλύνονταν με αίμα και δημιουργούσαν βεντέτες, αλλά κι έδειχναν αδύνατους χαρακτήρες, κάτι που δε συγχωρούνταν στα Σφακιά. Ο Σφακιανός, είτε άντρας είτε γυναίκα, όχι μόνο δεν έπρεπε να νικηθεί από τους εχθρούς του, αλλά δε θα έπρεπε ούτε να αφεθεί να τον καταβάλουν τα συναισθήματα και οι σαρκικές επιθυμίες του.

Βέβαια, στα Σφακιά, το μεγαλύτερο μέρος της ηθικής εξαντλούνταν στις σχέσεις των φύλων. Έτσι, όταν έλεγαν ηθική, εννοούσαν περισσότερο αυτές τις σχέσεις, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι υποτιμούσαν τη γενικότερη στάση του ατόμου.

Η θέση της γυναίκας

Ενώ ο άντρας κρατά στην πλάτη το σακκούλι του με φορτίο, η γυναίκα και το παιδί του πάνε καβάλα.

-
1. Έχουν την ίδια εγκυρότητα.
 2. Γιότσα, είναι κάποια αρρώστια.

Τα σφακιανά ονόματα

Και ως προς το ονόματα η επαρχία Σφακιών έχει επίσης πολλές ιδιαιτερότητες. Κι αυτό γιατί αρκετά βαφτιστικά ονόματα, αν κι έχουν επεκταθεί και στις γειτονικές επαρχίες, δεν παύουν να θεωρούνται τοπικά των Σφακιών. Τέτοια ονόματα είναι: Μανούσος, Βαρδής, Δαμουλής, Κανάκης, Ρούσος, Ξηρούχης (από Ξενοφών). Αξίζει να σημειωθεί ότι στην Αγία Ρουμέλη, αν και μικρό χωριό, υπάρχουν μερικά παράξενα βαφτιστικά, όπως: Διοματάρης (Διομήδης), Πανανός και Μπατός (Παναγιώτης), Αετός, Αρχόντισσα, Μεταξία.

Και μια και μιλάμε για βαφτιστικά ονόματα, να πούμε ότι στο Ασφένδου υπήρχε το βαφτιστικό Κρήτη. Μιας γυναίκας μάλιστα, με αυτό τ' όνομα, το κοριτσάκι ονομάστηκε Ένωση. Ήταν τότε τα χρόνια που ο κρητικός λαός ποθούσε την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα.

Σχετικά με τα επίθετα, άλλαξαν οι καταλήξεις τους και προστέθηκαν το «-άκης» το 1925, όταν διατάχθηκαν οι κοινότητες να καταρτίσουν Μητρώα Αρρένων. Τότε, πολλοί, νομίζοντας ότι εξευγενίζουν τα επίθετα τους, έβαλαν την κατάληξη «-άκης», όπως και στα Χανιά.

Όμως και τώρα, ύστερα από 65 χρόνια, δε συνειδητοποιήσαμε ότι η κατάληξη «-άκης» μικραίνει τον κάτοχο του ονόματος, ενώ οι Σφακιανοί είχαν πάντα την τάση της μεγέθυνσης.

Έτσι ο Γιάνναρης έγινε Γιανναράκης και ο Ανδρούλακας Ανδρουλακάκης, ο Μανούσακας Μανουσακάκης κ.τ.λ.

Για τα βαφτιστικά ονόματα υπάρχει το ανέκδοτο ότι ο Σφακιανός θέλει τ' όνομα του παιδιού του, «γὴ Πῶλο, γὴ Μανούσο, γὴ γέρο ν – το διάολο». Ένα άλλο ανέκδοτο μας λέει για τ' όνομα Γιώργης (αυτό βέβαια είναι παγχριστιανικό) ότι μια χήρα είπε στο δεύτερο γάμο της: «Γιώργην είχα, Γιώργη επήρα, κι ὄντε θα ξαναχηρέψω, πάλι Γιώργη θα γυρέψω».

Φαίνεται ότι στο Ασφένδου, κάποια εποχή, είχε πολλούς με το όνομα Θόδωρος. Λέγεται, λοιπόν, ότι κάποτε περνούσε ένας ξένος από τη θέση Γουρνάρη και άκουσε τον παρακάτω διάλογο:

– Μρε (1), Θόδωρε, είδες το Θόδωρο του Θεδώρου;
– Όι μρε, Θόδωρε, δε ν – τον είδα, μα χαντώ πως 'θελα πάνε με το μπάρμπα μου το Θόδωρο να πιάσουνε φουριαρές στου Κάπνη.

Η επιλογή, για να δοθεί όνομα στο παιδί, γινόταν πάντα από τους γονείς και όχι από το νονό. Κριτήριο για το όνομα του πρώτου παιδιού ήταν τ' όνομα του παππού ή της γιαγιάς, από τον πατέρα του. Αν όμως είχε χαθεί κανείς αδελφός του πατέρα, νέος, επικρατούσε

τ' όνομά του. Επίσης, όταν γεννιόταν κάποιο παιδί γιορτάσιμη μέρα, του έδιναν το όνομα του αγίου που γιόρταζε αυτή την ημέρα.

1. Το «μρε» είναι η προσφώνηση «βρε» που το χρησιμοποιούσαν. Συνήθως οι σύζυγοι χρησιμοποιούσαν την προσφώνηση «μπρε» μεταξύ τους.

Η σφακιανή προφορά και διάλεκτος

Στα Σφακιά η προφορά ήταν διαφορετική αισθητά από αυτήν των άλλων επαρχιών της Κρήτης. Το «λ» για παράδειγμα, όταν έκανε συλλαβή με τα φωνήεντα «α», «ο», «ω», και με το δίψηφο «ου», προφέρονταν πολύ παχύ. Για να γίνει αυτό, η γλώσσα μαζεύεται και αγγίζει στη μέση του ουρανίσκου από τις άκρες. Αυτό είναι ακόμα αισθητό σε πολύ λίγα άτομα.

Το τελικό «ν», εξάλλου, αλλού το θέλει η γραμματική και αλλού το θέλουμε εμείς. Λέμε για παράδειγμα «η επαρχία τω Σφακιάω» και καταργούμε το ν, ενώ το θέλει η γραμματική και από την άλλη μεριά λέμε «τα παιδιά – ν τζη τ' αγαπά η κάτα, μα το παιδί ν – του τ' αγαπά κι ο γάϊδαρος». Εδώ προσθέτομε το ν εκεί που δεν το θέλει η γραμματική και το λέμε μάλιστα σε μερικές περιπτώσεις τόσο έντονα, που είναι αισθητή η παρουσία του και στο τέλος της μίας λέξης και στην αρχή της επόμενης, όπως «Παιδίν ντου». Γενικά, στα Σφακιά, το τελικό «ν» το βάζομε ή το αφαιρούμε ανάλογα με το αρχικό γράμμα της επόμενης λέξης. Έτσι βάζομε πάντα το «ν» όταν ακολουθεί κτητική αντωνυμία β' προσώπου ενικού ή πληθυντικού αριθμού. Το τελικό «ν», πάντως, ποτέ δεν το έβαζαν στα Σφακιά στο θα, όπως έκαναν σε άλλες επαρχίες των Χανίων. Έτσι λέμε «θα έρθω» και όχι «θα – ν έρθω».

Χαρακτηριστική είναι και η διάκριση που κάνομε στο ρήμα «είναι» του ενικού, που στον πληθυντικό γίνεται «είνιε».

Αξίζει ακόμα να σημειώσουμε ότι διαφέρει η προφορά στα χωριά της επαρχίας Σφακίων μεταξύ τους. Σε ορισμένα χωριά για παράδειγμα πολλοί προφέρουν το «κ», όταν σχηματίζει συλλαβή με τους φθόγγους «ι» και «ε» σαν «τσ», το «γ» σαν «ζ» και το «γκ» σαν «τζ» όπως συμβαίνει και στους περισσότερους Κρήτες. Αυτό όμως δεν παρατηρείται σε άλλα χωριά της επαρχίας.

Σε όλα τα Σφακιά τα γεράματα ενέπνεαν σεβασμό. Έτσι ποτέ έναν ηλικιωμένο δεν μπορούσε ο νέος να τον αποκαλέσει με τ' όνομα του. Θα μπορούσε να τον πει «μπάρμπα» και ας μην είχαν συγγένεια, και ακόμα «απατός σου» ή «του λόγου σου». Το «εσύ» δεν μπορούσε να το πει ο νέος, ενώ το «κύριε» και ο πληθυντικός θεωρούνταν εξελίξεις, που «δεν τις σήκωναν ακόμα τα νερά».

Επειδή λοιπόν, τα γεράματα τα σέβονταν, γι' αυτό, και άσχετα με την ηλικία, τον παπά τον έλεγαν «γέροντα», δηλαδή «σεβάσμιο».

Στο Ασκύφου πολύ συνηθισμένη προσφώνηση, εξάλλου, ήταν το «γέρο μου». Αυτό λεγόταν και ανάμεσα σε συνομηλικούς, αλλά κι ένας

γέρος θα μπορούσε να φωνάζει το παιδί «γέρο μου». Ήταν μια προσφώνηση και παράλληλα μια ευχή, να γεράσει δηλαδή ο άλλος (1). Ένα παιδί όμως δεν μπορούσε να προσφωνήσει έτσι έναν ηλικιωμένο.

Πολλές λέξεις που ήταν σε χρήση το πρώτο μισό του αιώνα μας, έχουν τώρα ξεχαστεί, όπως, για παράδειγμα, η λέξη κεντηνάρι (2).

Έτσι αντί να πουν ότι κάποιος έχει εκατό πρόβατα, έλεγαν ότι «έχει ένα κεντηνάρι πρόβατα». Με το κεντηνάρι μετρούσαν επίσης τα καρύδια και τους χοχλιούς. Δεν έλεγαν όμως ποτέ, «ένα κεντηνάρι οκάδες».

Μέχρι τη δεκαετία του '40 οι ηλικιωμένοι μιλούσαν τη γλώσσα του μπάρμπα – Μπατζελιού που συνέθεσε τα τραγούδια του Δασκαλογιάννη και του Αληδάκη. Έτσι έλεγαν, «ελέ» αντί «ελιά», «αελέ» αντί «αγελάδα», «έχουσι» αντί «έχουν», χρησιμοποιούσαν δηλαδή δωρικές καταλήξεις.

Η επικοινωνία του κόσμου, στον αιώνα μας, δημιούργησε εξελίξεις που επέδρασαν στα πάντα, και βέβαια στη γλώσσα. Αισθητή διαφορά υπήρξε και από τα τέλη του περασμένου αιώνα μέχρι τα μέσα του αιώνα μας. Αυτή φαίνεται καθαρά σ' επιστολή της 3/8/1894, που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «ΛΕΥΚΑ ΟΡΗ», που εξέδιδε στην Αθήνα ο Εμμ. Βαρδιδης, από το Μουρί. Η επιστολή αυτή, την οποία και παραθέτω, διατηρώντας μάλιστα την ορθογραφία της, είναι η παρακάτω: (3)

«Άγιο Πνεύμα, Μαδάρα Σφακιώ τη 27 Δευτερογούλη (4) 1894.

Αδερφοκτέ και σύντεκνε μου, χαιρετώ σε.

Έλαβα την καινούργια γαζέτα που μούπεφες, τα «ΛΕΥΚΑ ΟΡΗ», που σταμπάρετε 'ς την Αθήνα κ' εδιόβασα με μεγάλη μου φχαρίστηση τα όσα γράφει ο καλός μας πατριώτης για την πατρίδα μας και για ούλο το γένος κι όπου δερνομουρίζει (5), ως είναι πρεπό, τσοι άποους αρχηγούς κάθε πατρίδας άτουδα 'ς το λευτερωμένο Ρωμαίκο,

1. Όπως όταν λέμε «χτύπα ξύλο», για ν' αποφύγουμε κάτι κακό.

2. Η λέξη είναι βυζαντινή. Τους εκατόνταρχους στο Βυζάντιο τους έλεγαν κεντηνάριους.

3. Η επιστολή αυτή που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «ΛΕΥΚΑ ΟΡΗ», έτος Α, αριθ. φύλλου 5, 3 Αυγούστου 1894, σελ. 4, περιλαμβάνεται σε άρθρο της κ. Ευμορφίας Βαγιάκη – Μπουντουράκη με τίτλο «Δύο επιστολές στην κρητική διάλεκτο, εφημ. «Χανιώτικα Νέα», 23 Οκτωβρίου 1988.

4. Δευτερογούλης είναι ο Ιούλιος, ενώ Πρωτογούλης λέγεται ο Ιούνιος.

5. Δερνομουρίζω, σημαίνει επιτίθεμαι με λόγια, επιπλήττω.

που τραβαπαλεύουσι (6) ποιος να πρωταρπάξει την εξουσία 'ς τα χέρια του και να χυνοβολήξη (7) με ούλο το κόμμα του, ως χυνοβολούσι οι καναβοί 'ς το θράσιο και το ξετζαμπαδίζουνσι (8) ως που να μην απομείνη παρά μόνο τα ξερά κόκκαλα.

»Τα ίδια σύντεκνέ μου, και χειρότερ' ακόμη παθαίνομε κ' εμείς οι γιάζουδοι (9) έπαδά 'πό μερικούς μαγαρισμένους ψευτοπατριώτες, απήτις ώρας και γελαστήκαμε κ' εμάθαμε να φουκρούμαστε τω κοσόλω (9) κι αρχίξαμε τα κόμματα με τσοι πασσάδες και με τα ριτζάλια (10) τση (11). Πόλις 'ς καθώς και με τσοι ξεσκολισμένους παρατρεχάμενους του Ελληνικού Γουβέρνου, μερικούς ψευτο – Κρητικούς, που κολλήσανε 'ς τη προβιά μας 'ς καθώς οι μάντακοι 'ς τα γιδοπρόβατα και ρουφούσι το γαίμα μας αλύπητα και πολύ θε να δυσκολευτούμε ως που να τσοι ξεκολλήσωμε 'πό πάνω μας, μα τον Ουρανό!

»Μεγάλη χάρη θα του γνωρίζομε το λοιπός, να του πεις, αδερφокτέ μου και σύντεκνε, κ' εμείς και τα παιδιά μας, να μην αλλάξη το δρόμο που πορπατεί με τη γαζέτα του και να βγει και κείνος και μείς με τη δύναμιν του Θεού ασπροπρόσωποι να μπορούμε 'ς την ισιάδα μια για πάντα και να λείψουν από κοντά μας τα τσακλοκούδουνα (12) κ' οι τέθιοι μπροστάροι και τα παράστρατα από δω κι' ομπρός, ως που νάρθη η γι' ώρα του Θεού να ιδούμε το θεράπειο τση ψυχής μας με τάζουδο το γένος μας μαζί...

Κ.Σ.»

Όπως και αλλού αναφέραμε, η επαρχία Σφακιών, λόγω ειδικών συνθηκών, όχι μόνο ήταν δυσπρόσιτη για τους εχθρούς της, αλλά και δύσκολα δεχόταν επιδράσεις από την άλλη Κρήτη. Έτσι, καθώς η γλώσσα είναι φυσικό να διαφοροποιείται πολύ λίγο, στο πέραςμα των αιώνων, παρατηρούμε και μέχρι σήμερα λέξεις που τις έχει αποβάλει η άλλη Κρήτη, αλλά διατηρούνται στα Σφακιά.

Για παράδειγμα, θ' αναφέρω ότι τον Ιούλιο του 1822 ο Ευστράτιος Δεληγιαννάκης, ο μετέπειτα ήρωας του Φραγκοκάστελλου, αντιμετώπισε σε μάχη στον Κρουσώνα ένα γιγαντώσωμο αρναούτη, στήθος με στήθος. Φαίνεται ότι «είδε τσ' αγγέλους του χαχαλές», είδε δηλαδή μεγάλο κίνδυνο, και ακούστηκε να λέει: «Βουθήηξέ με Παναγιά μου να τον – ε καταλύσω κι ό, τι βρω απάνω ν – του, τα μισά δικά σου». Η ιστορική αυτή λεπτομέρεια είναι γραμμένη σε πολλά ιστορικά βιβλία, όχι πάντα με τα ίδια ακριβώς λόγια. Εγώ, κάπου, την είδα ακριβώς έτσι και με την παρατήρηση ότι τα «είπε σφακιανά», τα λόγια αυτά.

Ο Βιτζέντζος Κορνάρος ήταν από την άλλη άκρη της Κρήτης, όμως, όταν μας παρουσιάζει την Αρετούσα να βλέπει ένα κακό όνειρο, γράφει: «κι εφώνιαζε στον ύπνο τζη κιανείς να τη βουηθήξει». Βλέπουμε λοιπόν λέξεις που υπάρχουν στον «Ερωτόκριτο», στην «Ερωφίλη» και στη «Θυσία του Αβραάμ», να διατηρούνται μέχρι τελευταία στην καθημερινή ομιλία των Σφακιών. Οι λέξεις, για παράδειγμα, «κουλουμούντρι» (κατρακύλισμα), «ανάκαρα» (αντοχή), «αφορούμαι» (υποψιάζομαι), «σουσούμι» (ομοιότητα), «απολυταρώ» (πετώ πέρα) και πάρα πολλές άλλες λέγονται ακόμη και σήμερα στα Σφακιά. Εξάλλου πάρα πολλές άλλες λέξεις, όπως οι λέξεις «ζγουραφίζω», «κιανείς», «κιαιμιά», «φωνιάζω» κ.τ.λ. προφέρονται ακριβώς το ίδιο όπως στα παραπάνω έργα.

Όταν μιλούν στα ζώα τους οι Σφακιανοί, χρησιμοποιούν ακόμα και σήμερα λέξεις της αρχαίας ελληνικής γλώσσας.

Όταν, για παράδειγμα, θέλουμε να οδηγήσουμε στη μάντρα τις αίγες, λέμε «λάσω» (15).

Στα πρόβατα λέμε πάλι, «στήσω» (14).

Στην ίδια περίπτωση, δηλαδή, λέμε άλλη λέξη στα πρόβατα και άλλη στις αίγες. Στα βόδια, όταν ήθελαν να γυρίσουν προς τα μέσα τους έλεγαν «έσω» και όταν ήθελαν να τα σταματήσουν τους έλεγαν «παρέστα» (15).

Στα βόδια, ακόμα, λεγόταν η λέξη «ίω» (16) για να βαδίζουν πιο γρήγορα.

Βλέπουμε λοιπόν να διατηρούνται στα Σφακιά πολλές λέξεις από την αρχαία ελληνική γλώσσα αλλά και από ιδιωτισμούς περασμένων εποχών, ενώ έχουν αποβληθεί από την άλλη Κρήτη.

6. Τραβαπαλεύω, σημαίνει τραβώ, ταλαιπωρώ (μεταφορικά).

7. Χυνοβολώ, πάει να πει εξορμώ.

8. Ξειζαμπαδίζω, σημαίνει ληλατώ.

9. Άζουδος είναι ο άμοιρος.

10. Κοσόλος είναι ο αριστοκράτης, και ειδικότερα ο πρόξενος.

11. Ριτζάλια είναι οι μεσείτες.

12. Τσακλοκούδουνα ονομάζονται αυτοί που τα λόγια τους δεν έχουν βάρος, ούτε εμπνέουν εμπιστοσύνη.

13. Λάσω, σημαίνει έλα έσω. Ο Γρ. Παπαδοπετράκης στην «Ιστορία των Σφακιών», το γράφει «λάσο» και σημειώνει ότι παράγεται από το ρήμα ελάω.

14. Από το ίστημι.

15. Από το παρίστημι.

16. Ο Γρ. Παπαδοπετράκης, που μας δίνει και τις προηγούμενες ερμηνείες, μας λέει ότι παράγεται από το ειμί.

Πρέπει να σημειώσουμε επιπρόσθετα, ότι στη λαϊκή ποίηση και στις παροιμίες δεν παρατηρείται σχεδόν καμιά εξέλιξη. Σαν παιδί, για παράδειγμα, άκουγα την παροιμία: «Κουρφός παπάς δεν γίνεται, κι α γενει δε λουτρουγά». Δεν άκουγα όμως στην καθημερινή ομιλία ούτε τη λέξη «κουρφός» (έλεγαν κρυφός ή χωστός) ούτε τη λέξη λουτρουγά» (έλεγαν λειτρουγά και σπανιότερα λειτουργά). Άκουγα ακόμα την παροιμία: «βούθηθα μου να σου βουηθώ, για να βγούμε στο βουνό». Στην καθημερινή ομιλία αντί για τη λέξη «βούθηθα» χρησιμοποιούνταν η λέξη βοήθα.

Μια μαντινάδα που λεγόταν για πλάκα ήταν:
Έφαγαν τα πουλιά τσ' ελιές κ' οι κοπελιές το λάδι,
κ' εφάγανε το διάολο (17) οι αλετριγουδιάροι (18).

Στη μαντινάδα αυτή βλέπουμε ότι ο πληθυντικός του αρσενικού που τελειώνει σε -άρης δεν είναι -άρηδες αλλά -άροι (ο αλετριγουδιάρης - οι αλετριγουδιάροι).

17. Όταν θέλαμε να πούμε ότι κάποιος δεν πρόκειται να πάρει αυτό που επιζητεί λέγαμε: «το διάολο θα φάει» ή παλιότερα: «διάλ' όσο φάει».

18. Αλετριγουδιάρης είναι ο εργάτης ελαιουργείου, που λεγόταν στα Σφακιά αλετριγουδειό.

Δεύτερο μέρος

Το σφακιανό σπίτι – Το πρόβλημα του νερού – Από το γάιδαρο στο αυτοκίνητο – Το τηλέφωνο και το ραδιόφωνο – Δύσκολα χρόνια – Η ζευγική – Οι ελιές και το λάδι – Η κτηνοτροφία – Τ' αμπέλια – Οι μέλισσες – Τα καρβουνοκάμινα – Το ασβεστοκάμινο – Το μετάξι – Οι τεχνίτες και οι εργάτες – Το εμπόριο – Η υφαντική – Το ζύμωμα κ.τλ. – Η ενδυμασία.

Το σφακιανό σπίτι

Στα Σφακιά υπήρχε ιδιαιτερότητα και στη στέγαση. Αυτό το είχε εντοπίσει και ο κ. Λασιθιωτάκης, νομομηχανικός του Ν. Χανίων τη 10ετία του '50, κι έγραψε ένα βιβλίο με τίτλο «Σφακιανά σπιτία», το 1958.

Εδώ θα προσπαθήσω να περιγράψω το πιο συνηθισμένο αλλά και το πιο ιδανικό σχέδιο του σφακιανού σπιτιού. Το μήκος του ήταν περίπου 12 μέτρα, το πλάτος του 6.50 έως 7 μέτρα και το ύψος του περίπου 4 μέτρα. Στη μέση της πρόσοψης ήταν η πόρτα που συνήθως είχε ημικυκλικό ανώφυλιο. Τα παράθυρα ήταν πολύ λίγα και πολύ μικρά.

Εσωτερικά από τα δυο κούτελα ξεκινούσε ένας τοίχος που προχωρούσε περίπου 3 μέτρα προς τη μέση του σπιτιού (και από τις δυο μεριές). Από το 1,50 μέτρο περίπου απο τοίχος άρχιζε να καμπυλώνει και να σηκώνεται η καμάρα, που έκλεινε στο ύψος του σπιτιού.

Στο άνοιγμα της καμάρας βρισκόταν η σάλα.

Από τα πόδια της καμάρας και προς το βάθος του σπιτιού ήταν οι σπάλες, δυο στη μια άκρη και δυο στην άλλη. Λίγο πιο μέσα από το ένα πόδι της καμάρας ή και ακριβώς πάνω στο πόδι στηνόταν ένα κολονάκι και ακριβώς απέναντι στον έξω τοίχο στηνόταν άλλο ένα.

Τα δυο αυτά κολονάκια, με μια μικρή καμάρα, χώριζαν την καμινάδα. Την έχτιζαν χαμηλή, για να μην αφήνει τον καπνό να πηγαίνει στο υπόλοιπο σπίτι. Εκεί έφτιαχναν την παρασιά, συνήθως χαμηλά, για να είναι αποδοτική η ζέστη το χειμώνα. Στην παρασιά μαζευόταν πολλές φορές το συγγενολό και βεγγέριζαν, ενώ ταυτόχρονα πυρώνονταν ανάβοντας κούτσουρα.

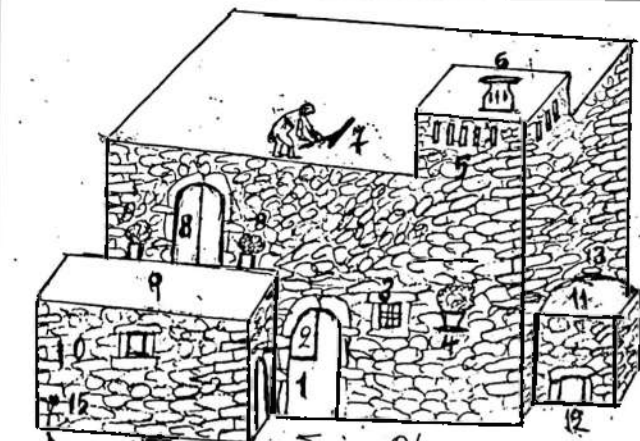
Ο φούρνος άλλοτε ήταν μέσα στο σπίτι ολόκληρος και άλλοτε ήταν έξω από το σπίτι το κουφάρι του, και μόνο ο πόρος μέσα.

Δίπλα από την καμινάδα, πάνω από το κεφάλι μας, ήταν η ψωμοσανίδα, στηριγμένη σε δυο ξύλα, που τα είχαν βάλει από τότε που χτίστηκε το σπίτι. Αυτά περισσεύαν από τη μέσα μεριά και κρατούσαν ένα σανίδι πάνω στο οποίο μπορούσαμε να βάλουμε διάφορα πράγματα. Το ψωμί όμως έπρεπε να είναι από την έξω μεριά για να μην το πιάνει ο καπνός.

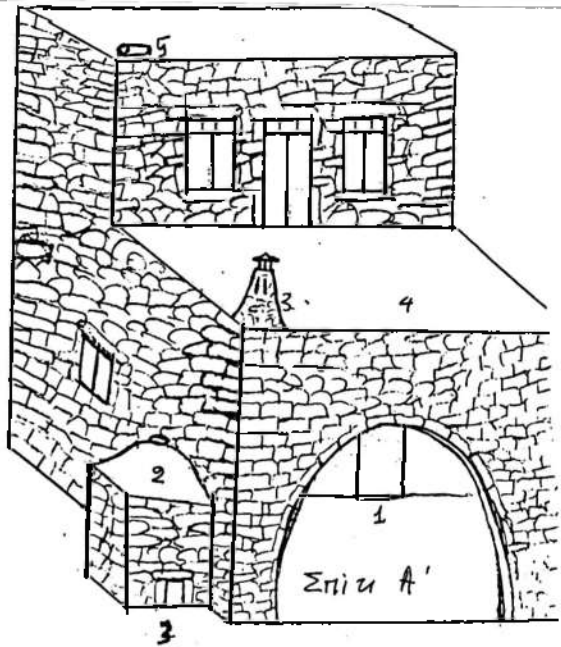
Δίπλα από την κουζίνα, και προς το μέρος του εξωτερικού τοίχου, υπήρχε μια υποδοχή στον τοίχο που ήταν ο σταμνοστάτης. Στην άλλη μεριά, ακουμπισμένο στο πόδι της καμάρας, ήταν το τραπέζι. Παλιότερα ήταν ένας μονόξυλος πελεκημένος κορμός κυπαρισσιού πάχους 6-7 εκατοστών και με τα τρία πόδια, αν το σχήμα του ήταν στρογγυλό, ενώ αν ήταν τετράγωνο μπορούσε να έχει και τέσσερα πόδια. Πάντως προτιμότερο ήταν να είναι τρία τα πόδια και στο τετράγωνο τραπέζι, γιατί το πάτωμα δεν ήταν πάντα ίσιο κι εκεί μόνο το τρίποδο δεν κουτσαίνει.

Μια σπάλα ήταν ακόμα για το συζυγικό κρεβάτι. Στα σπίτια που εγκαταλείπονταν το χειμώνα, δηλαδή στα σπίτια που βρίσκονταν στα ψηλά χωριά, τα ξύλινα κρεβάτια σάπιζαν από την υγρασία. Γι αυτόν το λόγο για συζυγικό κρεβάτι είχαν τον πέζουλο, μια πεζούλα φάρδους 1,60 μέτρα περίπου. Βέβαια και στην περίπτωση αυτή δεν παρέλειπαν οι νοικοκυρές να βάζουν κρεβατόγυρο, δαντέλα πλεγμένη με ωραιότατα σχέδια, που έφτανε σχεδόν μέχρι το πάτωμα. Υπήρχαν ακόμα κρεβάτια με στρίποδα που έβαζαν πάνω τους τάβλες.

Το συζυγικό κρεβάτι μπορούσε όμως να είναι και πάνω σε σοφά. Σοφάδες μπορούσαν να είναι οι τρεις σπάλες. Κάτω από τους σοφάδες μπορεί να ήταν μπουλμέδες, κλειστοί χώροι με τάβλες και πόρτες που χρησίμευαν γι' αποθήκες. Να σημειώσουμε ότι στα ψηλά χω-

Σπίτι Β'

Σπίτι Α'

Σπίτι Α': 1. Εξώστης. 2. Φούρνος. 3. Κάτω από τον φούρνο «κούμος» για κότες ή χοίρους. 4. Το δάμα που είναι αυλή του οντά το έλεγαν «Λότζια». 5. Ο κύλιντρος ερησιμέυε για να πιέζεται το χόμα να μη βάζει νερό.

Σπίτι Β': 1. Η πόρτα πολλές φορές ήταν σπαστή κατά το 1/4. Είχε το «κορτάκι» (2). 3. Το παράθυρο είναι μικρό και ψιλά 4. Η γλάστρα ήτανε ψιλά γιατί τα ζώα ήτανε ελεύθερα. 5. Χαρακτηριστικές είναι οι θυρίδες που αφήνουν για τον καπνό. 6. Καλνοδόχος συχνά ήτανε ένα σπασμένο κιάρι. 7. Ο άνθρωπος «κοπανίζει» το χόμα για να μην βάζει νερό στο σκίτι. 8. Την πόρτα που έβγαζε στο δάμα του «παράσπιτου» την έλεγα «κορτέλα». 9. Η λότζια. 10. Το παράσπιτο. 11. Ο φούρνος. 12. Ο κούμος. 13 «Κουτσούλα» έλεγαν το πάνω μέρος του φούρνου. 14. Η «ματζαδούρα» του γαϊδάρου. 15. Η «δεματαρέ». 16 Η ελιά. 17. Τα ζώα ελεύθερα. 18. «Κρεταϊάς» λεγόταν ένα ξύλο που κάρφωναν για να κρεμούνε διάφορα πράγματα.

ριά έσκαβαν σε μια σπάλα μερικό βάθος, κι εκεί, επειδή υπήρχε κάποια υγρασία και η θερμοκρασία ήταν χαμηλή, έβαζαν τα τυριά. Οι μπουλμέδες ήταν συνήθως τρεις, γιατί η μια σπάλα χρησιμοποιούνταν για κουζίνα.

Όπως μπαίνουμε στο σπίτι στη δεξιά ή στην αριστερή μεριά ήταν ένα καναπεδάκι ή ένα πεζουλάκι και απέναντι ο καναπές ή η πεζούλα. Αν το σπίτι δεν είχε μπουλμέδες, η πεζούλα προχωρούσε και στις σπάλες για να χρησιμοποιείται ως κρεβάτι. Εξάλλου οι πεζούλες που ήταν μπροστά, γίνονταν το βράδυ κρεβάτια.

Στο σοφά υπήρχε πολλές φορές μια πορτέλα που έβγαζε στο δώμα ένος σπιτακιού που ήταν μπροστά από το μεγάλο σπίτι. Το δώμα αυτό το έλεγαν λότζια.

Όταν συνέβαινε καλό ή κακό στο σπίτι και μαζευόταν κόσμος, η κατάσταση αντιμετωπιζόταν στο άνοιγμα της καμάρας, τα τραπέζια, ο χορός, τα γλέντια κ.τ.λ. Ο κόσμος που δε χωρούσε τη «πρώτη θέση» στοιβαζόταν στους σοφάδες, τους μπουλμέδες και στις σπάλες. Τα γυναικόπαιδα ήταν πάντα σε δεύτερη μοίρα και πήγαιναν στη «δεύτερη θέση». Μόνο τιμητικά και για ειδικούς λόγους μερικές γυναίκες δεν πήγαιναν στους βοηθητικούς χώρους.

Τα σπίτια ήταν χτισμένα όλα με πέτρα, σχεδόν όλα σκεπασμένα με χώμα και πολλά είχαν για πάτωμα το έδαφος, όπως ήταν όταν χτίστηκαν. Πάντως οι οικοδομές «μιλούσανε» από μόνες τους για την οικονομική κατάσταση τόσο των χωριών όσο και των νοικοκυριών. Στο πάτωμα πολλά σπίτια είχαν πιλάσβεστο. Τιμέντο, που τότε το έλεγαν «γαλλικό χώμα», δεν υπήρχε παρά μόνο στις στέγνες.

Στις στέγες τα σπίτια είχαν δοκάρια. Πάνω από τα δοκάρια έβαζαν σκίζες, θάμνους και βρύα της θάλασσας, για να μην τρέχει χώμα από τα μικροκενά. Μετά έβαζαν λίγο χώμα και το «ροδώνανε». Το χώμα μπορούσαν να το πάρουν απ' οπουδήποτε. Αν ήταν εποχή που υπήρχαν νερά, το έκαναν λάσπη για να μη σκονίζει το σπίτι. Το «ρόδωμα» έβγαине μόνο λίγους πόντους. Μετά έφερναν, πολλές φορές από μακρινή απόσταση, με γαϊδουράκια, χώμα ειδικό για χωμάτιση, τη λεπίδα, και το έβγαζαν στο δώμα. Τη λεπίδα την άπλωναν και μ' ένα πέτρινο κύλινδρο, βάρους περίπου 100 κιλά, που τον πήγαιναν και τον έφερναν πολλές φορές, μαρμάρωναν το δώμα για να μην περνά το νερό. Το χώμα στα δώματα είχε περίπου 20 εκατοστά πάχος.

Όταν δεν είχαν κύλινδρο χρησιμοποιούσαν την κοπάνα. Αυτή ήταν ένα ξύλο σε σχήμα αμβλείας γωνίας, που την κρατούσαν από το μέρος της λαβής. Η κοπάνα είχε βάρος γύρω στα 7 κιλά και χρησίμευε για να χτυπούν με το βαρύ και ισιωμένο μέρος της το χώμα στο δώ-

μα, για να σκληρύνει και να μην το περνά το νερό.

Όταν ήθελαν να χτίσουν σπίτι, έκαναν πρώτα αγιασμό, αλλά και ταυτόχρονα έβαζαν κάτω από το θεμέλιο λίθο το κεφάλι ενός κόκορα, κατά προτίμηση μαύρου.

Όταν χωμάτιζαν, σκέπαζαν δηλαδή με χώμα, κανούργια σπίτια, βοηθούσαν όλοι οι χωριανοί. Η συνήθεια αυτή διατηρήθηκε και τα πρώτα χρόνια που έκαναν τaráτσες με τσιμέντο.

Στη Χώρα Σφακίων υπήρχαν από παλιά πολλά αρχοντόσπιτα, γιατί εδώ έμεναν πολλοί караβοκύρηδες κι έμποροι. Καλά σπίτια υπήρχαν ακόμα στο Λουτρό και στους Κομητάδες.

Στο Ασκύφου δεν υπήρχαν καλά σπίτια. Μας το λέει και ο Γρηγ. Παπαδοπετράκης στην «Ιστορία των Σφακίων», στη σελ. 38. «Πέριξ του οροπεδίου φαίνονται συνοικία πενιχρών οικοδομών...» Όμως τα πράγματα άλλαξαν τη δεκαετία του '20, όταν το Ασκύφου απόκτησε δρόμο και οι κάτοικοι έβαλαν χέρι στα πρινόδασα για να κάμουν κάρβουνα (1). Καλά σπίτια έγιναν και στην Ίμπρο που απέκτησε δρόμο λίγο μετά το Ασκύφου.

Στο Βουβά χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά τσιμέντο το 1950, στη στέγη του κελιού της Αγίας Ζώνης. Στο Ασφένδου έβαλαν τσιμέντο τις παραμονές του Πολέμου, στη στέγη της Παναγιάς, και το 1954, για πρώτη φορά σε στέγη σπιτιού. Είχαν κιόλας αρχίσει να χτίζουν τα σπίτια με σχέδιο εντελώς ξένο από το σχέδιο του σφακιανού σπιτιού.

Στα πιο πολλά από τα παλιά σπίτια η καμινάδα ανέβαινε πιο ψηλά από το άλλο σπίτι, γύρω στο ένα μέτρο, σ' ένα χωριστό δωματιάκι 3,50 επί 3,60 μέτρα περίπου. Το δωματιάκι αυτό είχε πολλές καπνοδόχους, μικρές τρύπες, γύρω γύρω. Επάνω του είχε τον ανηφορά (κεντρικό καπνοδόχο), που ήταν πολύ συχνά ένα σπασμένο πιθάρι.

Να σημειώσουμε ότι τις πολύ μεγάλες πέτρες τις κατρακυλούσαν, ενώ στους τοίχους τις ανέβαζαν κυλιστές σε τράβες.

1. Πρέπει να σημειώσουμε, όμως, ότι έγινε μεγάλη καταστροφή στα δάση. Θυμάμαι ακόμα και στα χρόνια μου γεμάτο με δέντρα, όχι μόνο το Λαγκό του Κατρέ, μα και την Άμπελο και πολλές ακόμα τοποθεσίες της κοινότητας Ασφένδου, όπως το Ασφενδιώτικο Φαράγγι, το φαράγγι του Κάπηνη, τη Μάχα και το Δάσος.

Το πρόβλημα του νερού

Οι Σφακιανοί υπέφεραν πολύ από την έλλειψη νερού, ειδικά μάλιστα στα παραλιακά χωριά. Τα χωριά αυτά ήταν κυρίως τόπος χειμερινής διαμονής, και το χειμώνα το νερό δε λείπει από πουθενά, όμως το φθινόπωρο, όταν κατέβαιναν οι κάτοικοι τους, δεν έβρισκαν νερό. Στο Βουβά, μάλιστα, μια φορά, παραμονή Χριστουγέννων, που δεν είχαν νερό, πήγαν μέχρι το Φραγκοκάστελλο κι έφεραν με τα ζώα για να σφάξουν τους χοίρους.

Εξάλλου πολλές ακόμα φορές τα δυο πηγάδια που είναι στα Λιβάδια, νότια του Βουβά 700 μέτρα, δεν είχαν νερό για να σύρουν με τον κουβά. Κατέβαζαν, λοιπόν, με σκοινί μια γυναίκα και μετά της κατέβαζαν ένα ένα τα σταμνιά που τα γέμιζε με το κύπελλο. Όταν έφεραν το νερό στο χωριό, το έβαζαν στα ποτήρια και σε λίγη ώρα κατακάθιζαν οι λάσπες στον πάτο. Τις έβλεπαν βέβαια, αλλά δεν έβλεπαν τα μικρόβια. Καταλάβαιναν όμως την ύπαρξη τους, γιατί συχνά αρρώσταιναν από τύφο.

Μερικά χωριά δεν είχαν πηγάδια, ενώ στ' άλλα είχαν παλιές δεξαμενές, που είχαν γίνει πριν ανακαλυφθεί το τσιμέντο και η επκονίαση γίνονταν με το βύσσαλο. Κοπάνιζαν, δηλαδή, τα σπασμένα πιθάκια και γενικά τα κεραμικά, κνισάριζαν τη σκόνη, τη μάλαζαν με ασβέστη και ύστερα από σαράντα μέρες χρησιμοποιούσαν το μείγμα για να φτιάξουν τις στέρνες.

Στα θερινά χωριά έμεναν μόνο για τρεις μέχρι τρεισήμισι μήνες και δεν σωνόταν το νερό, όταν όμως σωνόταν δημιουργόταν σοβαρό πρόβλημα. Τότε πήγαιναν αμέσως τα πρόβατα σε άλλα μέρη.

Για να γίνει μια δεξαμενή δεν ήταν πρόβλημα το σκάψιμο του λάκκου, ήταν όμως πρόβλημα η αγορά δέκα έως δεκαπέντε σακίων τσιμέντου και η πληρωμή πέντε έως οχτώ μεροκάματων στο χτίστη. Επειδή, λοιπόν, οι δεξαμενές ήταν πρώτης ανάγκης, αλλά και επειδή γίνονταν δύσκολα, γι' αυτό όταν μοίραζαν οι κληρονόμοι μια περιουσία, άφηναν ότι η στέρνα που είναι στο τάδε σημείο ανήκει σε πέντε άτομα και καθένας έχει στο μερτικό του δυο πιθαμές και δυο δάχτυλα του νερού που έβαζε, π.χ.

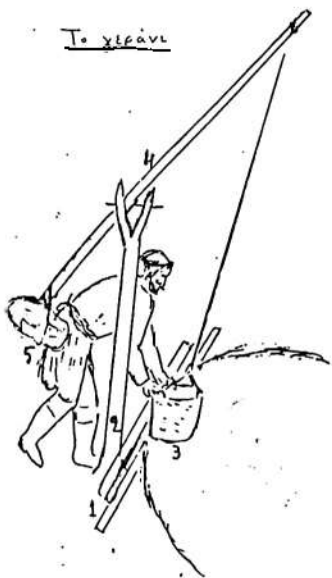
Πολλές φορές, εκείνος που είχε την εντύπωση ότι θα του περισσέψει νερό, μπορούσε να πουλήσει μια ή δυο πιθαμές σε κάποιον άλλον που δεν είχε. Το νερό όμως δε ζυγιαζόταν, ούτε μετριόταν με συγκεκριμένο τρόπο: 'Ακουγες λοιπόν συχνά τον παρακάτω διάλογο: – Ε, πιωμένο το 'εις το νερό απού σου βγαίνει. – 'Ιντα λείεις, μου-

δέ το μισό δεν ήπια ακόμη.

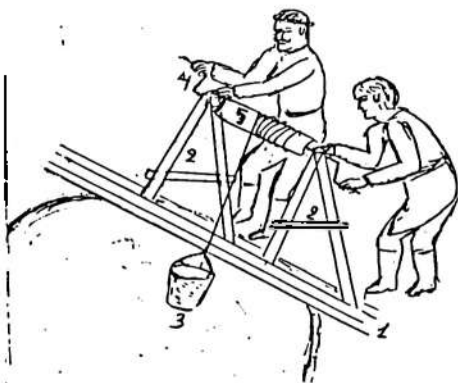
Στη δεκαετία του 1950 άρχισε ο κόσμος να έχει κάποια οικονομική άνεση κι έγιναν πολλές δεξαμενές σε όλα τα χωριά της επαρχίας.

Στις δεκαετίες του 1970 και του 1980 έγιναν οι πρώτες επιτυχημένες γεωτρήσεις στον Πατσιανό και στο Βουβά και χόρτασε ο κόσμος νερό. Θυμάμαι ότι, όταν το 1975 γινόταν δοκιμαστική άντληση στο Βουβά και το νερό πήγε μέχρι τη θάλασσα, μου φαινόταν, όπως το έβλεπα να τρέχει, σαν να ήταν όνειρο.

Το γεράνι

Το βίντσι

Άνοιγμα στέρνας ή πηγαδιού

Σκίτσο 1, το γεράνι: 1) Η βάση από τράβες. 2) Το διχλωτό ξύλο που κρατά το γεράνι. 3) Το κοφίνι. 4) Το σταβάρι. 5) Το αντίβαρο που βοηθάει στο τράβηγμα του βάρους.

Σκίτσο 2, το βίντσι: 1) Η βάση 2) Το «αργαστήρι». 3) Το κοφίνι. 4) Τα πασούλια (οι λαβές). 5) Το βίντσι.

Από το γαΐδαρο στο αυτοκίνητο

Παλιά η συγκοινωνία γινόταν αποκλειστικά με τα μουλαρογαΐδα-
ρα, ζώα παραπάνω από απαραίτητα για τους Σφακιανούς. Ενδειχτι-
κές είναι οι παρακάτω παροιμίες: Τον παπά και το γαΐδαρο τον – ε
δένουν αποσπέρας. Θέλεις να τσουρήσεις το φτωχό; Τσουρήσε το
χτήμα, ν – του (1). Εκεία 'χασε το γαΐδαρο ν – του. Απού 'χασε ν – το
χοίρο ν – του, όλο μουγκρές εγροϊκα, κι απού 'χασε ν – το χτήμα
ν – του, όλο γκανές εγροϊκα.

Όταν κανείς έλεγε τη λέξη «γαΐδαρος», έπρεπε να προσθέσει τη
φράση «με τη συμπάθειο». Κι αυτό για να μη θεωρηθεί αγενής. Πάν-
τως ήταν καλύτερα όταν μιλούσε κανείς για το γαΐδαρό του να πει:
«το χτήμα μου» ή «η χτηματσερή μου».

Εκείνα τα χρόνια όλοι, τουλάχιστο οι αγρότες, ήταν φτωχοί, μα και
ο φτωχότερος έπρεπε να έχει το γαΐδουράκι του. Καμιά φορά, όταν
δεν μπορούσε να το αγοράσει, έπαιρνε ένα συμμισιακό. Έπαιρνε δη-
λαδή, χωρίς να δώσει λεφτά, ένα γαΐδουράκι, το μεγάλωνε και το εί-
χε μαζί μ' εκείνον που του το έδωσε. Το συμμισιακό γαΐδουράκι ήταν
συνήθως θηλυκό. Με αυτό έκαναν τις στραθιές τους και αυτός που
το πήρε και αυτός που το έδωσε, και όταν γεννούσε πουλούσαν τα
γαΐδουράκια και μοιράζονταν τα λεφτά.

Όσοι ήταν κάπως καλύτερα βολεμένοι, είχαν μουλάρια. Μπεγίρια
(άλογα) είχαν μόνο όσοι είχαν «χοντρό νοικοκυριό», αφού τα μπεγί-
ρια ήταν «οι Μερσεντές» της εποχής εκείνης.

Μερικοί είχαν μουλάρια «δημόσιας χρήσης» κι έκαναν αγώγια. Τ'
αγώγια τα έλεγαν «κυράδες» και τους αγωγάτες «κυρατζήδες». Αυ-
τοί έβρισκαν δουλειά κυρίως στη μεταφορά του κάρβουνου.

Με τα μουλαρογαΐδουρα οι Σφακιανοί πήγαιναν από τα Σφακιά στα
Χανιά και στο Ρέθυμνο. Όταν ήταν οι Τούρκοι στην Κρήτη, είχαν λι-
γότερες επαφές με τα Χανιά, αλλά τα πράγματα άλλαξαν στη συνέ-
χεια. Την πρώτη ημέρα έφταναν μέχρι της Καλύβες, όπου κι έμεναν
και τη δεύτερη έμπαιναν στα Χανιά. Ψώνιζαν, γύριζαν κι έμεναν πάλι
στις Καλύβες και την τρίτη ημέρα επέστρεφαν πίσω.

Με τα ίδια μέσα, τα μουλαρογαΐδουρα δηλαδή, έκαναν οι πιο πολ-
λοι Σφακιανοί δυο φορές το χρόνο μετακόμιση, το καλοκαίρι στα θε-
ρινά χωριά και το χειμώνα στα χειμερινά. Κι αυτό γιατί δεν είχαν χρή-
ματα ν' αγοράσουν από δυο φορές το κάθε έπιπλο και το κάθε σκεύ-
ος, αλλά και γιατί έβαζαν νερό τα σπίτια κι έτσι δεν μπορούσαν ν'
αφήσουν πράγματα στ' αγορεύτικα σπίτια, αφού θ' αχρηστεύονταν

από την υγρασία. Έτσι ανέβαζαν και κατέβαζαν: ζυμοπικανά, πλυτροπίνανα, φουρνόφτιαρα, πλαστερά, κνισάρες, κουζινικά κ.τ.λ.

Οι μήνες των μετακομίσεων ήταν ο Ιούνιος που τελειωναν τ' αλωνίσματα κι έκλειναν τα σχολεία και ο Σεπτέμβριος που τελειωναν τα τρυγοπατήματα και άνοιγαν τα σχολεία. Έβλεπες, τότες, τα (2) φάραγγια να μοιάζουν με τους δρόμους των μυρμηγκιών, γιατί κάθε σπίτι έπρεπε να μεταφέρει έξι εως δέκα «γαϊδουρές μπράτη» (3).

Με τα ζώα οι Σφακιανοί πήγαιναν και στο μύλο. Κυρίως τους εξυπηρετούσαν οι μύλοι της Αργυρούπολης. Συνήθως πήγαιναν τη μια μέρα, έμεναν και άλεθαν και γύριζαν την άλλη.

Με τα ίδια ζώα πήγαιναν στη Χώρα Σφακίων, όπου πουλούσαν τα εισοδήματά τους και αγόραζαν την κουμπάνια (προμήθεια) του χειμώνα. Και με τα ζώα πήγαιναν τους γάμους, που ήταν πιο κουραστικοί, μα ασύγκριτα πιο γραφικοί από τώρα.

Στο Ασκύφου το αυτοκίνητο πρωτοήρθε τη δεύτερη δεκαετία του αιώνα μας, όπως και στην Ίμπρο. Στη δεκαετία του 1930 το λεωφορείο σταματούσε στο Λημνί, πάνω από τους Κομητάδες. Εκεί είχαν μια παράγκα κι έβαζαν μέσα τα πράγματα.

Στην Κατοχή, όταν ερχόταν αυτοκίνητο, άφηνε τους επιβάτες ψηλά, πριν αρχίσουν οι στροφές. Τ' αυτοκίνητα ήταν βέβαια σαράβαλα και πολλές φορές άφηναν τους επιβάτες και μάλιστα προχωρημένη νύχτα στα Κυπαρίσσια. Εύκολα μπορούμε να φανταστούμε την τλαιπωρία ενός επιβάτη που έβγαине νύχτα εκεί, κι έπρεπε να πάει στον Αργουλέ ή στον Άγιο Ιωάννη και ειδικά αν είχε παιδιά ή άρρωστο ή αν λαλούσε ζώο με δύσκολο φορτίο.

Καμιά φορά τα δύσκολα φορτία έρχονταν από τη θάλασσα. Αυτό έγινε, για παράδειγμα, στα 1938, όταν έφεραν στο Βουβά ένα υδραυλικό εργοστάσιο και όλα τα βαριά εξαρτήματα ήρθαν με καράβι που άραξε στο Ρουσολιμιονάρι και τα ξεφόρτωσαν στη Μούρη των Αλυκιδιών. Στις περιπτώσεις αυτές μαζεύονταν οι χωριανοί, έκαναν πλαίσια με χοντρά ξύλα και σήκωναν τα εξαρτήματα. Όταν περνούσαν από στενούς δρόμους, πήγαιναν τα φορτία κυλιστά. Γενικά πρέπει να πούμε ότι η θαλάσσια συγκοινωνία ήταν ζωτικής σημασίας, αλλά δεν εξυπηρετούσε όλα τα χωριά.

Μέχρι τη δεκαετία του 1950, πάντως, το αυτοκίνητο ερχόταν μόνο στο Ασκύφου και στην Ίμπρο. Τότε απέχτησαν δρόμο η Χώρα Σφακίων, οι Κομητάδες, ο Βουβάς μέχρι τον Αργουλέ και το Ασφένδου. Στην Ανάπολη και στον Καλλικράτη ο δρόμος πήγε στη δεκαετία του 1970. Τέλος, στη δεκαετία του 1980 επικοινωνήσε ο δρόμος Καλλικράτη -Ασφένδου και πήγε δρόμος στον Άγιο Ιωάννη.

Συγκοινωνία με φορτηγά ζώα

1) Όταν το ζώο δεν έχει σαμάρι το φόρτωναν «κατακοίλι», ένα μεγάλο σακί, την «αλευροσακκούλα». Την έβαζαν στη ράχη του ζώου και την έδεναν με σκοινιά. 2) Το σακί της μιας μεριάς, το «μιγόμε» το φόρτωναν και το κρατούσε η «φορτωτήρα» μέχρι να φορτωθεί και το άλλο μιγόμε. 3) Η γυναίκα του ανθρώπου μας του φέρνει το όπλο του, το σακκούλι του και την κατσούνα του. 4) Αυτός κρατά και το δεύτερο μιγόμε για να το φορτώσει. 5) Ο μικρός κρατά το σκοινί του ζώου γιατί αν μετακινήθει θα ξεσομαρίσει. Το κριθάρι που θα πήγαινε στον μύλο το έλεγαν «άλεσμα».

-
1. Χτήματα έλεγαν τα μουλάρια και τους γαϊδάρους.
 2. Πρέπει να εξηγήσουμε ότι σχεδόν όλα τα ορεινά χωριά συνδέονταν με τα χειμερινά με δρόμους που περνούσαν από τα φαράγγια.
 3. Μπράτη λέγονται όλα τα είδη που μετέφεραν.

Το τηλέφωνο και το ραδιόφωνο

Το τηλέφωνο ήρθε στα πιο πολλά χωριά των Σφακίων τη δεκαετία του 1930.

Το 1938, μια χρονιά πλούσια σε λάδι, πήρε η κοινότητα Ασφένδου ένα ραδιόφωνο. Το γεγονός αυτό οφείλεται σε πρωτοβουλία του δασκάλου Γεωργίου Μανταδάκη, που έκανε έρανο και μαζεύτηκαν γύρω στις 12.000 δραχμές. Μέχρι τότε το μοναδικό ραδιόφωνο σε όλη την επαρχία ήταν στη Χώρα Σφακίων.

Μπορώ να πω ανεπιφύλαχτα ότι σε μεγάλο βαθμό η ζωή, στο μικρό, φτωχό και απομονωμένο χωριό μας, άλλαξε με την αγορά του ραδιόφωνα. Επειδή μάλιστα ακολούθησαν τα δύσκολα χρόνια της κοσμοχαλασίας, συχνά έπαιρναν από άλλα χωριά τηλέφωνο στο Βουβά, για να ρωτήσουν τι νέα είπε το ραδιόφωνο. Και βέβαια όλο το χωριό μαζευόταν στο καφενείο, για ν' ακούσει τα νέα και μουσική.

Θυμάμαι ότι, όταν έφεραν το ραδιόφωνο στο Βουβά, έγινε δεχτό μ' εκδηλώσεις χαράς, σαν να ήταν τοπική γιορτή. Πήγαν και το παρέλαβαν μια ομάδα νέοι, από εκεί που σταματούσε το λεωφορείο, περίπου 4,5 χιλιόμετρα, και το έφεραν στο χωριό νυχτωμένα τραγουδώντας τραγούδια της στράτας. Μια κοπέλα που ήταν πάνω στη στέγη ενός σπιτιού (1), είπε: «Γκροϊκα, μωρέ, τραγούδια, μούδε νύφη να 'χα φέρνουν». Η μητέρα μου που ήταν στην αυλή μας και την άκουσε της απάντησε: «Σε τούτο ν – το χωριό νύφες εξανάρθανε, μα ραδιόφωνο δεν εξανάρθενε».

1. Το χωριό είναι χτισμένο αμφιθεατρικά και συμβαίνει η στέγη του ενός σπιτιού να είναι συνέχεια της αυλής του άλλου.

Δύσκολα χρόνια

Τη δεκαετία του 1930 ο κόσμος δυσκολευόταν πολύ οικονομικά. Ήταν βέβαια και η κρίση του 1929 και ο απόηχος της μικρασιατικής καταστροφής του 1922. Ακόμα μέχρι πριν λίγες δεκαετίες, είχαν τα τσιγάρα και τα σπίρτα την ταινία του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου (ΔΟΕ), για να εξυπηρετηθεί το εξωτερικό χρέος της χώρας. Ήταν σίγουρο, εξάλλου, ότι ερχόταν ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος και ο δικτάτορας Μεταξάς «ζόριζε» τον κόσμο με τους φόρους και τους εράνους. Οι μεγαλύτεροι δεν ξεχνούν το «υπέρ της αεροπορίας», που ήταν το αντίστοιχο της φρεϊδερικής «φανέλας του στρατιώτου».

Είναι λοιπόν γεγονός, ότι τα κατώτερα στρώματα του πληθυσμού υποσιτιζόνταν. Οι μεγαλύτεροι μιλούσαν για «μπερκέτι» (1) περασμένων καιρών και εννοούσαν την περίοδο της Κρητικής Πολιτείας. Αλλά και πριν φύγουν οι Τούρκοι, οι Σφακιανοί τα βόλευαν οικονομικά καλύτερα απ' ό,τι οι άλλοι Κρητικοί.

Επειδή, εξάλλου, οι Τούρκοι, όταν έφτασε ο καιρός να φύγουν από την Κρήτη, είχαν διοχετεύσει στο χριστιανικό πληθυσμό ανησυχίες (2), δεν ήταν λίγοι αυτοί που πίστευαν ότι ήταν γραφτό να περάσει ο τόπος μια δυστυχία, μετά τ' «αλλαξοβασιλίκια». Την «προφητεία» αυτή των Τούρκων την επικαλούνταν και τότε.

Όταν πήραν οι Γερμανοί την Κρήτη, ο λαός πάλεψε στα Σφακιά σπριζόμενος στην κτηνοτροφία, στα λίγα σιτηρά, στο λάδι, στο κρασί, στα φρούτα, στα χόρτα και στους χοχλιούς. Πολλοί Σφακιανοί πήγαιναν τότε στη Μεσαρά με το γαϊδουράκι κι έπαιρναν κριθάρι. Ήταν τέτοια η πείνα τότε που έβραζαν το ρόβι, που είναι κτηνοτροφική τροφή, του άλλαζαν δυο τρεις φορές το νερό και το έτρωγαν. Το ρόβι το πήγαιναν στο μύλο και το έκαναν αλεύρι, το έβαζαν μετά για δυο μέρες στο νερό, το άλλαζαν δυο τρεις φορές και μετά το ανακάτευαν με το κριθίνο αλεύρι κι έκαναν ψωμί. Ψωμιά γίνονταν και από τα χαρούπια. Τα έψηναν στο φούρνο, τ' άλεθαν στο χειρόμυλο και μετά τ' ανακάτευαν με άλλο αλεύρι. Μέχρι και βελάνια έβαζαν στο φούρνο και μετά τ' άλεθαν.

Πάντως το χειρότερο ψωμί γινόταν από το «βρωμόρυζο». Όταν έγινε η κατάληψη της Κρήτης έπνιξαν στο λιμάνι της Σούδας ένα αγγλικό καράβι, που είχε μέσα μια ποσότητα ρύζι. Ύστερα από λίγες μέρες έβγαλαν το ρύζι αυτό και αφού το άλεσαν, το ανακάτευαν με άλλο αλεύρι κι έκαναν ψωμί, που μύριζε πολύ άσχημα.

Βέβαια όλοι τότε προσπαθούσαν να σπέρνουν σιτηρά, όσο μπορού-

σαν. Όσοι δεν είχαν βόδια για να οργώσουν, έσκαβαν με τη σκαλιδα τους. Έβαζαν μισή οκά σπόρο την ημέρα κι έβγαζαν τη μέτρια χρονιά δυόμισι φορές περισσότερο. Στους κήπους έσπερναν πρώιμα και όψιμα κηπευτικά. «Ο κήπος είναι μαγαζί», έλεγαν. Την εποχή που υπήρχαν τα χόρτα, έβλεπε κανείς τους ανθρώπους κάθε βράδυ να γυρίζουν στα σπίτια τους φορτωμένοι με γεμάτα σακιά και σακούλια. Τα χόρτα και οι χοχλιοί πολύ βοήθησαν τον κόσμο τα δύσκολα εκείνα χρόνια.

Για να καλμάρουν την πείνα τους, οι άνθρωποι έτρωγαν ακόμα και χαρούπια, αφού τα φούρνιζαν για να γίνουν πιο νόστιμα. Πολλές φορές τα έβαζαν και τα φύλαγαν στο πιθάρι. Μια δαγκανιά χαρούπι και μια ελιά ήταν ένας καλός συνδυασμός γεύσης. Όταν η πείνα γινόταν ανυπόφορη, έτρωγαν ακόμα και τα πράσινα χαρούπια, τις «κουρκούτσες», όπως τα έλεγαν.

Τ' άγρια αχλάδια και φυσικά τα φρούτα ήταν άριστο συμπλήρωμα του γεύματος, κρατούσαν όμως λίγο καιρό. Γι αυτό μακαρίζοντας την εποχή των φρούτων έλεγαν την παροιμία: «Αύγουστε, καλέ μου μήνα, νά 'μουν δυο φορές το χρόνο».

Σημαντικά τρόφιμα ήταν ακόμα οι χοχλιοί και οι βροβλιοί (βολβοί), γιατί μπορούσαν να τους διατηρήσουν μέσα στο σπίτι πολύ καιρό.

1. Η λέξη «μπερκέτι» είναι τουρκική και σημαίνει αφθονία.

2. Έτσι έλεγαν: Αλίμον' όποιοι φτάξουνε τ' αλλαξοβασιλίκι και το χρυσό και τ' αργυρό θα φύγει απ' τη Κρήτη. Τη μαντινάδα αυτήν την έλεγαν γιατί κυκλοφορούσαν τουρκικά νομίσματα μετζίτια και μαχμουτιγιέδες. Οι Τούρκοι προφήτευαν ότι και η Κωνσταντινούπολη θα πέσει στα χέρια των Ελλήνων, «μα θα πλέξει στο αίμα τριώ χρονώ μουσκάρι».

Η ζευγική

Επειδή το αλέτρι το έσπερναν δυο βόδια ή δυο άλογα, έλεγαν για όποιον όργωνε ότι λαλεί ζευγάρι ή ζευγαρίζει και την ασχολία του ζευγική.

Σε πολλές περιπτώσεις που ένας χωρικός είχε ένα βόδι ή ένα άλογο, έκανε συνεταιρισμό μ' έναν άλλο και έζευαν μαζί τα ζώα τους. Ο συνεταιρισμός αυτός λεγόταν συζεψιά και οι συνέταιροι συζευτάδες (1).

Έσπερναν, λοιπόν, οι συζευτάδες τα χωράφια τους, αλλά, αν δεν τους επαρκούσαν, έσπερναν και χωράφια τρίτων με χωραφοσκέπαση (ενοίκιο). Τότε τα χωράφια δεν τα μετρούσαν με την έκταση, αλλά με τις οκάδες. Ένα χωράφι για παράδειγμα που χρειαζόταν δέκα οκάδες σπόρο για να σπείρουν, έλεγαν ότι είναι «δέκα οκάδων». Έτσι αυτό το χωράφι έπρεπε, αν το έσπερνε ξένος, να δώσει, όταν έβγαινε η σοδειά, δέκα οκάδες καρπό για χωραφοσκέπαση.

Οι δυο συζευτάδες έσπερναν μαζί γύρω στις τριακόσιες οκάδες σπόρο, που φυσικά τον έβαζαν από μισό, σιτάρι, κριθάρι, ή και μιγάδι (σταροκρίθαρα). Έσπερναν ακόμα και «μαγέρεμα» (φάβα και φακή) γύρω στις δεκεπέντε οκάδες και λίγο ρόβι ή ταή για τα βόδια ή τ' άλογά τους αντίστοιχα.

Όταν πενταπλασιάζονταν ο σπόρος, η χρονιά ήταν καλή. Ας το δούμε αυτό μ' ένα παράδειγμα: Ας υποθέσουμε ότι δυο συζευτάδες έσπειραν τριακόσιες οκάδες σπόρο και έβγαλαν χίλιες πεντακόσιες. Από αυτές έπρεπε να δώσουν τριακόσιες οκάδες για χωραφοσκέπαση και να φυλάξουν άλλες τριακόσιες για σπόρο της επόμενης χρονιάς. Αν υπολογίσουμε και τις τρακόσιες οκάδες που έβαλαν σπόρο, τους έμεναν εξακόσιες οκάδες να μοιραστούν. Αυτή ήταν η αμοιβή δυο αντρών για μεροκάματα δυο μηνών οργώματος κι ενός μήνα θέρους, αλώνισματος και λιχνίσματος.

Οι κοινότητες Πατσιανού, Σκαλωτής, Ασκύφου και Ανώπολης έσπερναν αρκετή ποσότητα σιτηρών, οι κοινότητες Ασφένδου και Ίμπρου μέτρια και οι κοινότητες Χώρας Σφακιών, Αγία – Ρούμελης και Αγίου Ιωάννη ασήμαντες.

Το ζευγάρισμα προτιμούσαν να το αρχίζουν Δευτέρα, αλλά όταν αργούσε να βρέξει κι έχαναν καιρό, δεν κοίταζαν μέρα. Τη γιορτή των Εισοδίων της Παναγίας (Μεσοσπορίτισσα Παναγία), στις 21 Νοεμβρίου, ο ζευγάς έπρεπε να είχε βάλει το μισό του σπόρο.

Η φακή έπρεπε να σπαρθεί γρήγορα. «Ως τ' Αγίου Νικόλα γ' – ή

φακή σπαρμένη γ – ή ξεφυτρωμένη», έλεγαν. Αντίθετα το ρόβι, που ανήκει κι αυτό στα ψυχανθή, το έσπερναν και το Φλεβάρη. Γενικά, πάντως, έλεγαν ότι «το πρώιμο είναι πρόθυμο» κι ακόμα ότι «όποιος σπέρνει τον Οχτώβρη κάνει δυο σωρούς στ' αλώνι», ενώ «όποιος σπέρνει το Γενάρη, τρώει την ανεμοζάλη».

Ως προς την πυκνότητα του σπόρου στη γη κατά τη σπορά, ακολουθούσαν τη συνταγή: «Στου βουγιού την πατησιά δυο και τρία τα κουκιά και στ' αγόρ' εξέ κ' εφτά».

Στα ορεινά χωράφια τα χώματα ήταν καλύτερα, αλλά έλεγαν ότι «κρατιζανε» μεγαλύτερο ποσοστό σπόρου, δηλαδή δε φύτρωνε όλος ο σπόρος.

Ο σπόρος φύτρωνε σε λίγες μέρες ύστερα από τη σπορά, πιο γήγορα στα νοτικά χωριά που είναι γλυκό το κλίμα, αλλά δεν πρόκοβε τους πρώτους μήνες. «Πέντε μήνες ένα γρόθο κ' ένα μήνα πέντε γρόθους», έλεγαν.

Ο θέρους (θερισμός) άρχιζε στο δεύτερο μισό του Μάη για τα σιτηρά, ενώ για τα ψυχανθή νωρίτερα, αφού πρωτοξεραίνονταν. Όλη η οικογένεια, και όταν ήταν συζησιά όλα τα μέλη και των δυο οικογενειών, εκτός απ' όσους ήταν στα μιτάτα, έβγαιναν πολύ πρωί στον κάμπο, πριν να φέξει, και γύριζαν στο σπίτι σκοτεινιασμένα.

Στο θέρο έπαιρναν και τα μωρά. Όταν δεν ήταν κοντά δέντρο να κάνουν κούνια ή δεν έβρισκαν ίσκιο, έβαζαν δυο αγκαλές σε μικρή απόσταση μεταξύ τους και από πάνω μια τρίτη και σχημάτιζαν γεφυράκι και στον ίσκιο του έβαζαν το μωρό.

Όλοι οι άλλοι θέριζαν. Όσα στάχυα έβαζαν τα δυο χέρια τα έδεναν μαζί, κι αυτό το έλεγαν «πιάσμα» ή «χερόβολο». Εικοσιπέντε πιάσματα μαζί δενόταν μαζί και λεγόταν «αγκαλέ» ή «δεμάτι». Στο γάιδαρο φόρτωναν κάθε φορά τέσσερα δεμάτια και τα πήγαιναν δίπλα στο αλώνι κι έκαναν τη θεμωνέ (θυμωνιά).

Όταν τέλειωνε ο θέρους πάλι δούλευαν όλοι μαζί. Έβαζαν τέσσερα πέντε βουιδουγιάδουρα και τα γύριζαν γύρω-γύρω στο αλώνι, που είχαν αλείψει τον πάτο του με βουτσές (φρέσκα περιττώματα βοδιών) ανακατωμένες με ασπρόχωμα, μέχρι ν' αλωνέψουν με τα πόδια τους όλη τη σοδειά. Κοντά στο αλώνι υπήρχε συνήθως ίσκιος κι εκεί κάθονταν όλοι οι άλλοι, εκτός από εκείνον που λαλούσε τα ζώα κι «έκανε τη δούλα ν – του», όπως έλεγαν. Αυτός δεν έκανε όμως πολλή ώρα, γιατί η ζέστη ήταν υπερβολική και δεν άντεχε. Μέσα στο αλώνι έμπαινε πότε πότε και κάποιος άλλος, που έβαζε στάχυα και ανακάτευε τ' αλωνεμένα μ' ένα τριχάλι (τριχαλωτό ξύλο).

Όταν τέλειωνε τα αλώνεμα έκαναν δυο σωρούς τ' αλωνεμένα στά-

χου, που τα έλεγαν τώρα πια «μάλαμα» και δυο λιχνιστάδες με τα θρινάκια (2) τους τα πετούσαν σε ορισμένο ύψος και σε ορισμένη κατεύθυνση και ο αέρας πήγαινε αλλού τ' άχερα και αλλού τον καρπό.

Για να βλέπουν την κατεύθυνση του αέρα κάρφωναν στην άκρη του αλωνιού ένα ξύλο και πάνω του έδεναν λίγα στάχυα από αγριοταή, που το έλεγαν «καλόγερο».

Όταν τέλειωνε και το λιχνισμα ερχόταν η ώρα της μοιρασιάς. Έκωναν πρώτα ένα σταυρό στη μέση του σωρού και ύστερα έπαιρνε ένα κόσκινο ο ένας κι ένα ο άλλος. Για να είναι ακριβοδικαίη η μοιρασιά έσερναν κάθε φορά το χέρι του θρινακιού, που ήταν ίσιο, πάνω στο κόσκινο. Η μοιρασιά γινόταν έτσι όταν είχαν βάλει και οι δυο συζευτάδες χωράφια, από ένα βόδι ή άλογο και από μισό σπόρο. Έτσι γινόταν και αν είχε ένας τα βόδια, αλλά ο άλλος τον κόπο για τη ζευγική.

Όταν ο ένας είχε τα χωράφια και τα βόδια κι έβαζε και το σπόρο και ο άλλος έβανε μόνο τον κόπο του, τότε αυτός ο δεύτερος έμπαινε στη διανομή «τρίταρης», έπαιρνε δηλαδή από τα τρία μέρη της σδειάς το ένα.

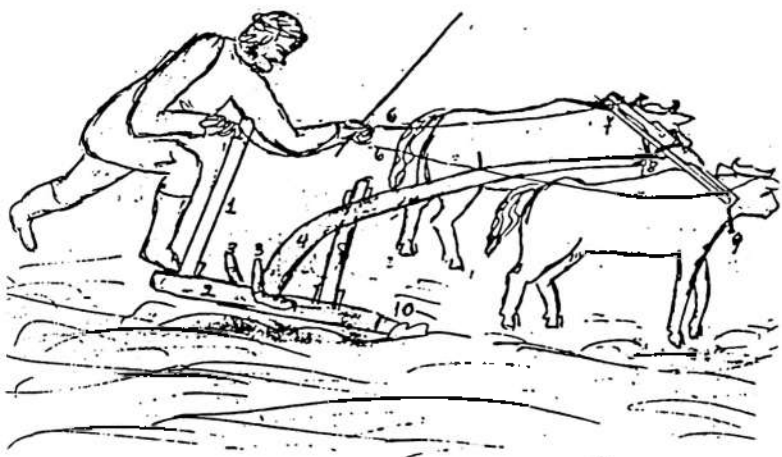
Ύστερα και από τη μοιρασιά ο καρπός έπρεπε να πάει ν' αλεστεί σ' έναν από τους νερόμυλους που υπήρχαν στον Μπούτακα του Αποκόρωνα, στην Αργυρούπολη και στο Φοινικιά του Αγίου Βασιλείου ή παλιότερα και στο Φαράγγι της Σαμαριάς, ανάλογα πού ταιριαζε σε κάθε χωριό. Μετά την απελευθέρωση από τους Γερμανούς έγιναν πετρελαιοκίνητα εργοστάσια στο Βουβά, στην Ανώπολη, στο Λουτρό και στο Ασκήφου, ενώ στο Φραγκοκάστελο είχε γίνει τις παραμονές της Κατοχής.

Εξετάζοντας τις γεωργικές ασχολίες βλέπομε την αξία του βοδιού. Όταν ήθελαν να το εξοικειώσουν με το αλέτρι και το αλώνι το έδεναν μαζί με άλλα βόδια μεγαλύτερα, κι έλεγαν ότι το «εκαματερεύανε». Την πρώτη φορά μάλιστα που έβαζαν το «νεοσύλλεκτο» βόδι στο ζυγό του έλεγαν: «Ως αγαπά ο διάλος του σιμαδόρο (3) το σπίτι ν' αγαπάς και συ τ' αλέτρι».

1. Τη λέξη αυτή τη δανείστηκαν και γι' άλλες ασχολίες κι έτσι λέγονταν συζευτάδες και όσοι είχαν μαζί πρόβατα ή μέλισσες.

2. Το θρινάκι έμοιαζε με φτιάρι, ήταν ξύλινο και είχε τέσσερα δόντια σαν πιρούνια. Η παλάμη του ήταν περίπου 30 x 30 εκατοστά.

3. Σιμαδόρο έλεγαν τον άνθρωπο αυτόν που εκτιμούσε τις αγροζημιές. Οι Σφακιανοί πίστευαν ότι ο σιμαδόρος έκανε αμαρτία, αφού αυτός καθόριζε τι θα δώσει ο άλλος για τη ζημιά. Σχετικό είναι και το ριζίτικο που παραθέτομε:

Το ζευγάρι

«Όσο πατείς την όχηρη τ' αλέτρι χαμηλώνει
 Όσο μιλείς τση κοπελιάς πιλιά κοντά σημώνει»

1) Όχηρη (πιο σωστά είναι όπως τη λένε αλλού «έγχηρη» γιατί η λέξη είναι σύνθεση από το χέρι. 2) Ποδάρι. 3) Παρούτια (παρώτια). 4) Σταβάρι. 5) Σπάθα. 6) Ζεύτης (το σκοινί που κρατά ο ζευγάς και είναι δεμένο στα κέρατα των βοδιών και όταν θέλει να πάνε δεξιότερα τραβά το ζεύτη του δεξιού, ενώ για αριστερότερα τραβά του αριστερού). 7) Ο ζυγός. 8) Τα λούρα που κρατιούνται από το αντικλείδι (ένα χοντρό καρφί στην άκρη του σταβαριού). 9) Τα ζευλιά που κρατούνε το ζυγό στο λαιμό των βοδιών. 10) Το ινί που είναι στο χώμα χωμένο.

Στου Ψηλορείτη τη γ - κορφή κάθεται 'να γεράκι
 κ' εκράθιε γ - και στα νύχια ν - του παλικαριού κεφάλι.
 Χτυπά ξαναχτυπά τον - ε ρωτά ξαναρωτά το:
 «Κεφάλι αν ήσουνε φονιάς; Κεφάλι αν ήσουν γ-κλέφτης;
 Δεν ήμουνα φονιάς, δεν ήμουν μούδε γ - κλέφτης,
 μόνο 'μουν αγροφύλακας κ' ήμουν και στιμαδόρος
 κι αδικιζά τζοι τσοι φτωχούς.

Οι ελιές και το λάδι

Τα πρόβατα είναι προβές κ' οι μέλισσες κοφίνια
μα οι παντέρμες οι ελιές βενέτικα τσικίνια.

Μπορεί η κτηνοτροφία να εξασφάλιζε περισσότερη άνεση, αλλά η ελαιοκομία εξασφάλιζε μεγαλύτερη σιγουριά. Οι ελιές ήταν πάντα σταθερή περιουσία, αφού μπορούσε να τις έχει ο καθένας. Αν πέθαινε ένας άντρας και άφηνε ελιές στα παιδιά του, όσο μικρά και αν ήταν, τις διατηρούσαν, τα πρόβατα όμως διαλύονταν. Οι ελιές μπορούν να μείνουν πολλά χρόνια άφτιαχτες και να βγάζουν πιο λίγο λάδι, αλλά δεν καταστρέφονται. Το λάδι εξάλλου δεν είναι ευπαθές προϊόν, αφού διατηρείται χρόνια.

Τις ελιές οι Σφακιανοί τις καλλιεργούσαν με μεράκι, με βάση όσα ήξεραν από παλιά. Τις έσκαβαν ή τις ζευγάριζαν, τους έβαζαν κροπέ (κοπριά) και τους έκαναν τοίχους, τα λεγόμενα «ποδόμια», για να συγκρατούν το χώμα.

Τότε ο κόσμος έβγαζε πολύ λιγότερο λάδι. Στο Βουβά, για παράδειγμα, που ήταν ανέκαθεν το λαδοχώρι της επαρχίας, δύσκολα συναντούσες κάποιον ελαιοπαραγωγό που έβγαζε περισσότερο από εβδομήντα μίστατα (1), ενώ τώρα σε όλα τα ελαιοπαραγωγά χωριά των Σφακιών υπάρχουν αρκετοί ελαιοπαραγωγοί στο καθένα, που μετρούν μερικούς τόνους ο καθένας, όταν βέβαια η χρονιά δεν είναι άδεια.

Τις ελιές τις μάζευαν στα Σφακιά από πάνω από το δέντρο με σκάμνες και με τρίποδες και από κάτω με τα χέρια μια μια. Απέφευγαν να τις ραβδίζουν και στο κλάδεμα έκοβαν μόνο τα ξερά ξύλα.

Ένα μέρος από τις ελιές των Σφακιών είναι αυτοφυείς κι εμβολιασμένες, μα υπάρχουν και πολλές που τις κατέβασαν από τα βουνά και τα φαράγγια και τις φύτεψαν οι πρόγονοί μας.

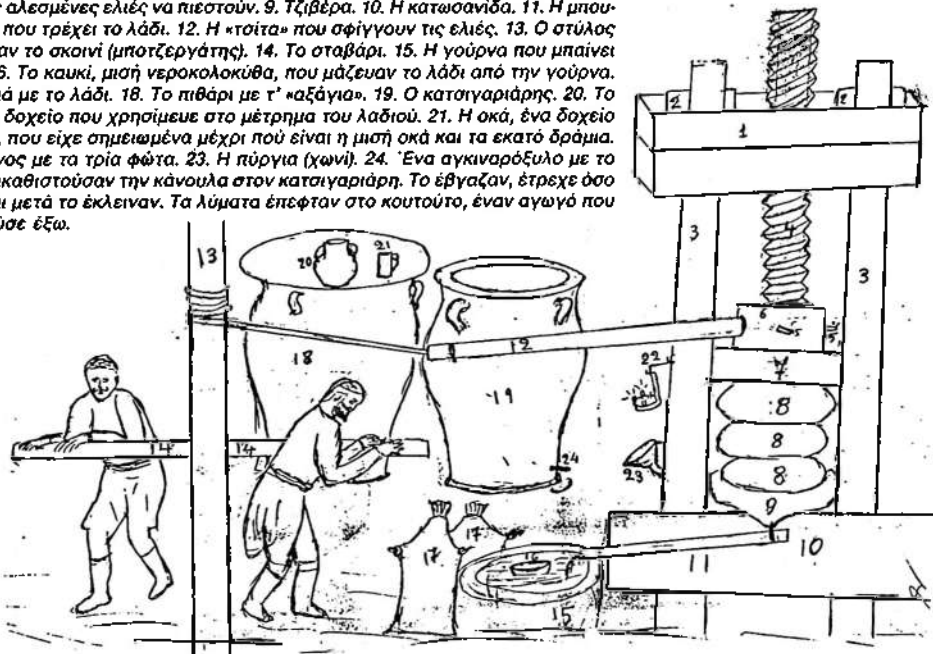
Στα παραλιακά χωριά, που ευδοκιμούν οι ελιές, η οικονομία εξαρτιόταν αποκλειστικά από τη βεντέμα (επιτυχία των ελιών). Κι αυτό γιατί εκτός από το εισόδημα που μάζευε ο ιδιοκτήτης, εργάζονταν τα ελαιοτριβεία, οι μαζώχτες, οι αλετριγουδιάρηδες κι επιπλέον αποχτούσε ο κόσμος κάποια δυνατότητα να διεθέσει χρήματα, με αποτέλεσμα να ωφελείται έμμεσα ο τσαγκάρης, ο μπακάλης κ.τ.λ.

Βέβαια δεν είχαν οι ελιές την απόδοση που έχουν σήμερα, γιατί τις μάζευαν αγίνωτες, η επεξεργασία τους δεν ήταν καλή και ακόμα δεν καταπολεμιόταν ο δάκος αποτελεσματικά.

Μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα η επεξεργασία της ελιάς γινότανε

Το αλετριγουδικό

1. Η πάνω σανίδα. Την έκαναν κοφή από τη μέση, γιατί έφτιαχναν τις στροφές με τη σμίλα και όταν είχε πολύ πάχος ήταν δύσκολο. 2. Περόνες. 3. Κολόνες. 4. Το δράχτι. Έκαναν τις στροφές με σκεπάρνι, αφού πρώτα έκοβαν με το σάρακα. 5. Οι λαβές του στρόφιγγα. 6. Ο στρόφιγγας. 7. Το πλακωτάρι. 8. Οι σακούλες που έβαζαν τις αλεσμένες ελιές να πιεστούν. 9. Τζιβέρα. 10. Η κατωσανίδα. 11. Η μπουτσουνάρα που τρέχει το λάδι. 12. Η «τσιτά» που σφίγγουν τις ελιές. 13. Ο στύλος που τύλιγαν το σκοινί (μποτζεργάτης). 14. Το σταβάρι. 15. Η γούρνα που μπαίνει το λάδι. 16. Το καυκί, μισή νεροκολοκύθα, που μάζευαν το λάδι από την γούρνα. 17. Γ' ασκιά με το λάδι. 18. Το πιθάρι με τ' «αζάγια». 19. Ο κατσιγαριάρης. 20. Το κουρούπι, δοχείο που χρησίμευε στο μέτρημα του λαδιού. 21. Η οκά, ένα δοχείο μιας οκάς, που είχε σημειωμένα μέχρι πού είναι η μιση οκά και τα εκατό δράμια. 22. Ο λύχνος με τα τρία φώτα. 23. Η πύργια (χωνί). 24. Ένα αγκιναρόξυλο με το οποίο αντικαθιστούσαν την κάνουλα στον κατσιγαριάρη. Το έβγαζαν, έτρεχε όσο ήθελαν και μετά το έκλειναν. Τα λύματα έπεφταν στο κουτούτο, έναν αγωγό που τα οδηγούσε έξω.

με πρωτόγνωμο τρόπο. Ίσως δεν είχε σημειώσει μεγάλη πρόοδο από την εποχή του Μήνωα.

Ένας εργάτης με το στήθος του έσπρωχνε το «σταβάρι» και γύριζε το μύλο και ένας άλλος εργάτης πετούσε τις ελιές από λίγες-λίγες. Το σφίξιμο γινότανε με τον «Μποτζεργάτη», πάλι με τα χέρια.

Από τις αρχές του 20ού αιώνα ήταν στα Σφακιά φάμπρικες που άλεθαν με μουλάρια κι έσφιγγαν με βίντσια, ενώ το πρώτο πετρελαιοκίνητο εργοστάσιο ήρθε στο Βουβά το 1938.

Το μάζεμα της ελιάς γινόταν από τα μέσα του Οκτώβρη μέχρι τα Χριστούγεννα. Όταν το μάζεμα καθυστερούσε, όλες οι ελιές έπεφταν κάτω, γιατί τις έκοβε ο δάκος. Όποιος δεν είχε δικές του ελιές ή είχε λίγες, μάζευε ξένες κι έπαιρνε από τα τρία καλάθια το ένα ή από εφτά τα δύο, αν το μάζεμα ήταν αποδοτικό.

Όταν τελειώνει το λάδι σε μια οικογένεια, σε περιπτώσεις μεγάλης έλλειψης, έπαιρνε δανεικό, «τρικούρουπο». Έπαιρνε ένα κουρούπι τον Αύγουστο και γύριζε τρία κουρούπια τον Οκτώβρη.

Το λάδι το μετρούσαν στις φάμπρικες μ' ένα δοχείο χάλκινο, με πολύ μεγάλο άνοιγμα, που είχε λαβή και από τις δυο μεριές. Το δοχείο αυτό χωρούσε πέντε οκάδες και το έλεγαν «κουρούπι».

Στις φάμπρικες ήταν καθορισμένο πόσο λάδι έπαιρνε ο καθένας. Το μισό λάδι από τ' «αξάγια» (2) (δικαιώματα) τα έπαιρνε η φάμπρικα και το άλλο μισό γινόταν τέσσερα μερίδια, ένα για τον καθένα από τους τρεις αλετριγουδιάρηδες κι ένα για το μουλάρι που άλεθε τις ελιές.

Οι αλετριγουδιάρηδες δούλευαν 15-18 ώρες την ημέρα, άλεθαν 12-15 πετρώματα κι έπαιρναν αξάι, από οχτώ ή και από δέκα οκάδες, μια οκά. Όταν δούλευαν καλά, έβγαζαν γύρω στις είκοσι οκάδες λάδι την ημέρα κι έτσι ο ένας αλετριγουδιάρης έπαιρνε γύρω στις δύομισι οκάδες, για μια τόσο σκληρή δουλειά, αφού ήταν υποχρεωμένος να σηκώνει τα τσουβάλια στη ράχη του, να ντορμπαδιάζει με τα χέρια και να σφίγγει τις ελιές με το βίντσι.

Πρέπει όμως να πούμε ότι οι αλετριγουδιάρηδες είχαν και κάποια απολαβή από τον κατσιγαριάρη, ένα πιθάρι που εκεί έβαζαν τους κατσιγάρους (λύματα του λαδιού). Στο πιθάρι αυτό, που από τον πάτο

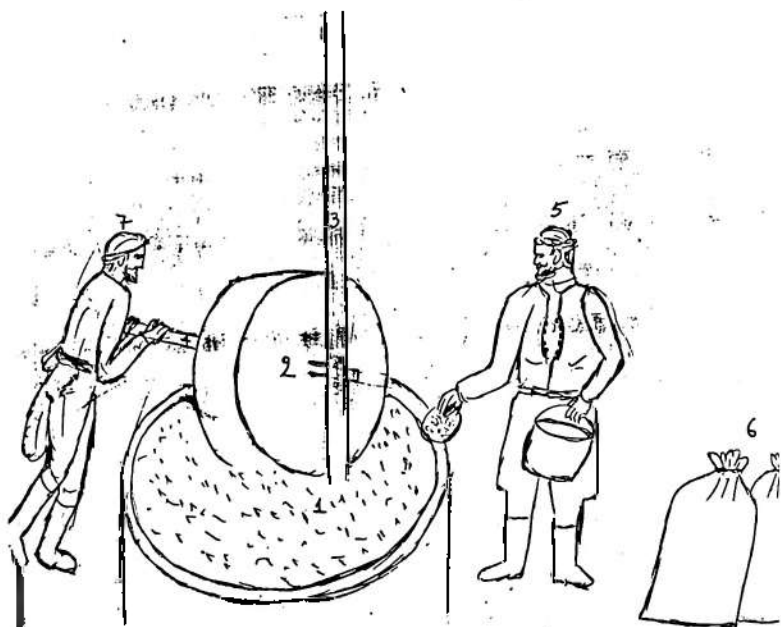
1. Τα υγρά εισοδήματα μετρούσαν τότε με τα μίστατα. Ένα μίστατο ήταν δέκα οκάδες.

2. Το «αξάι» ήταν ογκομετρικό δοχείο που χωρούσε μια οκά στάρι. Με αυτό έπαιρνε το δικαίωμά του ο μιλωνάς. Κατ' επέκταση τα δικαιώματα από τη μεταποίηση των αγροτικών προϊόντων τα έλεγαν «αξάγια».

Μαζεύοντας ελιές

1. Η κοδιά, μια τσάντα που την έδεσαν στη μέση κι έβαζαν τις ελιές.
2. Το σκαμνί της σκάμνας 3. Το σκαλούνι 4. Το κατσούνι 5. Το σακούλι με το φαγητό 6. Το σακί με τις μαζεμένες ελιές 7. Η κούνια που είχαν το μαρό. 8. Το μεγαλύτερο μαρό το έχουν καθίσει σ' ένα πανί.
9. Ο βοσκός που κρατάει το μαρό 10. Το μαρό που έχει καθίσει σ' ένα πανί 11. Το μαρό που έχει καθίσει σ' ένα πανί 12. Το μαρό που έχει καθίσει σ' ένα πανί

Το έλεμα της ελιάς

1. Η στρώση που αλέθονται οι ελιές 2. Ο μύλος 3. Ο στύλος που κρατά σταθερό το μύλο. 4. Το σταβάρι 5. Ένας εργάτης πετά τις ελιές από λίγες λίγες στη στρώση 6. Τα σακιά με τις ελιές 7. Ένας εργάτης γυρίζει το μύλο.

είχε μια τρύπα, έβαζαν από πάνω τον καινούριο κασίγαρο, και όταν άνοιγαν την τρύπα κι έφευγε ο παλιός έμενε τελικά λίγο καθαρό λάδι.

Όταν έφεραν το υδραυλικό εργοστάσιο πλήρωναν τρεις οκάδες λάδι την ημέρα στον κάθε εργάτη, μα βέβαια δεν ίσχυε τ' οχτάωρο. Οι εργάτες δούλευαν συνήθως γύρω στις δεκαπέντε ώρες, που συχνά γινόταν δεκαοχτώ, όταν έπρεπε να τελειώσουν τις ελιές ενός αφεντικού (έτσι έλεγαν τον κάθε πελάτη της φάμπρικας).

Όταν έγινε ο δρόμος στα παραλιακά χωριά της επαρχίας και μπήκαν μηχανήματα αναπτύχθηκε και η ελαιοκομία, γιατί φυτεύτηκαν χιλιάδες νέα δενδρύλλια ελιάς.

Η κτηνοτροφία

Σε πόλεμο και σε ειρήνη ο κτηνοτρόφος ήταν ο σημαντικότερος παράγοντας στα Σφακιά. Ο γεωργός είχε πάντα περιορισμένα και καθορισμένα οικονομικά όρια, σε αντίθεση με τον κτηνοτρόφο που διέθετε εκατόν πενήντα πρόβατα και είχε ρευστό κεφάλαιο. Κι αυτό γιατί, όταν ήθελε να διαθέσει κάπου χρήματα, μπορούσε να πουλήσει πενήντα πρόβατα, θα τα βόλευε για ένα δυο χρόνια με τα εκατόν και θα τα ξενάκανε εκατό πενήντα. Ο γεωργός, όμως, δεν μπορούσε εύκολα να πουλήσει ούτε το βόδι του ούτε το χωράφι του.

Έτσι όποιος ήθελε να πουλήσει μια περιουσία απευθυνόταν στους κτηνοτρόφους. Αλλά και όποιος ήθελε να τον στεφανώσουν ή να του βαφτίσουν, συνήθως πάλι έναν από τους κτηνοτρόφους έβρισκε.

Από την άλλη μεριά η ζωοκλοπή, από τα χρόνια της τουρκοκρατίας, είχε συντελέσει στην κοινωνική και οικονομική ανάδειξη των κτηνοτρόφων, αφού την έβλεπαν με άλλο μάτι, επειδή έβλαφτε τον εχθρό. Αλλά και ο τρόπος της ζωής των κτηνοτρόφων ήταν τέτοιος που βοηθούσε στη δημιουργία χαρακτήρων πιο αγέρωχων και πιο δραστήριων από των γεωργών. Στα χωριά λοιπόν που δεν ασχολούνταν με το εμπόριο και οι κτηνοτρόφοι ήταν σε πλεονεκτική θέση ανάμεσα στους χωριανούς τους.

Συνήθως τα πρόβατα τα είχαν συνεταιριστικά και οι συνεταιίροι λέγονταν συζευτάδες, μια λέξη που τη δανείστηκαν από τους γεωργούς. Για τους όρους της συζευσίας υπάρχει ένα είδος «κτηνοτροφικού δικαίου», διάφοροι δηλαδή άγραφοι κανονισμοί που παίρνονταν ως βάση για να συμφωνήσουν δυο κτηνοτρόφοι και να γίνουν συζευτάδες. Πάντως, εκείνος που είχε χειμερινούς και θερινούς βοσκότοπους, ποτιστήρια και μιτατοκαθίσματα (τυροκομεία), είχε τις προϋποθέσεις για να βρει βασκούς που θα λέγονταν συζευτάδες, να βόσκουν τα πρόβατά του με ευνοϊκούς όρους.

Γενικά η συμφωνία γινόταν με τρεις διαφορετικούς τρόπους.

Ένας τρόπος ήταν να γίνει η συμφωνία μαξουλοσυμμισιακά. Σύμφωνα με αυτό τον τρόπο ο βοσκός που αναλάμβανε ένα κοπάδι πρόβατα έπαιρνε αμέσως το μισό μαξούλι (εισόδημα). Ύστερα από λίγα χρόνια όλα τα πρόβατα ήταν αναθρεμμένα από αυτόν, κι έτσι όλο το κοπάδι ήταν δικό του μαξούλι. Ο βοσκός λοιπόν ήταν δικαιούχος του μισού μαξουλιού στην αρχή της συμφωνίας, αλλά και του μισού κοπαδιού που δημιουργήθηκε από τον ίδιο. Τότε, αν το ήθελαν ο βοσκός και ο ιδιοκτήτης, μοίραζαν τα πρόβατα κι έπαιρνε ο καθένας τα μισά. Αν για οποιοδήποτε λόγο η μοιρασιά γινόταν ενώ υπήρχαν ακό-

μη πρόβατα του αρχικού κοπαδιού, αυτά δεν μοιράζονταν, αλλά ήταν του ιδιοκτήτη. Όταν είχε ανανεωθεί όλο το κοπάδι και ο αρχικός ιδιοκτήτης συμφωνούσε με το βοσκό να συνεχιστεί η συζευσιά, τότε ο πρώτος πλήρωνε στο δεύτερο χρήματα, για τη βοσκή και τ' άλλα έξοδα.

Ένας άλλος τρόπος συμφωνίας ήταν να γίνεται ξεχαρτζισιά. Σύμφωνα με αυτόν τον τρόπο λογάριζαν στην αρχή πόσο άξιζαν τα πρόβατα και όταν ο βοσκός πλήρωνε στον ιδιοκτήτη από το ίδιο το εισόδημά τους την αξία τους, έλεγαν ότι ξεχαρτζισαν (ξεπληρώθηκαν). Τότε μπορούσε ο βοσκός να πάρει τα μισά και να φύγει.

Μπορούσε, όμως, όπως και στην προηγούμενη περίπτωση, να πληρώνεται και να συνεχιζόταν η συζευσιά. Αν, για λόγους ασεπραστούς, ήταν ανάγκη να γίνει η μοιρασιά πριν ο βοσκός ξεχαρτζισει, τότε έπαιρνε πρόβατα ανάλογα με τα λεφτά που είχε εισπράξει ο άλλος.

Ο τρίτος τρόπος συμφωνίας γινόταν με τις χρονιές. Σύμφωνα με αυτόν, όταν παραλάμβανε ο βοσκός τα πρόβατα, συμφωνούσαν να τα βόσκει τέσσερα, πέντε, έξι χρόνια, μοιράζοντας κάθε χρόνο το εισόδημα και στο τέλος και τα πρόβατα.

Σήμερα ελάχιστα στα Σφακιά έχουν πρόβατα με συζευτή, αφού σχεδόν ο κάθε κτηνοτρόφος έχει το δικό του κοπάδι.

Το Μάρτη συμφωνούσαν οι κτηνοτρόφοι να «στελιώσουνε» τα μιτάτα(1), και αρχές Απριλίου, συνήθως, άρχιζαν να κάνουν το τυρί. Τα μιτάτα στελιώνονται από τέσσερις πέντε κτηνοτρόφους, που τους έλεγαν μαλισσιπίδες τα πρόβατα που μαζεύονταν κι έβγαζαν γάλα τα έλεγαν γκαλομάντρι.

Αν υποθέσουμε ότι σ' ένα μιτάτο ήταν τετρακόσια έγγαλα πρόβατα, έδιναν τα σαράντα στον γκαλονόμο (σ' αυτόν που τα έβοσκε), για πληρωμή. Σαράντα επίσης πρόβατα δικαιούνταν και ο τυροκόμος, αυτός δηλαδή που έσιαζε το τυρί. Αυτός που έβλεπε τα στείρα, τα πρόβατα δηλαδή που δεν έβγαζαν γάλα, έπαιρνε από το μιτάτο σαράντα πρόβατα για τη βοσκή και σαράντα επειδή δεν μπορούσε να έρχεται στο μιτάτο να τρώει, γιατί τα στείρα ήταν σε άλλη κορφή. Αυτός, αν ήθελε, έπαιρνε μερικές προβατινές, πίνει το γάλα ή αν ήθελε τις άφηνε κι έπαιρνε το τυρί τους. Δέκα με δώδεκα πρόβατα δικαιούνταν ακόμα ο μαντρατζής, το παιδί που λαλούσε τα πρόβατα στη μάντρα (κούρτα), έφερνε τα ύλα και καθάριζε τα εργαλεία και τέλος δεκαπέντε πρόβατα το καζάνι που «αναζαίνανε» (ζέσταιναν) το γάλα κι έκαναν το τυρί μαζί με το αρμεγάρι, δηλαδή το καζανάκι που άρμεγαν. Βλέπουμε, λοιπόν, ότι τα τετρακόσια πραγματικά πρόβατα πλήρωναν και «ανεμικό» εκατόν ογδόντα πέντε περίπου πρόβατα επιπλέον για πληρωμή υπηρεσιών.

Ο βοσκός του αγκαρεύεται

1. Σε μια πέτρα κάθεται ο βοσκός και μπαλώνει το σιβάνι του βλέποντας τα γίδια του. 2. Το σιβάνι που μπαλώνει. 3. Το σακούλι του. 4. Το παγούρι του. 5. Το όπλο του. 6. Το αράι του. 7. Κοντά πάντα είναι ο σκύλος. 8. Το κοπάδι του.

Στο μιτάτο, τα δύσκολα χρόνια, δεν υπήρχε συνήθως ψωμί και γι' αυτό έλεγαν χαριτολογώντας ότι, «όποιος τρώει ψωμί στο μιτάτο, γεμίζει φείρες». Το κολατσιό έτρωγαν γιαούρτι, το μεσημέρι σύχουμη(2), το βράδυ πάλι γιαούρτι και τη βεγγέρα πάλι σύχουμη. Ο γκαλονόμος και ο γιδάρης επειδή το μεσημέρι δεν μπορούσαν να είναι κοντά για να φάνε σύχουμη, μόλις άρμεγαν έτρωγαν γιαούρτι κι έπαιρναν στο σακούλι τους το γκαλονομικό(3), που το έτρωγαν κοντά στα πρόβατα το μεσημέρι.

Στην κατοχή που δεν έβρισκαν πητιά για να κάνουν το τυρί, φύλαγαν τις αγαστέρες από τα βυζαστάρια αρνιά με το γάλα που είχαν μέσα. Τις κρεμούσαν κοντά στον καπνό και όταν στέγνωναν καλά, τις άνοιγαν και αφού έπαιρναν λίγο από το γάλα, που είχαν μέσα, το διέλυαν σε άλλο γάλα κι έπηζαν το τυρί.

Το Μάιο κούρευαν το πρόβατα και σ' ένα βαθμό ήταν γιορτή, αφού έρχονταν οι φίλοι και οι δικοί για να βοηθήσουν και να διασκεδάσουν. Μετά την κουρά έπαιρνε σειρά το φαγοπότι, το γλέντι και οι πυροβολισμοί.

Τον Ιούλιο ή και το τέλος Ιουνίου τα μιτάτα μοίραζαν. Μαζεύονταν όλοι οι ενδιαφερόμενοι, έκαναν λογαριασμούς και πλήρωναν τα έξοδα του μιτάτου και το νόμι, δηλαδή το ενοίκιο της μαδάρας.

Η μαδάρα μετριόταν με οκάδες. Μια οκά μαδάρα είναι αυτή που πληρώνεται με μια οκά τυρί. Και λέμε ότι μια οκά μαδάρα χωρά να δρομιάσουνε τριακόσια πρόβατα, αφού δρόμιασμα είναι όπως βόσκουν τα πρόβατα απλωμένα με την ησυχία τους.

Κάθε είκοσι πρόβατα ήταν ένα καυκί. Όσες φορές χωρούσε το είκοσι στο σύνολο των προβάτων που «έσερνε» το μιτάτο, τόσες βούβες (μερίδες) έκαναν το τυρί. Έβαζαν πρώτα από ένα τυρί σε κάθε βούβα, μετά δεύτερο και τρίτο, ώσπου τέλειωναν όλα τα τυριά. Μετά το ζύγιζαν και το λογάριαζαν για να μην αδικηθεί κανένας. Ένας κτηνοτρόφος μπορούσε να έχει πολλές βούβες, ανάλογα με τα πρόβατά του. Το κάθε πρόβατο έβγαζε τη μέτρια χρονιά καθαρά λίγο κάτω από μιάμιση οκά τυρί και λίγο κάτω από μια οκά αθότυρο.

● Κτηνογιστροσόφια

Όταν έσπαζε κάποιο πρόβατο το πόδι του, οι κτηνοτρόφοι, σαν τέλειοι ορθοπεδικοί, το έδεναν με ξυλάκια κι έλεγαν ότι το «εκαλαμώνανε». Μέσα από τα ξυλάκια έβαζαν κάτι μαλακό για να μην πληγωθεί το ζώο και να γίνει καλά.

Όταν το ζώο ήταν άρρωστο, συχνά το «εφλογοτομούσανε», του

Σφακιανά κοπάδια

έκοβαν δηλαδή τη φλέβα, που στα Σφακιά τη λέμε ακόμα και σήμερα φλέγα. Τη φλέγα την έκοβαν από το μπροστινό πόδι, άφηναν να βγει λίγο αίμα και μετά για να σταματήσουν την αιμορραγία τοποθετούσαν ένα ξυλάκι, ειδικά φτιαγμένο, για να κρατιέται εκεί για να σφίγγει την τομή. Το φλογοτόμημα ήταν οι «κοφτές βετόζες» των ζώων.

Όταν τα ζώα πονούσαν στα μάτια, έλεγαν ότι έχουν «σκορδαπιούς» και τότε μασούσαν αγριελιά και την έβαζαν στο μάτι του ζώου.

Κάτω από το σαγόνι, καμιά φορά, τα πρόβατα μάζευαν υγρά, και αυτό λεγόταν περιδρομος. Για το σκοπό αυτό οι κτηνοτρόφοι φύλαγαν τη σαλαχότσιπα, ένα αγκάθι από το ψάρι σαλάχι, μήκους δώδεκα εκατοστών. Το αγκάθι αυτό το κάρφωσαν στο σαγόνι του ζώου και το πίεζαν για να φύγουν τα υγρά.

Όταν το πρόβατο ή η κατσίκα δεν έπιναν νερό, έλεγαν ότι είχαν κοράκιο. Τότε από το πάνω σαγόνι, κοντά από τα μπροστινά δόντια, του «έκοβαν το κοράκιο», ένα κομματάκι δέρμα ίσο με μισό εκατοστό πλάτος.

Όταν ο γάιδaros δεν έπινε νερό, έλεγαν ότι είχε τ' «απαλά του». Του κάρφωσαν ένα σουβλί στο πάνω σαγόνι, πίεζαν να βγει λίγο αίμα και μετά έτριβαν εκεί αλάτι και ζουλισμένο κρεμμύδι.

Τα πρόβατα συχνά παρουσίαζαν εμφανή συμπτώματα τρέλας. Τότε τους έβαζαν ένα πυρωμένο βύσσαλο σε ορισμένο μέρος της κεφαλής(4). Πίστευαν ότι κάποιος σκούληκας βρισκόταν στο κεφάλι του ζώου και προκαλούσε την τρέλα και ότι το πυρωμένο βύσσαλο μπορούσε να τον σκοτώσει.

Πολλές φορές άκουσα ότι ένας κτηνοτρόφος, έκανε εγχείρηση σε ζώα που έπασχαν από τρέλα στον εγκέφαλο, όπου τους έβγαζαν κάτι και είχε, όπως έλεγαν, πολλές επιτυχίες.

Στη μαστίτιδα, που την έλεγαν περιδρομο, έβαζαν κρύο νερό.

Οι κτηνοτρόφοι πίστευαν ότι μπορούσαν να κάμουν πιο άγρια τη ράτσα των προβάτων, όταν έσχιζαν την προβιά του τράγου λίγο κι έριχναν μέσα σκόνη από αγριμοκόκαλο ή έστω περδικοκόκαλο. Θυμούνται συγκεκριμένη περίπτωση που έσχισαν έναν τράγο από το πιονό πόδι. Όταν έβλεπαν άγρια ζώα έλεγαν: «Πρέπει πως είναι μαγαρισμένα με αγριμοκόκαλο».

Όταν ήθελαν οι κτηνοτρόφοι να πηγαίνουν τα ζώα τους μαζεμένα, τους έβαζαν ψαροκόκαλο.

Ας προσθέσουμε ακόμα κάτι, που δεν είναι ακριβώς για αρρώστιες των ζώων.

Στα βουνά και στα φαράγγια είναι άγριες γάτες. Αυτές έχουν λιποταχτήσει από τα σπίτια κι έχουν γίνει φουρόκατοι. Πολλές φορές

ανεριάζονται ένα κοπάδι και κάνουν θραύση στ' αρνιά, πνίγοντάς τα από το λαιμό και πίνοντας το αίμα τους. Στην περίπτωση αυτή έσφάζαν ένα γάτη ήμερο, τον έψηναν και με το λίπος του άλειφαν τ' αρνιά στο σβέρκο. Έτσι, όταν ερχόταν ο φουρόκατος, έφευγε άπρακτος.

Οι φουρόκατοι, όπως και οι βιτσίλες, αντιμετώπιζονταν και με γητειά που την έχομε παραθέσει σε άλλο σημείο. Στα Σφακιά, πάντως, θεωρούσαν πιο αποτελεσματικό τρόπο για την αντιμετώπιση των αρπακτικών ζώων το «δέσιμο», μια βασκανία που έκαναν πάνω σε πατσό (πνεύμονα), στον οποίος κάρφωναν σαράντα αγκάθια, αλλά δεν ξέρω πώς ακριβώς γινόταν.

Τώρα οι κτηνοτρόφοι μας χρησιμοποιούν διάφορα φάρμακα και ο καθένας τους έχει παράλληλα με το φαρμακείο και το κτηνοφαρμακείο στο σπίτι του ή πιο συχνά στο ποιμνιοστάσιό του. Ακόμα και κόκα κολά και γαζόζες μπορείς να βρεις εκεί, γιατί τις ποτίζουν στα ζώα, όταν τα χαλάσει το φαγητό. Μόλο όμως που έχουν τα φάρμακα, εφαρμόζουν ακόμα και την πρακτική κτηνιατρική.

• Το μουνούχισμα

Τ' αρσενικά ζώα, συχνά, τα ευνούχιζαν για να παχύνουν. Το ευνούχισμα στα Σφακιά λέγεται μουνούχισμα.

Στους χοίρους, όπως και στους σκύλους, έβγαζαν τελείως τους γεννητικούς αδένες, τα σβάχια, και στην εγκοπή έβαζαν μέσα αλάτι και σκόρδο για να μην μολυνθεί η πληγή, αλλά και για να μη την «φτύσει η μύγα»(5). Οι εγχειρήσεις αυτές είχαν επιτυχία 98% περίπου.

Τους τράγους και τους κριγιούς τους ευνούχιζαν με πολλούς τρόπους:

Ένας απ' αυτούς ήταν ο παρακάτω: Έβαζαν κάτω το ζώο και το

1. Η λέξη μιτάτο είναι λατινική και σημαίνει θερινό σπίτι κτηνοτρόφου. Εμείς, όταν λέμε μιτάτο, εννοούμε τυροκομείο από κτηνοτρόφους και όχι τυροκομείο εκείνου που αγοράζει το γάλα.

2. Σύχουμη έλεγαν τη μυζήθρα που είχε και το χουμά της. Χουμάς, είναι δωρική λέξη και σημαίνει τα υγρά της μυζήθρας.

3. Το γκαλονομικό ήταν ένα αβοτυράκι που το έφτιαχνε ο τυροκόμος αποβραδής, κι έπαιρνε το μισό ο γκαλονόμος και το μισό ο γιδάρης.

4. Όταν θέλουμε να πούμε σε κάποιον ότι έκανε κάποια τρέλα του λέμε μεταφορικά: «Εσύ θέλεις βύσσαλο στην κεφαλή».

5. Η κρεατόμυγια γεννά τ' αβγά της, τα μυγιοφτύσματα, σε πληγές ζώων και τους προκαλεί μεγάλη ζημιά, πολλές φορές και το θάνατο. Είναι πολυ συνηθισμένη η φράση: «Εφτυξέ ν — το η μύγια».

κρατούσαν δύο, ένας τα εμπρός πόδια κι ένας τα πίσω. Ο ειδικός στις εγχειρήσεις κτηνοτρόφος είχε στηρίξει σε ανάλογο ύψος πάνω σε πέτρες ένα λείο ξύλο κι έβαζε πάνω στα σβάχια του ζώου από τη βάση τους. Αυτός είχε κοντά του ένα χοχλάδι (στρογγυλή πέτρα) από τη θάλασσα και με αυτό χτυπούσε και κατέστρεφε το βάσταγα(6) και ύστερα έκοβε με μαχαίρι τις υποτυπώδεις ρώγες του ζώου.

Ένας άλλος τρόπος ήταν η καταστροφή του βάσταγα με μια ειδική τανάλια.

♦ Το κοπάνισμα (ευνούχισμα) του τράγου.

Να ένας ακόμα τρόπος: Έδεναν μ' ένα ψηλό σκοινί στη βάση τα σβάχια, κι ενώ κρατούσαν το ζώο δυο άνθρωποι, δυο άλλοι τραβούσαν με όση δύναμη είχαν, καθένας από τη μια μέρα, μέχρι που κατέστρεφαν το βάσταγα.

Τους θηλυκούς χοίρους τους έδεναν από τα πίσω πόδια, τους κρεμούσαν ψηλά και σχίζοντάς τους από τα λαγκόνια, τους έκοβαν τη μήτρα. Ύστερα τους έδεναν με μεταξωτή κλωστή μέσα, για να μην προκληθεί εσωτερική αιμορραγία και επίσης έραβαν με μεταξωτή κλωστή την εξωτερική τομή. Μετά έβαζαν στην πληγή αλάτι, σκόρδο και καμιά φορά και ξίδι.

Το ευνούχισμα με πέτρα λέγεται κοπάνισμα, με τανάλια δάγκαμα και όταν είναι με το σκοινάκι, λένε ότι «το σύρανε».

Το ευνούχισμα του τράγου

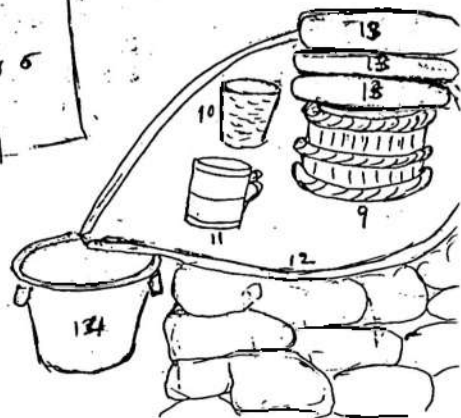
1) Ένα λείο ξύλο. 2) Τους γεννητικούς αδένες του ζώου κρατά ο «κτηνίατρος» 3) με μια λεία πέτρα από την ακρογιαλιά κτυπά για να αχρηστεύει τον αγωγό των σπερματοζωαρίων. 4) Δύο άντρες κρατούν σε ακινησία τον τράγο, διότι η επέμβαση γίνεται χωρίς... αναισθητικό.

6. Βάσταγας είναι ο αγωγός του σπερματοζωαρίου.

Γεύμα στο μητάτο

1) Το πήλινο γιαουρτοστύκαλο με τα τέσσερα αυτιά. 2) Κάθιζαν σε πέτρες αφού δεν είχανε άλλα καθίσματα. 3) Η τρυπητή κουτάλα που έβγαζαν τη μυζήθρα. 4) Ο λύχνος. 4) Το λαβέτζι (καζάνι). 6) Η λαβετζιάστρα. 7) Ο ταραχτής που κόβουν το γάλα άμα πήξει. 8) Ο αηδόνισσος που τριβουν το καζάνι να μην τσικνώσει. 9) Το τουπί (καλούπι του τυριού). Γινότανε με ειδική τέχνη για να αντέχει στην πίεση. 10) Το τσιφίδι (καλούπι του αθοτύρου). 11) Το κάρτο 2½ οκάδων. 12) Η ξεπορταρέ. Χοντρό μονοκόμματο ξύλο που απάνω γίνεται πολύ από την επεξεργασία του γαλακτός. 13) Η πίεση δεν πρέπει να γίνεται απότομα και για τούτο, οι τρεις πέτρες μπαίνουν με τη σειρά της κάθε μιας.

Τ' αμπέλια

Ούλα 'νε φάδια τση κοιλιάς και το φωμί στημόνι,
μα το παντέρμο το κρασί ούλα τ' αντιστυλώνει.

Το αμπέλι το θεωρούσαν και αυτό από παλιά βασική περιουσία. Μέχρι και τη δεκαετία του 1960 όλα τα ορεινά χωριά των Σφακιών είχαν πολλά αμπέλια. Τα έσκαβαν, τα κλάδευαν, τα δισκάφιζαν, τα κόπριζαν και των έβαζαν κάθε χρόνο καταβολάδες.

Οι παλίοι αμπελουργοί έλεγαν ότι, όπως το κοπάδι πρέπει να έχει και αρνιά και πρωτόγεννα και διγεννα, έτσι και το αμπέλι θέλει κάθε χρόνο καταβολάδες. Έβαζαν λοιπόν το κλήμα βαθιά στο χώμα, το έβγαζαν στην επιφάνεια σε απόσταση 1,50 μέτρο περίπου και σε δυο έως τρία χρόνια είχαν καινούργια κουρμούλα. Στην εποχή μας, όμως μόνο το Ασκύφου έχει αξιόλογη αμπελουργία.

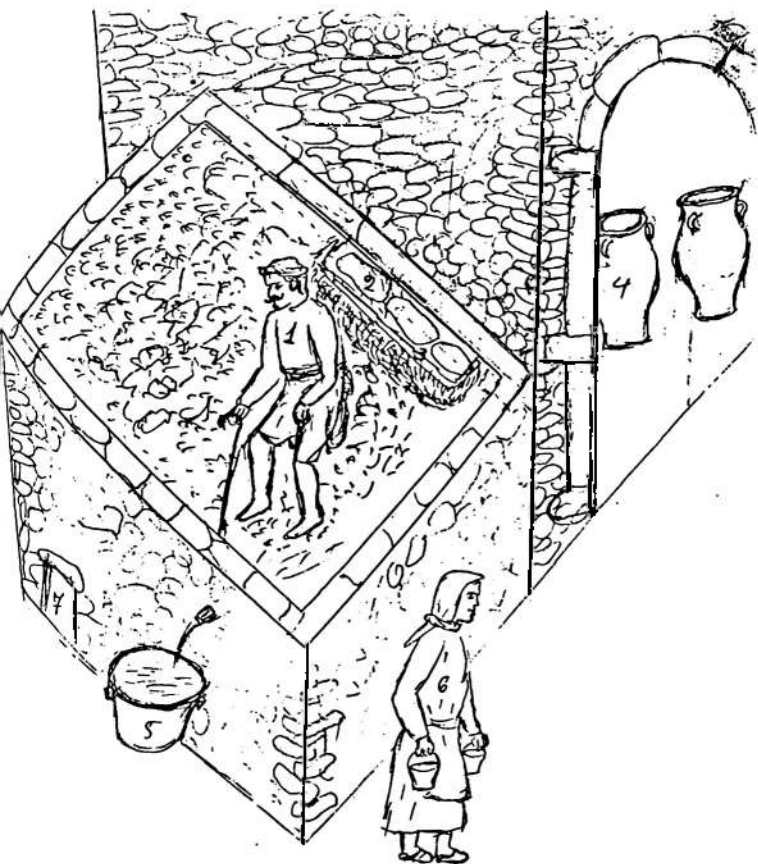
Στο μεγαλύτερο μέρος τους τ' αμπέλια τα είχαν για αυτοκατανάλωση, δηλαδή για τα σταφύλια, το κρασί και τη ρακή. Πολλά αμπέλια είχαν στα ψηλά χωριά και αυτοί που περνούσαν το χειμώνα τους στα παραλιακά. Το Μάρτη, που σκάβονται, ήταν γεμάτα τα φαράγγια από τους εργάτες των αμπελιών που ανεβοκατέβαιναν. Έμεναν βέβαια και πολλοί στ' ακατοίκητα αυτή την εποχή σπίτια τους με υγρασία και κρύο, για ν' αποφύγουν το δρόμο που ήταν απόσταση περίπου δυο ώρες. Βασικά τα χωριά που ανεβοκατέβαιναν οι εργάτες ήταν ο Καλλικράτης, το Ασφένδου και η Ίμπρος.

Το Μάη γινόταν το δισκάφισμα και ο τρύγος το Σεπτέμβρη. Τ' αμπέλια μετριόνταν με την έκταση που έσκαβε ένας εργάτης σε μια μέρα. Έτσι λέγαμε ότι αυτό το αμπέλι είναι «νιους εργάτη», «δυο εργατών» κ.τ.λ. Το αμπέλι του ενός εργάτη έβγαζε από είκοσι μέχρι πενήντα οκάδες κρασί τη μέτρια χρονιά και ανάλογη ρακή.

Κάθε σπίτι, στα ορεινά χωριά, είχε το πατητήρι του για το πάτημα των σταφυλιών. Τα τραυοπατήματα ήταν η πιο ευχάριστη αγροτική εργασία. Όμως στα περισσότερα χωριά τ' αμπέλια δεν απέδιδαν. Είναι χαρακτηριστική η μαντινάδα που έλεγαν. Καλά καλά βολεύεται, όποιος δεν έχ' αμπέλια κι όποιος δεν έχει λίγα ζα και θηλυκά κοπέλια(1).

Η μαντινάδα αυτή βγαίνει από τις εμπειρίες της ζωής. Όταν είχε

1. Στην κεντρική Κρήτη λένε ακόμα τα κορίτσια θηλυκά κοπέλια. Παλιότερα έτσι τα έλεγαν και στα Σφακιά.

Το πατητήρι

1.Αυτός που πατεί τα σταφύλια, αν δεν έχει μέρος ν'ακουμπήσει, κρατά ένα ραβδί για να μη γλιστρήσει και πέσει. 2.Για να πιαστούν τα σταφύλια, βάζουν μεγάλες πέτρες. 3.Από πάνω από τα σταφύλια βάζουν ένα χοντρό κούτσουρο, πελεκημένο λίγο, που το λένε "κλακωτάρι". 4.Τα πιθάκια για το κρασί. 5.Το λαβεντζάκι που τρέχει ο μούστος. 6.Μια γυναίκα που μεταφέρει το μούστο στα πιθάκια. 7.Κάτω από το πατητήρι συνήθως είναι ένας κούμος για τις κότες ή τα γουρούνια.

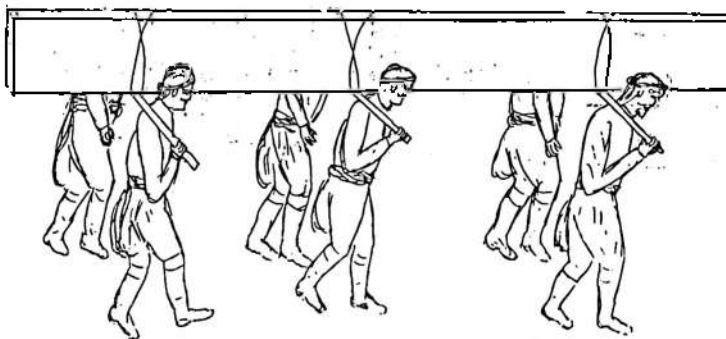
κανείς λίγα πρόβατα, δεν μπορούσε ν' ασχοληθεί με άλλα βόσωνα και όμως αφού ήταν λίγα, είχαν και λίγη απόδοση. Όταν πάλι είχε κανείς πολύ αμπέλι, είχε πολλή απασχόληση με το κλάδεμα, το σκάψιμο, το δισκάφισμα, το θειάφισμα, το κορφολόγημα, το κόπρισμα, τα τρυγοπατήματα κ.τ.λ., που δεν τον άφηνε να επιδοθεί σε κάτι άλλο, αν και η απόδοση ήταν μικρή. Όταν πάλι είχε κανείς «θηλυκά κοπέλια», ενώ αυτά δεν ήταν σωστό να εργάζονται σε αποδοτική δουλειά, εκτός από το λιομάζεμα και το θέρος, ήταν ανάγκη ο πατέρας τους να ετοιμάσει την προίκα (ρουχισμό) τους, και γι' αυτό χρειάζονταν πολλά χρήματα.

Το αμπέλι, όπως ήδη αναφέραμε, στα πιο πολλά χωριά της επαρχίας δεν ήταν αποδοτικό, ήταν όμως όμορφη περιουσία. Όταν ήταν τα σταφύλια ώριμα, πήγαιναν τα βράδια παρέες, κι αυτό αποτελούσε εκδρομή.

Στον τρύγο πήγαιναν συγγενείς και γείτονες για να βοηθήσουν, αλλά και γιατί αυτό ήταν ευχάριστη απασχόληση. Έλεγαν καλαμπούρια, έκαναν αστεία κι έμοιαζε ο τρύγος με πανηγυράκι.

Όταν πάλι πατούσαν τα σταφύλια, ήταν πάλι πανηγύρι. Το ίδιο και όταν έβγαζαν τη ρακή, όπου μαζεύονταν στα ρακιδιά κι έπιναν δίχως να πληρώνουν. Ήταν και η εποχή τότε που ήταν ώριμα τ' απίδια και άλλα φρούτα. Είχαν και τους ανάλογους μεζέδες και ήταν φυσική συνέπεια να έρθει η όρεξη για καλαμπούρια και η διάθεση για γέλια.

Μεταφέροντας το μεσοδόκι

Το ρακοκόζανο

1. Το λαβέκι (λέβητας) 2. Το καπάκι 3. Ο λουλάς, που μέσα σ' αυτόν υγροποιείται ο ατμός και τρέχει η ρακή. 4. Το μαστέλο, δηλαδή το δοχείο με το νερό, που από μέσα περνά ο λουλάς. 5. Ένα σιντεροτσιάλο που μέσα τρέχει η ρακή. 6. Ο συντρίφτης, ένα ξύλο που με αυτό συμπαίνουν τη φωτιά.

Οι μέλισσες

Στα Σφακιά βγαίνει λίγο αλλά εκλεκτό μέλι. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι υπάρχει μεγάλη ηλιοφάνεια και στο ξηρό κλίμα. Υπάρχει όμως κι ένας επιπρόσθετος λόγος. Κι αυτός γιατί το μέλι που μαζεύει η μέλισσα από τα διάφορα βότανα την άνοιξη, το καταναλώνει για την ανάπτυξη του γόνου, ενώ το καλοκαίρι που το αποθηκεύει και τα τρυγά ο μελισσοουργός είναι 100% θυμαρίσιο, γιατί δεν υπάρχουν άλλα λουλούδια αυτή την εποχή.

Αυτό ισχύει περισσότερο στα παραλιακά Σφακιά. Στα ορεινά χωριά το μέλι, βέβαια, δεν είναι 100% θυμαρίσιο, γιατί αυτήν την εποχή η μέλισσα μαζεύει μέλι και από τη μαλοτήρα, που είναι όμως επίσης άριστης ποιότητας.

Στα Σφακιά είχαν πάντα μέλισσες. Παλιότερα τις είχαν σε κοφίνια από καλάμια, ύψους περίπου 65 εκατοστά και πλάτους περίπου 45. Τα κοφίνια αυτά τα άλειφαν, ένα στρώμα από μέσα, ένα από έξω, με μείγμα φρέσκων περιττωμάτων των βοδιών και ασπρόχωμα. Όταν έκαναν την επάλειψη στα κοφίνια ήταν πυκνότερη λάσπη.

Από τη βάση του κοφινιού έκοβαν δυο τρεις βέργες μήκους 6-7 εκατοστών κι έκαναν το σμιλοτρύπι, δηλαδή την είσοδο των μελισσών. Πάνω στο κοφίνι έβαζαν μια δεκαπενταριά «κανόνια», δηλαδή ξύλα που εκεί στήριζαν οι μέλισσες τις κερήθρες τους. Τα «κανόνια» τα πελεκούσαν από κυπαρίσσια και είχαν πλάτος περί τα 4-5 εκατοστά. Πάνω από τα «κανόνια» έβαζαν κλαδιά από σφάκες, για απομόνωση της θερμοκρασίας και πάνω από τις σφάκες τενεκέ ή ό, τι άλλο τους βόλευε για απομόνωση, του νερού.

Καμιά φορά έφτιαχαν κοφίνια ξύλινα, που τα πελεκούσαν οι ίδιοι από κυπαρίσσια. Ακόμα χρησιμοποιούσαν κάπου κάπου κοφίνια πήλινα, που είχαν το σχήμα και τις διαστάσεις του καταμένου κοφινιού, και τα έλεγαν βρασκιά. Αυτά τα κοφίνια ήταν ακατάλληλα, γιατί το καλοκαίρι έβαζαν πολλή ζέστη και το χειμώνα πολύ κρύο.

Τις μέλισσες τις τρυγούσαν τον Αύγουστο. Μ' ένα σμιλωτό εργαλείο που το έλεγαν ξέστρο ξεκολλούσαν τα «κανόνια» και με μαχαίρι έκοβαν από την πίτα το μέλι, όσο νόμιζαν ότι έπρεπε να πάρουν.

Το μέλι, όπως το έπαιρναν από τη μέλισσα, το έλεγαν σύγκερο, επειδή είχε και κερί. Το σύγκερο το έβαζαν σε αραγούς και το πήγαιναν στα σπίτια τους. Εκεί το μάλαζαν στο ζυμοπίνακα (σκάφη που ζυμώνουν) και μετά το έβαζαν σε κοφίνες πάνω από καζάνια, για να τρέξει το μέλι. Το μέλι το έβαζαν σε ειδικά πήλινα δοχεία, που το έλε-

γαν επίσης βρασκιά, όπως και τα πήλινα μελισσοκόφια.

Το κερι μετά το έβραζαν καλά και, όπως ήταν με μεγάλη θερμοκρασία, το πίεζαν για να τρέξει το καθαρό κερι. Το νερό που έβραζε το κερι το έλεγαν χούμηλη και με αυτήν, που ήταν πολύ γλυκιά, άλειφαν φέτες ψωμιού και τις έδιναν στα παιδιά.

Ο Μελισσοκόμος

1) Ο μελισσοκόμος κρατά την κερήθρα με το «κανόνι» και την εξετάζει. 2) Στο ξεσκέπαστο κοφίνι φαίνονται τα υπόλοιπα κανόνια. 3) Κάτω είναι το μελισσοσκέπασμα που, πολλές φορές ήταν «φλούδακας» (την άνοιξη πήγαιναν στα κυπαρίσσια και έβγαζαν με τσεκούρι όσο φλοιό χρειαζόταν για να σκεπαστεί το μελισσοκόφιο. Την άνοιξη μόνο βγαίνει εύκολα και από παλιό κυπαρίσσι). 4) Πέτρες βάζουνε πάνω στα κοφίνια για να μην τα ξεσκεπάσει ο αέρας. 5) Το μέσα σκέπασμα, για την απομόνωση της θερμοκρασίας. 6) Το σμιλοτρύπι (η είσοδος των μελισσών). 7) Η πηρούνα που γάτζωνε και τραβούσε, τυχόν σπασμένη κερήθρα, μέσα από το κοφίνι. 8) Το ξέστρο που ξεκολλά τα κανόνια και 9) Το μούριστρο. 10) Το δοχείο που βάζει το σύγκερο μέλι. Το σκεπάει με πανί για να μην κάθονται μέλισσες.

Τα καρβουνοκάμινια

Όταν ήρθε αυτοκίνητο στα Σφακιά, έφεραν από την Ικαρία ειδικούς εργάτες για τα καρβουνοκάμινια, που οι Σφακιανοί τους έλεγαν Νιγκαριώτες. Τότε έγινε η αρχή για την καταστροφή των δασών της επαρχίας. Αυτό ήταν βέβαια πολύ κακό για τα Σφακιά, αλλά ήταν και ανάγκη να επιβιώσει ο κόσμος στα δύσκολα εκείνα χρόνια. Και είναι γεγονός ότι από τα κάρβουνα έπεφταν αρκετά χρήματα κι έτσι, όπως το χρήμα κάνει κύκλο, πολλοί ήταν εκείνοι που ωφεληθήκαν. Άμεσα ωφελημένοι ήταν αυτοί που είχαν τα δάση, αυτοί που εργάζονταν σαν εργάτες και σαν αγωγιάτες και οι έμποροι.

Όσα κάρβουνα γίνονταν κοντά στην Ίμπρο και στο Ασκύφου, έφευγαν με τ' αμάξια. Όσα γίνονταν στο δάσος του Καλλικράτη και στα φαράγγια, εκτός του Ίμπριώτικου, έφευγαν από τη Χώρα, από τον Κούτελο και από το Φραγκοκάστελλο με καράβια, κυρίως για τη Σύρο, που ήταν τότε πολύ σημαντικό λιμάνι.

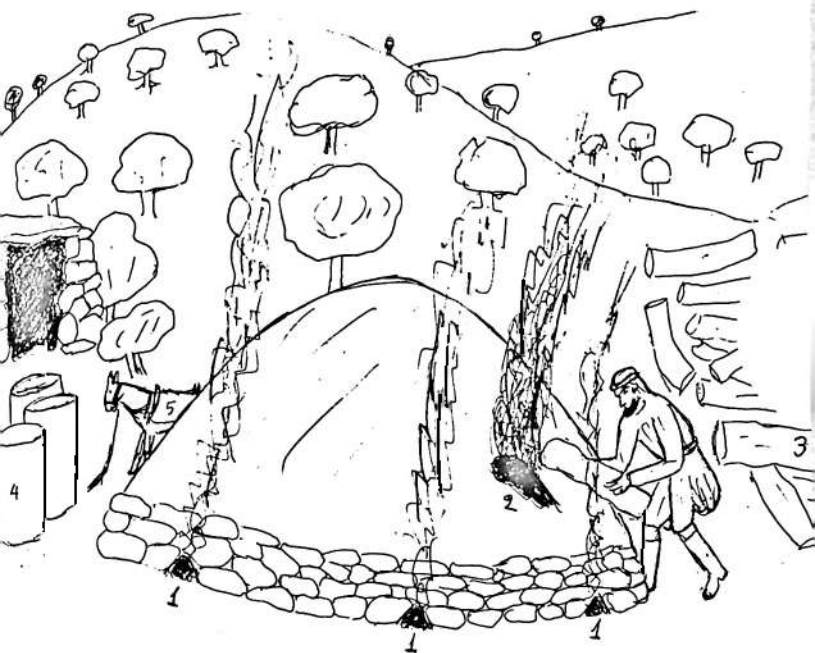
Τα ξύλα για τα καμινία τα έκοβαν με τη μανάρα (τσεκούρι), γύρω στο ένα μέτρο μήκος το καθένα. Ο καμινόλακκος, η θέση δηλαδή που στέλιωναν το καμίνι, φρόντιζαν να είναι σε κατήφορο, από τη μεριά που θα έκοβαν πολλά ξύλα, για να μπορούν να τα μεταφέρουν κατακυλώντας τα.

Στη μέση του καμινιού έβαζαν τα πιο μεγάλα και τα πιο βαριά ξύλα και στη συνέχεια έχτιζαν από γύρω γύρω τα μικρότερα. Τελικά το καμίνι είχε σχήμα απλωτού κώνου. Όταν τέλειωνε το χτίσιμο, έβαζαν σε όλη του την έκταση «φουντώματα» (θάμνους), για να μην μπαίνει το χόμα, που σκέπαζαν τελικά το καμίνι, από πάνω. Κατά διαστήματα, στη βάση, άφηναν πέντε έξι καπνοδόχους. Στην κορυφή άφηναν ένα μικρό μέρος ξεσκέπαστο, γιατί από εκεί «έδιναν τη φωτιά».

Όταν το καμίνι «έπαιρνε καιρό», σκέπαζαν και την κορυφή και η φωτιά αναγκαζόταν να εργαστεί προς τα κάτω. Όταν η φλόγα έφτανε στην κάθε καπνοδόχο, την έκλειναν και τελικά, όταν τις έκλειναν όλες έλεγαν ότι το «εκρούβανε». Όσο καιγόταν το καμίνι, αλλά και όταν το «εκρούβανε», το πρόσεχαν, γιατί αν θα τρυπούσε από κάπου η φωτιά, και δεν ήταν κάποιος κοντά να πετάξει χώματα, θα μπορούσε να κάμει στάχτη τα κάρβουνα.

Το ξεκαμινίασμα γινόταν με τσαβρούνες. Ήταν βέβαια απαραίτητο να υπάρχει κοντά νερό, γιατί άναβαν ακόμα πολλά κάρβουνα και μια σπίθα μπορούσε να φέρει την καταστροφή.

Στα καρβουνοκάμινα δούλευαν τρία τέσσερα άτομα, τα οποία ενώ ψηνόταν το πρώτο καμίνι, έκοβαν ξύλα για το δεύτερο, το τρίτο κ.λπ. Τ' άτομα που έφτιαχαν καρβουνοκάμινα εργάζοταν όλο το καλοκαίρι. Τα καρβουνοκάμινα στοίχισαν στην επαρχία μας πολλές χιλιάδες δέντρα.

Το Καρβουνοκάμινο

1) Οι καπνοδόχοι του καμινιού. 2) Το καμίνι εστύπησε από αυτό το σημείο και ο καρβουνιάρης «το ταΐζει» (του βάζει και άλλα ξύλα από την τρύπα αυτή). 3) Τα ξύλα που είναι κοντά είναι και για τάισμα, μα και για το επόμενο καμίνι. 4) Βαρέλια με νερό γεμάτα είναι κοντά. 5) Το μουλάρι είναι απαραίτητο. Μεταφέρει νερό, ξύλα, κάρβουνα κ.λπ. 7) Ένα πρόχειρο καλυβάκι για το νοικοκυριό των καρβουνιαιρών μα και για «υπνοδωμάτιο».

Το ασβεστοκάμινο

Το ασβεστοκάμινο το έκαναν οχτώ με δέκα άτομα. Κάθε δυο άτομα αποτελούσαν ένα «ρούπι» και κάθε μέρα δούλευε ένας από κάθε «ρούπι». Αφού τα «ρούπια» ήταν τέσσερα ή πέντε, δούλευαν κάθε μέρα τέσσερα ή πέντε άτομα.

Τη θέση του καμινιού την επέλεγαν εκεί που βρισκόταν πολλή και καλή πέτρα και σε κοντινή θέση ξύλα. Τα καμίνια τα έφτιαχναν με διάμετρο γύρω στα δώδεκα ποδάρια. Τη διάμετρο τη μετρούσαν στον εσωτερικό κύκλο του καμινιού με τα πόδια τους, με τα παπούτσια τους δηλαδή. Όσα ποδάρια ήταν ένα ασβεστοκάμινο, τόσες εκατοντάδες δεμάτια ξύλα ήθελε για να ψηθεί.

Η πρώτη δουλειά για να φτιαχτεί το ασβεστοκάμινο, ήταν να βρεθούν τα ξύλα. Τα ταχτοποιούσαν ωραία και τα πέτρωναν με πολλές πέτρες, έτσι που «ετουπαριάζανε» και είχαν συνοχή, σαν να ήταν δεμένα με σκοινί.

Μετά έσκαβαν τον λάκκο, περίπου δυο μέτρα, και στη συνέχεια έχιζαν έναν τοίχο από τη μέσα μεριά κι ένα τοίχο από την έξω, που ενδιάμεσα τους έβαζαν χώμα για να μη χάνεται η πυρά. Ωστόσο αρχίζαν να φτιάχνουν από μέσα έναν άλλο τοίχο που τον έλεγαν «ανύχι». Αυτός ήταν χωρίς χώμα και όσο έβγαине ψηλά κατέληγε σε θόλο, που έκλεινε στα τρία μέτρα ύψος περίπου.

Όταν τέλειωνε αυτός ο τοίχος, συνέχιζαν το χτίσιμο του εσωτερικού και του εξωτερικού τοίχου που, όπως είπαμε, έβαζαν χώμα στο ενδιάμεσο. Μετά γέμιζανε με πέτρες τον εσωτερικό χώρο, αρχικά μεγάλες και που όσο πήγαινε γίνονταν μικρότερες και κατέληγαν στην κατρίδα (κορυφή), όπου έβαζαν χαλίκια.

Μετά έφερναν τα ξύλα. Ο καθένας κρατούσε ένα ξύλο ενάμισι πε-

Το ασβεστοκάμινο

1. Πλησιάζουν τα ξύλα. 2. Σπρώχνουν τα ξύλα στο καμίνι. 3. Τα ξύλα αυτά τα λένε "φουρκάδες". 4. Τις εγκοπές αυτές, που στένευαν το καμίνι πς έλεγαν "μπογιαμάδες". 5. Κουβαλούν ξύλα. Ο ένας τους φορεί καβαλισμένη γκιλότα. 6. Το ξύλο που κρατά το φορτίο, το έλεγαν "σίτα". 7. Μια γυναίκα, σέρνοντας το παιδί της, φέρνει φαγητό. 8. Ένας σκύλος κοιτάζει παραξενεμένος. 9. Ένας γέροντας κάθισε για να ξεκουραστεί. 10. Στο δέντρο κρέμονται τα ακούλια με τα φαγητά. 11. Το λαίγι με το νερό.

Έναν - ασβεστοκάμινο θα σιάξω μοναχός μου,
για να σου σιάξω μια φωλιά πεισματικό του κόσμου

ρίπου μέτρο, ξεπέτρωνε το δεμάτι, κάρφωνε στη μέση του το ξύλο, την «τσιτά» όπως την έλεγαν, έβαζε το χέρι του για να μην κατεβεί κάτω το δεμάτι, και με μια κίνηση που έκανε, το δεμάτι βρισκόταν στον ώμο. Όταν έφερναν όλα τα ξύλα, έβαζαν φωτιά στο καμίνι.

Το βορθί ήταν γεμάτο ξύλα. Τα γέμιζαν από τότε που χτιζόταν το καμίνι για να πατεί ο μάστορας και να μη χρειάζεται σκαλωσιές. Τη φωτιά την έβαζαν αποβραδís και αυτή έκαιγε σιγά σιγά μόνη της όλη νύχτα. Το πρωί της άλλης μέρας έρχοταν ολόκληρα τα «ρούπια», οχτώ ή δέκα άτομα, που έβαζαν τα δυνατά τους, ιδίως από τη δεύτερη μέρα, γιατί την πρώτη μέρα το καμίνι μπορεί να «εβόρθιαζε» (γέμιζε κάρβουνα).

Το καμίνι για να ψηθεί, ήθελε περίπου εβδομήντα ώρες. Όταν ήταν ψημένο, έπρεπε η μικρή πέτρα που πετούσαν από τον πόρο να κολλήσει στις πέτρες του μέσα τοίχου. Άλλη ένδειξη ότι είναι ψημένο το καμίνι, ήταν όταν έβγαине από την κατρίδα μπλε φωτιά. Για να μη σκορπίζουν οι ψημένες πέτρες, έκλειναν το καμίνι και σε δυο μέρες το ξανάκαιγαν εκατό δεμάτια ξύλα και το «εκορνιάζανε». Το ξεκαμίνιαζαν μετά από δυο μήνες περίπου και μοίραζαν τον ασβέστη.

Ένα ασβεστοκάμινο έβγαζε από 20.000 μέχρι 30.000 οκάδες ασβέστη.

Το μετάξι

Στην επαρχία Σφακίων δεν έβγαине πολύ μετάξι, γιατί δεν υπήρχαν πολλές μουνιές, όμως κάθε χρόνο έκαναν από λίγο σε όλα τα χωριά. Τον καιρό που το έβγαζαν, όταν κανείς ήθελε να αποκρούσει κάτι, έλεγε: «Αυτά τα λένε οι μεταξούδες». Αυτό το έλεγαν, γιατί πίστευαν ότι όσο πιο πολλά ψέματα έλεγε μια γυναίκα, που είχε μετάξι, τόσο μεγαλύτερη επιτυχία θα είχε. Πίστευαν ακόμα ότι το μετάξι ήταν πάρα πολύ ευαίσθητο και γι' αυτό προσπαθούσαν να μην το δουν, για να μη θαρμιστεί.

Το μετάξι το έβγαζαν ανοιξιάτικους μήνες. Τα κουκούλια που ήθελαν να βγάλουν μετάξι, τα έβαζαν στον ήλιο και ψοφούσε η χρυσαλίδα. Τ' άλλα που ήθελαν να βγάλουν μεταξόσπορο, τα έβαζαν πάνω σ' ένα χαρτί. Εκεί κολλούσαν τ' αβγά, τα μάζευαν και τα φύλαγαν για τον άλλο χρόνο.

Με το μετάξι, έφτιαχαν οι νοικοκυράδες τα κρουσαλιδάτα κεφαλομάντιλα, τις μεταξωτές ζώνες και τ' άλλα νοικοκεράτα.

Οι τεχνίτες και οι εργάτες

Οι τεχνίτες είχαν καλύτερη μοίρα από τους γεωργούς και τους κτηνοτρόφους. Όταν έβρισκαν δουλειά, έβγαζαν καλό μεροκάματο. Πρέπει όμως να πούμε ότι ο κόσμος τους απέφευγε γιατί οι άνθρωποι δεν είχαν λεφτά και ο καθένας μάλωνε ο ίδιος τα στιβάνια του, έφτιαχνε ο ίδιος τις καρέκλες του, έκανε ο ίδιος την πόρτα του σπιτιού του κ.τ.λ. Δεν ήταν βέβαια, πάντα, καλοφτιαγμένα, αλλά απέφευγε ο καθένας να δώσει χρήματα. Έτσι έβλεπες καρέκλες να είναι σκέτη «γελοιογραφία» ή πόρτες με χαραμάδα ένα πόντο, αφού έκοβαν τις τάβλες και τις μπρόκωναν, χωρίς να τις πλανιάρουν και χωρίς πατούρα.

Αυτούς που τα κατάφερναν, χωρίς να είναι τεχνίτες, να κάνουν μια σχετικά καλή δουλειά, τους έλεγαν «τζενιαδόρους». Εξάλλου, όπως λέει και η παροιμία, «η καλή νοικοκερά με το κουτάλι κλώθει». Έτσι και αυτοί τα κατάφερναν αρκετά καλά με λίγα μέσα. Οι τσαγκάρηδες για παράδειγμα μ' ένα καλαπόδι έφτιαχαν και τα δυο παπούτσια. Το ίδιο, λοιπόν, στιβάνι έκανε και για τα δυο πόδια. Πολλές φορές τα στιβάνια ήταν σιόπατα, χωρίς τακούνια. Θυμούμαι κι ένα είδος παντόφλες που έφτιαχαν με τέτοια καλαπόδια. Πολλοί Σφακιανοί είχαν, λοιπόν, ένα τέτοιο καλαπόδι και διόρθωναν τα στιβάνια τους στο σπίτι.

Εξάλλου οι Σφακιανοί είχαν πάντα μέσα στο σακούλι τους το αράι, ένα μικρό αραγάκι από δέρμα αρνιού, που μέσα του είχαν λίγο λουρί, ένα δυο κομματάκια δέρμα κι ένα σουβλί. Καμιά φορά έκαναν αράι το δέρμα που περιβάλλει τους γεννητικούς αδένες του κριαριού που το έλεγαν «κολέβδα».

Τα στιβάνια τα έρραβαν, αντί με οργιά, με λουρί, που γινόταν από δέρμα κατσίκας, ή αγριμιού. Όταν έσφαζαν την κατσίκα ή δυο τρεις μέρες μετά, έκοβαν λουριδες, πλάτους πέντε έξι εκατοστών, το δέρμα της. Μετά έβρισκαν μια σκάλα¹⁾ από σαμάρι αλόγου και περνούσαν την λουριδα. Το αντίστοιχο με το αράι των αντρών ήταν το αναραφτερό των γυναικών. Αυτό ήταν μια τσάντα από πανί, που έβαζαν μέσα μπαλώματα, μια χοντρή βελόνα, που την έλεγαν και ρασο-

1. Η σκάλα χρησιμεύει για να περνάει εκεί μέσα το πόδι του ο αναβάτης. Εκεί έβαζαν το δέρμα. Ένας το τραβούσε πατώντας το πόδι του στη σκάλα κι ένας άλλος το πιέζε μ' ένα σφηνωτό ξύλο. Όπως γινόταν αυτό, έφευγαν τα μαλλιά, και το δέρμα συμπιέζονταν κι έμενε περίπου δυο εκατοστά. Το κρεμούσαν μετά κάπου και στεγνώανε και την επόμενη μέρα ήταν έτοιμο για ράφιμο, βγάζοντας οπότε ήθελαν μ' ένα μαχαίρι ένα δυο χιλιοστά φάρδος, τη γλυμισιά, που τη χρησιμοποιούσαν αντί για οργιά. Το ράφιμο ήταν πολύ στέρεο.

βελόνα, επειδή με αυτή έρραβαν τα ράσα, μικρότερες βελόνες, κλωστή κ.τ.λ. Συνήθως στο αναφατερό φύλαγαν και τις βαμβακερές κλωστές, που περίσσευαν από το φασίδι, αυτές που δεν μπορούσαν να τις υφάνουν πια και τις έκοβαν.

Τις κλωστές αυτές, που τις έλεγαν «κρουσέ», τις χρησιμοποιούσαν για να σταθεροποιήσουν το ύφασμα, εκεί που θα το έρραβαν. Αυτό λεγόταν «τρόπωμα» και χρησιμοποιούνταν συχνά, αφού τότε οι γυναίκες έρραβαν με τα χέρια τους τα ρούχα του σπιτιού τους.

Οι πρώτες χειροκίνητες ραφτομηχανές ήρθαν στα Σφακιά στις αρχές του 20ού αιώνα. Ήταν λίγες στο κάθε χωριό και οι γυναίκες εξακολουθούσαν να ράβουν με τα χέρια τους τα πιο πολλά ρούχα. Ελάχιστες, κυρίως οι νεαρές, κατέφευγαν στις μοδίστρες για τα φορέματά τους, ενώ έτοιμα δεν πολυαγόραζαν.

Όποιος ήθελε να κάνει μεροκάματο δεν έβρισκε εύκολα στην επαρχία. Μόνο όταν γινόταν ο αμαξωτός δρόμος έβρισκε κανείς, αλλά υπήρχε φοβερή εκμετάλλευση και δεν πληρωνόταν ο κόπος τους. Για τις ξερολιθιές είχαν φέρει τεχνίτες από την Κάρπαθο, που στα Σφακιά τους έλεγαν Σκαρπαθιώτες. Αυτοί έχτισαν τις ξερολιθιές στο φαράγγι της Ίμπρου.

Το 1951-52 που είχε μπει στο «πρόγραμμα επειγόντων έργων» η διάνοιξη του δρόμου για τη Χώρα Σφακίων, ήταν η πρώτη φορά που ο εργάτης στα Σφακιά εργάστηκε με ανθρώπινους όρους, δηλαδή με κανονικό ωράριο και όχι μ' εκβιασμούς. Το 1953 που καθιερώθηκε το πρόγραμμα «πρόνοια-εργασία», για έργα που ενδιέφεραν τον ντόπιο πληθυσμό, ο κάθε εργάτης έπαιρνε ένδεκα δραχμές την ημέρα και στο τέλος είκοσι τέσσερις. Αυτό το πρόγραμμα διατηρήθηκε για τρία τέσσερα χρόνια και οι κοινότητες έπαιρναν διάφορα μικροποσά.

Ελάχιστοι συστηματικά και περισσότεροι ευκαιριακά κυνηγούσαν τις ζουριδες. Να σημειώσουμε ότι μέχρι τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια η μια ζουριδα πουλιόταν μια λίρα.

Περισσότεροι ασχολούνταν, επίσης ευκαιριακά, με το μάζεμα του δίκταμου, γνωστού ως λιβανόχορτου ή σταματόχορτου. Ήταν κι αυτός ακριβός και πουλιόταν από 800-1200 δραχμές η οκά. Το μάζεμά του ήταν βέβαια πολύ επικίνδυνο, γιατί, όπως είναι γνωστό, βγαίνει στα γκρεμνά. Υπήρξαν περιπτώσεις που άνθρωποι έπεσαν και σκοτώθηκαν στην προσπάθειά τους να τον μαζέψουν.

Τελειώνοντας θα πρέπει να πούμε ότι η οικονομική κρίση, δεν ήταν για όλους το ίδιο αισθητή. Άλλοι δυσκολεύονταν, άλλοι όμως είχαν καλές περιουσίες, πολλά πρόβατα ή ήταν έμποροι και δεν είχαν σοβαρό πρόβλημα.

Το εμπόριο

Στα Σφακιά, όπως γράψαμε και σε άλλο σημείο, υπήρχε και επί τουρκοκρατίας αλλά και επί ενετοκρατίας διαφορετικό καθεστώς, από αυτό της άλλης Κρήτης. Ο όγκος των Λευκών Ορέων αποτελούσε διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στους Σφακιανούς και στους καταχτητές. Έτσι οι Σφακιανοί αισθάνονταν ότι δίπλα τους υπήρχε ένας κακός κι επικίνδυνος γείτονας, αλλά δεν τον αισθάνονταν στο κεφάλι τους. Μπορούσαν, λοιπόν, να έχουν εμπορικές επιχειρήσεις, καράβια και οπλοστάσια, που δεν μπορούσαν να τα έχουν οι άλλοι Κρητικοί.

Τα καράβια τους με τ' ατελώνιστα είδη έφταναν στη Χώρα Σφακίων, κατευθείαν από την Οντέσσα, την Μαρσίλια, την Αλεξάντρα, την Μπενγκάζα και την Πόλη. Το Σφακιανό εμπόριο, λοιπόν, τον συνέφερε και πουλούσε φτηνότερα από το Χανιώτη και το Ρεθεμνιώτη συνάδελφό του, γιατί κέρδιζε περισσότερο, αφού δεν πλήρωνε φόρο στον Τούρκο τελωνη. Πολλές φορές άκουσα τους γέρους, όταν ήμουν παιδί, κι έλεγαν ότι από τον Άγιο Βασίλειο και από τον Αποκόρωνα έπαιρναν τα γαϊδουράκια τους κι έρχοταν στη Χώρα Σφακίων να ψωνίσουν, γιατί θεωρούσαν ότι ψώνιζαν φτηνότερα.

Μόλο που η επανάσταση του Δασκαλογιάννη στοίχισε στα Σφακιά, σαν μια τοπική μικρασιατική καταστροφή, το 1821 βρέθηκαν και πάλι πανέτοιμα για τον αγώνα και σ' έμπυχο και σε άψυχο υλικό. Και αυτό είναι απόδειξη όχι μόνο φιλοπατρίας, αλλά και πόσο μετρούσε, που δεν κατοικούσαν καταχτητές στα Σφακιά.

Στη Χώρα Σφακίων ήταν μεγάλα εμπορικά καταστήματα, ενώ στ' άλλα χωριά δεν υπήρχε αξιοσημείωτο εμπόριο. Στους Κομητάδες δεν ήταν εμπορικά καταστήματα, αλλά πολλοί κάτοικοι είχαν στα χέρια τους κινητό εμπόριο, έπαιρναν δηλαδή από τη Χώρα ή έφερναν κατευθείαν από το εξωτερικό, κυρίως, ψιλικά, υφάσματα κ.τ.λ. Από γέρους άκουσα ότι οι Κομητιανοί είχαν εβδομήντα μουλάρια για να διακινούν το εμπόρευμά τους, αλλά δυσκολεύομαι να το πιστέψω γιατί ο αριθμός αυτός είναι πολύ μεγάλος.

Ότι, όμως, οι Κομητιανοί συγκέντρωσαν πλούτο στο χωριό τους, αποδεικνύεται αδιάψευστα από τα παλιά σπίτια. Γενικά όλα τα σπίτια στους Κομητάδες ήταν αρχοντικά χτίρια. Μετά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο χτίστηκαν από την αρχή όλα σχεδόν τα σπίτια στ' άλλα χωριά. Τα κομητιανά χτίρια δεν έχουν να ζηλέψουν τίποτα από τα νεόχτιστα, και ας είναι χτίρια αιώνων.

Σχεδόν όλοι οι έμποροι που έκαναν κινητό εμπόριο από τα Σφα-

κιά, ήταν από τους Κομητάδες. Στην άλλη Κρήτη όμως τους ήξεραν για Σφακιανούς. Μια μαντινάδα που την έλεγαν στη Μεσαρά, σώζεται ακόμα.

Φαρμάκι να πουλιούντανε στου Σφακιανού τη βούργια(1),
θα το 'παιρνα για χάρη σου, αγάπη μου καινούργια.

Στη βούργια λοιπόν έβαζαν τα εμπορεύματα τους οι Κομητιανοί, αφού ήταν και πιο ευπαρουσίαστη από τα σακιά αλλά και πιο εύχρηστη από τα κιβώτια.

Στη Χώρα Σφακίων υπήρχαν πενήντα δύο μαγαζιά. Όταν, όμως, κατά τις παραμονές του πολέμου, ο αμαξωτός δρόμος πλησίασε στα χωριά μας, άρχισε ο κόσμος να ψωνίζει από τα Χανιά και η Χώρα άρχισε να φθίνει. Έτσι, αφού έχασαν τους πελάτες τους πολλοί έμποροι, έφυγαν από τη Χώρα.

Τους Κομητιανούς επιχειρηματικά τους έβλαψε η επέκταση της συγκοινωνίας, γιατί δεν μπορούσαν πια να συναγωνιστούν τα ντόπια μαγαζιά στα παλιά τους στέκια. Ενώ λοιπόν οι κάτοικοι της Χώρας Σφακίων έχαναν τον όγκο των πελατών τους, όσο πλησίαζε ο δρόμος κοντά τους, οι Κομητιανοί, που είχαν στα χέρια τους το κινητό εμπόριο, έχασαν τους πελάτες τους.

Μέχρι τις παραμονές του Β' Παγκοσμίου πολέμου στη Χώρα Σφακίων υπήρχαν πολλοί λεφτάδες. Όποιος είχε ανάγκη, ιδιαίτερα τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας, πήγαινε στη Χώρα και όσες λίρες ζητούσε του τις έδιναν. Ο τόκος ήταν θέμα συμφωνίας, ενώ ενέχυρο έβαζαν περιουσίες.

1. Σακούλι λέμε αυτό που στην παλιά Ελλάδα το λένε τουρβά και σε άλλα χωριά της Κρήτης βουργιάλι. Μέσα βάζει ο χωρικός το φωμί του και διάφορα άλλα είδη που κρατά μαζί του. Όταν είναι σε αυτό το σχέδιο πολύ μεγάλο το λέμε και στα Σφακιά βούργια.

Ο γυρολόγος

Ο γυρολόγος όπως τον είδα τη δεκαετία του 1930. Μέσα στη βούργια του είχε κορδόνια για παπούτσια, χτένια για τις ψείρες, τσατσάρες, μπογιά των παπουτσιών, βελόνες, κλωστές, λιβάνι, σπίρτα, κοντύλια για τις τλάκες που έγραφαν οι μαθητές, μαλύβια, γομολάστιχες, κανταράκια, τσακμάκια που άναβαν με το σπινθήρα κι έπιανε καρβουνίδα το φιτίλι.

Έξω από τη βούργια ήταν κρεμασμένοι λύχνοι, κύπελλα, πυργιάλια, καφετζάκια κ.τ.λ. Όλα δηλαδή τα πράγματα που έπιαναν τόπο, αλλά και υπήρχε κίνδυνος να τσαλακωθούν με την πίεση.

Ἡ υφαντική

Πέρα από το λιομάζεμα και το θέρος, οι γυναίκες στα Σφακιά δεν είχαν άλλες εξωτερικές εργασίες, μέσα στο σπίτι, όμως, ήταν νοικοκυράδες. Ἐτσι ύφαιναν τις ξακουστές πλουμιστές πατανίες, τα δεξίμα για σκέπασμα και τα ράσα (κάπες) για τους άντρες τους. Από το ύφασμα που έκαναν τα ράσα, έφτιαχναν, για χειμωνιάτικα ρούχα, τις ρασόβρακες και του γρίτζους.

Οι γυναίκες ύφαιναν ακόμα για τους άντρες μεταξωτές και μάλλινες ζώνες και διάφορα μεταξωτά ρούχα, από μετάξι που οι ίδιες έβγαζαν. Με το μετάξι έκαναν και τα περίφημα μεταξωτά κρουσιολιδάτα κεφαλομάντιλα.

Το ζύμωμα κ.τ.λ.

Σε κάθε σπίτι ήταν απαραίτητο να υπάρχουν ο φούρνος, το ζυμοπίνακο και το φουρνόφτιαρο, που χρησίμευαν στις γυναίκες για να κάνουν το ψωμί.

Από κάθε ζυμωτό άφηναν ένα κομμάτι ζύμη, όσο είναι η γροθιά του ανθρώπου, που το έλεγαν προζύμι. Αυτό το έβαζαν μέσα σε πέντε έξι οκάδες αλεύρι και ανάπιζαν από το βράδυ. Το άλλο πρωί έβαζαν ακόμα μια δεκαριά οκάδες αλεύρι κι έκαναν το ζυμωτό τους.

Το ζυμωτό όπως και το αναπιτό γινόταν με το «θερμό», με νερό δηλαδή περίπου 40°C. Αν το νερό ήταν πολύ ζεστό, ζεμάτιζε το προζύμι και δε γινόταν η κανονική ζύμωση, ενώ αν ήταν πολύ κρύο δεν βοηθούσε να γίνει η ζύμωση.

Τις πίτες τις σκέπαζαν με την ψωμομαντίλα και με άλλα ρούχα για να διατηρηθούν λίγο ζεστές και να γίνει έτσι σωστή «ανέβαση». Αν το ζυμωτό αργούσε ν' «ανέβει», δεν μπορούσαν να το ψηθούν, γιατί το ψωμί γινόταν λειψό. Ἐβαζαν, λοιπόν, ένα αγιοκωνσταντίνο πάνω στα σκεπασμένα ψωμιά για να γίνει το θαύμα.

Σε κάθε φουρνέ έκαναν δέκα έως δώδεκα ψωμιά. Καμιά φορά έκαναν και «παύλους», δηλαδή μακρόστενα ψωμιά με τέσσερις εγκοπές. Ὅταν ήθελαν χώριζαν τους «παύλους» σε παξιμάδια, που τα έβαζαν πάλι στο φούρνο και τα ξερόψηναν. Ἐτσι δεν τους έμενε υγρασία και άντεχαν πολύ καιρό, χωρίς να μouxλιάσουν. Το κάθε κομμάτι από τον «παύλο», το έλεγαν «ντάκο».

Οι γυναίκες έκαναν επίσης σαπούνια. Ἐπαιρναν τρεις οκάδες λάδι, έξι οκάδες νερό και μισή οκά καυστικό νάτριο (σίπρτο του σαπου-

νιού) και τα έβραζαν μέχρι να γίνουν ένα παχύρρευστο υγρό. Μετά το έβαζαν σε καλούπια και όταν ξεραίνονταν το ξεκαλούπιαζαν και το έκοβαν πλάκες. Πολλές φορές έκαναν άριστο σαπούνι και άλλες, όταν έβαζαν άχρηστα λάδια, έκαναν άχρηστα σαπούνια.

Μερικές γυναίκες, ιδίως όταν είχαν ανάγκη, πουλούσαν υφαντά σκεπάσματα.

Η ενδυμασία

Ένας άντρας, για να είναι τέλεια ντυμένος, έπρεπε να φορεί το σαλβάρι, το γελέκο, το μιτάνι, τη μεταξωτή ζώνη, τις μεταξωτές γάμπες, το κρουσαλιδάτο κεφαλομάντιλο, τα υποδήματα και το καπότο, έπρεπε να έχει πάνω του το παραδοσάκουλο και το ασημωτό μαχαίρι και τέλος να κρατά ένα κοντό μάνλιχερ.

Το σαλβάρι, δηλαδή η βράκα, το γελέκο και το μιτάνι, ήταν τσόχινα κι όποιος τα φορούσε έλεγαν ότι είναι «ντυμένος ολοτσόχινα». Το γελέκο άφηνε ένα άνοιγμα στο στήθος και ενωνόταν μόνο κοντά στη ζώνη. Το μιτάνι έμπαινε πάνω από το γελέκο, ήταν εφαρμοστό με μανίκια κι έφτανε ως τη μέση, όπως το μπουφάν.

Η μεταξωτή ζώνη είχε μήκος 2,50 μέτρα περίπου και πλάτος 30 εκατοστά. Στην κάθε άκρη είχε κρόσια γύρω στα 30 εκατοστά. Ήταν σχεδόν πάντα σκούρα κόκκινη με τάση προς το μαύρο και μερικές φορές είχε κοντά στις άκρες ζαβίδια. Πολλοί, όπως την τύλιγαν στην μέση τους, την έστριβαν για να της δώσουν χάρη.

Οι μεταξωτές γάμπες ήταν πολλές φορές ενωμένες με το σαλβάρι από τα γόνατα κι έμπαιναν στα στιβάνια, ενώ άλλες φορές δένονταν λίγο πιο κάτω από τα γόνατα. Ήταν πλεγμένες από μετάξι κι έφταναν ως τη μέση της γάμπας.

Το κεφαλομάντιλο ήταν πλεχτό κι είχε σχήμα τετραγώνου με πλευρά 60 εκατοστά περίπου. Είχε γύρω γύρω κρόσια, γι' αυτό το έλεγαν και κρουσαλιδάτο. Καθώς το τύλιγαν στην κεφαλή, άφηναν να κρέμονται με χάρη τα κρόσια στο μέτωπο και στα μηνίγκια.

Τα υποδήματα ήταν στιβάνια από αδιάβροχο ή λουστρίνι, που τα φορούσαν σχολινά.

Το καπότο ήταν από τσόχα, όπως το σαλβάρι, το γελέκο και το μιτάνι και είχε κουκούλα και από μέσα κόκκινη φόδρα. Με τα μανίκια το φορούσαν πολύ σπάνια.

Το παραδοσάκουλο ήταν ένα σακουλάκι, με διαστάσεις 10 και 15 εκατοστά περίπου, μεταξωτό, με κρόσι. Το μεταξωτό κορδόνι, με το

οποίο το έδεναν, είχε μια μεγάλη θελιά και όπως ήταν στην άλλη άκρη ασφαλισμένο στο λαιμό, το έβαζαν στη ζώνη ή στην τσέπη του γελέκου.

Το ασημωτό μαχαίρι, με τα διχαλωτά μανίκια, τις ασημωτές αλυσίδες και τα κέρματα, ήταν πάντα το απαραίτητο συμπλήρωμα της σφαιρικής ενδυμασίας.

Το κοντό μάνλιχερ¹⁾, που το έλεγαν και αραβίδα, ήταν απαραίτητο στο Σφακιανό, όταν ήταν τέλεια ντυμένος και ιδίως όταν πήγαινε καβάλα σε άλογο.

Οι πιο φτωχοί Σφακιανοί δεν είχαν την οικονομική άνεση να ντυθούν ολοτσόχινα. Πολλοί, λοιπόν, από αυτούς έβαζαν το γελέκο με τη βράκα ή γκιλότα. Η βράκα ήταν ραμμένη από караμάντουλα και η καθημερινή από πιο φτηνό ύφασμα. Το κεφαλομάντιλο ήταν από μαύρο πανί και οι καθημερινές ζώνες από στημόνι. Τα στιβάνια, τέλος, ήταν από βακέτα (προβιά βοδιού) το μέρος που περιέβαλλε την πατούσα, και λεγόταν μουζάκι, και από τομάρι (προβιά κατσίκας) ό,τι περιέβαλλε τη γάμπα.

Οι γυναίκες, βέβαια, έφτιαχναν κι άλλα ρούχα για τους άντρες τους. Τους έπλεκαν μπλούζες που τις έλεγαν ζιλέδες αν κούμπωναν και εξωφανέλες αν δεν κούμπωναν, τους έκαναν υφαντά μεταξωτά πουκάμισα και τους έρραβαν από ρασιά, από το υφαντό δηλαδή που έκαναν και τα ράσα, ένα είδος μιτανιού, που ήταν εφαρμοστό κι έφτανε μέχρι τη μέση. Το ρούχο αυτό το έλεγαν «γρίτζο» και ήταν πολύ ζεστό, αλλά όχι όμορφο. Από ρασιά έκαναν επίσης φουφουλωτά παντελόνια που τα έλεγαν ρασόβρακες. Δεν ήταν κι αυτές όμορφα ρούχα και τις φορούσαν συνήθως στα μιτάτα.

Ένα άλλο ρούχο, παραπάνω από απαραίτητο για τον κτηνοτρόφο, ήταν το ράσο. Κι αυτό γιατί το ράσο χρησίμευε στον κτηνοτρόφο σαν παλτό για να τον ζεσταίνει, σαν αδιάβροχο, αφού πολύ δύσκολα περνούσε το νερό, και σαν κουβέρτα, αφού συχνά αναγκαζόταν να κοιμηθεί στους θάμνους ή στα σπηλιάρικια.

Για να γίνει όμως το ράσο, οι γυναίκες είχαν πολλή δουλειά. Το ύφασμα, που ήταν υφαντό, το έκαναν με στημόνι από ψιλοκλωσμένο μαλλί και υφάδι από χοντροκλωσμένο. Αυτό το υφαντό, απ' ό,τι ακούγαμε παλιότερα, το άπλωναν χάμω, το έβρεχαν, το πατούσαν με τα πόδια και αφού το κοπάνιζαν μ' ένα ξύλο, τον κόπανο, το στέγγωναν.

1. Εδώ πρέπει να εξηγήσουμε ότι «μάνλιχερ» ήταν προπολεμικά η μάρκα των τουφεκιών που χρησιμοποιούσε ο ελληνικός στρατός. Τα τουφέκια αυτής της μάρκας που δεν προέρχονται από το στρατό τα έλεγαν «εμπορικά μαλιχέρια».

Στολή του μητάτου

Ο χωρικός είναι ντυμένος με «γρίτζο» και «ρασόβρακα». Τα παιδιά, το ένα φορά το βρακάκι του και το άλλο είναι με το κοντό πατελονάκι που από τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας βάζανε και στα Σφακιά τα παιδιά κοντά πατελόνια. Είναι ξυπόλυτα και τα δύο. Εγώ μόνο από τα δυτικά χωριά των Σφακίων θυμούμαι παιδιά με βρακάκια ενώ οι άντρες φορούσανε οι πιο πολλοί βράκα και λίγοι κυλότες. Έκαναν φουφουλωτό παντελόني για να μοιάζει με βράκα, μα αυτό ήτανε από πολύ χοντρό ύφασμα και δεν σουλούπωνε. Πολύ άχαρο, πολύ ζεστερό, πολύ γερό.

Τύποι και ενδυμασία Σφακιανών κατά το τέλος του 19ου αιώνα.

Ο Λιαποσήφης ήτανε πρωτοπαλῆκαρο των Σφακιῶν. Παρουσιάζει ὅμως παράλληλα το ντύσιμο και τον τύπο Σφακιανῶν στα τέλη του 19ου αιώνα.

Το ίδιο πράγμα το ξανάκαναν πολλές μέρες. Με αυτό το ύφασμα έκαναν τα ράσα, γι' αυτό και το έλεγαν ρασιά(2).

Το ράσο ήταν ευρύχωρο για να χωρά και το σακούλι, είχε κουκούλα και μανίκια κι έφτανε συνήθως λίγο πιο κάτω από το γόνατο.

Στις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας σχεδόν όλοι φορούσαν βράκα, ακόμα και τα μικρά αγόρια. Σιγά σιγά όμως άρχισε να εκτοπίζεται από την γκιλότα που ήταν για τους αγρότες και ιδιαίτερα για τους κτηνοτρόφους πολύ πιο πρακτική.

Οι περισσότεροι λοιπόν Σφακιανοί φορούσαν μάλλινες χακί γκιλότες χειμώνα καλοκαίρι. Όταν η γκιλότα φθείρονταν και τρυπούσε δεν έβαζαν ένα μπάλωμα ανάλογα με την τρύπα, αλλά την «εκαβάλιαζαν». Έβαζαν ένα μεγάλο μπάλωμα με ομοιόμορφες εγκοπές στη μια και στην άλλη μεριά, αρχίζοντας περίπου 10 εκατοστά κάτω από τη μέση και φτάνοντας 5-6 εκατοστά κάτω από το γόνατο. Πίσω τ' ομοιόμορφο μπάλωμα άρχιζε 10-15 εκατοστά από τη μέση κι έσβηνε στη μέση των μερών. Το ύφασμα του μπαλώματος το έλεγαν «διαβολόπανο», είχε χρώμα καφέ ή σκούρο μπλε κι έκανε τροχάκια.

Αν έβλεπες κάποιον, πριν από τον πόλεμο, στα Σφακιά, να φορά παντελόνι και πουκάμισο, ήταν σίγουρο ότι αυτός είχε εργαστεί στην Αμερική ή στην Ευρώπη και γι' αυτό διατηρούσε τα «φράγκικα» ρούχα.

Στο διάστημα του Β' Παγκόσμιου πολέμου, που όλα ήταν δύσκολα, αναγκάστηκαν οι άντρες να βάλουν παντελόνια και δεν ξαναγύρισαν στη βράκα. Εξάλλου μετά τον πόλεμο άρχισαν να θεωρούνται από τους πιο πολλούς η βράκα και η γκιλότα ντεμοντέ κι έτσι επικράτησε και στα Σφακιά το «φράγκικο» ντύσιμο.

Οι γυναίκες έβαζαν φορέματα, που έφταναν μέχρι τον αστράγαλο, πολύ φαρδιά και με μακριά μανίκια. Μόνο το ποδοστραγκαλάκι της γυναίκας ήταν εκτεθειμένο στ' αντρικά μάτια.

Το ποδοστραγκαλάκι τζη άλλη καμιά δε ν – τόχει
και το 'δανε τα μάθια μου κι αφ' η καρδιά μου λόχη.

Τότε δε φορούσαν ούτε ζακέτες ούτε μπλουζες. Όταν ήταν κρύο, φορούσαν πάνω από το φόρεμα τον μποξά, ένα πλεχτό σε σχήμα περίπου ρόμβου που είχε διαγώνια διαστάσεις 2 και 1,20 μέτρα. Τον μποξά τον διπλωναν διαγώνια, τον έβαζαν στην πλάτη από τους ώμους και τον γύριζαν πίσω, όπου και τον έδεσαν. Πάντως, ήδη από τη δεκαετία του '30 άρχισε να θεωρείται «ντεμοντέ» και τον έβαζαν μόνο

2. Η γενιά μου βρήκε τη ρασοφάμπρικα στην Αργυρούπολη. Εκεί υπήρχαν κάτι μεγάλες ξύλινες σφύρες που ανεβασκατέβαιναν και χτυπούσαν τη ρασιά και την έκαναν βελέντζα. Η ρασοφάμπρικα κινιόταν με την υδατόπτωση.

Χαρακτηριστικός τύπος Σφακιανού της δεκαετίας του 1920.

οι γριές.

Στο κεφάλι οι γυναίκες φορούσαν το τσεμπέρι, που το έλεγαν και «ντεγρεμί». Συχνά και ιδιαίτερα όποιες είχαν πένθος το έδεναν με τέτοιο τρόπο που άφηνε ακάλυπτα μόνο τα μάτια. Το τσεμπέρι ήταν μαύρο ή άσπρο και σπάνια βυσσινί.

Από τη δεκαετία του 1930 άρχισαν οι νεαρές γυναίκες να βάζουν φορέματα με «ζαπονέ» μανίκια. Αυτό προκαλούσε δυσμενή σχόλια, γιατί φαίνονταν τα μπράτσα. Πριν από τον πόλεμο άρχισαν επίσης οι νεότερες γυναίκες να βάζουν μπλούζες και ζακέτες.

Τα παπούτσια που φορούσαν οι γυναίκες ήταν οι γόβες, ενώ το «ψηλοτάκουνο» είχε κάνει την εμφάνιση του και πριν τον πόλεμο. Έβαζαν ακόμα και καλίκια, που θεωρούνταν αριστοκρατικά, τα οποία ήταν φτιαγμένα στο ίδιο καλαπόδι και είχαν βελούδο και αδιάβροχο.

Τ' αγόρια έβαζαν κοντά παντελονάκια, χειμώνα καλοκαίρι, μέχρι τα δεκαπέντε τους χρόνια. Για το φτιάξιμο των ρούχων και των αγοριών και των κοριτσιών χρησιμοποιούσαν ρετινόπανο, τσιτάκι και ντρίλι, ενώ για τον φτιάξιμο των εσωρούχων και των μικρών και των μεγάλων κυριαρχούσε το κάμποτο. Ο χασές ήταν βέβαια αριστοκρατικότερος. Αυτά ίσχυαν βέβαια για τα χαμηλά στρώματα, που ήταν και η μεγάλη πλειονότητα.

Μια ομάδα Σφακιανών τότε που ήτανε βουλευτής Σφακιών ο Δασκαλογιώργης, της οικογένειας του Δασκαλογιάννη. Αυτός είναι στο κέντρο και διακρίνεται ως μεγάλος που ήτανε. Δεύτερος αριστερά του, διακρίνεται ο Ανωπολίτης Καπετάν Γιάννης Καραβίτης. Η φωτογραφία έχει θέση στο βιβλίο γιατί παρουσιάζει τύπο και ντύσιμο εκείνης της εποχής. Αρχές του 20ού αιώνα.

Τύποι Σφακιανών από το κίνημα του Θερίσου

Τρίτο μέρος

Θρύλοι και παραδόσεις – Ανέκδοτα – Αστείες και άλλες αληθινές ιστορίες – Διδακτικοί μύθοι – Μαντινάδες – Παροιμίες και άλλες παροιμιακές φράσεις – Τα κάλαντα και άλλα θρησκευτικά τραγούδια – Αινίγματα.

Θρύλοι και παραδόσεις

Δρακοκτονία

Από μικρός άκουγα ότι ο Σπήλιος του Φιδά στην Ίμπρο, πήρε τ' όνομά του από το γεγονός ότι ένα τεράστιο φίδι είχε τη φωλιά του εκεί.

Μια φορά, λοιπόν, ήρθε, στην έρημη τότε περιοχή, ένας Αλγερινός για να κυνηγήσει. Ήταν φαίνεται καλός κυνηγός, αλλά ό,τι και να έπιανε, λαγό ή πέρδικα, χανόταν. Άφησε λοιπόν το παιδί του για να βλέπει τα κυνήγια, αλλά όταν ήρθε το φίδι στη σπηλιά το έφαγε μαζί με τους λαγούς και τις πέρδικες.

Όταν γύρισε ο Αλγερινός και είδε το τεράστιο φίδι, κατάλαβε, από τον όγκο της κοιλιάς, ότι εκεί μέσα ήταν το παιδί του. Ο τραγικός πατέρας παρ' όλα αυτά είχε τις ελπίδες του στο Θεό και προσευχήθηκε να σκοτώσει το φίδι και να βγάλει το παιδί ζωντανό. Τάχτηκε μάλιστα, όπου σκοτώσει το φίδι, να χτίσει μια εκκλησία του Χριστού.

Άρχισε λοιπόν ο κυνηγός να κυνηγά το φίδι από το Φιδά μέχρι το Γωνί του Ασκύφου. Κάποτε το σκότωσε και τότε έσχισε την κοιλιά

του κι έβγαλε το παιδί που ανέπνεε ακόμα.

Αν και το παιδί ξεψύχησε σε λίγο, ο Αλγερινός κυνηγός θεώρησε τον εαυτό του υποχρεωμένο να χτίσει την εκκλησία στα μέτρα του φιδιού, όπως είχε υποσχεθεί στο τάμα του (1).

Γεις κυνηγός Αλγερινός ήρθε να κυνηγήσει
να πιάσ' αγρίμια και λαγούς κι οπίσω να γυρίσει.

Έσερνε το κοπέλι ν - του να το' χει συντροφιά ν - του.
καθόλου να μη ν - το 'παιρνε, ήτανε πλια καλλιά ν - του.

Στη Νίμπρος το Πορόλαγκο, εις του Φιδά το Σπήλιο,
είχε - ν ένα θεριό φωλιά και δε ν - το θώριε - ν ήλιος.

Τότες δεν ήσανιε χωριά, όπως εδά χτισμένα
κι ήσα γ - κυνήγια μπόλικα και φίδια θεριεμένα.

Δεν επηγαίνα γ - κυνηγοί κ' ήτο μ - πολύ κυνήγι,
ήσανιε και θεριά πολλά, μα τα θωρούσα λίγοι.

Εις του Φιδά το Βόλακα, απού 'ναι μιαν αχλάδα,
εκρέμα ν - τα κυνήγια ν - του, που 'τονε δροσεράδα.

'Αφηκε ν - το κοπέλι ν - του να βλέπει το κυνήγι
κι αν - ε σιμώνει και πουλί να του βαρεί να φύγει.

'Αφηκε ν - το κοπέλι ν - του απού 'το γ - κουρασμένο,
δεν - το 'ξερε μ - πως το θεριό, εκεία' το φωλεμένο.

Μα το κοπέλι το θεριό το 'βρεν εις τη φωλιά ν - του
και παίζει μια και ζωντανό το βάνει στη γ - κοιλιά ν - του.

Εγιάειρεν Αλγερινός, κυνήγια φορτωμένος,
στο σπήλαιο το κοπέλι ν - του, δε ν - το βρεν ο καημένος.

Θωρεί τον όφι στη γ - κοιλιά κ' έχει μεγάλο γρόμπο
κι απού το μ - πόνο ένιωσεν εις το λαιμό ν - του κόμπο.

Τεντώνει το βελόνι ν - του και σαϊτέ του δίδει
και το θεριό επόνεσε γ - κι αμόλαρε να φύγει.

Τάσιμο κάνει στο Χριστό τον όφι να σκοτώσει
κι όσα 'ν' τα μέτρα του θεριού 'κκλησία να θεμελιώσει.

Να βγει ο γιος του ζωντανός, κ' εκεία που θα το φτάξει,
την εκκλησία του Χριστού εκεία να την - ε σιάξει.

Μα παίρνει μέσα το θεριό, κι από κοντά το θώριε,
να το προφτάξει πολεμά κ' εγλάκαν όσο μπόριε.

'Ετρεξεν ο Αλγερινός και πάει στου Κουρκούνη,
μ' αυτό δεν εσκότωνε ντο όξω με το δρουμπούνη.

Να 'χε μπαρούθια και καρφιά κοντά του να σιμώνει
και να του δώσει στη γ - καρδιά απού να το σκοτώσει.

Απάνω πήρε ν - το θεριό και βγαίνει στου Παιγνιώτη,
κ' εκεία του Ξαναβάρηκε, το ζάλο ν - του εκόπη.

Οπίσω πήρεν ύστερα και πάει στου Λαυράτο,
απού 'χε δεύτερη φωλιά σ' ένα μεγάλο βάτο.
Εις του Καπούλο το' φτιαξε γ - και του Ξανασκοπεύει,
φεύγει, κλακά όσο μπορεί και τη φωλιά γυρεύει.
Ως του Λαυράτο τ' ακλουθά κ' εκείά τ' αποσκοτώνει,
δε ν - το φοβάτ' Αλγερινός, κοντά κοντά σιμώνει.
Έβγαλε ν - το κοπέλι ν - του, μα 'τονε ποθαμένο,
μα πάλι - ν έκαμεν - αυτός, ό,τι 'χενε ταμένο.
Έχτισε ν - του Χριστού εκκλησιά, εις του θεριού τα μέτρα
και στα θεμέλια έβαλεν αυτός τη μ - πρώτη πέτρα.

1. Το τραγούδι που παραθέτομε παρακάτω, μιλά για το ίδιο θέμα, με τη διαφορά ότι δε λέει πως ανέπνεε το παιδί.

Σήμερα είναι του Σταυρού!..

Έρθανε στα Σφακιά κάποτε Σαρακηνοί, κι όταν έφευγαν, μαζί με τ' άλλα λάφυρα που πήραν, από τα παραλιακά χωριά, ήταν και μια όμορφη κοπέλα από τον Πατσιανό. Επειδή αυτή ήταν πολύ όμορφη, ο αρχηγός τους την κράτησε για δική του στην Αφρική.

Στις 14 του Σεπτεμβρη ο αρχηγός ξάπλωσε το κεφάλι του στην ποδιά της κοπέλας και της ζήτησε να τον ψειρίσει, να ψάξει δηλαδή το κεφάλι για ψείρες. Αυτός βέβαια την έβλεπε σαν μια όμορφη κοπέλα, εκείνη όμως τον έβλεπε σαν ένα βάρβαρο εχθρό. Την ώρα λοιπόν που είχε το κεφάλι του στην ποδιά της, εκείνη θυμήθηκε ότι στον τόπο της αυτές τις μέρες γίνονταν πανηγύρια κι ένα δάκρυ κύλησε από τα μάτια της. Όταν ο Σαρακηνός αισθάνθηκε στο κεφάλι του το δάκρυ της όμορφης αιχμάλωτης, τη ρώτησε γιατί κλαίει, κι αυτή δεν του έκριψε την αλήθεια:

*Σήμερα είναι του Σταυρού ταχιά τ' Αγίου Νικήτα
και κάνουνε στο ν - τόπο μου μεγάλα πανηγύρια.*

*Ο βάρβαρος Σαρακηνός όμως, αντί να δείξει κατανόηση
και συμπόνια, της είπε με κυνικότητα και ειρωνεία:*

*Αν έχει χάρη ο Σταυρός και δόξα ο Νικήτας,
θα πας και συ στο ν - τόπο σου και θα' ν' ακόμη νύχτα.*

Αυτά τα λόγια πλήγωσαν την κοπέλα, που αποσύρθηκε σε μια κάμαρα και παρακάλεσε το Θεό να κάμει ένα θαύμα, για να τη σώσει.

Την άλλη μέρα, 15 του Σεπτεμβρη, γιορτή του Αγίου Νικήτα, μια

γυναίκα από τον Πατσιανό πήγε στην εκκλησία του Αγίου να την καθαρίσει και ν' ανάψει τα καντήλια, πριν έρθει ο παπάς. Μόλις έφτασε στην αυλή της εκκλησίας, είδε στην πόρτα μια γυναίκαει σιλουέτα. Ήταν η κοπέλα που είχαν πάρει ο Σαρακηνός και την έφερε πίσω στον τόπο της «η χάρη του Σταυρού και η δόξα του Νικήτα». (1)

1. Το θρύλο αυτό, με κάποια παραλλαγή, τον λένε και για τον Τίμιο Σταυρό που είναι στο Μουρί.

Ο Τίμιος Σταυρός στο Μουρί

Ο γενάρχης της μεγάλης και σημαντικής οικογένειας των Κελαϊδιδων ήταν από τους Σκορδίληδες. Πήρε το όνομα Κελαϊδής, επειδή τραγουδούσε πολύ ωραία.

Όταν κυνηγούσε κάποτε, την ημέρα του Τιμίου Σταυρού, σε μια ερημιά, δίψασε πολύ. Τόσο μεγάλη ήταν η δίψα του, που παρακάλεσε τον Τίμιο Σταυρό να κάνει ένα θαύμα και να του παρουσιάσει νερό εκεί κοντά του και, όπου το βρεί, εκεί ακριβώς, να χτίσει μιαν εκκλησία στη χαρή του.

Δεν είχε προλάβει να ταχτεί, και είδε να βγαίνει από ένα σπήλιο μια σανάδα (θηλυκό αγριμι) και το σκώτωσε με το τόξο του.

Όταν είδε ότι το γένη της σανάδας ήταν βρεγμένο, πήγε στο σπήλιο, βρήκε το νερό και ήπιε. Εκεί ακριβώς έχτισε την εκκλησία του Τιμίου Σταυρού, εκκλησία που υπάρχει και σήμερα.

Τα κλειδιά του Παραδείσου

Πήγε κάποτε στο Ασκύφου ένας Τούρκος, που έλεγε ότι ήταν δυνάτης στην ξιφασκία, και προκαλούσε τους Ασκυφιώτες, για να βρεθεί κάποιος, να τον αντιμετωπίσει. Δεν έχασε την ευκαιρία ένας Γλυνιάς και δήλωσε ότι θα «τον – ε κάμει να φύγει απού τ' Ασκύφου κρυγιός και ντρέτος». Είπε δηλαδή με άλλα λόγια, ότι όχι μόνο θα τον αντιμετώπιζε, αλλά είχε κι εμπιστοσύνη στον εαυτό του ότι θα έβγαине και νικητής.

Όταν πήραν τις κατάλληλες θέσεις, ο Τούρκος έκανε διάφορα τεχνάσματα, μα ο Γλυνιάς απτόητος έτρεξε καταπάνω του και με το πρώτο του έκοψε το κεφάλι. Μιλώντας μάλιστα μετά για τα κόλπα

που έκανε ο Τούρκος με το σπαθί του, έλεγε:
«Δεν εκάτεα 'γώ έτσι κ' έτσι, εγώ κατέω μια κ' εδέτσι».

Η παλικαριά αυτή διευκόλυνε τους Σφακιανούς να κάνουν το Γλυ-
νιά θρύλο. Λένε:

Μια φορά πέρασε ο Χριστός με τους μαθητές του από το Ασκύφου.
Ήταν νύχτα και χτύπησαν σ' ένα σπίτι για να τους φιλοξενήσουν.
Έτυχε να είναι το σπίτι του Γλυνιά κι αυτός, χωρίς να ξέρει ποιοι εί-
ναι, τους καλοδέχτηκε. Όπως συνήθως, του βρέθηκε κλεψίμιο κρέ-
ας και τους τραπέζωσε για τα καλά. Από ύπνο τους βόλεψε στρω-
ματσάδα.

Όταν έφευγαν, ο Χριστός τον ευχαρίστησε ευγενέστατα, του εξή-
γησε ποιους είχε την τιμή να φιλοξενήσει και του είπε να ζητήσει
όποια χάρη θέλει. Ο Γλυνιάς, περήφανος καθώς ήταν, δεν ήθελε να
κάμει κατάχρηση της προσφοράς του Χριστού και του ζήτησε κάτι
εύκολο: Θέλω, Χριστέ μου, να με βοηθάς να κερδίζω στα χαρθιά, άμα
παίζω, του είπε.

Έτσι κι έγινε. Όσο ζούσε, κέρδισε συνέχεια, οι άλλοι όμως τον απέ-
φευγαν και πολλές φορές δεν έβρισκε αντίπαλο.

Όταν ήρθε η ώρα και πέθανε ο Γλυνιάς, ήταν «καθαγιασμένος» από
το γεγονός ότι είχε φιλοξενήσει το Χριστό και πήγαινε κατευθεία στον
Παράδεισο.

Στο δρόμο, όμως, συνάντησε ένα απόσπασμα διαόλων, που έσερ-
ναν ένα χωριανό του και τον πήγαιναν στην κόλαση. Χωρίς να χάσει
τον καιρό του ο Γλυνιάς, βρήκε τον αποσπασματάρχη των διαόλων
και του είπε:

– Έλα να παίξομεν – ε τα χαρθιά και αν – ε γ – κερδίσεις θα με
πάρεις και μένα, αν – ε γ – κερδίσω εγώ θα σου πάρω το χωριανό μου.

Ο αρχιδιάολος πίστευε πως θα φέρει δεύτερο το Γλυνιά και θα τον
έπαιρνε μαζί του στην κόλαση, μα γίνηκε το αντίθετο. Πήρε λοιπόν
ο Γλυνιάς το χωριανό του και τον έσερνε μαζί του, όπως τον έσερνε,
όταν ζούσαν, και πήγαιναν μαζί στην κλεψιά.

Στην πόρτα της Παραδείσου, όμως, τους σταμάτησε ο Άγιος
Πέτρος.

– Εσύ, εντάξει, για εδώ προορίζεσαι, μα ο άλλος θα πάει εκεία απού
γράφει το φύλλο πορείας του, του είπε.

– Για όνομις του Θεού! του λέει ο Γλυνιάς. Όντεν ήρθετε εμένα
στο σπίτι μου μεγάλη παρέα, σας εδέχτηκα ούλους και δεν εγνώρι-
ζα κιανένα σας, κ' εσύ θα με χωρίσεις απού το φίλο μου;

– Μην επιμένεις, του είπε ο Άγιος Πέτρος, και με φέρνεις σε δύ-
σκολη θέση. Εγώ υπηρεσία κάνω, αυστηρές εντολές μου δώσανε.

– Σε καταλαβαίνω, του απαντά ο Γλυνιάς μα σα θέλεις, έλα να παίξομεν – ε τα χαρτιά κι α γ – κερδίσκω εγώ, θα μου δώσεις τα κλειδιά του Παραδείσου, α γ κερδίσσεις εσύ, θα πάω στην πίσσα μαζί με το φίλο μου.

Ο Άγιος Πέτρος θεώρησε βέβαιο ότι θα κερδίσει, σκέφτηκε κιόλας ότι «καλά είναι να μην είναι κοντά μου αυτός ο Γλυνιάς, όλο προβλήματα θα μου δημιουργεί», και δέχτηκε.

Έπαιξαν τα χαρτιά και δε χρειάστηκε να πούμε πως κέρδισε ο Γλυνιάς και έβαλε το χωριανό του στον Παράδεισο, αλλά και βάζει ακόμα, όποιους θέλει.

Ο Χαρίσος και το Θεριό(1)

Τον καιρό που ήταν βασίλισσα η Όλγα, ένα θεριό ήταν κοντά στην Αθήνα κι έτρωγε τους ανθρώπους. Από το στόμα του, που ήταν «σαν – το μ πόρο του φούρνου», εξέπεμπε δηλητήριο και παράλληλα ασκούσε έλξη στα θύματά του κι έτσι τα τραβούσε και τα καταβρόχθιζε.

Κανένας δεν είχε το θάρρος να το αντιμετωπίσει, ώσπου βρέθηκε ο Ξηρούχης Χαρίσος, από τον Άγιο Ιωάννη των Σφακιών, και ανέλαβε τη δύσκολη αυτή αποστολή.

Όταν σκότωσε το θεριό ο Χαρίσος, τον κάλεσε η βασίλισσα, του έδωσε συγχαρητήρια και του είπε να ζητήσει όποια χάρη θέλει. – Θέλω να κρατώ ελεύθερα τα όπλα μου, όπου πηγαίνω, μέχρι να ζω! απάντησε ως γνήσιος Σφακιανός ο Χαρίσος.

1. Την ιστορία αυτή τη διηγούνταν, όταν ήμουν παιδί, ο πατέρας μου και άλλοι γέροι, για πραγματική.

Το ταξίδι του διαόλου(1)

Οι διαόλοι ήταν άγγελοι στον ουρανό, αλλά κάποτε θέλησαν να εκθρονίσουν το Θεό, κι αυτός τους ξόρισε στην Αφρική. Ένας όμως, από αυτούς, αφού κάθισε κάμποσα χρόνια στην μαύρη ήπειρο, όπου είχε αποχτήσει και οικογένια, σκέφτηκε να κατοικήσει στην Ευρώπη. Του άρεσε να ζει σε πολιτισμένο περιβάλλον, κι αυτό δεν το έβρισκε στην Αφρική.

Μια μέρα, λοιπόν έβαλε στις φτερούγες του τα τρία σερνικά του

παιδιά και άρχισε το ταξίδι. Ύστερα από ώρες πολλές έφτασε στα Σφακιά, πρώτο σταθμό του ανεφοδιασμού του. Όταν έπρεπε όμως να φύγει, κατάλαβε ότι δεν μπορεί να συνεχίσει το ταξίδι του, αν δεν έκανε κάποια αβαρία. Είπε, λοιπόν, στο μεγάλο του γιο: -Εσύ, γιε μου, μεγάλος είσαι και ικανός για ούλα και θα σ' αφήσω επά, μα ο τόπος είναι στα μέτρα σου.

Συνέχισε πάλι το ταξίδι του ο «ξορκισμένος», μα όταν έφτασε στη Μάνη ήταν και πάλι κουρασμένος. Κατάλαβε, λοιπόν, ότι ήταν υποχρεωμένος να κάμει και τώρα αβαρία και λέει στο δεύτερο του γιο:

- Δαιμόνοι με φωτίσανε, γιε μου, να το κάμω αυτό το ταξίδι. Δεν μπορώ να συνεχίσω, βρήκα το διάολό μου. Κάτσε κι εσύ, επά, μα κι αυτός ο τόπος είναι καλός για τη ράτσα μας.

Ύστερα από αυτό πήρε το στερνοκόπελό του και πήγε και κατοίκησε στο Σούλι.

1. Την ιστορία που ακολουθεί, φαίνεται πως την έβγαλαν οι Τούρκοι, γιατί οι Σφακιανοί, οι Μανιάτες και οι Σουλιώτες ήταν οι πιο επικίνδυνοι εχθροί τους. Ιδιαίτερα μια μερίδα Σφακιανών, τους νυχτοπολεμιστές, τους έλεγαν «σεϊτάν τακίμι», δηλαδή «διάδολου κουστούμι». Εκτός από την ιστορία αυτή που μας λέει ότι οι Σφακιανοί και οι Μανιάτες συνδέονταν με «διαλοσυγγένεια», υπάρχουν και στα Σφακιά και στη Μάνη και άλλοι θρύλοι, που στηρίζουν την άποψη, ότι τα Σφακιά κατοικήθηκαν για πρώτη φορά από Δωριείς, πολιτικούς φυγάδες. (βλέπε: Ιστορία των Σφακιών του Γρηγ. Παπαδοπετράκη, σελ.44). Το γεγονός ότι οι Σφακιανοί έχουν τα ίδια ελαττώματα και τα ίδια προτερήματα με τους Μανιάτες, μας κάνει επιδεικτικούς σε αυτή την εκδοχή.

Το πάθημα του φεγγαριού

Το φεγγάρι ήταν παιδί, και μάλιστα ομορφόπαιδο, κι έλαμπε η ομορφιά του, όπως τώρα λάμπει το φως του. Μια φορά ήθελε η μητέρα του να κάμει χυλόφτες και το έστειλε στη γειτόνισσα να πάρει το χυλόφτά. Την ώρα που έφτανε στην πόρτα της γειτόνισσας, την είδε να ψήνει στο φούρνο. Για κακή του, όμως, τύχη, της είχε σπάσει το πάνιστρο, και όπως το πέταξε έξω, το χτύπησε στο πρόσωπο. Έτσι το λαμπερό πρόσωπο του ομορφόπαιδου γέμισε «πανίστρες», όπως τις λέμε ακόμα.

Το φεγγάρι δεν άντεχε να το βλέπουν οι άνθρωποι σε τέτοια χάλια, ενώ ήταν τόσο λεβέντης. Παρακάλεσε λοιπόν το Θεό να το βγάλει στον ουρανό, να το βλέπουν από μακριά, και η παράκλησή του εισακούστηκε.

Ο Χρυσόστομος

Ο Άγιος Ιωάννης Χρυσόστομος, όπως μας λέει και το απολυτικό των Τριών Ιεραρχών, είχε τη γλώσσα «χρυσορρήμαντο». Στα Σφακιά, όμως, λένε ότι για να λέγεται έτσι, οφείλεται στο παρακάτω περιστατικό:

Μια φορά βρέθηκαν κάπου πολλοί δεσποτάδες και πάνω στη συζήτηση σύγκριναν τον ποινικό με το θρησκευτικό νόμο, σε ό,τι αφορά την ποιότητα της ψυχής. Το ερώτημα που τους απασχολούσε ήταν το εξής: «Αν ένας άνθρωπος θέλει να κάνει το κακό, αλλά δεν μπορεί να το κάνει, τότε η ψυχή του είναι το ίδιο κακή, όπως και αν το έκανε;»

Το ερώτημα αυτό είναι βέβαια λυμένο για τον ποινικό νόμο, που δικάζει αυτό που έκανε ο άνθρωπος και όχι αυτό που ήθελε, αλλά δεν μπόρεσε να το κάνει. Αυτό, όμως δεν έβρισκε σύμφωνους τους Ιεράρχες, που υποστήριζαν ότι η ψυχή είναι το ίδιο κακή, αρκεί ένας άνθρωπος να σκεφτεί το κακό, ανεξάρτητα αν το κάνει μετά.

Ο μόνος από τους Ιεράρχες που διαφωνούσε με αυτή την άποψη ήταν ο Ιωάννης, αλλά δεν μπορούσε να τους πείσει. Γι' αυτό, και θέλοντας να τους αποδείξει μ' έργα ότι άλλο είναι να σκεφτεί κανείς κάτι και άλλο να το κάνει, είπε στους Ιεράρχες ότι επόμενο βράδυ θα τους έκανε τραπέζι.

Μαζεύτηκαν, λοιπόν, όλοι το άλλο βράδυ στο σπίτι του Ιωάννη, και βρήκαν το τραπέζι στρωμένο με πολύ ωραία φαγητά. Την ώρα, όμως, που θα έλεγαν την προσευχή, ο Ιωάννης έδωσε εντολή να μαζέψουν τα φαγητά και είπε στους καλεσμένους του: — Εσείς υποστηρίζετε ότι, όταν σκεφτεί κανείς κάτι, είναι το ίδιο σαν να το έκανε. Σκέφτηκα λοιπόν κι εγώ να σας περιποιηθώ. Νομίζετε ότι είναι το ίδιο, που ξέστρωσα το τραπέζι, με το να καθίζατε να φάμε; — Άγιε Ιωάννη, χρυσός ο λόγος σου και χρυσό το στόμα σου, είπαν τότε όλοι με μια φωνή.

Από τότε έμεινε στον Ιωάννη τ' όνομα Χρυσόστομος (1).

1. Αντίθετα με τα παραπάνω, ξέρομε ότι ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος είπε: «Και το αμαρτάνειν εν συστολή, αρετή εστίν». Αυτό σημαίνει ότι μετρά η ψυχολογική κατάσταση που βρίσκεται ο άνθρωπος, όταν θα κάνει το κακό, όπως μετρά και ο έλεγχος τη συνείδησής μας, έστω και αν η συνείδηση δε μας συγκρατήσει.

Οι ενενήντα εννιά Πατέρες και ο ερημίτης(1)

Μια φορά ξεκίνησαν από την Αίγυπτο ενενήντα εννιά Άγιοι Πατέρες, για να εγκατασταθούν στην Κρήτη. Περνώντας το Λιβυκό άραξαν στη Γαύδο, αλλά, όταν έφυγαν, ξέχασαν εκεί τον Ιωάννη.

Στην Κρήτη βγήκαν στο Γιαννισκάρι του Σελίνου και από εκεί μίλησαν, με το θεϊκό ασύρματο, με τον Ιωάννη, που ήταν στη Γαύδο. – Πώς έγινε και με αφήσατε; Πώς θα έρθω να σας βρώ; ρωτούσε ο Ιωάννης. – Άπλωσε το ράσο σου στο κύμα, κάθισε πάνω και θα σε φέρει εδώ, του απάντησαν.

Έτσι κι έγινε. Μαζεύτηκαν πάλι και οι ενενήντα εννιά, αλλά ο λαός του Σελίνου δεν τους ήθελε. Πήγαν, λοιπόν, σ' ένα μεγάλο σπήλαιο, κοντά στα Πλεμεριανά, στον Τζουρέ, όπου έζησαν για ένα διάστημα όλοι μαζί.

Κάποτε συμφώνησαν όλοι, να πεθάνουν όλοι σε μια μέρα. Ο Ιωάννης όμως δε συμφωνούσε, και οι άλλοι τον καταράστηκαν πέθαναν πραγματικά σε μια μέρα. Τους πήρε ο Θεός μαζί του, αφού τον παρακάλεσαν. Έτσι ο Ιωάννης έμεινε μόνος του και πήγε στο Ροδιπού, όπου έμεινε για ένα διάστημα. Τώρα γιορτάζει εκεί ο Άγιος Ιωάννης ο Ερημίτης.

1. Μια άλλη παραλλαγή μας λέει ότι ήρθαν πρώτα στο Φραγκοκάστελο οι ενενήντα οχτώ πατέρες, κι εκεί τους βρήκε ο Ιωάννης.

Ο αζώυρος

Ο αζώυρος ήταν κάποτε μεγάλο δέντρο και δεν έβγαζε αυτή την σημερινή αποκρουστική μυρουδιά. Όταν όμως ο Ιούδας πρόδωσε το Χριστό, και αφού το μετάνιωσε και αποφάσισε ν' αυτοκτονήσει, διάλεξε τον αζώυρο για να κρεμαστεί από το λαιμό.

Από τότε ο αζώυρος έγινε καταραμένο δέντρο, αφού σε αυτό κρεμάστηκε ο μεγαλύτερος προδότης όλων των εποχών. Γι' αυτό κάτσιασε (έγινε θάμνος) και μυρίζει τόσο αποκρουστικά από τότε.

Γάλα αξίας

Το Γαλαξία εδώ τον ξέρομε και Ιορδάνη, όμως καλώς τον λέμε Γαλαξία, μόνο που θα πρέπει να έχει στη μέση δυο «α» ή καλύτερα να

είναι δυο λέξεις. Και να γιατί:

Όταν η Παναγία βύζαινε το Χριστό, μια σταγόνα από το πανάγιο γάλα έφυγε από το στόμα του Θεϊκού Παιδιού. Αντίθετα απ' ό,τι θέλει η φύση, το γάλα δεν έπεσε στη γη, μα τράβηξε προς τον ουρανό. Συνέχισε την πορεία του κι απλώθηκε, μέχρι που τελικά πήρε την έκταση και το σχήμα που βλέπουμε σήμερα. Κι αυτό γιατί ήταν γάλα αξίας!

Η ασκελεύρα και ο θάνατος(1)

Η Γοργόνα ήταν αδελφή του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Κάποτε της έδωσαν σ' ένα πήλινο δοχείο το θάνατο νερό να το πάει στον αδελφό της. Το δοχείο ήταν σφραγισμένο και της έδωσαν αυστηρή εντολή να μην το ξεσφραγίσει.

Αυτή, όμως, αναλογίστηκε την τεράστια ευθύνη που είχε, να κρατά το θάνατο νερό στα χέρια της, σκέφτηκε ακόμα ότι δεν είναι και λίγο να γίνει κανείς θάνατος και δεν άντεξε στον πειρασμό. Αποσφράγισε λοιπόν το δοχείο και ήπια το θάνατο νερό.

Επειδή όμως, πίνοντας το θάνατο νερό, δεν ήταν ήρεμη, το δοχείο έπεσε από τα χέρια της κι έσπασε. Τυχερά φυτά ήταν η ασκελεύρα και ο θάνατος, που ήπιαν το νερό που χύθηκε. Γι' αυτό αυτά τα δυο φυτά δεν ξεραίνονται ποτέ, ακόμα κι όταν είναι ξεριζωμένα και δίχως νερό.

Η Γοργόνα, φυσικά, έγινε θάνατη. Έπρεπε όμως να τιμωρηθεί για το κακό που έκανε στο μεγάλο αδελφό της. Σαν τιμωρία, λοιπόν, πήγαν και την πέταξαν, μ' ένα καράβι, σε ανοιχτή θάλασσα. Εκεί την βρήκε ένα μεγάλο ψάρι κι επιχειρώντας να τη φάει, έγινε ο υπερφυσικός συμβιβασμός. Έμεινε από τη μέση και πάνω γυναίκα, κι έγινε από τη μέση και κάτω ψάρι.

Τώρα περιοδεύει τις θάλασσες και ρωτά τα καράβια που συναντά: – Ο βασιλιάς Αλέξαντρος απόθανε γ – ή ζει; – Ζει και βασιλεύει και τον κόσμο κυριεύει! πρέπει να της απαντούν. Αν της απαντήσουν ότι πέθανε, βουλιάζει το καράβι.

1. Πρόκειται για την ιστορία της Γοργόνας, που είναι γνωστή. Αυτά που γράφω εδώ άκουσα να τα λένε οι γέροι, όταν ήμουν παιδί. Η ιστορία, όμως, αυτή πρέπει να προέρχεται από την Κέρκυρα. Όπως είναι γνωστό το 1866 οι Τούρκοι κατέστρεψαν τα Σφακιά και πολλά γυναικόπαιδα πήγαν πρόσφυγες στην Κέρκυρα, στους «Κόρφους», όπως έλεγαν. Εκεί, μου έλεγε ο παππούς μου, άκουσε για πρώτη φορά αυτή την ιστορία.

Ο Μάρτης είναι πονηρός

Οι δώδεκα μήνες ήταν αδέρφια, και το βασικό τους εισόδημα ήταν το κρασί. Γι' αυτό όλο το κρασί που έβγαζαν, το έβαζαν σ' ένα τεράστιο βαρέλι και ο καθένας τους έπαιρνε κρασί από δική του κάνολα.

Τις κάνολες τις είχαν πάρει μαζεμένες και τις είχαν δώσει στο Μάρτη να τις τοποθετήσει, επειδή αυτός ήταν τζενιαδόρος. Ο Μάρτης όμως, εκτός από τζενιαδόρος, ήταν και πονηρός. Έβαλε λοιπόν τις κάνολες των αδελφών του πιο ψηλά από τη δική του, που την έβαλε σχεδόν στον πάτο του βαρελιού. Έτσι τέλειωνε το κρασί από τις κάνολες των αδελφών του, ενώ αυτός είχε ακόμα για πολύ καιρό.

Βέβαια, κάποτε τ' αδέρφια του αντιλήφθηκαν την απάτη και τον έκαναν μαύρο στο ξύλο. Από τότε ο Μάρτης, όταν θυμάται πώς κατάφερε να ξεγελάσει τ' αδέρφια του γελά και όταν θυμάται το ξύλο που έφαγε κλαίει. Από τότε λένε για το Μάρτη το δίστιχο:

Ο Μάρτης είναι πονηρός κι όλο αλλάζει γνώμη,
αληθινός στα λόγια ν - του δε βρέθηκεν ακόμη.

Ο όφης και το κωσταντούλι(1)

Ο όφης και το ανθρώπινο γένος έχουν οικογενιακά. Δεν είναι δα και λίγο το κακό που έκανε ο όφης στον άνθρωπο, που ήταν αιτία να βγει από τον Παράδεισο. Οι απόγονοι, βέβαια, του όφι, τουλάχιστο στην Κρήτη, κάνουν καλό στον άνθρωπο (2), αφού τρώνε τους ποντικούς και τα έντομα που είναι επιζήμια.

Οι άνθρωποι όμως, ως γνήσιοι απόγονοι του Αδάμ και της Εύας, δεν ξεχνούν. Γι' αυτό, όπου συναντήσουν όφι, θέλουν να τον σκοτώσουν.

Η μανία όμως του ανθρώπου για τον όφι, δεν επεκτείνεται στα κωσταντούλια, που μπορεί να είναι συγγενείς με τους όφηδες, είναι όμως από παλιά φίλοι των ανθρώπων. Η φιλία αυτή θεμελιώθηκε από τότε που οι όφηδες έβαλαν φωτιά να κάψουν τους ανθρώπους και τα κωσταντούλια γέμισαν το στόμα τους νερό κι έτρεξαν και την έσβησαν.

1. Το κωσταντούλι είναι είδος σαύρας, πιο μικρή και πιο σκούρα από τη συνηθισμένη.

2. Μόνο η όχεντρα (οχιά) μπορεί να κάνει κακό στον άνθρωπο, αλλά και αυτή μόνο αν βρεθεί σε άμυνα.

Οι Δροσουλίτες(1)

Οι Δροσουλίτες είναι ανθρωπόμορφες σκιές, που κινούνται από την ανατολή προς τη δύση, σε διάταξη κατ' άντρα, κατά δυάδες ή κατά τριάδες. Εμφανίζονται, τα πρωινά του Μαΐου, στο Φραγκοκάστελλο. Πολλοί ισχυρίστηκαν κατά καιρούς ότι στις σκιές αυτές διέκριναν όπλα, ότι είδαν άλογα και ότι άκουσαν κιόλας πεταλιές(2).

Η μόνη εξήγηση για τους Σφακιανούς είναι ότι πρόκειται για τις ψυχές των νεκρών πολεμιστών, που έρχονται κάθε χρόνο στον τόπο της μεγάλης τους θυσίας.

1. Οι δροσουλίτες είναι σίγουρα ένα φαινόμενο, έχει όμως θέση και στο χώρο των θρύλων, γιατί ο κόσμος το συσχετίζει με τη μάχη του Φραγκοκάστελλου, που όπως είναι γνωστό έγινε στις 18 του Μάη 1828. Σε αυτή τη μάχη σκοτώθηκαν 338 Έλληνες (ανάμεσα τους και ο Χατζή Μιχάλης Νταλιάνης) και 800 Τούρκοι. Το 1928 η Αγγλική Εταιρεία Ψυχικών Ερευνών έστειλε δυο μέλη της, τους Μπένετ και Ουάιλς, να ερευνηθούν το φαινόμενο, αλλά οι καιρικές συνθήκες δεν ήταν ευνοϊκές και δεν είδαν τίποτα. Το 1929 ήρθε στο Φραγκοκάστελο ο ιδρυτής της Ελληνικής Εταιρείας Ψυχικών Ερευνών Άγγελος Τανάγρας, αλλά πάλι οι συνθήκες δεν ήταν ευνοϊκές και δεν είδε ούτε αυτός τίποτα. «Δεν παρατήρησα σκιάς ανθρώπων ή ζώων, αλλά διαφόρων σχημάτων, μικρών και μεγάλων, σχηματιζόμενας απέναντι του ανατέλλοντος ηλίου επί της πεδιάδος». (Έγραψε ο Εμμανουήλ Ψηλάκης).

2. Αυτά τα θεωρώ υπερβολές. Είναι όμως αναμφισβήτητο ότι υπάρχει το φαινόμενο. Το Μάιο του 1889 μάλιστα, που είχαν βγει Τούρκοι στρατιώτες στο Φραγκοκάστελο, είδαν του δροσουλίτες και βάρεσαν συναγερμό προσωρινά, ώσπου διαπίστωσαν τι ήταν.

Το πείσμα του Ασκυφιώτη

Ένας Ασκυφιώτης είχε τα πρόβατά του στην περιοχή του Κουρνά, στο χειμαδιό. Μια φορά, που πήγαινε στο χωριό του, συναντά το Χριστό, μεταμορφωμένο σε κοινό θνητό. – Για που σειραγάς, κουμπαργιό; ρώτησε ο Χριστός τον Ασκυφιώτη. – Απού τ' Ασκύφου 'μαι κ' έχω μια ουλιά δουλειά στο χωριό και θα πάω μια σ – κοπανές, απάντησε εκείνος. – Όντε ξεκινάς να πάεις ποθές, να λείεις, α θέλει ο Θεός, απου να 'χεις τη βοήθειά ν – του! τον συμβούλεψε ο Χριστός. – Εγώ δε μ – παρακαλώ ποτές μου μουδέ το Θεό και σαν εξεκίνησα, θα πάω, θέλει δε θέλει ο Θεός!

Έτσι απάντησε ο Ασκυφιώτης αισθανόμενος ότι θα ταπεινωνόταν, αν παραδεχόταν ότι εξαρτάται από άλλον το αν θα πάει το χωριό του, έστω και αν δεν το ήθελε ο Θεός. Ο Χριστός πάλι σκέφτηκε ότι έπρε-

πε να τιμωρήσει τον Ασκυφιώτη για τον εγωισμό του και γι' αυτό τον έκαμε βάτραχο και τον έριξε στη λίμνη του Κουρνά.

Πέρασαν πολλά χρόνια και ο Ασκυφιώτης ξαναπήρε την ανθρώπινη μορφή αλλά και τον πρωτινό εγωισμό του. Έτυχε λοιπόν να ξανα-συναντηθούνε με το Χριστό, όταν πήγαινε πάλι αυτός στο Ασκύφου.

– Για που σειραγάς, κουμπαργιό; ρώτησε πάλι το Χριστός. – Ως τ' Ασκύφου θα πεταχτώ, του απαντά. – Να λέεις, α θέλει ο Θεός! τον συμβούλεψε γι' άλλη μια φορά ο Χριστός.

Ο Ασκυφιώτης που κατάλαβε ότι επαναλαμβάνεται η παλιά ιστορία, δεν έχασε καιρό να του αποκρίνεται.

– Θέλει δε θέλει, θα πάω στ' Ασκύφου κι αν έχεις διαφορετική γνώμη, έντηνε τη λίμνη!

Ανέκδοτα

Πολλά παίρνεις γιατρέ

Αρρώστησε μια γριά στο χωριό και χρειάστηκε να της φέρουν το γιατρό. Ο γιατρός ήταν «αδιάντροπος» και την υποχρώσε να σηκώσει τα ρούχα της, για να την εξετάσει. Δεν έφτανε όμως αυτό, αλλά ήταν και ακριβός.

Αφού την εξέτασε για λίγη ώρα, της έγραψε και μια συνταγή για να πάρει φάρμακα. – Κ' εδά, γιατρέ, ίντα θέλεις για το γ – κόπο σου, απού μου 'γραφες ετούτο 'δα το χαρτάκι; τον ρώτησε. – Χίλια φράγκα θέλω, γιαγιά, λέει. – Για όνομις του Θεού, παιδί μου, 'ντα τρεις λέξεις μου 'γραφες, αντέτεινε η γριά. – Εγώ, γιαγιά, για να μπορώ να γράψω αυτές τις τρεις λέξεις, πήγαινα είκοσι ένα χρόνια στα σχολεία και στα πανεπιστήμια, απάντησε ο γιατρός. – Ναι, παιδί μου, μα 'γώ η κακομοίρα, δε φταίω πως ήθελες εσύ εφτά χρόνια για τη γ – κάθε λέξη, απού 'μαθες! τον αποστόμωσε η γριά.

Ρουφέ ρουφέ

Ο Μανούσος πήγε από το χωριό στα Χανιά, γιατί ήταν μάρτυρας σε μια δίκη. Εκεί βρήκε το φίλο του τον Αντρουλή, που είχε πιάσει δουλειά σ' ένα μαγαζί και πήγαν σ' ένα καφενείο για να πουν τα δικά τους.

Μόλις κάθισαν, ο Αντρουλής παράγγειλε δυο καφέδες. Ο καφετζής που ήξερε πώς πίνει τον καφέ του ο Αντρουλής, γιατί ήταν πελάτης τους, ρώτησε το Μανούσο: – Παρακαλώ, κύριος, πώς πίνετε τον καφέ σας; – Εγώ τον επίνω ρουφέ ρουφέ, 'ντα δε μ – πίνεται δα ο καφές και μονορούφι! 'Ιντα πως τον – ε πίνεις απατό σου; ρώτησε αθώα ο Μανούσος.

Έχει ο σύκος άντερα;

Μια φορά πήγαν δύο φίλοι να κόψουν σύκα. Ο ένας από αυτούς βγήκε στη συκιά κι έκοβε κι έτρωγε κι έριχνε και στον άλλο να τρώει κι αυτός. Το έδαφος είχε κλίση και τα σύκα κατρακυλούσαν. Όταν λοιπόν, αυτός που ήταν κάτω, είδε ένα βάτραχο να τρέχει, νόμισε πως ήταν σύκο και τον έπιασε και τον έφαγε. Του έκανε όμως εντύπωση

το γεγονός ότι βρέθηκαν άντερα μέσα στο «σύκο» και ρώτησε το φίλο του: – Ε, μωρέ! Έχει ο σύκος άντερα; – Οί δεν έχει! Ντα γιάντα ρωτάς; του απάντησε ο άλλος – Ε, έφαγα ντον – ε γώ το βαρθακό, μα μπορεί να μη φαρμακεύει, γιατί άκουσα πως τσοι τρώνε κ' οι γ' Ιταλοί.

Το πνιγμένο φεγγάρι

Τα χρόνια εκείνα δεν ήταν τα πηγάδια σκεπασμένα, και όταν ήταν το φεγγάρι ψηλά, καθρεφτιζόταν και φαινόταν μέσα στο νερό. Στη θέση αυτή το είδε μια φορά κάποιος που πήγε να πάρει νερό και άρχισε να φωνάζει: – Γλακάτε, χωριανοί, κ' επνίγηκε το παντέρμο το φεγγάρι στο πηγάδι μας!

Σε λίγη ώρα μαζεύτηκε το χωριό, έφεραν σκοινιά και τσιγγέλια και προσπαθούσαν να βγάλουν το πνιγμένο φεγγάρι. Όπως όμως κατέβαζαν τα τσιγκέλια, ένα μπερδεψε σε κάποια πέτρα κι αυτοί πιστεύοντας ότι τραβούσαν το φεγγάρι, έβαλαν όλη τη δύναμή τους, μέχρι που έσπασε το σκοινί κι έπεσαν ανάσκελα προς τα πίσω.

Από τη θέση τους αυτή είδαν το φεγγάρι στον ουρανό και με ύφος νικητών και τροπαιούχων φώναξαν:

– Εδρώσαμεν – ε κ' εξεδρώσαμεν – ε, μα για το που τ' αμπώξαμεν – ε.

Καλός θα 'ναι απού θα τσοι κάμει δυο

Ένας μπέης συνάντησε μια φορά στην πόλη ένα Σφακιανό, που τον γνώριζε, και τον πήρε στο σεράι του να τον φιλοξενήσει. Μόλις μπήκαν μέσα διέταξε την υπηρέτριά του κι έφτιαξε δύο καφέδες.

Ο Σφακιανός δεν είχε ξαναδεί καφέ, αλλά το θεώρησε καθήκον του να καταδεχτεί το κέρασμα του μπέη. Δίνει λοιπόν μια, και πάει κάτω, τον ήπια δηλαδή μονορούφι. Μ' αυτός ο διαολοπαντέρμος, έκαιγε σαν «του παπά – Νικολή τη γ – κατάρα» και τον ζεμάτισε.

Ο μπέης είδε την κατάσταση και τον ρώτησε, αν του άρεσε ο καφές. – Καλός θα 'ναι, απού θα τσοι κάμει δυο! του απάντησε ο Σφακιανός.

Απόψε με τα τούρτουρα...

Μια γριά είχε τα χρονάκια της, μα είχε και τους καημούς της. Δεν είχε παντρευτεί στον καιρό της, μα όπως έλεγαν και οι Λατίνοι, έλε-

γε και αυτή: «όσο ζω, ελπίζω».

Τον καημό της τον εξωτερίκευσε, και κάποια φορά της είπαν ότι θα την παντρέψουν, αλλά έπρεπε πρώτα να περάσει ένα τεστ. Έπρεπε, δηλαδή, να μείνει ένα χειμωνιάτικο βράδυ στο δώμα του σπιτιού και αν άντεχε, θα ήταν ικανή να σηκώσει το φορτίο του γάμου.

Αυτή δέχτηκε ν' αντιμετωπίσει τη δοκιμασία και υπέφερε το κρύο καρτερικά, με την ελπίδα ότι θα γινόταν η επιθυμία της. Όταν, λοιπόν, ήταν στο δώμα, τουρτούριζε, μα αυτοπαρηγοριόταν λέγοντας: – Απόψε με τα τούρτουρα, ταχιά αργά με τον άγγουρο!

Ου Γιάννηη!...

Μια γυναίκα πήγε στο πανηγύρι κι έσερνε και το βλαστό της, το Γιάννη. Κάποια στιγμή, όμως, ο Γιάννης ανακατεύτηκε μέσα στο πλήθος και η γυναίκα άρχισε τις φωνές: – Ούουου Γιάννηη!...

Ο κόσμος ενοχλιόταν από τις φωνές της και φώναζε «σσσ» από εδώ και «σσσ» από εκεί, μα εκείνη δεν το έβαζε κάτω. – Δε μπορώ γ' για το «σσσ» του νιου και για το «σσσ» τ' αλλουνού να χάσω το Γιάννη μου, έλεγε και φώναζε πιο δυνατά: Ούουου Γιάννηη!...

Χοχλιοί στο χαβάνι

Μια καινούργια νοικοκυρά ήθελε να ψήσει χοχλιούς, μα δεν ήξερε. Πήγε λοιπόν στη γειτόνισσα και τη ρώτησε με τρόπο, γιατί δεν ήθελε να καταλάβουν ότι δεν ήξερε από μαγειρική.

Η γειτόνισσα, λίγο από κακία και λίγο για να βάλει στη θέση της, που δεν ήξερε τίποτα και ήθελε να φαίνεται ότι τα ξέρει όλα, της λέει: – Τσοι χοχλιούς, γειτόνισσα, για να τσοι πετύχεις και για να κάμεις φαγητό απού να γλείφεις τα δαχτύλια σου, θα τσοι βάλεις έλιγους έλιγους στο χαβάνι και θα τσοι κάμεις όσο μπορείς πλια ψιλούς. Ύστερα θα τσοι βάλεις στο τσικάλι και θα βάλεις μαζί λάδι, ξίδι, πιπέρι, αλάτι και θα τσοι ψήνεις μισή ώρα. Δεν είναι δύσκολη μαγειρική αυτή! – Εκάτεχά το 'γω, γειτόνισσα, μα πάλι ερώτηξά σε! είπε η καινούργια νοικοκυρά κι έφυγε για να πάει να εφαρμόσει τη συνταγή.

Δεν είμαι 'δα και μέσα από τα Σφακιά

Επήγε μια φορά κάποιος να ξυριστεί στο κουρείο. Μόλις έκατσε στην καρέκλα, τον ρώτησε ο κουρέας από πού είναι και ο άνθρωπός μας, άγνωστο για ποιό λόγο, είπε πως είναι από τα Σφακιά.

Ο κουρέας, όμως, έχοντας εμπειρίες από τους ανθρώπους που ου-

ναλασσόταν, κατάλαβε από το ντύσιμο και από τη μιλιά ότι δεν είναι Σφακιανός και κατέστρωσε στο νου του το σχέδιο που θα τον ανάγκαζε να διαψεύσει τον εαυτό του.

– Ξέρεις κάτι; εγώ τους καμαρώνω τους Σφακιανούς, γιατί είναι πραγματικοί άντρες, δεν είναι μυγιόγγιχτοι. Ούλο το γ – κόσμο ξυρίζω, μα μόνο στους Σφακιανούς δε βάζω σαπουνάδα και δε θα βάλω και σε σένα, αφού είσαι Σφακιανός... είπε ο πονηρός κουρέας.

Άρχισε λοιπόν το ξύρισμα, και ο κουρέας σπούσε πλάκα, όσο έβλεπε τον πελάτη του να υποφέρει. Κάποια στιγμή ο πελάτης δεν άντεξε κι ακούστηκε να λέει: – Δεν είμαι, λέω, και μέσα από τα Σφακιά, καλλιά 'ναι το λοιπός να μου βάλεις μια ουλιά σαπουνάδα!

Η επίσκεψη του Βενιζέλου στο ψυχιατρείο

Το Βενιζέλο τον απασχολούσαν τα μεγάλα εθνικά προβλήματα, μα ήθελε να είναι κι ενήμερος κατά πόσο ο λαός αντιμετωπίζεται σωστά από τις κρατικές υπηρεσίες. Ένα απόγευμα, λοιπόν, επισκέφτηκε το ψυχιατρείο κι όπως πλησίασε τους ασθενείς, ένας άρχισε να τον βρίζει και να του λέει άσεμνες φράσεις.

Για να δει ο Βενιζέλος πώς θα αντιδράσει ο ασθενής, του είπε: – Ξέρεις ποιός είμαι; Είμαι ο Ελευθέριος Βενιζέλος! – Ε κακομοίρη μου, ίντα σου κατεβαίνει! είπε ο ασθενής. Ετσά έλεγα κι εγώ πως είμαι ο Λευτέρης ο Βενιζέλος και με κλείσανε επά, οπού με θωρέας...

Το φόρτωμα του παπά

Μια φορά ένας παπάς πήρε το άλεσμά του και πήγε στο μύλο να το αλέσει. Εκεί όμως ήταν κι άλλοι δυο τρεις απαλότες (πελάτες του μύλου), που περίμεναν σειρά για ν' αλέσουν. Αυτοί, φαίνεται, δεν ήταν και πολύ ευγενείς και είπαν του παπά τη γνωστή παροιμία: «αν είσαι και παπάς, με την αράδα σου θα πας».

Μέχρι λοιπόν να έρθει η σειρά του ν' αλέσει, έδεσε το γαϊδουράκι του πιο κάτω, για να φάει κανένα χορταράκι. Όταν όμως άλεσε και πήγε να φέρει το γάιδαρό του για να φορτώσει, είδε πως έλειπε το φόρτωμα (σκοινί). Θύμωσε λοιπόν ο παπάς και έβαλε τις φωνές – Όποιος μου πήρε το σκοινί, να το πάει εκείά που είναι ο γάιδaros να τ' αφήσει. Σε λίγη ώρα θα πάω να δω, κι α δε ν – το γαιείρει, κατέω 'γώ ίντα θα κάμω.

Αυτός που πήρε το σκοινί γνώριζε τον παπά, μα δεν ήξερε ποιος είναι ο γάιδaros του. Όταν άκουσε όμως πως ήταν του παπά, και ιδιαίτερα όταν άκουσε ότι ο παπάς «κατέει ίντα θα κάμει, α δε ν – του γαιείρουνε το σκοινί», φοβήθηκε μήπως κάνει κανένα αφορεσμό ή μήπως τον καταραστεί και γύρισε το σκοινί στη θέση του.

Σε λίγο πήγε ο παπάς, βρήκε το σκοινί, φόρτωσε κι έφυγε. Όταν

φόρτωνε τον ρώτησε ο μυλωνάς:

— Ίντα 'θελα κάμει 'δα η γι — αγιοσύνη σου, α(ν) δεν είχα σου φέρουνε το σκοινί. — Ίντα κάμω 'γω χαντάς; αποκρίθηκε ο παπάς. Να βγάλω — ν ήθελα τη ζώνη μου να δέσω τα μιγόμενα, να πάω στο σπίτι μου... Αυτό εσκέφτομουν — ε όντε — ν ήλεγα πως κατέω (ντα θα κάμω.

Η σημαδούρα του παπά

Ένας παπάς είχε σημαδούρα βαλμένη στο Ευαγγέλιο, στη σελίδα που έπρεπε να διαβάσει. Κάποιος, όμως, έπιασε το Ευαγγέλιο και την έβγαλε. Ο παπάς δε θυμόταν τη σελίδα που ήθελε να διαβάσει, και ψάχνοντας για να την βρει, και για να μην περνά η ώρα κενή και νεκρή, έλεγε κάθε τόσο: «Είπεν ο Κύριος...». Επειδή, όμως, ο Κύριος δεν έλεγε τίποτα, έχασε την υπομονή του το εκκλησίασμα, και κάποιος του είπε: — Είμαι περίεργος να μάθω, τι είπε τέλος πάντων ο Κύριος. — Είπε να τον — ε πάρει ο διάολος, απού μου 'βγαλε τη σημαδούρα από τη θέση τζη! του απάντησε ο παπάς, που είχε χάσει κι αυτός την υπομονή του.

Καλό και το τυρί

Μια φορά περνούσε κάποιος από ξένο χωριό. Εκεί είχε ένα σύντεκνο και πήγε να τον δει. Ο σύντεκνος τον καλοδέχτηκε κι έβαλε στο τραπέζι ελιές, ψωμί κι ένα τυρί άκοπο, χωρίς όμως να βάλει και μαχαίρι.

Άρχισε να τρώει λοιπόν ο άνθρωπός μας ελιές και ψωμί, αφού δεν υπήρχε μαχαίρι για να κόψει τυρί. — Φάε, σύντεκνε, και τυρί! του έλεγε συνέχεια ο νοικοκύρης που καθόταν δίπλα του. — Καλές είναι κι γι — ελιές, σύντεκνε! του απαντούσε ο άλλος, αφού δεν μπορούσε να φάει και τυρί.

Μετά από λίγο καιρό ξαναπέρασε ο άνθρωπός μας από το σπίτι του συντέκνου του, μόνο που αυτή τη φορά κρατούσε μαζί του κι ένα μαχαίρακι. Ο σύντεκνος έβγαλε πάλι τα ίδια πράγματα στο τραπέζι, αλλά ο άνθρωπός μας αυτή τη φορά είχε μαχαίρι. Έτσι μόλις κάθισε στο τραπέζι, άρχισε να κόβει φέτες το τυρί και να το καταβροχθίζει. — Φάε, σύντεκνε, κι ελιές! του έλεγε νοικοκύρης που καθόταν κι αυτή τη φορά δίπλα του. — Καλό γ — και το τυρί, σύντεκνε! — Μα κατέεις, πόσο έδωκα 'γώ για να τ' αγοράσω; — Όσα κι αν έδωσες τα κάνει, γιατί 'ναι καλό τυρί... τον αποστόμωσε ο μουσαφίρης.

Οι κρασόφιλοι

Ήταν μια φορά τρεις φίλοι, φτωχοί άνθρωποι. Μαζί δούλευαν την ημέρα, μαζί τα έπιναν τη νύχτα. Έπιναν, όμως, πολύ, και αυτό είχε κακές επιπτώσεις και στην υγεία τους και στα οικονομικά τους.

Κάποτε, λοιπόν, το πήραν απόφαση να το κόψουν και ορκίστηκαν να μην ξαναπούν τη λέξη «κρασί». Τόσο το θεωρούσαν απαραίτητο ν' αλλάξουν τρόπο ζωής. Ένα βράδυ, όμως, που έτυχε να έχουν καλό μεζεδάκι, άρχισαν ν' αναστενάζουν και οι αναστεναγμοί έβγαιναν από την καρδιά του ενός κι έμπαιναν στις καρδιές των άλλων. – Ε μωρέ, ε! είπε κάποτε αναστενάζοντας ο ένας. – Ναι, μωρέ, ναι! είπε ο δεύτερος. – Φέρετε τα λεφτά κι εγώ θα φέρω! είπε ο τρίτος.

Σεβάστηκαν, λοιπόν, τόν όρκο τους οι άνθρωποι της ιστορίας μας και δεν είπαν τη λέξη «κρασί», μα ως πρακτικοί άνθρωποι, έκαμαν και το γούστο τους.

Για καλό και για κακό...

Μια φορά ένας παπάς πέθανε λίγο μετά το γάμο του. Δεν είχε λειτουργήσει ακόμα κι οι δικοί του ήταν σε δίλημμα, αν έπρεπε να τον θάψουν ως λαϊκό ή ως κληρικό. Αν τον έθαβαν ως παπά, θα του έκαναν καλύτερη κηδεία.

Επειδή, όμως, αν τον έθαβαν ως παπά, η παπαδιά δεν έπρεπε να ξαναπαντρευτεί, την ρώτησαν κι αυτή, εξηγώντας της τις επιπτώσεις. Αυτή αν κι έκλαιγε απαρηγόρητα, διέκοψε για λίγο για να πει: – Δεν έχω 'γώ σκοπό να ξαναπαντρευτώ! Πού θα ξαναβρώ τέτοιον άνθρωπο! Καλά το λένε: «Σαν το πρώτο μου στεφάνι εις τον κόσμο δεν εφάνη». Μα ίντα να σας – ε πω; Για καλό και για κακό θάψτετέ τον λαϊκό!

Παντέρμη κεφαλή

Μια φορά ένας κλασικός τεμπέλης έφτασε στην όχθη ενός ποταμού. Έκανε πολλή ζέστη κι έβαλε τα πόδια του στο νερό, ενώ το υπόλοιπο σώμα του ήταν έξω.

Έμεινε με τις ώρες στη στάση αυτή, κοιμήθηκε κιόλας, κι όταν ξύπνησε αισθάνθηκε έντονη δίψα. Ήταν όμως κόπος του να γυρίσει να πει νερό, κι ακούστηκε να λέει: – Ε, παντέρμη κεφαλή, και νά 'χα – ν είσαι εδά, εκείά 'που είναι τα πόδια!

Ο γέρος με τους γιους του

Μια φορά ήταν στο χωράφι ένας γέρος με τους γιους του. Το μεσημέρι, που κάθισαν να ξεκουραστούν, ο γέρος δίψασε και είπε στο μεγάλο γιο. – Εδίψασα, μωρέ Πωλιό, άμε να 'εις την ευκή μου να μου φέρεις λιγάκι νερό.

Αυτός όμως δεν είχε καμιά διάθεση να πάει και το δήλωσε του γέρου, για ν' αντιμετωπίσει διαφορετικά την κατάσταση. Ο άλλος γιος όμως, ο Παναγιούλης, ήταν «ψυχόπονος» και είπε στον πατέρα του: – Αστον – ε, πατέρα, γιατί αυτός είναι χαϊμένο κορμί, μόνο άμε να πιεις και βάστα μου και μένα.

Οι Άγιοι Πάντες

Όλες οι θρησκείες μοιάζουν μεταξύ τους και όλες έχουν αγίους και πονηρά πνεύματα. Μια φορά, λοιπόν, ένας παπάς κι ένας χότζας συνορίζονταν ποιανού η θρησκεία έχει πιο πολλούς αγίους.

Με τα πολλά συμφώνησαν να λέει ο καθένας τους από ένα άγιο της θρησκείας του, και σε κάθε άγιο να ξεριζώνει μια τρίχα του άλλου. Νικητής θα έβγαινε όποιος ξεριζώνει πρώτος όλες τις τρίχες από τα γένια του άλλου.

Έλεγε ο παπάς τους δικούς του αγίους, έλεγε ο χότζας τους δικούς του, αλλά τελειωμό δεν είχαν. Ο παπάς, που έβλεπε πως δεν τέλειωναν, επικαλέστηκε τους Αγίους Δέκα, τους Αγίους Σαράντα, τους Τριακόσιους Πατέρες και στο τέλος τους Άγιους Πάντες. Μόνο τότε ο χότζας αναγκάστηκε να παραδεχτεί την ήττα του.

Η στολή του αγροφύλακα

Μια φορά στο δωμάτιο ενός ξενοδοχείου έμεναν ένας καθηγητής κι ένας αγροφύλακας. Ο καθηγητής, επειδή είχε κάποια δουλειά, παρακάλεσε μια καμαριέρα να τον ξυπνήσει λίγο πριν ξημερώσει.

Πράγματι η καμαριέρα τον ξύπνησε κανονικά, αλλά εκείνος, επειδή ήταν σκοτάδι, αντί να φορέσει τα δικά του ρούχα, φόρεσε τη στολή του αγροφύλακα. Πήρε την τσάντα του, αλλά περνώντας μπροστά από τον καθρέπτη, είδε ότι φορούσε στολή αγροφύλακα και ακούστηκε να μονολογεί: – Κοίταξε, βρε παιδί μου, πόσο αφηρημένη είναι αυτή η καμαριέρα! Της λέεις να ξυπνήσει τον καθηγητή και αυτή ξυπνά τον αγροφύλακα!

Το σκόρδο

Μια φορά ένας χωρικός πήγε στο μύλο ένα άλεσμα. Στο δρόμο ο γάιδαρος του αποστάθηκε, δηλαδή κουράστηκε και δεν μπορούσε να περπατεί πια. Όταν θυμήθηκε ότι στο σακούλι του κρατούσε σκόρδα, έβγαλε μια σκελίδα και την έβαλε κάτω από την ουρά του γαϊδάρου. Το σκόρδο έτσουξε το γάιδαρο, που «ανέπτυξε ταχύτητα» και ο άνθρωπός μας, δεν μπορούσε τώρα να τον φτάσει.

Ο άνθρωπος ξαναθυμήθηκε το σκόρδο. Το βάζει λοιπόν κι αυτός σε... κάποιο σημείο του σώματός του και άρχισε κι εκείνος να τρέχει μέχρι που έφτασε το γάιδαρο. Σε λίγη ώρα γάιδαρος και άνθρωπος έφτασαν στο σπίτι. Ενώ όμως η επίδραση του σκόρδου είχε περάσει από το γάιδαρο, δε συνέβαινε το ίδιο και με τον άνθρωπο. Φώναξε, λοιπόν, της γυναίκας του να ξεφορτώσει κι αυτός έτρεξε ακόμα κάμποσα χιλιόμετρα, μέχρι να περάσει η επίδραση του σκόρδου.

Ο έρωσ χρόνια δεν κοιτά

Μια φορά ήταν μια γριά που δεν είχε την τύχη να παντρευτεί ούτε στην πρώτη ούτε στη δεύτερη ηλικία, αλλά δεν εννοούσε να παραιτηθεί από τα δικαιώματά της ούτε στην προχωρημένη τρίτη ηλικία. Όταν, λοιπόν, την ρώτησαν, αν θα προτιμούσε να της δώσουν μέλι να φάει ή να την παντρέψουν, απάντησε: – Ντα δεν έχω 'γώ παιδί μου αντόδγια για να φάω μέλι!

Πρώτα τσι πραγμαίνουνε...

Μια φορά έκλεψαν μερικά πρόβατα από έναν κτηνοτρόφο. Αυτός αμέσως καβαλίκεψε τη φοράδα του και πήγε να βρει ένα σύντεκνό του για να «τα διαλαλήσουνε». Ο σύντεκνος όμως έλειπε και βρήκε μοναχή τη συντέκνισσα, που μόλις τον είδε, έπιασε το τηγάνι κι ετοίμαζε κάτι πρόχειρο για να τον περιποιηθεί.

Η συντέκνισσα όμως ήταν πολύ όμορφη, και κάποια στιγμή ο σύντεκνος δεν άντεξε και τύλιξε και με τα δύο του χέρια το αγαλματένιο κορμί της.

Η συντέκνισσα, που εκτός από όμορφη, ήταν και πολύ τίμια και πολύ ψύχραιμη, έσπασε το τηγάνι στα μούτρα του συντέκνου, κι αυτός πήρε την ντροπή του κι έφυγε.

Στο δρόμο, όμως, συνάντησε τον σύντεκνό του, που γύριζε από τη δουλειά του, ο οποίος με κανένα τρόπο δεν τον άφηνε να φύγει και

τον γύριζε πίσω.

Όταν έφτασαν στο σπίτι, ρώτησε ο σπιτονοικοκύρης το σύντεκνό του – Και ίντα 'παθες, σύντεκνε, στα μούτρα; – Επήγαινα, σύντεκνε, να καβαλικέψω μια φοράδα κι έριξε με τω δαιμόνων – το πράμα και διάλε την τρίχα να με σκοτώσει! απάντησε εκείνος.

Η σύντεκνισσα, που άκουγε τη συζήτηση από την κουζίνα που έψηνε τους καφέδες, δεν έχασε την ευκαιρία και είπε: – Τσι φοράδες, σύντεκνε, ομπρός τσιπραγαίνουνε κ' ύστερα τσι καβαλικεύουνε...

Ο καβγάς

Σ'ένα ορεινό χωριό βρέθηκε μια φορά ένας παπάς, ένας δικηγόρος κι ένας γιατρός. Όπως κάθονταν στο καφενέιο κι έπιναν τον καφέ τους, αντελήφθησαν ότι εκεί κοντά άναψε καβγάς. Σταμάτησαν λοιπόν τη συζήτηση που είχαν, και παρακολούθησαν την εξέλιξη του καβγά από περιέργεια αλλά και από ενδιαφέρον.

Όταν ακούστηκε ένας πυροβολισμός, ο γιατρός σηκώθηκε και ρώτησε αν υπάρχει τραυματίας και ο παπάς αν υπάρχει νεκρός. Ο δικηγόρος συνέχισε να κάθεται στην καρέκλα του. – Εγώ έτσι κι αλλιώς θά 'χω διάφορο (κέρδος), από σας μπορεί νά 'χει διάφορο μόνο ο ένας! τους είπε.

Δε γ – κατέεις κολύμπι

Ένας πρωτευουσιάνος, που βρέθηκε μια φορά σε μιαν παραλία, πήρε ένα βαρκάρι για να κάμει μια βαρκάδα. Όπως προχωρούσε η βάρκα, ο πρωτευουσιάνος ρωτούσε τον άλλο αν πήγε στην Κνωσό και όταν ο άλλος του απάντησε ότι δεν πήγε ποτέ του, του λέει: – Μα, αν το λείεις αλήθεια, είσαι καθυστερημένος! Τόσα εκατομμύρια κόσμος έχει πάει στην Κνωσό, κι εσύ δεν πήγες ακόμη;

Μετά τον ρώτησε αν έχει διαβάσει βιβλία του Βίκτορα Ουγκώ και του Ιούλιου Βερν, και όταν του είπε ότι δεν τους ξέρει αυτούς τους ανθρώπους, του είπε: – Δεν είσαι μόνο υπανάπτυχτος, αλλά έχεις χάσει και τη μισή σου ζωή!

Σε λίγο, που η βάρκα τρύπησε και πλημμύριζαν τα νερά, ο βαρκάρης ρώτησε τον πρωτευουσιάνο αν ξέρει κολύμπι. Αυτός του απάντησε ότι δεν ξέρει, και ο βαρκάρης του είπε: – Α δε γ – κατέεις κολύμπι, έχασες ούλη σου τη ζωή!

Αστείες και άλλες αληθινές ιστορίες

Το πάχτωμα του βοδιού(1)

Μια φορά ένας κάτοικος του Καψοδάσου είχε παχτωμένο ένα βόδι, από έναν κάτοικο του Πατσιανού. Το πάχτωμα ήταν για το διάστημα από το ζευγάρισμα μέχρι το αλώνισμα.

Όταν έπαψε να χρειάζεται το βόδι, αυτός που έκανε την εργασία του, αντί να το πάρει να το παραδώσει στον ιδιοκτήτη του, του έδωσε δρόμο, ξέροντας ότι αυτό θα γυρίσει μόνο του στο σπίτι, που ήταν μαθημένο από πριν. Πήγε πραγματικά το βόδι στο σπίτι του ιδιοκτήτη του, μα είχαν βεγγέρα και η πόρτα ήταν κλειστή, και δεν το κατάλαβαν.

Το βόδι ασυναισθητα χτύπησε με το κέρατό του την πόρτα και ο ιδιοκτήτης, νομίζοντας ότι χτυπούσε κάποιος άνθρωπος, σηκώθηκε και άνοιξε. Μ' έκπληξη είδε το βόδι του, μόνο και κακοποδομένο.

Ο ιδιοκτήτης φαντάστηκε, πως αν το βόδι είχε μιλή, θα μπορούσε να γίνει ο παρακάτω διάλογος: – Καλησπέρα, αφεντικό! – Καλώς το βούι μου τ' αρσενικό! Πε μου, βούι μου, τι είδες εις τον Πατσιανό που πήγες; – Είδα φόβους, είδα τρόμους, είδα βάσανα και πόνους.

Το ωραίο ήταν ότι ο ιδιοκτήτης του βοδιού δεν πληρώθηκε κιόλας κανονικά, όπως ήταν η συμφωνία, και αντέδρασε βγάζοντας μια ματινάδα, στην οποία σατιρίζει την καλοσειράδα, που μετρούσε παλιότερα πολύ στον Πατσιανό.

*Ποτέ σου εις τον Πατσιανό να μη παχτώνεις βούι,
γιατί ποτέ καλόσειρος να μη σου βγάλει χούι.*

1. Η ιστορία αυτή αναφέρεται σε συγκεκριμένες οικογένειες, που για ευνόητους λόγους δε γράφω τα ονόματά τους. Την ίδια γραμμή ακολουθώ και σε άλλες παρόμοιες ιστορίες.

Ο Τζανότι, τ' αδέλφια κ.τ.λ.

Σ' ένα παραλιακό χωριό των Σφακίων δύο οικογένειες είχαν διαφορές. Η μία από αυτές βρέθηκε πιο ισχυρή και προξένησε σημαντικές ζημιές στην άλλη.

Συνέπεσε, όμως, την εποχή αυτή να έρθουν στην Κρήτη οι τέσσερις μεγάλες δυνάμεις: η Αγγλία, η Γαλλία, η Ρωσία και η Ιταλία και

κάθε μια τους να έχει από ένα νομό. Στα Χανιά ήταν οι Ιταλοί και ειδικότερα στην επαρχία Σφακιών επικεφαλής ήταν ο Τζανότι. Φαίνεται ότι αυτός ήταν μια μικρογραφία του Σολομώντα, και ήθελε να επικρατεί παντού δικαιοσύνη.

Στον Τζανότι, λοιπόν, κατέφυγε η αδικημένη οικογένεια και αυτός υποχρέωσε την άλλη να πληρώσει εφτά μουλαρές λάδι γι' αποζημίωση, το οποίο και παρέλαβε ένας γιος του αδικημένου. Ψάχνοντας όμως οι υπάλληλοι του Τζανότι στ' αρχεία, βρήκαν ότι ο πατέρας του αδικημένου χρωστούσε στο Δημόσιο και φώναξαν αυτόν που πήρε το λάδι να πληρώσει το χρέος. Αυτός θέλησε ν' αποφύγει λέγοντας: – Εγώ, κύριε Τζανότι, δεν είμαι μοναχοπαιδί, είμαστε πέντε αδέρφια. Δεν αρνούμαι να πλερώσω το ανάλογό μου και να ζητήσετε από τ' αδέρφια μου να πλερώσουν και αυτά το ανάλογο τους. Μα ο Τζανότι είχε διαφορετική γνώμη. – Βρε, κατεργάρη, του είπε, όταν πήρες εφτά μουλαρές λάδι, δε μου είπες ότι έχεις αδέρφια! Πλέρωνε λοιπόν, τώρα, και μην το συζητάς.

Απ' ό,τι άκουγα, από ανθρώπους που θυμούνταν την εποχή του Τζανότι, ποτέ δεν εφαρμόσθηκε ο νόμος καλύτερα, όπως τότε, στα Σφακιά. Αυτό αποδεικνύεται και από δυο περιστατικά που αναφέρω:

Μια φορά στη Σκαλωτή πήγε να πιάσει ένα φυγόδικο, μα τους αντιλήφθηκαν οι χωριανοί και για να ειδοποιηθεί αυτός να φύγει, χτύπησαν την καμπάνα. Επειδή ο Τζανότι δεν κατάφερε ν' ανακαλύψει ποιος χτύπησε την καμπάνα, την έδωσε για έξι μήνες και δε χτύπησε.

Μια άλλη φορά δυο άτομα στα Καλοκάσσια είχαν αίγες που έμπαιναν στις ελιές. Όταν ήρθε ο Τζανότι τους υποχρέωσε και τις πούλησαν και πλήρωσαν τις ζημιές.

Παπά που με μολόησες

Μια φορά ένας Βουβιανός έκλεψε ένα χοίρο από ένα χωριανό του. Η ανάγκη τον έκαμε να κλέψει, αλλά και η συνειδησή του του επέβαλε να πάει να εξομολογηθεί στον παπά του χωριού.

Αυτός όμως, που έχασε το χοίρο, υποψιαζόταν άλλον και υπήρχε κίνδυνος να γίνει μεγάλο κακό. Στη συνείδηση, λοιπόν, του παπά γινόταν πάλη. Από τη μια μεριά έπρεπε να σεβαστεί το ιερό καθήκον της εξομολόγησης του ενοριτη, αλλά από την άλλη έπρεπε να προλάβει το κακό που μπορούσε να γίνει στο χωριό του.

Τελικά πήρε την απόφασή του. Πήγε λοιπόν και βρήκε εκείνον που είχε τον χοίρο και του είπε: – Μη συνεχίσεις να ενοχοποιείς άδικα αυ-

τόν τον άνθρωπο και μη σκέφτεσαι να κάνεις κακό σε κανένα. Εμένα αυτός που έφαγε το χοίρο σου μου το ξομολογήθηκε.

Ο άνθρωπος, όμως, νόμιζε ότι του έλεγε ψέματα για να προλάβει το κακό που θα μπορούσε να γίνει, και ο παπάς αναγκάστηκε να πει τ' όνομα του κλέφτη.

Ο κλέφτης μόλις έμαθε ότι ο παπάς τον μαρτύρησε και, χωρίς να εκτιμήσει τα ελατήρια που τον ώθησαν να το κάνει, επιδίωξε να τον συναντήσει για να του κάνει τα παράπονα. Τον συνάντησε ανάμεσα στο Βουβά και στα Νομικιανά, τον έπιασε από τα γένια και του είπε τη μαντινάδα: Παπά που με μολόησες πως έφαγα το χοίρο, ετσά μου διώχνει ο διάολος να πιάσω να σε δείρω.

Η συμμισιακή γουρούνα

Πολλές φορές τα δύσκολα χρόνια, ήταν τόση η ανέχεια που δυσκολευόταν ένας φτωχός άνθρωπος ν' αγοράσει ένα γουρούνι. Έπαιρνε λοιπόν συχνά ένα θηλυκό γουρουνάκι συμμισιακό, το μεγάλωνε και, όταν άρχιζε να γεννά, έπαιρνε τα μισά γουρουνάκια αυτός και τ' άλλα μισά εκείνος που το είχε δώσει. Μια φορά λοιπόν έδωσε ένας ένα γουρούνι σ' έναν άλλο και περίμενε ότι θα μεγαλώσει, θα γίνει γουρούνα, θα γεννά, και τα μισά γουρούνια θα τα έτρωγε αυτός, δίχως κόπους κι έξοδα. Ο άλλος που το πήρε δεν περίμενε πολύ. Σε λίγες μέρες το έσφαξε, πήρε το μισό κι έδωσε το άλλο μισό σε αυτόν που το είχε πάρει, λέγοντάς του: – Συμμισιακό είναι! Το μισό δικό σου, το μισό δικό μου!

Άλλες εμπάινανε άλλες εβγαίνανε...

Όπως οι Σφακιανοί ήταν ανυπόταχτοι, δεν υποτάσσονταν ούτε στους κατακτητές ούτε στους νομούς. Ήταν, λοιπόν, πιο συνηθισμένο να συμβιβάζεται η αστυνομία με τη νοοτροπία των Σφακιανών, παρά να συμβιβάζονται οι Σφακιανοί με τους νόμους.

Δεν ήταν όμως και λίγες οι φορές που είχαν πάει στο δικαστήριο, και είχαν αντιμετωπίσει το νόμο, κι έτσι είχαν πολλές εμπειρίες. Κάθε φορά, λοιπόν, έβλεπαν σε ποιο ταμπλό συνέφερε να παίξουν, και παρίσταναν σαν ηθοποιοί, ανάλογα, πότε τον ταλαιπωρο, πότε τον αφελή και πότε τον καπετάνιο.

Μια φορά ο Μεταξάς είχε δώσει εντολή να καταγραφτούν οι μέλισσες για να παταχθεί η μελισσοκλοπή, κι έπρεπε κάθε μελισσοκό-

μος να δηλώσει πόσα κοφίνια μέλισσες έχει.

Ένας Σφακιανός που καταγγέλθηκε γιατί δεν τις δήλωσε, απολογούμενος στο δικαστήριο είπε: – Ημπα να χαντάς, κύριε δικαστή, πως είναι οι μέλισσες ωζά γ – ή αίγες και σου φαίνεται εσένα εύκολο να τσι μετρήσω; Επήγα κιας πέντε φορές κ' εντράκαρα να τσι μετρώ, μα άλλες εμπαινανε, άλλες εβγαίνανε κι όλο έχανα το λογαριασμό!

Το δικαστήριο τον θεώρησε αφελή και τον αθώωσε.

Κρασί στη Μικρή Γαύδο

Τα ερημονήσια Παξιμάδια (στον κόλπο της Μεσαράς) και Μικρή Γαύδος είναι από παλιά ιδιοκτησίες Σφακιανών κτηνοτρόφων. Εκεί πήγαιναν τα πρόβατά τους με καράβια και τα παρατούσαν, τις περισσότερες φορές, μοναχά.

Συχνά, όμως, έμενε κι ένας βοσκός εκεί με τα πρόβατά του, που ένωθε σαν... γενικός διοικητής του νησιού. Αυτός έπαιρνε μαζί του παξιμάδι και άλλα τρόφιμα που αντέχουν στην πολυκαιρία, έτρωγε ακόμα γάλα, χόρτα, αρνιά και κανένα ψαράκι, αν είχε ικανότητα στο ψάρεμα. Όταν τύχαινε να έχει καμιά σοβαρή ανάγκη αυτός ή τα πρόβατα, άναβε μια μεγάλη φωτιά στην κορυφή του νησιού κι έστελναν το καράβι κι έβλεπαν τι συνέβαινε.

Κάποτε στη Μικρή Γαύδο πήγε τα πρόβατά της μια οικογένεια. Ο πατέρας, που αγαπούσε το κρασί, προθυμοποιήθηκε να μείνει για «νά 'χει την έγνοια των ωζώ». Τα παιδιά του δέχτηκαν, γιατί ευχαριστήθηκαν με την ιδέα ότι ο γέρος τους θ' άφηνε το κρασί για μεγάλο διάστημα, θα έκανε δηλαδή, όπως λέμε σήμερα, αποτοξίνωση. Έφυγαν, λοιπόν, ευχαριστημένα.

Κάποια μέρα όμως, που ο γέρος βρέθηκε κοντά στην παραλία, του φάνηκε ότι κάτι έπαιζε με τα κύματα και από περιέργεια πήγε κοντά. Ήταν ένα ξύλινο βαρέλι, και, όταν το άνοιξε, είδε πως ήταν γεμάτο κρασί και μάλιστα άριστης ποιότητας.

Όταν τα παιδιά του πήγαν να τον πάρουν με τα πρόβατα, του κρατούσαν ένα παγούρι κρασί, και υπολογίζοντας τη λαχτάρα του, μόλις πλησίασε το καράβι, του φώναξαν: – Πατέρα, κρατούμε σου και κρασί! – Ευχαριστώ, κοπέλια μου, απού μου θυμηθήκετε, μα 'γω λέω να κεράσει όποιος έχει το περισσότερο! τους απάντησε εκείνος γελώντας.

Ούλοι ψηφίζουνε

Όταν τέλειωσε η γερμανική κατοχή στην Κρήτη, ήταν ακόμα γραμ-

μένοι σε κάθε κοινότητα στα Δημοτολόγια αυτοί που σκότωσαν οι Γερμανοί και αυτοί που είχαν φύγει από τον τόπο για διάφορους λόγους. Επειδή όμως, εκείνα τη χρόνια η ΕΜΕΛ και στην συνέχεια η ΟΥΝΡΑ έφερναν τρόφιμα στον πεινασμένο ελληνικό λαό, δεν τους διέγραψαν, ενώ είχαν γράψει τους λίγους που γεννήθηκαν. Κι αυτό για να παίρνουν οι πρόεδροι των κοινοτήτων περισσότερα τρόφιμα, ζάχαρη, σάρι κ.τ.λ. Επειδή και τότε και πάντα ο κρατικός έλεγχος, όπως και η κρατική μέριμνα, έφταναν μειωμένα στα Σφακιά οι υπεράριθμοι δε δημιουργούσαν πρόβλημα.

Κάποτε, όμως, ένας πρόεδρος, που δεν είχε γραμμένες σωστά τις καταστάσεις, έγινε αντιληπτός στάλθηκε πίσω στο χωριό του να τις διορθώσει, και ύστερα να τις ξαναπάει στα Χανιά.

Αυτός πήγε σ' έναν πολιτικό παράγοντα των Σφακίων και του ζήτησε να επέμβει για να μην τον στείλουν στα Σφακιά και να βρεθεί τρόπος να πάρει και τα τρόφιμα. Εκείνος έριξε μια ματιά στις καταστάσεις και του είπε: – Όλοι σας θα πάτε φυλακή. Τούτον τον σκοτώσανε οι Γερμανοί, εκείνος έφυγε στη Μεσαρά, εκείνος πέθανε... – Ούλοι ν – των – ε σε ψηφίσανε στσ' εκλογές, μόνο μη βγάζεις άχνα! τον κόλλησε στον τοίχο ο πρόεδρος.

Πράγματι, αυτό το τελευταίο, να ψηφίζουν οι πεθαμένοι και οι απόντες, συνέβαινε συχνά. Το 1958, για παράδειγμα, στις βουλευτικές εκλογές ψηφίσαν στο εκλογικό τμήμα του Βουβά εβδομήντα πεθαμένοι και απόντες. Είμαι σε θέση να το ξέρω. Οι αντιπρόσωποι των κομμάτων και η εφορευτική επιτροπή συμφώνησαν στη διαμονή των κερδών και ο δικαστικός αντιπρόσωπος ή δεν κατάλαβε ή έκανε πως δεν κατάλαβε.

Το κρέας στην Κούνια

Μια φορά ένας Σφακιανός έκλεψε ένα πρόβατο. Ήταν τα χρόνια του Μεταξά και τότε γύριζαν αποσπάσματα.

Όταν αυτός είδε το απόσπασμα να πηγαίνει σπίτι του, έβαλε το κρέας μέσα στην κούνια και... το κουνούσε ψύχραιμα. Οι χωροφύλακες, που τον βρήκαν σε αυτή την θέση, του είπαν ότι θα κάνουν έρευνα και αυτός δεν έφερε καμία αντίρρηση.

Στην έρευνα δεν βρήκαν φυσικά κανένα ύποπτο στοιχείο, και φεύγοντας ζήτησαν συγγνώμη που τον ενόχλησαν. Ο Σφακιανός, χωρίς να πάψει να κουνά... το κρέας, τους είπε: –Θωρείτε, μωρέ κοπέλια, πως στενοχωρούνε τσ' ήσυχους ανθρώπους, απού να λυσιιάξω και να φάω εκείνο να 'που κουνώ, α γ-κατέω έργο γή βουλή για το ωζό, απού μ' αφοραθήκανε πως έκλεψα;

Η ανορεξιά του Βούρβαχη

Ήταν κάποτε στο Ασφένδου ένας Βούρβαχης πολύ χεροδύναμος. Αφού όταν έφερνε τα πιθάρια από την Καρωτή στο Ασφένδου με τη ράχη του, τ' άφηνε κάτω μόνο σε τρία σημεία για να ξεκουραστεί. Η μια θέση που κάθιζε ήταν στο Αχλαδίδι, κοντά στο Βουρβουρέ.

Όταν κάποτε αρρώστησε, πήγε στο γιατρό και του παραπονέθηκε ότι κόπηκε το φαί του. Ο γιατρός τον ρώτησε τι είχε φάει εκείνη την ημέρα και ο Βούρβαχης του απάντησε όπως μιλούσε, λίγο τσεβδά.

— Έφαγα, γιατρέ, μια ν-τιτα κ' ένα ν-τιταράκι κ' ένα λετανιδάκι χοχλιούς.

Όσο θέλομε τώρα μπορούμε να υπολογίσουμε πως έτρωγε όταν ήταν υγιής.

Ιστορίες του γερο-Θοδωρούλη

1) Ο γερο-Θοδωρούλης είχε ένα μουλάρι και πηγαινοερχόταν από το Ασφένδου και τα Καλοκάσια, που ήταν το θερινό και το χειμερινό του χωριό αντίστοιχα, στο Ρέθυμνο. Εκεί πουλούσε λάδια, τυριά κ.τ.λ. και αγόραζε άλλα είδη, και τα πουλούσε στο χωριό του.

Μια φορά πουλούσε τυρί, ξέροντας ότι είναι κακό, αφού μέχρι και σκουλήκια είχε μέσα. Όπως ζύγιζε λοιπόν το τυρί και βιαζόταν να πάρει τα λεφτά του από τον ανίδεο Τούρκο, πριν βγουν τα σκουλήκια από μέσα και προδώσουν την κατάσταση, έλεγε: — Γλήγορα γλήγορα αγά μου, για να πορίσει τ' ασκέρι και δε θα μ' αφήσει να κάμω τη δουλειά μου.

Αυτός βέβαια εννοούσε τα σκουλήκια του τυριού, που επειδή τα θεωρούσε πλήθος, τα έλεγε «ασκέρι». Ήξερε, όμως, ότι ο Τούρκος, όταν άκουγε πως θα βγει το ασκέρι, εννοούσε ότι θα βγει ο τουρκικός στρατός.

2) Ο γερο-Θοδωρούλης για να διαθέσει το λάδι που μετέφερε στο Ρέθυμνο, πήγε τις πρώτες δύο τρεις φορές, αγνό λάδι στον Τούρκο έμπορο. Ξεφόρτωνε τ' ασκιά, άφηνε τον Τούρκο να τα ζυγιάζει κι αυτός δεν κοίταζε καθόλου. — Εγώ, έλεγε, πήγα στο χατζιλίκι κ' είμαι άνθρωπος, απου δεν αδικίζω κανένα, γιάντα θα μ' αδικήσουνε και μένα; Ζύγιαζε και γράφε ό,τι θέλεις, αγά μου, κι εγώ μόνο πως θα το φκαιρέζω στσι ντίνες σου.

Ο Τούρκος πίστεψε λοιπόν ότι έπεσε στα χέρια του ένα εύκολο θύμα, αλλά ο Θοδωρούλης το κατασκεύαζε.

Έβαζε λοιπόν λίγο λάδι στ' ασκιά του ο Θοδωρούλης και σταματούσε έξω από το Ρέθεμνο και τ' απογέμιζε με θάλασσα. Τα πήγαινε στον Τούρκο, και αυτός τα ζύγιαζε χωρίς να κοιτάζει ο Θοδωρούλης, τρώγοντας κάθε φορά πέντε έξι οκάδες λάδι. Το μόνο που έκανε ο Θοδωρούλης ήταν να βάζει το λάδι στις ντίνες.

Αυτή η συναλλαγή κράτησε αρκετό καιρό. Όταν ο Θοδωρούλης ήξερε ότι πλησιάζει ο καιρός να βγάλει τα λάδια από τις ντίνες ο Τούρκος, έπαψε να πηγαίνει στο Ρέθεμνο. Ο αγάς είχε πιστέψει ότι έχασε οριστικά το εύκολο θύμα και όταν συνάντησε ένα Σφακιανό του είπε: – Παράξενο μου φαίνεται πώς τα καταφέρνει ο Θοδωρούλης! Να σου πω την αλήθεια, έφαγά του πολύ λάδι, γιατί καλά το λένε: «το πράμα κάνει το γ – κλέφτη». Αυτός δεν εξάνοιγε το ζύγισμα.

Όταν το έμαθε ο Θοδωρούλης, του μήνυσε ότι, αν ανοίξει τις ντίνες του, το νερό θα τρέξει και θα πάει εκεία που ήταν, στη θάλασσα δηλαδή.

3) Μια χήρα δεν έβρισκε να της σκάψουν το αμπέλι της. Πήγε λοιπόν και παρακάλεσε το γερο - Θοδωρούλη να της το σκάψει. Αυτός πονηρά και υπονοούμενα της είπε: – Θωρώ 'γώ την ανάγκη σου, μα δεν έχω ίντα σου κάμω. Ο Θεός το κατέει πως το πράμα μου το άφησα κ' ερήμαξε. Να βρεις κοπέλια, απού μπορούνε να σου φανούνε χρήσιμα.

4) Ο γερο-Θοδωρούλης πήγαινε συνήθως το εμπόρευμά του στο Ρέθεμνο, αλλά κάπου κάπου πήγαινε και στα Χανιά.

Μια φορά, λοιπόν, πήγαινε στα Χανιά με δύο μουλάρια φορτωμένα τυρί. Στον Αποκόρωνα, σε μια εξοχή, ξεφόρτωσε το τυρί κι έδεσε τα ζώα να φάνε καλάμιά.

Τη νύχτα όμως, του έκλεψαν και τα ζώα και το τυρί, κι αυτός, όπως ήταν κουρασμένος δεν άκουσε τίποτα.

Το πρωί, όταν είδε ότι του είχαν κλέψει τα πάντα, πήγε στο Βάμο και ζήτησε από τον αρμόδιο Τούρκο να ενδιαφερθεί για ν' ανακαλυφθούν οι δράστες. – Γιάντα, μωρέ γκιαούρη, εκοιμήθηκες; τον ρώτησε ο Τούρκος. – Εγώ εκοιμήθηκα, γιατί εχάντουμε πως εσύ δε γκοιμάσαι, απάντησε ο Θοδωρούλης, εννοώντας ότι ως εξουσία είχε την ευθύνη για την τάξη και την ασφάλεια ο Τούρκος.

5) Φαίνεται ότι ο Θοδωρούλης έζησε τελευταία γι' αρκετό διάστημα ανάπηρος και γι' αυτό λένε μια μαντινάδα:

Να 'χα ν-τα κάνουνε τα 'ζα μικροί μεγάλοι ούλοι,
κουράδι 'θελα τα 'χει αυτός κι ο γερο-Θοδωρούλης.

Με τη μαντινάδα αυτή εννοούσαν ότι δεν είναι απλό να βόσκει κανείς πρόβατα, γιατί χρειάζεται ν' αντιμετωπίσει χιόνια, καταιγίδες,

ζωοκλέφτες κτλ. αλλά και γιατί χρειάζονται ορισμένες εμπειρίες και ορισμένες ικανότητες.

Οι ιστορίες του Μπικογιώργη

Ο Μπικογιώργης, ήταν Δελληγιαννάκης, αλλά ακουγόταν με το παρνόμι(1) που είχε από παλιά η οικογένειά του.

Έζησε έναν αιώνα στο Ασφένδου και τον αφορούν πολλές ιστορίες και ανέκδοτα.

1) Μια φορά ο Μπικογιώργης βρισκόταν στη Μεσσαρά, σ' ένα χωριό που είχε πολλούς φίλους. Όταν αισθάνθηκε ότι του έκανε ανάγκη να φάει, κι επειδή δεν ήθελε να τους πει ότι πεινούσε, το είπε με το δικό του τρόπο φωνάζοντας σ' ένα παιδί που περνούσε έξω από το καφενείο: – Μωρέ κοπελάκι, κατέεις εσύ, που τσοι θάφτουνε αυτούς, απού ποθαίνουνε απού την πείνα, στο χωριό σας;

2) Μια άλλη φορά ο Μπικογιώργης βρισκόταν, πάλι σε μαγαζί, με φίλους του, και κάποιος διέταξε τον καφετζή να κεράσει γκαζόζες. Το αναψυκτικό, βέβαια, αυτό είναι για γεμάτο στομάχι και ο μπαρμπα - Γιώργης δεν ήταν τότε για αναψυκτικά. Αυτός είχε ανάγκη από φαί.

Είπε λοιπόν πάλι τον πόνο του στον καφετζή, με το δικό του τρόπο: – Δε θέλω 'γω χωνευτικά. Έχεις κιανένα πιωτό να πριστεί;

Εννοούσε ότι θα ήθελε κάτι, που να καλμάρει την πείνα.

3) Μια φορά ο Μπικογιώργης ήταν τυροκόμος στο μιτάτο. Και ο γκαλονόμος, που θα πήγαινε στα Χανιά, ήθελε ένα αθότυρο να τον κρατά κάπου. Ο μπαρμπα - Γιώργης του είπε ότι δεν υπάρχει άλλος αθότυρος, εκτός από εκείνον που έγινε στην τελευταία αναζεματέ, που δεν μετακινείται παρά μόνο μαζί με το τσιφιδάκι. – Ε, να τον -ε πάρω θέλει, το λοιπός, μαζί με το τσιφιδάκι, επέμενε ο γκαλονόμος. – Οι, δε σου τον -ε δίδω για θα μου το χάσεις, αντέτεινε ο μπάρμπα Γιώργης. – 'Ιντα 'ναι απού μου λέεις; Αν -ε γιαείρω 'γώ, θα γιαείρει και το τσιφίδι σου. – Ε, πάρε τον - ε το λοιπός, κι άμε εσύ στο διάολο, κι ας πάει και το τσιφίδι μου!

Είναι βέβαιο ότι τη βλαστήμια δεν την είπε με κακία ο Μπικογιώργης αλλά χαριτολογώντας.

4) Κατέβαινε κάποτε ο Μπικογιώργης με τη γυναίκα του στον Καψοδάσο που ήταν το χειμερινό του χωριό, από το Ασφενδιώτικο φάραγγι, με τα πόδια.

Σε κάποιο σημείο γλίστρησε κι έπεσε και η γυναίκα του του ξεσκόνισε τη βράκα του. Όταν λίγο πιο κάτω ξανάπεσε και η γυναίκα του

άρχισε πάλι να τον ξεσκονίζει, ο μπαρμπα - Γιώργης της είπε: — Ας το, Βαγγελιώ, στην υστεριά θα με ξεσκονίσεις, μα 'γώ θα πέσω πολλές φορές ώσπου να πάμε στον Καψοδάσο.

5) Μια χρονιά τελείωσε το νερό στο ποτιστήρι (ομβριοδεξαμενή στο βοσκότοπο) του Μπικογιώργη, στο Ασφένδου, και πήρε τα πρόβατά του και τα πήγε στο Ασκύφου.

Επειδή ήταν σε ξένο χωριό, ήθελε να φορά καλά στιβάνια. Για να μην τα καταστρέψει όμως, είχε παλιοπάπουτσα και τα έβαζε όση ώρα ήταν στα πρόβατα και όταν έφευγε για το χωριό, τα έβγαζε, τ' άφηνε εκεί στο ποτιστήρι κι έβαζε τα καλά.

Κάποια φορά, όταν πήγε να ποτίσει, δεν βρήκε το παλιοπάπουτσα στη θέση τους. Κανένα παιδί θα περνούσε και θα τα πέταξε πέρα. Έκαμε τη δουλειά του ο μπαρμπα-Γιώργης και με τα καλά στιβάνια, λοιπόν.

Το βράδυ, όταν του ετοιμάζε η πεθερά του να κοιμηθεί (ήταν παντρεμένος από το Ασκύφου κι έμενε στην πεθεράς του) τον είδε να τυλίγει τα στιβάνια του σε μια εφημερίδα και να τα βάζει κάτω από το προσκέφαλό του. Δεν μπορούσε να εξηγήσει αυτό που έβλεπε και του εξέφρασε την απορία της. — Ίντα να σου πω; της απάντησε ο Μπικογιώργης. Επαέ κλέφτουμε και τα παλιοπάπουτσα. Μπορεί το λοιπό να μου κλέψει κιανείς τα στιβάνια μου και θα στενοχωρηθείτε και σεις κ' εγώ. Για νά 'μεστανε, το λοιπό, ούλοι μας εντάξει τα 'βαλα 'κειδά.

6) Κάποτε ο μπάρμπα - Γιώργης είχε συζευτή ένα χωριανό και σύντεκνό του. Δεν τους ευόνησε όμως η συζευσιά, και τα πρόβατα αντί ν' αυξάνονται, λιγότευαν.

Ο σύντεκνος, λοιπόν, αποφάσισε να χωρίσουν και είπε του Μπικογιώργη. — Σύντεκνε, εγώ θα τα χωρίσω τα 'ζα και να το κατέεις να κάνεις το κολάι(2) των εδικώ σου ωζώ.

1. Είναι γνωστό ότι και ο ήρωας του Φραγκοκάστελλου, Ευστράτιος Δεληγιαννάκης, ακουγόταν και Μπικοστρατής.

2. Τη λέξη «κολάι» τη χρησιμοποιούμε σε αυτήν την περίπτωση για να πούμε ότι έπρεπε να βρεθεί λύση. Έπρεπε δηλαδή να βρεθεί άλλος συζευτής για να αναλάβει τα πρόβατα. Την ίδια λέξη όμως τη χρησιμοποιούμε και για να πούμε ότι κάτι καταστράφηκε. Έτσι, όταν, για παράδειγμα, θέλουμε να πούμε ότι ένα δέντρο ξεράθηκε, λέμε, «Εγίνηκεν ν-το κολάι ν ντου», και όταν θέλουμε να πούμε ότι τα πρόβατα τα σκότωσε το χιόνι λέμε, «εγίνηκε ν-το κολάι ν-των -ε». Τα λόγια που είπε ο μπάρμπα Γιώργης στο σύντεκνο και συζευτή του ήταν βέβαια με τη δεύτερη έννοια.

— Έκαμες το ν — τω, συ σύντεκνε, το κολάι ν-των-ε, του απάντησε ο Μπικογιώργης.

7) Όταν γέρασε ο Μπικογιώργης του άρεσε να παίζει χαρτιά για να σκοτώνει την ώρα του. Έπαιζε συνήθως το «66» μ' έναν άλλο γέρο που ήταν και συντέκνοι. Εφάρμοζαν χαλαρά τους κανόνες του χαρτιού και πολλές φορές χρησιμοποιούσαν «μπαρουτι», έκαναν δηλαδή ζαβολιές. Αυτοί περνούσαν την ώρα τους παίζοντας, αλλά ήταν πολύ διασκεδαστικός ο τρόπος που έπαιζαν και για τους άλλους.

Κάποια φορά ο μπαρμπα-Γιώργης έβγαλε το παιχνίδι. Έβγαλε όμως ένα κι έγραψε δύο. — Ετσά το κάνεις όλο! ένα έκαμες, γιάντα το γραφες δύο; διαμαρτυρήθηκε ο μπαρμπα-Μανόλης. — Εντάξει, σύντεκνε, ένα το λοιπόσι! απάντησε ατάραχα ο μπαρμπα-Γιώργης και γράφει άλλο ένα, κάτω από τα δύο που ήταν επίσης γραμμένα.

Ετσά με Λένε

Ένας γέρος Σφακιανός κι ένας νεαρός ήταν ξαπλωμένοι μια καλοκαιρινή, ζεστή μέρα στον ίσκιο ενός πρίνου.

Τότε το «κύριε» δεν είχε εισαχθεί στα Σφακιά, και όταν ο νεότερος ήθελε ν' αποταθεί στο γεροντότερο τον έλεγε «μπάρμπα». Έτσι ο νεαρός όταν θέλησε να πει κάτι του γέρου του φώναξε: «Μπάρμπα Γιάννη... μπάρμπα Γιάννη...» αρκετές φορές, χωρίς να λάβει απάντηση. Μόλις όμως του φώναξε «καπετά - Γιάννη», απάντησε αμέσως το γέρος: — Ετσά μωρέ, με λένε! Ίντα θέλεις;

Ο καπετά - καφέ του Κονδυλάκη

Ο Κονδυλάκης περιόδευσε κάποτε στα Σφακιά. Αυτός ο μεγάλος διανοούμενος της Κρήτης φαίνεται ότι, με την ιδιότητα του συγγραφέα και του δημοσιογράφου, ενδιαφερόταν για τη συλλογή κάποιων στοιχείων.

Όταν βρέθηκε μια φορά σ' ένα χωριό των Σφακίων, μόλις μπήκε στο καφενείο, πρόσεξε ότι καθέννας που ερχόταν, τον αποκαλούσαν «καπετάνιο». Έτσι έλεγαν: «καλώς το γ-καπετά Μανούσο», «κάνε καφέ του καπετά - Πώλο» κ.τ.λ.

Ο Κονδυλάκης ζήτησε τότε να του εξηγήσουν μερικά πράγματα για τα «καπετανιλίκια» κι ένας άξεστος χωρικός ανέλαβε την ενημέρωση. Αυτός, όμως, δεν ήταν σε θέση να εκτιμήσει το συνομιλητή του. Έτσι τον αντιμετώπιζε στη συζήτηση με μια δόση ειρωνείας και με μια μεγαλύτερη δόση υπεροψίας, αφού ένας Σφακιανός μιλούσε μ'

έναν κατωμερίτη για καπετανιλίκια.

Ο Κονδυλάκης, που δεν είχε συνηθίσει να τον ειρωνεύονται, στράφηκε τότε προς τον καφετζή και του είπε σοβαρά σοβαρά - Καπετά - καφετζή, κάνε μου ένα καπετά - καφέ και να μου τον φέρεις σ' έναν καπετά - καθαρό δίσκο.

Παραϋστερα οι κατωμερίτες

Ένας Σφακιανός που ήταν και από ιστορική οικογένεια σπατάλησε την καλή του ζωή στις παλικαριές και στις επαναστάσεις. Κάποτε όμως ήρθαν τα γεράματα, κι εκείνος ούτε οικογένεια είχε δημιουργήσει ούτε περιουσία.

Είχε προσφέρει βέβαια στην πατρίδα πάρα πολλά και θα έπρεπε να τον φροντίσει η πολιτεία, αλλά αυτό δεν έγινε.

Κατέληξε λοιπόν στα Χανιά, και οι Σφακιανοί των Χανίων τον φρόντιζαν, σαν να ήταν πατέρας τους.

Εκείνος αναγνωρίζοντας την καλοσύνη τους, κι αφού δεν μπορούσε να τους ανταποδώσει το καλό, παρακαλούσε το Θεό: - Μπέμπε Θε μου, καλό τω Σφακιανώ!

Αυτό το έλεγε συχνά και όπου βρισκόταν, και μια φορά κάποιος τον ρώτησε: - Και τω γ-κατωμερίτω; - Παραϋστερα τω γ-κατωμερίτω! ήταν η απάντησή του.

Από τότε έχει μείνει αυτή η φράση και λέγεται στις περιπτώσεις που κάποιος εξαιρείται από κάτι που δικαιούται.

Τ' ασκιά τα 'χω μπρατάδα

Παλιότερα για τη μεταφορά των υγρών εισοδημάτων χρησιμοποιούνταν τ' ασκιά. Τα έσιαζαν με την προβιά της κατσίκας, τα έραβαν από πίσω, που το άνοιγμα είναι μεγάλο, κι έδεναν τα πόδια τα μπροστινά κόμπο. Το κρασί ή το λάδι το έβαζαν από το λαιμό με την πύργια.

Κάθε τακτοποιημένος και νοικοκυρεμένος χωρικός είχε ένα ζευγάρι κρασάσκια κι ένα ζευγάρι λαδάσκια. Ιδιαίτερα, όμως, φρόντιζαν να έχουν πάντα ασκιά οι κυρατζήδες, γιατί ήταν τα εργαλεία της δουλειάς τους.

Κάποτε ένας χωρικός ζήτησε, λοιπόν, ασκιά από έναν κυρατζή, γιατί ήθελε να κατεβάσει κρασί από τ' Αγόρι. Ο κυρατζής, όμως, του είπε πως τα έχει μπρατάδα, γιατί τα έχει γεμάτα αλεύρι. Τότε ο άλλος του λέει: - Μα τ' αλεύρι δε ν-το βάνουνε στ' ασκιά, μόνο δε θέλεις

να μου τα δώσεις. – Πάλι καλά που το 'νιωσες! του λέει ο κυρατζής, Εγώ τ' ασκιά τα 'χω για τη δουλειά μου κι όχι για το χωριό!

Το Βιτάκι το Γιαννιό

Στα μέσα του περασμένου αιώνα ήταν στη Χώρα των Σφακίων κάποιος Γιάννης Βίτης. Ήταν φαινόμενο στα πόδια, κι έλεγαν γι' αυτόν την παρακάτω μαντινάδα: Στου Ψηλορείτη το βουνό πουλι δεν ανεβαίνει, μα το Βιτάκι το Γιαννιό ανεβοκατεβαίνει.

Μια φορά κάηκε μian αποθήκη των Χατζή Γρηγόρηδων στη Χώρα Σφακίων, ενώ αυτοί έμεναν τότε στο Ρέθεμνο, όπου είχαν κι εκεί σπίτι. Όταν βγήκε ο ήλιος έφυγε από τη Χώρα ο Βιτογιάννης και πήγε για να τους ειδοποιήσει για τη ζημιά και πριν να βασιλέψει, τον βλέπουν από τον Ομπρός Γιαλό (τα μαγαζιά της Χώρας) να κατεβαίνει από το Ζύγωμα, μια τοποθεσία που είναι λίγο πιο πάνω! – Γιατί δεν πήγες εκεί που σε στείλανε; τον ρώτησαν. Ήταν σοβαρή υπόθεση και είχες αναλάβει μian ευθύνη. – Επήγα και γιάειρα, τους απάντησε. Εντο και το σημείωμα απού μου 'δώκανε.

Είχε κάνει, από ήλιο σε ήλιο, περίπου 160 χιλιόμετρα.

Σα ν-του πουλιού

Πολλοί παράγοντες, φυσικά ο σημαντικότερος ήταν η παλικαριά των Σφακιανών, συνετέλεσαν στο να μη μένουν κατακτητές στα Σφακιά. Αυτό βέβαια τους ανύψωσε σε καλύτερη μοίρα από τους άλλους Κρήτες, αλλά δημιούργησε και σε μερικούς κάποια υπεροψία.

Μια φορά, λοιπόν, ήταν στα Λευκά Όρη δύο Σφακιανοί, και, όπως αγνάντευαν τα κατωμέρια, λέει ο ένας στον άλλο: – Δε γ-κατέω 'γώ, αν έχουσι ψυχή κ' οι κατωμερίτες. – Μπορεί, μωρέ, και να'χουνε, μα κι αν έχουνε θα 'ναι σα ν-του πουλιού! απάντησε ο άλλος με σιγουριά.

Ποιος έχασε;

Δύο Σφακιανοί, όταν γέρασαν, άραξαν στα Χανιά. Έβρισκαν λοιπόν κάθε μέρα κάποιον τρίτο και έπαιζαν πρέφα, αλλά κάθε φορά αυτός ο τρίτος έχανε. Ο καφετζής είχε παρατηρήσει ότι ο τρίτος, που έχανε, ήταν πάντα ο κατωμερίτης, και κάποια φορά που ο τρίτος ήταν κι αυτός Σφακιανός, είχε την περιέργεια να δει ποιος θα χάσει. – Δεν εβγήκες, χιλέ έκανες! έλεγαν οι δύο τακτικοί πελάτες. – Εγώ, μωρέ,

κάνω χιλέδες; Χαντάτε πως είμαι σα γ – και σας; απαντούσε θυμωμένα ο άλλος.

Επειδή υπήρχε κίνδυνος να γίνει καβγάς, ο καφετζής τους είπε να φύγουν, δίχως να πλερώσουν.

Έτσι ικανοποιήθηκε η περιέργεια του καφετζή, δεν ικανοποιήθηκε όμως η τσέπη του, γιατί δεν πήρε τα λεφτά του.

Ο Παύλος Μπικουβάρης

Ένας Ασκυφιώτης, ο Παύλος Μπικουβάρης, ήταν σπουδαίος παράγοντας του χωριού του. Ήταν ξύπνιος και ικανός άνθρωπος, αλλά ταυτόχρονα ήταν και περιεργός και ήθελε να μάθει ποιο είναι το κέντρο του κόσμου. Έψαξε λοιπόν, αλλά δε δυσκολεύτηκε και πολύ για να το βρει. Ήταν ο ίδιος! – Ο κόσμος έχει την Ευρώπη, η Ευρώπη έχει την Ελλάδα, η Ελλάδα έχει την Κρήτη, η Κρήτη έχει τα Χανιά, τα Χανιά έχουν τα Σφακιά, τα Σφακιά έχουν το Ασκούφου, το Ασκούφου έχει το Αμμουδάρι και στο Αμμουδάρι ο καλύτερος δεν είναι άλλος από μένα, τον Παύλο Μπικουβάρη! συνήθιζε να λέει.

Τα λόγια του δείχνουν σίγουρα έναν άκρατο εγωκεντρισμό και όχι απλό εγωισμό, που έχουν όλοι οι Σφακιανοί.

Ο Λιάπης και οι μυζηθρόπιτες

Ο Λιαποσήφης, γνωστό πρωτοπαλικάρο, καθόταν στον Πενταβόλακα, και από εκεί που βρισκόταν φαινόταν η μητέρα του, που έψηνε μυζηθρόπιτες. Έμπαινε μέσα, έπαιρνε τις άψητες πίτες, τις έψηνε, και ψημένες τις έβαζε σ' ένα πιάτο.

Ο Λιάπης, που ήταν πάρα πολύ γρήγορος, κάποια φορά μέχρι να μπει και να βγει η μητέρα του για να φέρει και άλλη άψητη πίτα, κατέβηκε με δύο πήδους, πήρε τις ψημένες πίτες και βγήκε και τις έτρωγε με τους φίλους του.

Η μητέρα του δεν μπορούσε να διανοηθεί ότι τις πήρε άνθρωπος και υποψιάστηκε ότι τις πήρε η σκύλα, η Κουντούρα, που ήταν εκεί κοντά. Την έκραξε, λοιπόν, κοντά της και την έδειρε. – Κακομοίρα Κουντούρα, άλλοι τρώνε τσι πίτες κ' εσύ τρώεις το ξύλο! φώναξε από τα ψηλά ο Λιαποσήφης.

Ζύμη στα σακούλια

Η Λιάπαινα είχε έξι γιους, φαίνεται όμως πως και οι έξι «το 'χανε

ρίξει στο λεβέντικο», και δεν τις έφερναν ξύλα για να φουρνίσει. Αυτή διαμαρτυρόταν, αλλά άδικα.

Όταν είδε πως οι γιοι της δεν έπαιρναν από λόγια, σκέφτηκε να τους το πει με έργα. Κάποια φορά, λοιπόν, έφτιαξε ζύμη κι έβαλε από λίγη, άψητη όπως ήταν, στο σακούλι του καθενός. Αυτοί, όταν άνοιξαν τα σακούλια τους, είδαν τη ζύμη και κατάλαβαν...

Στο θάνατο του Λιάπη

Ο Πωλογιάννης βρέθηκε σε βεντέτα με τους Λιάπηδες. Αυτός μαζί με τους Τσιριντάνηδες κυνηγούσαν τους Λιάπηδες να τους σκοτώσουν και το αντίθετο.

Όταν ο Λιαποσήφης σκοτώθηκε στον Πειραιά, ο Πωλογιάννης έμενε στη Χώρα Σφακίων. Όταν λοιπόν κατέβηκε πρωί πρωί στο καφενείο να πει καφέ, κάποιος του είπε: — Κάτσε να πιεις καφέ και θα σου πούμε ένα καλό νέο να κεράσεις κι εσύ. — Να μου το πείτε, να δω πόσο καλό είναι και αν αξίζει θα κεράσω, ό,τι θέλετε! είπε ο Πωλογιάννης. — Εσκοτώσανε το Λιαποσήφη στον Πειραιά! — Τον κακό σου τον καιρό, παλαβέ! Εγώ τον εγύρευα να τον - ε, σκοτώσω κι αυτός μ' εγύρευε να με σκοτώσει, μα δεν μπορώ να παραδεχτώ για καλό νέο πως εσκοτώσανε το πρωτοπαλικάρο τω Σφακιώ! Πρέπει να κατέτε πως ο Λιαποσήφης είχε τρία προτερήματα, και τα είχε σε μεγάλο βαθμό: ήτανε γενναίος, ήτανε έξυπνος και ήτανε γρήγορος! Αυτά τα τρία δε βρίχνονται εύκολα στον ίδιο άντρα. Ο θάνατος του Λιαποσήφη είναι κουτστρούλισμα τω Σφακιώ! ήταν η απάντηση του Πωλογιάννη.

Η γκαζόζα και το καλαμάκι

Κάποτε έπιναν τις γκαζόζες μόνο με το μπουκάλι ή έστω, «επί το αριστοκρατικότερον», με το ποτήρι. Όταν όμως ανακαλύψαμε ότι «ανήκομεν εις την δύσιν», προμηθευτήκαμε καλαμάκια.

Μια φορά πήγε ένας χωρικός σ' ένα παραλιακό κέντρο, για να δει και αυτός τ' αξιοθέατα της παραλίας. Ανάμεσα λοιπόν στ' άλλα, είδε που έπιναν τη γκαζόζα με το καλαμάκι και νόμισε ότι πηγαινει μόνο του την γκαζόζα στο στόμα. Παρήγγειλε, λοιπόν, μια γκαζόζα, μα όταν είδε πως δε λειτουργούσε ο μηχανισμός του καλαμακιού, γύρισε το μπουκάλι ανάποδα για να διευκολύνει την κατάσταση. Τότε λειτούργησε φυσικά ο νόμος της βαρύτητας και η γκαζόζα χύθηκε στην καινούργια ανοιχτόχρωμη γκιλότα. Αμέσως σηκώθηκε όρθιος και εί-

πε θυμωμένος: — Ω διάλε τσ' αποθαμένους του απού σ' είχανε, και δε με γνοιάζει, μα θα χαντούνε και πως εταιρίθηκα.

Τα μαγεροψήματα

Ήταν, πριν από κάμποσα χρόνια, ένα μαγαζί στην πόλη που δεν έδινε σε κανένα βερεσέ. Είχε μάλιστα και μια ταμπέλα που έγραφε:

ΟΣΟΙ ΦΙΛΟΙ Μ' ΑΓΑΠΑΝΕ ΒΕΡΕΣΕ ΜΗ ΜΟΥ ΖΗΤΑΝΕ

Ένας χωρικός είδε την ταμπέλα και είπε σ' ένα φίλο του:

— Εγώ θα πουσουνίσω μαγεροψήματα βερεσέ, κι ό,τι θέλει ας γράφει αυτός.

Ο φίλος του, που ήξερε καλά τον καταστηματάρχη, του απαντά:

— Βάνω στοίχημα πως δεν παίρνεις βερεσέ μουδέ μια βελόνα από 'κειά. Α μπορέσεις να πάρεις πράμα, εγώ θα σου δώσω ό,τι αξίζει.

Ο χωρικός, χωρίς να χάσει καιρό, πάει στον καταστηματάρχη, κρατώντας ένα σακί, και του λέει: — Δε μου λείεις καλόψητα είναι τα μαγεροψήματά σου; — Ούλα με την πρώτη βράση ψήνονται, του απάντησε ο καταστηματάρχης.

Παίρνει λοιπόν ο χωρικός δεκαπέντε οκάδες ρύζι, πέντε οκάδες ροβίθια, πέντε οκάδες φακές και τα βάζει όλα στο ίδιο σακί. Ο καταστηματάρχης που τον έβλεπε του είπε να βρει διαφορετική σακουviέρα για το κάθε είδος (δεν ήταν ακόμα οι νάυλον σακούλες), αλλά αυτός του είπε: — Δέκα κοπέλια έχω και θα τα χωρίσουνε σε μισή ώρα!

Ο καταστηματάρχης ζύγιαζε και γελούσε, αφού δεν του είχε ξανατύχει παρόμοια περίπτωση. Δεν του βγήκε όμως σε καλό το γέλιο, γιατί μόλις έδεσε το τσουβάλι, ο χωρικός του λέει: — Δεν έχω 'δα τα λεφτά, μα θα μου κάμεις λογαριασμό και μόλις πουλήσω τ' αρνιά θα σου τα φέρω. — Μα δεν είδες που γράφω εκείά, πως δε δίδω βερεσέ; του είπε θορυβημένος ο καταστηματάρχης. — Εσύ δε δίνεις βερεσέ, γιατί δε θέλεις, μαγώ δε δίδω λεφτά, γιατί δεν έχω. Ίντα θέλεις να κάνομεν ε εδά;

Ο καταστηματάρχης δεν μπορούσε να δεχτεί πίσω τα μαγεροψήματα, όπως ήταν ανακατεμένα, κι έτσι αναγκάστηκε να τα δώσει βερεσέ. Έδωσε λοιπόν στο χωρικό μια απόδειξη με το χρέος, κι αυτός πέρασε από το σπίτι του φίλου του για να εισπράξει το στοίχημα.

Το άναμμα του γλόμπου

Ένας χωρικός κατέβηκε μια φορά στην πόλη. Το βράδυ πήγε στο ξενοδοχείο να μείνει, αλλά στο δωμάτιο, που του έδωσαν κρεβάτι,

ήταν ένας άλλος πελάτης που είχε πρωτοπάει για ύπνο. Όταν μπήκε στο ξενοδοχείο άναψε το φως, και ύστερα έκανε πως δεν ξέρει να το σβήσει. Τίναζε λοιπόν την πετσέτα και φυσούσε με το στόμα. – 'Ιντα κάνεις, μωρέ μπουνταλά; Δε ν-το σβήνουνε ετσεδά, του είπε ο άλλος. – Δε μου σβήνει τω δαιμόνω ο κόπος! Θέλεις να μου ορμηνέψεις πως το σβήνουνε; ρώτησε ο χωρικός. – Να σ' ορμηνέψω, μωρέ, γιατί εσύ 'σαι από παλαβοχώρι, του είπε ο άλλος και σηκώθηκε κι έσβησε το φως. – Καλά το λένε, πως πολλά νιε τα φελούμενα μα λίγοι τα κατένε. Αν εκατάπιες κοινωνιά, άψετο και σβήσε το καμπόσες φορές να μάθω κ' εγώ την τέχνη, τον παρακάλεσε ο χωρικός. – Αυτός αναβόσβησε μερικές φορές το γλόμπο και πηγαίνοντας στο κρεβάτι του, λέει στο χωρικό. – Έχει πολλούς παλαβούς σα γ-και σένα το χωριό σου; – Έχει πολλούς σα γ-και μένα το χωριό μου, μα δεν είναι καθόλου παλαβοί. Το δικό σου χωριό έχει πολλούς παλαβούς σα γ-και σένα που δεν εσκέφτηκες πως εκείνος που μπαίνει στο σβηστό δωμάτιο και κατέει ν' ανάψει το φως, κατέει και να το σβήσει ύστερα! ήταν η πληρωμένη απάντηση του χωρικού.

Το μουζούδωμο στο μιτάτο

Στο μιτάτο έμεναν τέσσερα πέντε άτομα για τρεις και τέσσερις μήνες σ' ένα βουνό. Ασχολούνταν με τη δουλειά τους, αλλά έχοντας ανάγκη, όπως όλοι οι άνθρωποι, και την ψυχαγωγία, έκαναν ό,τι μπορούσαν για να γελάσουν: αστεία, φάρσες κ.τ.λ.

Ένα βράδυ σ' ένα μιτάτο κοιμήθηκαν στη βεγγέρα οι δύο γκαλονόμοι. Είναι γνωστό ότι το γάλα προκαλεί υπνηλία. Την ώρα που κοιμούνταν λοιπόν, πήραν οι άλλοι μουντζούρες από το καζάνι και τους μουντζούρωσαν στα πρόσωπα.

Σε λίγο τους ξύπνησαν για να φάνε τη σύχουμη μυζήθρα. Όπως έτρωγαν, γελούσαν όλοι, ακόμα και οι γκαλονόμοι. Ο καθένας τους γελούσε για τον άλλο που τον έβλεπε μουντζουρωμένο. – Κατέεις, μωρέ, γιάντα γελούμεν – ε; Ολομουζούδωτο σ' εκάμανε! είπε ο ένας γκαλονόμος στον άλλο. – Δεν εθώρουνε 'γώ τα μούτρα μου, μα ολομουζούδωτος είσαι και συ κ' εγέλουνα για σένα.

Οι συνέπειες του όρκου

Στο δικαστήριο κατέθετε σαν μάρτυρας ένας Σφακιανός. Ο πρόεδρος του δικαστηρίου είχε βάσιμες υποψίες ότι ο όρκος που έπαιρνε ήταν ψεύτικος και του έκανε την ερώτηση: – Ξέρεις τις συνέπειες

του όρκου, μάρτυς; – Πώς δεν τζι ξέρω; Όποιος πάρει όρκο κερδίζει τη δίκη!

Ούλοι 'νιε πα καπετάνιοι

Κάποιος που ήθελε να γράψει για την ιστορία της Κρήτης πήγε στα Σφακιά για να συγκεντρώσει ιστορικά στοιχεία.

Στο πρώτο χωριό των Σφακίων που πήγε και στον πρώτο που συνάντησε, είπε: – Σε παρακαλώ να με βοηθήσεις να βρω κάποιον καπετάνιο, γιατί θέλω να καταγράψω μερικά ιστορικά γεγονότα. – Ούλοι 'νιε 'πα καπετάνιοι, του είπε ο Σφακιανός, μόνο ρώτα 'που την άκρα!

Τα χόρτα

Ένας Ασκυφιώτης έστειλε τη γυναίκα του να φέρει χόρτα. – Έχομεν-ε, άντρα μου, χόρτα και ψημένα και άψηστα. Γιάντα θέλεις να φέρω κι άλλα; τον ρώτησε. – Κατέω το 'γώ μπρε, πως έχομεν-ε χόρτα και δε σε μπέμπω πως τα λιγώνομαι, μα ήθελα να πάεις κάμ-ποση ώρα, για να μη σε θωρώ!

Δεν ήξερε να ψωνίζει

Ένας Σφακιανός που ήταν στα Χανιά «καλώς εγκατεστημένος», ψώνισε, κατά παραγγελία της γυναίκας του, μερικά πράγματα. Αυτή, όμως, δεν έμεινε ικανοποιημένη και άρχισαν οι παρατηρήσεις. Του είπε πολλά και μεταξύ των άλλων ότι ποτέ του δεν ήξερε να ψωνίζει. – Μα εδώ, της είπε, συμφωνούμε απόλυτα. Αν ήξερα να ψωνίζω, δε θα ψώνιζα εσένα!

Δεν είμαι προδότης

Στο κίνημα του '35 είχε ενεργό ανάμειξη ένας Ζερβός. Μετά την αποτυχία του κινήματος, κι ενώ καθόταν στο σκαμνί του κατηγορουμένου, άκουγε τους δικαστές να τον αποκαλούν προδότη. – Δεν είμαι προδότης! φώναξε κάποια στιγμή ο Ζερβός κι συνέχισε. Απλά αποτύχαμε. Γι' αυτό είμαι εγώ εδώ, κι εσείς στην έδρα. Αν θα είχαμε επιτυχία, θα είστε εσείς εδώ, κι εγώ εκεί!

Πάτο μέλι, πάτο λάδι

Στα ψηλά χωριά δεν ευδοκιμούν οι ελιές, βγαίνει όμως μέλι.

Μια φορά, λοιπόν, ένας μελοπαραγωγός Αγορείτης συμφώνησε μ' ένα ελαιοπαραγωγό Γαλιίτη να κάμουν ανταλλαγή είδος με είδος. Όταν έδωσε το μέλι ο μελισσοκόμος το έδωσε από τον πάτο του δοχείου, μα όταν πήγε να πάρει το λάδι, και είδε ότι του έδναν από γεμάτο πιθάρι, αντέδρασε λέγοντας: – Πατούρα μέλι έδωκα, πατούρα λάδι θέλω!

Δεν ήξερε ότι: «Πάτος μέλι, τρούλα λάδι, μέση κρασί».

Ετούτες εδά οι πέτρες

Στα Σφακιά μια φορά φιλονικούσαν δυο αγρότες για ένα χωράφι. Η υπόθεση πήγε στο δικαστήριο, μα οι δικαστές δεν μπορούσαν να πουν ποιος έχει δίκιο.

Έγινε, λοιπόν, αναβολή και ο εισαγγελέας πήγε να δει τον τόπο για να βγάλει συμπεράσματα. Μόλις αντίκρισε το χωράφι είπε: – Μα γι' αυτές τις πέτρες με φέρετε εδώ; Είναι ξερές πέτρες, όπως ξερή και όλη η επαρχία σας! – Δε μιλείς καλά, κύριε εισαγγελέα, του απάντησαν και οι δυο μαζί. Ετούτες εδά οι πέτρες έχουνε αξία γιατί να 'χα λείπουνε 'μπόριε να φορείς ακόμη τούρκικο φέσι!

Ας πούμε πως είσαι ο γάιδαρός μου

Ένας Σφακιανός πήγε μια φορά στο αγρονομείο, γιατί ο γάιδαρός του είχε προκαλέσει κάποια αγροζημιά. Αυτός ισχυρίστηκε ότι τον είχε δεμένο κι έσπασε το σκοινί και είπε του αγρονόμου: Ας πούμε, κύριε αγρονόμο, πως είσαι ο γάιδαρός μου και σ' έχω δεμένο κοντά και τανύζεις, γκανίζεις, τσινάς, ώστε να σπάσεις τό σκοινί, γιατί θέλεις να πάεις στη γαϊδούρα και κάνεις ύστερα τη ζημιά. Εγώ ίντα φταίω;

Ο αγρονόμος πίστεψε ότι είχε μπροστά του έναν ειλικρινή και προπάντων αφελή χωρικό, μα θέλησε να δοκιμάσει σε ποιο βαθμό υπάρχει και βλακεία μέσα στην αφέλεια και αφού του ανακοίνωσε την αθώωσή του, του έκαμε την ερώτηση: – Δεν μου λες, έξε κι έξε πόσο μας κάνουνε; Μα, εξάρεις, κύριε αγρονόμο! απάντησε ο «αφελής» χωρικός.

Ο Θεός να τον – ε ξεμιστεύει κι απού τσ'χεν...

Ένας φτωχός οικογενειάρχης, από την Ανώπολη, έκλεβε κάπου κάπου κανένα πρόβατο από ένα νοικοκύρη και το έτρωγαν τα παιδιά του.

Ο νοικοκύρης τον υποψιάστηκε και, όταν έχασε πάλι ένα πρόβα-

το, πήγε και κρύφτηκε πάνω από την κουζίνα του κλέφτη. Είδε πραγματικά να τρώνε το πρόβατό του, μα εκεί που έκανε τη σκέψη να τον σκοτώσει, άκουσε τον κλέφτη να λέει στα παιδιά του: – Κάνετε, παιδιά μου, το σταυρό σας να έχει καλά ο Θεός το άνθρωπο που 'χε ν – τ' ωζό.

Έφυγε, λοιπόν, και την άλλη μέρα που τον συνάντησε στο δρόμό του είπε: – Γιάντα μου τρώεις τα ωζά μου μωρέ; – Ίντα να σου πω; Για να μην μ-ποθάνουνε τση πείνας τα παιδιά μου σου 'κλεψα... του απάντησε ο άλλος. – Χαλάλι σου μωρέ! Κι άλλη φορά όντεν έχεις μεγάλη ανάγκη, ας μου ξανακλέψεις!

Ο Θεός να τσαι ξεμιστεύει και τσαι δυο

Δυο Βουβιανοί είχαν διαφορές και μια φορά σκότωσε ο ένας έξι αιγες του άλλου.

Επειδή, όμως, κανείς από τους δυο τους δεν πήγε να τις γδάρει να πάρει το κρέας, πήγε ένας φτωχός οικογενειάρχης, έγδαρε δυο και χόρτασαν κρέας τα παιδιά του.

Κάθε φορά που έτρωγαν το κρέας, έλεγε με την ψευδή μιλιά του:

«Ο Τσεός να τον-ε ξεμιστέμπει 'κι απού τσ' είκενε 'κι απού τσ' εσκότωνα!»

Απού το Τούνοσ...(1)

Όταν οι Τούρκοι ήταν κατακτητές στην Κρήτη, οι Σφακιανοί δεν υπόκεινταν στους ελέγχους τους. Εξάλλου, όπως γράφουμε και σε άλλο σημείο, τα σφακιανά καράβια είχαν επαφή με όλα τ' αξιόλογα λιμάνια της Μεσογείου.

Ειδικά τα σφακιανά καράβια είχαν μεγαλύτερη επαφή με τη Βόρεια Αφρική παρά με τον Πειραιά. Κι αυτό γιατί και κοντά τους ήταν αλλά κι εκεί έβρισκαν πολλά ετεροειδή προϊόντα που τα αντάλλαζαν με τα δικά τους.

Πολλές φορές, ευκαιριακά, πήγαιναν στην Αλεξάντρεια και άνθρωποι που είχαν διαθέσιμο χρόνο, χωρίς να είναι ούτε ναυτικοί ούτε έμποροι. Αυτοί, όταν είχαν κρατούσαν και χρήματα, μήπως έβρισκαν κάτι ν' αγοράσουν για να το εμπορευτούν.

Σ' ένα τέτοιο ευκαιριακό ταξίδι ο γερο Χιωτογιάννης έφερε από

1. Τούνοσ είναι η Τύνιδα

την Τηγοσία φέσια, «πασταμέλια» τα έλεγαν τότε, και τα πήγε στο ντουκιάνι (μαγαζί) του Βένο για να πουληθούν.

Τότε λέχθηκε και η μαντινάδα: Απου το Τούνος έφταξεν ο γερο-Χιωτογιάννης και πασταμέλια γέμισε του Βένο το ντουκιάνι.

Χίλια δέντρα

Ένας Σφακιανός ρέχτηκε μίαν κοπελιά από την ανατολική Κρήτη και τη ζήτησε σε γάμο, αλλά, δυστυχώς γι' αυτόν, δεν του την έδωσαν. Τότε αυτός βρήκε δύο τρεις φίλους και την έκλεψε.

Οι δικοί της, όμως, δεν ήθελαν με κανένα τρόπο να την αφήσουν να ζήσει με το Σφακιανό, γιατί είχαν την εντύπωση πως ο άνθρωπος ήταν φτωχός. Τότε θυμήθηκαν πως γνώριζαν ένα Σφακιανό, που του είχαν εμπιστοσύνη, και πήγαν και τον ρώτησαν τι σόι άνθρωπος ήταν αυτός που έκλεψε την κόρη τους.

Ο Σφακιανός που φημιζόταν ότι έλεγε πάντα την αλήθεια, τους εί-
πε:

– Χωρίς άλλο, άμα μοιράσει με τ' αδέρφια του, θα πάρει στη μ-
πάρτη ν-του χίλια δεντρά.

Αυτοί κατάλαβαν ότι ο γαμπρός δεν είναι τυχαίος άνθρωπος και έχει καλή περιουσία, γιατί στα χωριά εκείνα, όταν λέει κανείς «δεν-
τρά», εννοεί ελαιόδεντρα. Ο Σφακιανός βέβαια, ήξερε πως θα το εν-
νοήσουν, ήξερε όμως ότι μπορεί να δικαιολογηθεί, γιατί αυτός εν-
νοούσε κυπαρίσσια, που πραγματικά ο γαμπρός τα είχε.

Το θέλημα δόθηκε, έγινε ο γάμος, και όταν οι δικοί της νύφης αν-
τιλήφθηκαν ότι τα «δεντρά» ήταν κυπαρίσσια, ήταν πια αργά.

Καλλιιά σου να μη ν – τον – ε δεις.

Μία φορά το πρωτοπαλικαρο των Σφακιών, ο Λιαποσήφης, σκότω-
σε Τούρκους που βρέθηκαν στην Παπαδιάς το Ρούμα, μια τοποθεσία
κοντά στο Βουβά.

Οι Τούρκοι βγήκαν και τον έψαχναν, έχοντας πάρει μαζί τους, με
τη βία, το Νικόλαο Χιωτάκη, γνωστό ως Κοκόλη, για να τους καθοδη-
γεί.

Κάποια στιγμή ο αξιωματικός των Τούρκων λέει στον Κοκόλη:

– Ίσια πάνω κάνε τη γ-κεφαλή σου, Κοκόλη! Αν ούλοι ξανοίγομε
χάμες, δε θα δούμε το Λιάπη!

– Καλλιιά σου 'ναι να μη ν-τον-ε δεις! του απάντησε ο Κοκόλης.

Αυτός ήξερε ότι ο Λιάπης ήταν για τους Τούρκους κακό συναπάν-

τημα, γιατί πολλές φορές, ενώ νόμιζαν ότι τον είχαν στο χέρι, αυτός τους σκότωνε κι έφευγε.

Ο μετεωρολόγος

Στο οροπέδιο Ταύρη, που είναι πιο πάνω από το Ασκύφου, έμεναν μια φορά μέσα στο μιτάτο τρεις ζευγάδες που ζευγάριζαν και ήθελαν ν' αποφύγουν το πήγαινε έλα στο χωριό.

Ένα βράδυ ο ένας από τους τρεις σηκώθηκε για σωματική του ανάγκη και είδε πως είχε ρίξει χιόνι, χωρίς να το έχουν καταλάβει.

Όταν γύρισε μέσα, είπε στους συντρόφους του: – Εμένα, μωρέ κοπέλια, με πονούνε τα κρυγορέματά μου και δε με γελούνε. Στοίχημα βάνω, πως το πρωί, θα το 'χει κατεβασμένο το χιόνι, ίδια 'πα.

Σε λίγο, όμως βγήκε έξω ένας άλλος ζευγάς, κι αυτός για σωματική του ανάγκη, και είδε τις πατημασιές του... μετεωρολόγου στο χιόνι, και κατάλαβε...

Προτιμώ να φύγω

Μια φορά ένας Σφακιανός, τη δεκαετία του 1950, πήγε άρρωστο, δικό του άνθρωπο, στην Αθήνα, και χρειάστηκε να κάνει μήνες κοντά του. Έπιασε κιόλας δουλειά στις οικοδομές, κι εφοδιάστηκε υπηρεσιακό σημείωμα από τη διεύθυνση του νοσοκομείου, για να μπορεί τις βραδινές ώρες να πηγαίνει να βλέπει τον άρρωστο του.

Ένα βράδυ, ύστερα από το μεροκάματο, πήγε πάλι στο νοσοκομείο και φεύγοντας για να πάει στο σπιτάκι, που είχε νοικιάσει, πέρασε από το Ζάππειο. Εκεί, στο κέντρο του Ζαππείου, χόρευαν ημίγυμνες κοπέλες και άλλες τραγουδούσαν.

Όλα σχεδόν τα καθίσματα ήταν πιασμένα και στο τέλος υπήρχαν και πολλοί όρθιοι. Ο φίλος μας, κατακουρασμένος όπως ήταν, κάθισε για μια στιγμή στο τελευταίο κάθισμα. Δεν πρόλαβε όμως να καλοκαθίσει και το γκαρσόνι πήγε κοντά του. – Τι προτιμά ο κύριος; τον ρώτησε.

Ο ταλαιπώρος Σφακιανός, που ήθελε σχεδόν μισό μεροκάματο για ένα πιετό, κουρασμένος και φυσικά άγνωστος όπως ήταν, δε δυσκολεύτηκε να πει την προτίμησή του: – Προτιμώ να φύγω...

Κι έφυγε.

Ο Σφακιανός και ο αγάς

Ένας αγάς στα Χανιά, πέρα από τ' άλλα του πλούτη, ήθελε να έχει

και πρόβατα στα Σφακιά. Βρήκε λοιπόν ένα Σφακιανό, και αφού του πλέρωσε όλα του τα πρόβατα, του τα άφησε μετά συμμασιακά, από την ίδια ώρα το μισό εισόδημα του καθενός.

Ο αγάς περιμένε την πρώτη χρονιά τα μαξούλια από τη συζειψιά, αλλά κάποια μέρα πάει ο Σφακιανός και του λέει:

—Αγά μου, καθόλου καλά δεν επήγανε τα ωζά μας. Εμποφήσανέ μας, εκλέψανέ μας κ' επνίξανέ μας κ' οι σκύλοι τ' αρνιά. Με το ζόρε ανάθρεψα δύο αρνάκια και σου 'φερα το 'να κ' έφαγα και 'γώ τ' άλλο.

Ο αγάς δεν ευχαριστήθηκε, μα δεν είπε πράμα.

Την άλλη χρονιά ο Σφακιανός παίρνει μισό αρνάκι, το πάει του αγά και του λέει: — Αγά μου, χειρότερα επήγαμεν — ε ο φέτος από πέρυσ. Δεν έβρεξε, δεν εβγήκανε χόρτα, μα πάλι αναθρέψαμεν ε μια δεκαρέ αρνιά, μα ήρθανε οι καταραμένοι οι κλέφτες και μας τα εφάγανε. Ένα ν των ε εχώστηκε πρέπει και δε ν-το βρήκανε κ' έσφαξα ν-το κ' εκράτηξα το μισό και τ' άλλο μισό σου το 'φερα.

Ο αγάς στενοχωρήθηκε πάλι, μα δεν του έκαμε και φασαρία. Την τρίτη χρονιά ο Σφακιανός πήρε ένα τσικάλι γιαούρτη και πήγε στου αγά.

— Αγά μου, του λέει, ίντα να σου πω; Πρέπει πως δε μας εσύμπησεν η συζειψιά μας και κάθε χρόνο πάμε γ — και χειρότερα. Οφέτος μουδένα αρνί δεν αναθρέψαμε. Εκλέψανέ μας μερικά οι κακοί ανθρωποι, εμποφήσανέ μας μερικά και τ' αποδέλοιπα τα επνίξανε οι σκύλοι. Ετσά δεν είχα αρνί να σου φέρω, μόνο άρμεξα δύο τρεις έγγαλες και σου βάστουνα επά μian ουλιά γιαούρτι.

Ο αγάς κι αυτήν τη φορά δεν είπε λέξη, μόνο παίρνει το γιαούρτη από τα χέρια του Σφακιανού και του το πετά στα μούτρα. Δεν είχε πια καμιά αμφιβολία πως τα χρήματα που έδωσε για τα πρόβατα του Σφακιανού, δεν θα τα ξανάβλεπε.

Ο Σφακιανός βγαίνοντας αισθανόταν προσβαλμένος, αλλά και αδύνατος ν' αντιδράσει εκδικητικά. Δεν του έλειψε όμως το χιούμορ, και είπε: — Εγώ μπάρε μου, βγαίνω από 'πα ασπροπρόσωπος!

Η διαίτα

Επήγε μια φορά στο Χατζή-Γρηγόρη, που ήταν γιατρός της επαρχίας Σφακίων, ένας Σφακιανός γιατί αισθανόταν αδιαθεσίες. Αυτός, αφού τον εξέτασε με προσοχή, του έδωσε ένα φάρμακο και του είπε: — Πρέπει να κάνεις μια διαίτα. Ένα γάλα το πρωί, λίγα χόρτα το μεσημέρι και το βράδυ ένα ρόφημα. Μετά από δεκαπέντε ημέρες, που

θα έχεις πάρει το φάρμακο και θα έχεις κάνει τη διαίτα που σου λέω, θα σε ξαναδώ.

Ο ασθενής που δεν έμενε ικανοποιημένος με τα φαγητά που του επέτρεψε ο γιατρός να τρώει του είπε χαριτολογώντας. — Όντε θέλεις γιατρέ, θα 'ρθω 'γώ να με δεις; Μ' αυτά 'δα που μου λείεις να τρώω για να γειάνω, δε μου πες πριν ν-το φαγητό γ-ή μετά να τα παίρνω;

Μην αναπνέεις

Ένας γέρος στον Καψοδάσο ήταν πολύ άρρωστος και πήγε να τον δει ο αδελφός του. — Ε, ίντα κάνεις εδώ, αδερφέ μου, δεν εκαλυτέρισες ακόμη; τον ρώτησε. — Ίντα να σου πω, κάθε μέρα είμαι χειρότερα. Εδώ τελευταία δε μπορώ να πάρω μουδὲ την αναπνοή μου! του απάντησε ο άρρωστος. — Κουράγιο θα κάνεις, μα να σου περάσει θέλει. Αν είναι 'δα και για την αναπνοή σου, μη ν-την-ε παίρνεις. Ό,τι δε μπορεί κανείς να κάνει τ' αφήνει ακάμωτο!

Εγώ δε γ - κάνω λάθος...

Ο ταχυδρόμος μια φορά επήγε στον Καλλικράτη κάνοντας την πορεία του. Όταν έδωσε την κοινοτική αλληλογραφία στον Πρόεδρο της Κοινότητας του είπε: «Ορίστε κύριε Πρόεδρε την αλληλογραφία σας». Το «κύριε» δεν ήταν και πολύ συνηθισμένο τότε και ο Πρόεδρος, παίρνοντας την αλληλογραφία του είπε: Α(ν) δε γ - κάνεις λάθος» (αστειεύοντας, ήθελε να του πει πως ίσως ήτανε λάθος που τον είπε «κύριο» αμφισβητώντας, τάχα, αν δικαιούται αυτόν τον τίτλο.

Ο ταχυδρόμος όμως υπεραμύνθηκε ότι δεν έκανε αυτός λάθος. «Εγώ δεν έκαμα λάθος. Μπορεί να έκαναν λάθος αυτοί που σε ψηφίσανε» είπε. Δηλαδή δίκια κι άδικα, αφού τον είδε Πρόεδρο, «κύριο», έπρεπε να τον πει.

Το λεμόνι δίχως κρέας

Ένας Σφακιανός βρέθηκε στο κατωμέρι μια φορά και όταν του είπαν ότι απορούνε πως οι Σφακιανοί τρώνε το κρέας χωρίς λεμόνι, εξέφρασε και αυτός με τη σειρά του την απορεία, πως οι Κατωμερίτες τρώνε το λεμόνι χωρίς κρέας. (Δε σημαίνει βέβαια ότι δεν τρώγανε κρέας οι Κατωμερίτες μα έτσι το είπε ο Σφακιανός).

Διδακτικοί μύθοι

Ο θανατοποινίτης

Ήσανε μια φορά δυο γειτονάκια, σιόκαιρα. Από μωροπαίδια εμεγαλώνανε κ' επαίζανε μαζί.

Μια φορά, εκεία που επαίζανε, εβρήκανε μιαν ορνιθοφωλιά, απού εκάνανε οι κότες τση γειτόνισσας τ' αβγό. Τέσσερα αβγά είχεν η φωλιά και το καθένα ν - των - ε επήρεν τα δυο.

Του νιους κοπελιού τα πήρεν η μάνα ν - του και τα πέταξε πέρα κ' έδειρε ν - το κιόλας. - Πρώτη και τελευταία φορά του λέει. Άλλη φορά απού θα κλέψεις δε θα σε βάνομεν - ε μέσα!

Τ' αλλουνού κοπελιού, όμως, του τα τηγάνισεν η μάνα ν - του και τα 'φασ.

- Καλά σου' ρθανε, κακορίζικο! Δεν είχαμεν - ε να φάεις όξω χόρτα, του 'πε. Σαν εμεγαλώσανε τα κοπέλια επήγανε μια φορά κ' εκλέψανε δυο όρθες απού 'να κοτέτσι. Τόνα κοπέλι το 'δειρεν ο πατέρας του και την όρθα την πέταξεν του σκύλου. - Εγώ του λέει, κάνω άλλα όνειρα για σένα. Αν είναι να γίνεις κλέφτης και λωποδύτης, καλλιά 'χω να μη μεγαλώσεις.

Τ' αλλουνού κοπελιού του λέει η μάνα ν - του: Στην ώρα σου την έφερες, απού να 'εις την ευκή μου. Λαδοψωμο 'θελα δειπνήσομεν - ε απόψε.

Το πρώτο κοπέλι εσουνέχισεν τα γράμματα κ' εγίνηκε δικηγόρος. Το δεύτερο κοπέλι εσουνέχισε να κλέφτει και το 'πιάνανε και το 'βανανε στη φυλακή και αυτό πάλι εξανάκλεφτε. Απού κλέφτης και λωποδύτης εγίνηκε γ - και ληστής και μια φορά που είχε κάνει «ληστεία μετά φόνου» το καταδικάσανε σε θάνατο.

Όντε ν - το πηγαινανε να το κρεμάσουνε, εγύρευεν τη μάνα ν - του και σαν επήγε κοντά του τση λέει: «Στ' αφτί θέλω να σου μιλήσω».

Κι όπως ήτονε δεμένα τα χέρια του κ' εσίμωσεν η μάνα του να δει ίντα θα τση πει, τση δάγκασε τ' αφτί, όσο μπόριε και τση λέει: - Εσύ με σκοτώνεις, δε με σκοτώνουμε ετούτοι απού με σέρνουνε. Όντε σου 'φερνα τσι κλειψίες και τσι κράτιζες, υπογραφες σε θάνατο τη γ - καταδικη μου, γιατί ετότεσας με 'βαλες στο γ - κακό δρόμο.

Τα ρόδα και τα κέρατα

Εμαλώνανε μια φορά δυο ανθρώποι κι ο ένας απού τσοι δυο έβαλε σ' ένα γ - καλάθι κέρατα και τα 'στειλεν τ' αλλουνού. Επίστευεν πως

με έξυπνο τρόπο, έλεγε τον άλλο κερατά. Έβαλε κ' ένα χαρτάκι και του γράφει: «Ταιριάζουνέ σου»!

Ο άλλος μόλις έλαβε το «φιλικό» δώρο, άδειασε το καλάθι, το γέμισε ρόδα και το 'στειλεν του πρώτου, μαζί μ' ένα χαρτάκι που 'γραφε: «Ό,τι έχει ο καθένας δίδει»!

Ο άνθρωπος, ο γάιδαρος και η μαϊμού

Όντεν έσιαξεν ο Θεός το γ - κόσμο, το τελευταίο πράμα απού έσιαξεν ήτανε ο άνθρωπος. Ήθελε να 'ναι το καλύτερό του δημιούργημα και, για να τα καταφέρει καλά, εθέλησε να σιάξει πρώτα ούλα τ' άλλα, για να 'χει πλιά επιδεξιούνη.

Επρωτόσιαξεν το λοιπόσ, το γάιδαρο και τη μαϊμού από τον άνθρωπο και των είπε πως θα των - ε δώσει σαράντα χρόνους ζωής του καθενιούσ των - ε. «Σχαράς τη ζωή απού θα κάνω! λέει ο γάιδαρος. Σαν ν - το γάιδαρο θα δουλεύω για να ξεκουράζω τσ' άλλους. Δικούνε με τα μισά χρόνια!»

Έρχεται και η σειρά τση μαϊμούς και του λέει: «Σχαράς τη ζωή που θα κάνω κ' εγώ! Σα ν - τη μαϊμού θα με σέρνουνε, να με μασκαρεύουνε, να γελούνε οι γι - άλλοι. Δικούνε με τα μισά χρόνια!»

Ύστερα 'δα ήρθεν η σειρά τ' ανθρώπου κι όντεν άκουσεν κι αυτός για σαράντα χρόνους, είπε του Θεού. - Θε μου μεγαλοδύναμε κ' ίντα 'ναι η γι - ατζιγκανιά σου! Στο χαϊδεμένο σου κατασκεύασμα δίδεις μόνο σαράντα χρόνια; Μα θέλεις και λείεις τα μαθώς μερικά πράματα γ' - ή σου φεύγουνε; - Ε, μη γ - κλαίεις πλεονέκτη, του λέει ο Θεός, κ' έχω 'πα κάμποσα χρόνια απού περισσέψανε του γαϊδάρου και τση μαϊμούς κι ούλα δικά σου!

Όσ τα σαράντα του, το λοιπόσ, ο άνθρωπος ζει αθρωπινά. Είναι λεβέντικα χρόνια, βόλιτες! Από τα σαράντα κ' ύστερα ζει τα γαϊδουρινά χρόνια. Βάσανα, υποχρεώσεις, οικογένεια, σπίτι! Απού τα εξήντα κ' ύστερα είναι τα χρόνια της μαϊμούς. Δε γροικά, δε φέγγει, δε θυμάται, δε ν - τα καναφέρνει να νιώσει τσοι νέους και τον - ε μασκαρεύονται και γελούνε, γιατί ο «ξένος πόνος χάχαρα» και κιανείς δεν τον - ε νιώθει.

Χόρτ' αγά!

Ένας αγάς είχαν ένα φαμέγιο και του 'ζευγαρίζε. Απής εξασταχιάσανε τα σπαρμένα ο αγάς τα 'δε κ' εγιάειρεν ενθουσιασμένος. - Μπόλικά σταροκρίθαρα θα βγάλομεν - ε, μωρέ γκισούρη! είπε του φαμέγιου του. Ακόμης, αγά, θέλουνε πολύ να γενούνε σταροκρίθαρα, χόρτα είνιε! του απάντησε ο φαμέγιος. Κι άλλες φορές ο αγάς

έδειχνε πως ήτονε ικανοποιημένος, μα ο φαμέγιος ήτονε πάντα σταθερός κ' έλεγε: «χόρτ' αγά!»! Όταν εθερίσανε κι αλωνέψανε κ' επεριμένανε μόνο να λιχνίσουνε και να βάλουνε μέσα τον καρπό, ο αγάς δεν άντεξε κ' είπε του φαμέγιου. – Εδά, μωρέ γκιαούρη, δεν είναι χόρτα, εδά είναι ψωμί! – Αύριο βράδυ να μου το πεις, όί σήμερα! απάντησε ο φαμέγιος.

Ο αγάς τον εμάλωσε, γιατί το θεώρησε κακία κ' επήγανε να κοιμηθούνε.

Τη νύχτα, όμως, έκανε τρομερή νεροποντή. Ένας ολόκληρος ποταμός πήρε ούλα τα σταροκριθάρια κ' εχάλασεν ακόμης και τ' αλώνι...(!).

1. Με αφορμή την παραπάνω ιστορία, που μοιάζει με άλλη αρχαιοελληνική, εντοπίσαμε πως, όταν διαβάζομε παροιμίες, αραβικές, κινέζικες κ.τ.λ., διαπιστώνομε ότι με διαφορετικά λόγια, έχομε και μεις τις ίδιες παροιμίες. Αυτό μας δίνει να καταλάβομε ότι, εκτός από τα μεγάλα πνεύματα που συναντιούνται, συναντιούνται και οι λαϊκές σοφίες, που μπορεί να τις χωρίζουν μεγάλες τοπικές ή χρονικές αποστάσεις. Ακόμα πρέπει να πούμε ότι πολλές από τις παροιμίες, που χρησιμοποιούμε, αντιστοιχούν σε αρχαία ελληνικά ρητά. Το «χόρτ' αγά», που χρησιμοποιείται από τους χωρικούς μας ως παροιμιακή φράση, είναι το αντίστοιχο «μηδένα προ του τέλους μακάριζε» του Σόλωνα.

Ο Αγκαίος ήταν βασιλιάς στην Κεφαλλονιά. Λένε ότι αυτός καλλιέργησε πρώτος το αμπέλι στην Ελλάδα. Έλαβε μέρος στην αργοναυτική εκστρατεία, από την οποία είχε φέρει πολλούς δούλους του, όμως τους βασάνιζε πολύ. Σε αντίδραση, ένας γέρος δούλος τον καταράστηκε. Δεν τον έδιωξε, αλλά όταν υπολόγισε ότι το κρασί θα είναι καθαρισμένο φώναξε το γέρο δούλο και του είπε να φέρει ένα ποτήρι κρασί για να το δοκιμάσει. Την ώρα που κρατούσε ο Αγκαίος στα χέρια του το ποτήρι με το καινούριο κρασί, είπε στο γέρο δούλο του: – Θυμάσαι που μου καταράστηκες να μη φτάσω να δοκιμάσω το καινούριο κρασί; Να που έφτασα! – Πολλά μπορούν να γίνουν μεταξύ της άκρης των χειλιών. Και πραγματικά, δεν πρόλαβε να πάει στο στόμα του το κρασί ο Αγκαίος, κι ένας άλλος δούλος έφτασε τρέχοντας και του είπε ότι ένας τεράστιος αγριόχοιρος ρημάζει το αμπέλι του. Άφησε λοιπόν το ποτήρι, και άρπαξε ένα κοντάρι για να σκοτώσει τον αγριόχοιρο. Στην πάλη σκοτώθηκε ο ίδιος. Και δεν πρόλαβε να πει κρασί.

Σύντεκνος ο Χάρος

Εκατάφερεν ένας μια φορά κ' έκαμε σύντεκνο το Χάρο. Επίστευεν, εδά, πως γ – ή θα του χαρίσει τη ζωή ο σύντεκνός του γ – ή στη χειρότερη περίπτωση πως θα τον αφήσει να ζήσει τουλάχιστον μια πεντακοσαριά χρόνια.

Τη μ – πρώτη φορά που εβρήκεν το γ – καιρό ο άνθρωπός μας, αρ-

χίνιξε να του λέει με τρόπο, μα ο Χάρος ένωσε με το λίγο και του απαντά. — Εμένα, σύντεκνε, μ' έχουνε 'πα υπάλληλο και κάνω ό,τι μου λένε. Λίγο λίγο να κάμω στραβά μια δουλειά, θα με δεις στο δρόμο και δε γ — κατέω ο καφούρης να κάμω κι άλλη δουλειά και θα ψωμοζητήξω. Δε μπορώ, κακορίζικε, να σου κάμω διαφορά!

Απογοητεύτηκε ο κακομοίρης ο άνθρωπος μα σας είδε πως δεν γίνεται αλλιώς, του λέει: — Σα δε γίνεται δε μ — πειράζει γ — ή κι α μ — πειράζει δε γίνεται διαφορά, μα τουλάχιστο να με ειδοποιήσεις όντε θα σου πούνε να με πάρεις, να μη με ξαφνιάσεις, όντε θα 'ρθεις.

'Εφυγεν ο Χάρος έμεινε ο σύντεκνος, εφεύγανε και τα χρόνια, δίχως να το νιώθει ο άνθρωπος, μα κάτι επαίρνανε μαζί ν — τωνα.

Μια φορά γροϊκά ο σύντεκνος πόνο στα γόνατα, μιαν άλλη φορά πόνο στη μέση ν — του και μιαν άλλη πόνο στη γ — καρδιά. — Δε γ — κατέω 'γώ ίντα δαιμόνους έπαθα και πονεί η καρδιά μου! έλεγεν ο σύντεκνος.

Επερνούσανεν οι χρόνοι, επλησιαινανεν οι πόνοι και ο άνθρωπος μας έλεγε: — Δε γ — κατέω 'γώ ίντα 'χω πάλι: τα σκώθια μου, οι κοιλιές μου! Δεν έχω γερό κομμάτι...

Και μια φορά, να σου σα ν — το φάντη μπαστούνι, το Χάρο στου συντέκνου ν — του. — Ε, ίντα λέεις εδά, κακομοίρη σύντεκνε, έτοιμος είσαι; του είπε. — Μα, σύντεκνε, δεν είχαμεν εξήγηση καμωμένη να με ειδοποιήσεις; αντέτεινε ο άνθρωπος. — Δεν είς δικιο, σύντεκνε! 'Άνθρωπος δε βρίνεται για να 'ρθει επά από 'κειά, να σου μηνύσω, μα όντεν εγροϊκας τσοι πόνους τη μια επά και την άλλη εκειά έπρεπε να καταλάβεις πως αυτά ήσανιε τα μηνύματα! του απάντησεν ο Χάρος.

Το βούι και ο γάιδαρος

'Ένας γεωργός είχεν ένα ζευγάρι βούγια για να ζευγαρίζει κ' ένα γάιδαρο για μεταφορικό μέσο.

Κάθε βράδυ τα 'βανεν ούλα τα ζούμπερα σ' ένα παλιόσπιτο, για να τα προστατεύει από το χειμώνα κι από τσοι κλέφτες, και τ' αχεροτάιζεν εκειά. Μετά το φαί εκουβεδιάζανε και μια φορά λέει το 'να βούι του γαϊδάρου: — Ζηλεύω σου, μωρέ γάιδαρε, τούτο το γ — καιρό! Πράμα δε γ — κάνεις και μόνο που τρώεις και κοιμάσαι. — Κατέεις πράμα; είπεν ο γάιδαρος. Εγώ στη θέση σου 'θελα κάμω τον αρρωστάρη. Να μη φάεις, το λοιπός, το φαητό σου και καλιά 'να να πεινάς, παρά να κουράζεσαι.

Ετσά το 'κανεν κιάλας το βούι, και το πρωί που είδε ο αφεντικός πως δεν είχε φάει λέει: — Αρρώστησε, μωρέ, το παντέρμο!

Παίρνει το λοιπός το γάιδαρο και τον ε — βάνει εκεινη την ημέρα

στο αλέτρι.

Το βράδυ γιαέρνει ο γαΐδαρος και λέει του βουγιού: — Άκουσα κακομοίρη μου τ' αφεντικό κ' έλεγε πως α δε ξαρρωστήσεις, θα σε σφάξει, γιατί κιντυνεύει λέει να ψοφήσεις, να σε σιοχάσει! Εδά καλλιιά που μου το 'πες, απαντά το βούι, κι αύριο το πρωί θα με βρούνε γειάμενο!

Το 'να εμένα, τα δυο τ' αλλουνού

Μια φορά ο βασιλιάς εβγήκε στο κυνήγι, μα διάλε τη ν — τριχα να τον — ε φάνε τα θεριά. Ευτυχώς εβρεθήκανε δυο αθρώποι κοντά του και τον — ε γλιτώσανε, μα ύστερα δα ο καθένας απού τσοι δυο έλεγε πως μόνο αυτός ήτονε ο σωτήρας, για να 'χει απολαβές απού το βασιλιά.

Ο βασιλιάς, όμως, είδε ποιος έπαιξε καλύτερο ρόλο κ' είπε στον άλλο: — Και οι δυο σας με σώσετε και σε σας χρωστώ τη ζωή μου. Ο άλλος, όμως, εβοήθησε πλια αποτελεσματικά, γι' αυτό σε σένα θα δώσω ό,τι μου ζητήξεις και στον άλλο τα διπλά. — Ε, τότες, μεγαλειότητα, είπε αυτός, βγάλε μου εμένα το 'να μου αμάτι, για να του βγάλεις αυτουνού και τα δυο...

Το παιδί τη πάπιας

Ούλα τα παιδιά τω μ — πουλιώ επηγαίνανε στο πουλολύκειο και οι μανάδες των — ε, των επηγαίνανε φαΐ κάθε μεσημέρι.

Μιαν ημέρα είχε η πέρδικα το μ — πέρδικό τζη αρρωσάτη και δεν ήθελε να τον αφήσει μοναχό ν — του. Θωρρεί τη μ — πάπια, απού επήγαινε φαΐ του παπακιού τζη, και τση λέει: — Να μου κάμεις θέλει τη χάρη να βαστάς και του περδικακιού μου το φαΐ για δε μου βολεϊ να 'ρθω; Ο άντρας μου είναι του θανατά και δε ν — τον αφήνω μοναχό.

— Δε μ' έγνοιαζεν εμένα να το βαστώ, μα, κακομοίρα μου, δε ν — το γνωρίζω 'γώ το περδικάκι σου, απάντησεν η πάπια.

— Δεν είναι ανάγκη να το γνωρίζεις! είπεν η πέρδικα. Εκείά 'που θα τα δεις ούλα μαζωμένα, θα δεις ποιο 'ναι τ' ομορφύτερο, κ' εκείνο δα είναι το δικό μου και να του δώσεις το φαΐ.

Παίρνει, το λοιπό — το φαΐ του περδικακιού η πάπια και πάει εκείά, απού ήσανε μαζωμένα τα πουλόπαιδα. Τα ξανοίγει, τα ξαναξανοίγει, μα δεν είδε κιανένα ομορφότερο από το δικό τζη παιδί, και του 'δωκε, μαζί το φαγάκι του, και το φαγάκι του περδικακιού.

Σαν έμαθεν η πέρδικα πως δεν έφαε εκείνη την ημέρα το περδικάκι τζη, επήγγε στη μ — πάπια και τση λέει: — Δεν είσαι, μωρή, μάνα εσύ; Γιάντα, άπονη, μ' άφηκες νηστικό το περδικάκι μου; — Ίδια 'τσα που

μου 'πες, έκαμα τη μ – παραγγελιά σου, απάντησεν η πάπια. Έδωκα το φαγάκι στ' ομορφύτερο πουλόπαιδο!

Ο σκατζόχοιρος και ο λαγός

Ένας σκατζόχοιρος είχε τη φωλιά ν – του κάτω από μια μεγάλη πέτρα. Μια φορά όμως που έβρεχε τρεις μέρες, εχάλασεν η φωλιά του, και διάλε την τρίχα να τον – ε σκοτώσει κιόλας.

Ο σκατζόχοιρος εβρέθηκε, το λοιπός, ξέκουμος στη γ – καρδιά του χειμώνα, να πάει στο γείτονά ν – του το λαγό. – Στο θεό και στα χέρια σου, γείτονα! Εχάλασε ν – το σπίτι μου και θα με πνίξουνε τα νερά, α δε μ' αφήσεις να μπω στο δικό σου σήμερα. – Ο θεός το κατέει, γείτονα πως σε πονεί η καρδιά μου, μα ίντα να σου κάμω, κακομοίρη, 'που δε μας – εβάνει και τσοι δυο. – Ε, να 'χα μ' αφήσεις να βάλω μόνο το ποδαράκι μου να ζεσταθεί μια ουλιά! παρακάλεσε. – Ε, ίντα να σου πω! Βάλε το 'να σου ποδαράκι, περισσότερο καλό δεν μπορώ να σου κάμω.

Άμα έβαλε το ένα ποδαράκι ο σκατζόχοιρος, έβαλε σιγά σιγά και το δεύτερο, σε λίγο και τα τέσσερα και στο τέλος έβγαλε με τ' αγκάθια του όξω το λαγό.

Έτσι εβρέθηκεν ο λαγός χωρίς φωλιά και ο σκατζόχοιρος βολεμένος.

Το κοτόπουλο το βάφτισε... χόρτα

Ένα ελληνικό καράβι εβρήκε μια φορά ένα ναυαγό ν' απαλεύει με τα κύματα, μεσοπέλαγα. Εσιμώσανε κοντά και τον – ε ρωτούνε: – Έλληνας, είσαι μωρέ, γ – ή Τούρκος; – Τούρκος, είμαι, των – ε λέει, μα θέλω να με σώσετε. – Α θέλεις να σε σώσομε, θα γίνεις χριστιανός!

Σαν είδε ο Τούρκος ότι δεν εγινότανε αλλιώς, των ε – λέει:

– Σώσετέ με και θα γενώ και χριστιανός!

Εβγάλανε ν – τον – ε από τη θάλασσα και τον – ε εβαφτίσανε, μ' αυτός ήτονε ναυαγός τση θάλασσας μα ναυαγός και τση ζωής, και των – ε λέει: – Ό,τι θέλετε δα με κάμετε, δε μπορώ να ξαναπάω στο ν – τόπο μου και δε γ – κατέω να κάνω και πράμα.

Επήγανε ν – τον – ε σ' ένα μοναστήρι και τον εκάμανε καλόγερο. Όσο γ – καιρό ετρώγανε πασκαλινό, καλά τα βόλευεν αυτός, μ' απής έπιασε σαρακοστή δεν ήτονε ευχαριστημένος με τα χόρτα και τσ' ελιές.

Μια φορά, το λοιπός, κλέφτει ένα κοτόπουλο, και κλείεται στο κε-

λί ν – του και το ψήνει, μα την ώρα που το 'τρωε, τον ετσακώσανε.
– Μωρέ αθεόφοβε. Μεγάλη Παρασκευή και κάθεσαι και τρώεις κρέας; του λένε. – Δεν έχετε δικιο, των – ε λέει. Μπορεί να 'τονε κρέας, μα 'γώ το βάφτισα... χόρτα!

Είναι βρεμένο;

'Ητονε μια φορά μια ομάδα ανθρώποι, φοβεροί ντεμπέληδες, που εξούσανε σε βάρος τη κοινωνίας. Κάποτε τσοι δικάσανε: όσοι θέλανε απ' αυτούς ν' αλλάξουνε τρόπο ζωής να γενούνε σωστοί άνθρωποι και τσ' άλλους να τσοι πετάξουνε στη θάλασσα.

'Όταν πηγαίνανε να πετάξουνε στη θάλασσα έναν απ' αυτούς, όπου δεν εθέλανε ν' αλλάξουνε, τον – ε θωρεί ένας χωριανός και του λέει: – Ετούτο θα τον – ε κράτηξω εγώ! Κρίμας είναι, νέος και όμορφος, μπορεί με το γ – καιρό ν' αλλάξει και κεφαλή. Βαστώ κ' ένα παξιμάδι να του το δώσω να το φάει εδά!

Αυτός το 'γροίκανε και ρωτά. – Βρεμένο είναι το παξιμάδι, απού θα μου δώσεις; – Δεν είναι βρεμένο, μα θα το πάεις κάτω στη βρύση να το βρέξεις. – Τραβάτε το δρόμο σας! ειπε γυριζοντας στους ανθρώπους που πήγαιναν να τον πνίξουνε. Ποιος πάει εδά να βρέχει παξιμάδι στη βρύση!

Ο κούκλης και η συντέκνισσα του

Η ζουριδα για να καταφέρει να φάει το γ – κούκλη, του πρότεινε να γινούνε συντέκνοι. Ο κούκλης εσκεφτηκεν πως άμα συντεκνιάσει με τη ζουριδα, θα 'ναι ξέγνοιος και το δέχτηκε μ' ευχαρίστηση.

Μια φορά έκαμεν η ζουριδα πως θα γειτονέψει το σύντεκνό τζη το γ – κούκλη και σε λίγη ώρα, απής έκατσε, του λέει: – Ωφου, σύντεκνε, μιαν ομορφιά την έχεις προπάντος όντε γ – κλειεις τα μάθια σου!

Ο κούκλης είναι πολλά περήφανος, γιατί αυτός είναι και το ισχυρό μα και το ωραίο φύλλο στην ορνιθοκοινωνία. Γι' αυτό μόλις του 'πεν πως είναι όμορφος με κλειστά μάθια, κάνει να τα καμνήσει, μα την ίδια ώρα η συντέκνισσα τον αρπά απού το λαιμό και τον εβολόσερνε να τον – ε πάει στη φωλιά τζη να τον – ε κασαπέσει.

Την ώρα εκείνη δα επέρναγε ένα κοπελιδάκι και βάνει τσι φωνές: – Οι ζουριδες έφαγαν τσ' όρθες!

Γροικά ο κούκλης τσι φωνές και λέει τσι ζουριδας: – Πε τση κοπελιάς να μην ν – την – ε γνοιάζει για ξένα πράματα!

Ανοίγει το στόμα τζη η ζουριδα για να το πει έτσεδα τση κοπελιάς, και βρίχνει την ευκαρία ο κούκλης και τση φεύγει. Εζύγωνε ν – τον – ε

η ζουριδα, μα που να τον – ε πιάσει! Καλά το λένε: «Ο φόβος κάνει πόδια κ' η πείνα κάν' αντόδγια!».

Απής την έπαθεν η πονηρή ζουριδα φωνιάζει του κούκλη.
– Δαιμόνοι μέσα ν – του, απού δεν έχει λόγια και βάνει ξένα λόγια στο στόμα ν – του.

– Δαιμόνοι μέσα ν – του, απού καμνίει τα μάθια ν του, ότι να μη νυστάζει! απάντησε' ο κούκλης.

Άκουσα τη λέρα...

Μια φορά είχεν ένας μιαν αίγα και τσ' έβαλεν ένα λέρι και την άφησε λυτή. Φαγιά έβριχνε, νερό έβριχνε, δεν ήτονε ανάγκη να πάει να την – ε δει.

Εγροίκανε μέσ' απού το σπίτι ν – του το λέρι κ' έλεγε: – Άκουσα τη λέρα, εκείά θα' ν' κ' η γι – αίγα!

Ένας πονηρός, όμως, που εκατάλαβε τα πράματα, έπιασεν την αίγα και την έφαε κ' εκρέμασε το λέρι σ' ένα δέντρο μ' ένα σπαγάκι.

Ο αέρας εφύσανε, το λέρι εκουιούντονε κ' εχτύпанε, κι αυτός απού 'χε την αίγα εσουνέχιζε να λέει: – Άκουσα τη λέρα, εκείά θα' ν' κ' η γι – αίγα!

Μια φορά, όμως, απού επέρασεν από 'κειά, είδε πως... ήτονε εκείά η λέρα, μα δεν ήτονε εκείά η γι – αίγα!

Δυο μποντικοί

Μια φορά εσμίξανε ένας μποντικός απού τ' Αγόρια κ' ένας άλλος απού τσι Γιαλιές κ' εκουβεδιάζανε, εκείά που συνορεύουνε οι τόποι τους. – Πώς τα βολεύεις, εσύ, στι Γιαλιές; είπε ο Αγορείτης στο Γιαλίτη. – Ε, χαρουπάκια, ελιές, όπως μπορώ τα βολεύω... τ' απάντησεν ο άλλος. – Κορόιδο είσαι, κακομοίρη! Εγώ σε λυπούμαι. Ακλούθα μου να πάμε μαζί στο μιτάτο να τρώεις τυρί και μυζήθρα, κι άφης τα χαρουπάκια για τσι παλαβομποντικούς.

Έκαμεν ν – τον – ε καλά, ο Αγορείτης κ' επήγανε μαζί στο μιτάτο. Δεν επίστευε στα μάθια ν – του ο Γιαλίτης, όντεν εμπήκε στην αποθήκη κι είδε τα τυριά. Σα ν – τον αριστοκράτη τα βόλεψε πολλές μέρες.

Μια φορά, όμως, απού έμπαινε στην αποθήκη αριστικρατικά, όπως και τσ' άλλες φορές, θεωρεί το φίλο ν – του πιασμένο στη φάκα. Αντί να ξανοίξει να του βοηθήσει, του 'καμε φασαρία. – Γιάντα, όντε μου 'λεγες πως έχουνε επά τυριά και μυζήθρες, δε μου 'πες πως έχου-

νε και φάκες; Εγώ δε 'θελα να 'ρθω καθόλου! του πε.
Και παίρνει το δρόμο να γυρίσει στα χαρούπια ν - του.

Ο όφης κι ο καβρός

Εσμίξανε μια φορά στην ακρογιαλιά ο όφης κι ο καβρός κι είπεν ο όφης του καβρού πως τον εσυμπάθησε και α θέλει να γενούνε συντέκνοι. Εδέχθηκε ν - τον κι ο καβρός κ' εσυντεκνιάσανε.

Μια φορά, όπως ήταν ξέγνοιος ο καβρός, τον - ε τυλίσει απότομα και δυνατά ο σύντεκνος για να τον ε φάει, μα βρίχνει μ' ένα ταλίμι κι ο καβρός το λαιμό του όφη. Τον - ε δαγκάνει δυνατά κ'εγίνηκεν από το μ - πόνο ντρέτος σα ν - το καλάμι. 'Αμα τον είδε, του λέει: - 'Ετσα σε θέλω 'γω, σύντεκνε! Ντρέτα ντρέτα να μας αγαπά κι ο Θεός!

Βλέπε, Θε μου, το βασιλιά μας!

Εβγήκε στο κυνήγι μια φορά ο βασιλιάς και ξαφνικά εβρέθηκε σε μια ερημοκκλησιά. 'Ακουσε μέσα μιλιές κ' έδωκε λιγάκι προσοχή.

'Ετυχε να' ναι μέσα μια γυναίκα να κάνει το σταυρό τζη και να λέει: - Βλέπε, Θε μου, το βασιλιά μας!

Ευχαριστήθηκεν αυτός κατάπολλα, γιατί η γυναίκα μούδε πως τη γροικά κιανείς δε ν - το κάτεχε, μούδε δε ν - το εγνώριζε.

'Οντεν επόρισεν απού την εκκλησία η γυναίκα, τση λέει: - Συγγνώμη, γιαγιά, χωρίς να θέλω άκουσα τη προσευχή σου. Πραγματικά, έχει χρυσή καρδιά ο βασιλιάς μας, μα, εσύ, γιατί του έχεις τόσην αγάπη και τον βάζεις στο σταυρό σου; - Να σου πω, παιδί μου, γρε γυναίκα είμαι, άλλους τρεις βασιλιάδες θυμούμαι. Ο πρώτος ήτονε ντίμπις κακός, ο δεύτερος ήτονε χειρότερος, ο τρίτος τρισχειρότερος, μα ετούτος απού έχομεν εδά είναι ο πλιά χειρότερος απ' όλους. Λέω, το λοιπός, με το νου μου: Α μας το χρωστεί η μοίρα μας και πάει κ' ετούτος στο' εκατό δαιμόνους μπορεί να 'ρθει κιανείς ακόμη πλια χειρότερος και δε θα τον αντέξομεν - ε!

Ο ύπνος του αγρότη

Είχανε μια φορά συνέδριο ούλα τα επαγγέλματα κ' εμπέψανε κ' οι αγρότες το δικό ν - των - ε αντιπρόσωπο. Την ώρα, όμως, απού άρχιζεν η συνεδρίαση, έτυχε να 'χει πιασμένο το γ - κακομοίρη τον αγρότη ο ύπνος. Κουρασμένος, μαϊναρισμένος όπως ήτονε, ακού-

μπησε στη ριζα νιους δεντρού κ'εκοιμήθηκε.

Εδιαβάσανε το γ – κατάλογο και λένε: «Λείπει ο αγρότης!» Ένας από τσοι συνέδρους ειπε ότι τον ειδε, που κοιμότανε, και προθυμοποιήθηκε να πάει να τον – ε ξυπνήσει.

Το προεδρειο, όμως, του ειπε: – Άσε τον αγρότη να κοιμάται! Όλοι εμεις τα βολεύομεν καλύτερα, όντε γ – κοιμάται αυτός...(1)

1. Πολλές φορές οι διοικούντες δε θέλουν ξυπνιους τους διοικούμενους, για να είναι εύκολα θύματα. Ο Κολοκοτρώνης, όταν άνοιξε το Πανεπιστήμιο, ειπε: «Ετούτη η μικρή πόρτα θα φάει τη μεγάλη». Εννοούσε ότι θα ξυπνήσουν οι Έλληνες με την ίδρυση του Πανεπιστημίου και κάποτε θα καταλάβαιναν ότι το παλάτι είναι επιζήμιο για τη χώρα.

Ο μύλος και τ' άλογο

Ένας μυλωνάς ήτονε όλο σκονισμένος με τ' αλεύρι κι αποκλεισμένος στο μύλο ν – του και δεν ήτονε καθόλου ευχαριστημένος απού τη ζωή ν – του.

Μια φορά επέρνανε ένας μερακλής, καλοντυμένος, καβαλάρης σ' ένα όμορφο άλογο, κ' εκατέβηκε λιγάκι να χαζέψει στο μύλο. – Ζηλεύω σου! του ειπε ο μυλωνάς. Εσύ, τον – ε χαιρέσαι το γ – κόσμο κ' εγώ πνίγομαι κάθε μέρα στσι σκόνες και στα βάσανα. – Εγώ, του 'πε ο ξένος, σου διδώ τ' ωραίο μου άλογο και τα ωραία μου ρούχα, για να μου δώσεις εσύ το μύλο σου και τα σκονισμένα σου ρούχα.

Ο μυλωνάς εσκέφτηκεν, πως γι' αυτόν εξημέρωσεν εκεινη ημερα. Καβαλικεύει τ' άλογο κι ούλος ο κόσμος ήτονε δικός του. Εγύριζε στα χωριά μερικές μέρες, μα μια φορά γλιστρά τ' άλογο και πετά τονε πέρα κ' εβάρηκεν άσκημα στη γ – κεφαλή.

Εφέρανε και το γιατρό και τον εξάνοιξεν κι όντεν έφευγε των – ελέει: – Ο άνθρωπος εχτύπησε στο κεφάλι, όμως α δεν εμάτωσεν ο μυαλός του δε φοβάται. Ο τραυματίας όμως απού εγροίκανε ιντα 'πεν ο γιατρός, των ειπε: – Δεν αιμάτωσεν εμένα ο μυαλός μου, γιατί δεν έχω! Νά 'χα 'γώ μυαλό, καλά καλά ήμουνε στο μύλο μου!

Ο Νώε και το κλίμα

Όντεν εγίνηκεν ο κατακλυσμός, ο Νώε έβαλε στη γ – κιβωτό απ' ούλα τα ζωά κι ούλα τα φυτά για να τα προστατέψει να μη ξεγεννη-

θούνε.

Όντεν ελιγοστέψανε τα νερά, εταχτοποιάνε ένα ένα είδος.

Μια φορά που ήθελε να φυτέψει το σπόρο του σταφυλιού, δεν έβριχνε τόπο και βρίχνει ένα γ – κρανιάκι καναρινιού και βάνει το προσωρινά με λίγο λίγο χώμα.

Εφύτρωσε ένα όμορφο κληματάκι, μα γλήγορα του 'πεφτε στενάδα και το μεταφυτεύει στο κρανίο ενός χοίρου.

Δεν άργησε πάλι να 'χει στενάδα το κλίμα, κι αυτήν – τη φορά το φύτεψε ο Νώε στο κρανίο του γαιδάρου(1).

1. Το νόημα της ιστορίας αυτής είναι σαφές. Το κρασί μας βγάζει στο κέφι και τραγουδάμε, μετά μας πάει στο στάδιο του γουρουνιού και τελικά του γαιδάρου.

Α θέλει ο Θεός

Ένας ζευγάς εγροίκανε αστραπόβροντο μια βραδιά κ' εσκέφτηκεν πως την άλλη μέρα, δίχως άλλο, δε θα 'ναι για ζευγάρι. Λέει το λοιπός στη γυναίκα του ν – του: – Δεν μ' αφήνει, θωρώ, ο καιρός να πάω στο ζευγάρι αύριο, μα 'γώ θα δουλεύω, θέλει δε θέλει ο Θεός, γιατί 'χω να πελεκήσω ένα γ – καινούριο αλέτρι. Α γ – καλοσυνέψει, πάλι, θα πάω στο ζευγάρι.

Πρι να ξημερώσει ήρθανε χωροφυλάκοι και τον επήρανε, γιατί εχρώσινε στο Δημόσιο.

Εκρατήξανέ τον – ε δυο τρεις μέρες, ώσπου να βρεθούνε τα λεφτά να τα δώσει, κι απής τον αφήκανε, έφταξε στο σπίτι του νύχτα και φωνάζει τση γυναίκας του: – Σήκω, μπρε, να μ' ανοίξεις α θέλει ο Θεός!(1)

1. Με άλλα λόγια η ιστορία αυτή συμπυκνώνεται στην παροιμία που λέει: «Άλλα σκέφτονται τα βούγια κι άλλα ο ζευγάς». Όπως έλεγαν και οι αρχαίοι: «Άλλαι μεν βουλαί ανθρώπων, άλλα δε Θεός κελεύει».

Η γουρούνα

Ένας πολύ φτωχός άνθρωπος έβωσκε μια γουρούνα, κι αυτή ήτονε όλη του η περιουσία.

Μια μέρα η γουρούνα έσκαφτε μέσα σ' ένα σπήλιο, για να φάει

σκούληκους, κ' εξέθαψεν ένα κουρουπάκι γεμάτο λίρες. Αμέσως άλλαξαν η ζωή του φτωχού ανθρώπου μα και τη γουρούνας. Σε μεγάλη υπόληψη την είχε ο άνθρωπός μας, γιατί κανείς δε ν του 'καμε όσο καλό του 'καμεν η γουρούνα.

Μια φορά όμως η γουρούνα εψόφησε, μ' αυτός δε ν - την επέταξε να την - ε φάνε τα μιανρά, γιατί δεν εξέχασε την υποχρέωσή του, και πάει και βρίχνει το μ - παπά. - Παπά μου, εψόφησεν η γουρούνα μου! του λέει. Εγώ κατέω, ίντα υποχρέωση είχα και θέλω να τη κάμω κη-δεία.

Ο παπάς μουδὲ στη γης το 'θεκε μουδὲ στον ουρανό. Πολύ πήγαινε 'δα να θάψει και τη γουρούνα σα ν - το χρισιανό...

Μα ο άνθρωπός μας δε ν - το 'βαζε κάτω και του λέει: - 'Ό,τι μου πεις, θα σου δώσω, παπά μου! - Ναι, μα κι α ν - το μάθει ο δεσπότης, θα με κουρέψει. - Εγώ τον αναλαμβάνω κι αυτόν υπεύθυνα!

'Εθαψε το λοιπός τη γουρούνα ο παπάς και πήρεν ένα μάτσο λεφτά, μα σε κάμποσες μέρες το 'μαθεν ο δεσπότης και καλεί το μ - παπά σ' απολογία. - Με ποιο δικαίωμα ταπεινώνεις, εσύ, τη θρησκεία μας; Από τη στιγμή αυτή είσαι λαϊκός! του είπε. - Θεοφιλέστατε, μη βιάζεσαι! Μεγάλο ζόρε, είδα, του είπε. 'Ό,τι έκαμα 'γω, 'θελα κάμεις και συ! Περίμενε δέκα λεφτά να σου τον - ε φέρω, να δεις ίντα ζόρι είδα.

Σε δέκα λεφτά ήρθε πραγματικά ο άνθρωπος και μόλις τον είδε ο δεσπότης, εφώνιαξε: - Πιάστε τον - ε τον αφορεσμένο το ν - τρισκατάρατο! Αυτός θα μας - ε χαλάσει την εκκλησία!

Ο άνθρωπος, χωρίς να χάσει καιρό, πάει, κοντά στο γραφείο του, και του λέει: - Δε γ - κατέεις, εσύ, Θεοφιλέστατε, ίντα γουρούνα ήτονε αυτή. Πρι να ψοφήσει, ετούτες τσι λίρες τσι παραμέρισε για σένα!

Αμέσως άλλαξε το μούτρο του δεσπότη, που το θαμπώσανε οι λίρες, και λέει: - Ω! Τη συχωρεμένη, μωρέ παιδιά, και μένα μ' εθυμήθηκε;

Και η υπόθεση έκλεισε...

Γεννούνε τα καζάνια;

Μια φορά εζήτησεν το λαβέτζι του γειτόνου του ένας βοσκός, γιατί 'χε το δικό ν - του στο μιτάτο.

Επήρε ν - το κ' έκαμε τη δουλειά ν - του, μα δε ν - το γιάειρε, κι ο άνθρωπος επήγε και το γύριψε. - Ωφου, γείτονα, να με συμπαθάς. 'Έκαμα τη δουλειά μου και ξέχασα να το γιαιρώ! εδικαιολογήθηκεν

ο βοσκός.

Μπαίνει σ' ένα υπόγειο και το βγάνει, μα μέσα είχε κ' ένα μικρό καζανάκι. – Είδες εδά, γείτονα, τόσο γ – καιρό, όπου ήτονε επά, εγέννησε κ' έκαμεν ένα γ – καζανάκι. Δε ν – το κάτεχες πως ήτονε βαρεμένο; του είπε πάλι.

Ο άλλος εγέλαξε με τ' αστείο, έπιασε το καζάνι και πήρεν το μικρό καζανάκι να τ' αφήσει, μα ο βοσκός του λέει:

– Δε δικά, γείτονα, 'που 'καμα τη δουλειά μου, μα θα μ' αφήσεις και το καζανάκι, απού εγέννησε το καζάνι το δικό σου;

Το 'λεγε και το ξανάλεγε που τελικά ο γείτονας επήρε μαζί με το καζάνι ν – του και το μικρό καζανάκι κ' εφυγε.

Οντεν εξαναζήτηξεν ο βοσκός το καζάνι του γείτονα, του το 'δωσε μ' ευχαρίστηση, γιατί εσκεφτήκεν ότι μπορεί να ξαναγεννησει.

Πέρασε πολύς καιρός για να το ζητήξει ο γείτονας, μα όντεν ν – το ζητήξε, είπεν ο βοσκός: – Α, εξέχασα να σου πω, πως εψόφησεν το καζάνι σου και το πέταξα στο φαράγγι, για να μη μου βρωμέσει το σπίτι.

Μα ο άλλος δε μπορούσε να το καταλάβει και του 'πε: – Δε ψοφούνε τα καζάνια! – Μα γιάντα δε μπορείς να το καταλάβεις του λόγου σου; του απάντησε ο άλλος. Θυμάσαι πως εγέννησεν από καιρό το καζάνι σου; Ε, δε ν – το κατέεις, πως ό,τι γεννά, ψοφά κιόλας;

Η οδηγία του σοφού

Οντεν ήτονε καιρός του για να παντρευτεί ένας νέος, έτυχε να του προξενεύουε τρεις νύφες. Η μία ήτονε πλούσια, η άλλη ήτονε καλόσειρη κ' η τρίτη ήτονε φτωχοπούλα.

Δεν ήξερε ποια να διαλέξει από τσι τρεις κι αποφάσισε να συννοηθεί ένα σοφό συγγενή ν – του. Οντε ν – του έδωσε να καταλάβει για τη γ – κάθε μια από τσι νύφες πήρε την απάντηση: – Σήκω, 'συ, να κάτσω 'γω! Σώπα, συ, κ' εγώ μιλώ! Όπως θέλεις, άντρα μου!(1)

1. Με τα λόγια αυτά ο σοφός εννοούσε ότι: Αν πάρει την πλούσια, θα θέλει να τον έχει στη διαταγή της γιατί σ' ένα βαθμό τον «αγόρασε». Αν πάρει την καλόσειρη θα τον βλέπει κι εκείνη «αφ' υψηλού», επειδή θα έχει την υπεροψία της καλοσειράδας, και δε θα τον υπολογίζει. Αν πάρει, τέλος, την φτωχοπούλα, θα έχει τον απόλυτο έλεγχο στο σπίτι του. Η σχετική παροιμία λέει: «Τον ίσιον σου συμπεθερε».

Ο Χριστός κι ο τεμπέλης

Μια φορά ο Χριστός με τσοι μαθητές του επηγαίνανε από 'να χωριό σ' ένα άλλο. Δεν ηξέρανε, όμως, το δρόμο κι όντεν είδανε ένα νεαρό ξαπλωμένο κάτω από 'να δέντρο, τον ερωτήξανε ποιο δρόμο να τραβήξουνε.

Ο νεαρός ανασήκωσε λίγο τον ένα ν - του πόδια και των έδειξε τη γ - κατεύθυνση, χωρίς να μιλήσει καθόλου.

Επροχωρήσανε πλια κάτω κ' είδανε ένα σπιτάκι κ' εμπήκανε για να ρωτήξουνε. Εκειά εβρήκανε μια γ - κοπελιά που ζύμωνε. Μόλις τσ' είπανε ότι δεν ξέρουνε το δρόμο για τ' άλλο χωριό, άφηκεν το ζυμωτό, εσκούπισεν τα χέρια τζη και τσ' επήγε μέχρι πιο κάτω που εφαινόταν το χωριό που ηθέλανε και τσ' οδήγησε για να προχωρήσουνε.

Όντεν έφυγεν η κοπελιά, ο Χριστός είπε σσοι μαθητές του: - Μόνο με μια ν - τέτοια γυναίκα, μπορεί να ζήσει ο ντεπέλης, απού 'δαμε πλια πάνω!

Ο κάθε εις το μ - παύλο του

Μια φορά σαράντα ανθρώποι είχανε από 'να μ - παύλο ψωμί στο φούρνο για να ψηστεί.

Ο φούρνος όμως εχάλασεν κ' εκαστράφηκεν ο φούρναρης, μα εχαθήκανε κ' οι σαράντα παύλοι. Την ώρα, το λοιπός, που επεριμένανε ότι θα ήτονε ψημένο το ψωμί, εβρεθήκανε ούλοι στο χαλασμένο φούρνο κ' έκλαίγανε. Ο φούρναρης το φούρνο ν - του κι ο καθαείς από τσ' άλλους το μ - παύλο ν - του.

Το πέταμα του γέρο

Μια φορά ήτονε καθιερωμένο κι όντεν εγέρνανε κιανείς, τον επετούσανε σ' ένα γεμνό.

'Όπως εκάνανε ούλοι, ένας νέος επήγεν κι αυτός να πετάξει το γέρο πατέρα ν - του, μα για καλύτερη μεταχείριση τον ετύλιξε σε μια γ - κουβέρτα.

Την ώρα που τον επέτανε, του 'πεν ο γέρος: - Κρίμας είναι, παιδί μου, να ξοδέψει αλάκερη τη γ - κουβέρτα. Χώρισέ την - ε στη μέση και κράτησε τη μισή για να σε τυλίξουνε και σένα τα παιδιά σου, όντε θα σε πετάξουνε.

Τότες εσυνειδητοποίησε ο νέος ίντα επήγαινε να κάνει. Κ' ήτονε ο πρώτος που 'κοψε αυτό το κακό έθιμο.

Ο σιδηρουργός έκανε ένα «τσ»

Μια φορά ένας μαθητευόμενος σιδηρουργός επίστεψεν ότι εγίνηκεν ικανός για ν' ανοίξει δική ν - του δουλειά. Πήρε το λοιπός, ένα μεγάλο κομμάτι σίντερο για να κάμει αμόνι, γιατί 'ναι το πρώτο που χρειιάζεται.

Το 'βανε στη φωτιά, το 'βγανε, το χτύπανε, το ξανάβανε και μια φορά ειδε ότι το σίντερο είχε φαγωθεί και δεν έφτανε γι' αμόνι κ' εσκέφτηκε να κάμει ένα σφυράκι.

Μα πάλι ακολούθησε την ίδια τακτική, εμίκρανε το σίντερο κ' εσκέφτηκε να κάμει μια σμίλα κ' ύστερα μια μπρόκα...

Μα και πάλι ελιγόστεψεν το σίντερο και στο τέλος έβαλεν το μικρό κομματάκι που 'μεινε στη μαστέλα στο νερό κι ακούστηκε ένα «τσ».

Τότες ειπε ο νέος σιδηρουργός:

— Αρχισα να κάνω αμόνι κ' έκανα ένα «τσ»...

Ο διάολος θα πάρει τον ένα

'Ένα αντρόγυνο ειχε δυο κοπελιές. Τη μια την επαντρέψανε μ' ένα μ - πιθαρά και την άλλη μ' ένα ζευγά. Κ' οι δύο επήγανε σε ξένα χωριά.

Μια φορά ο πατέρας των εκαβαλίκεψεν το μουλάρι ν - του κ' επήγε να δει πως περνούνε.

Πρώτα επήγε απού το σπίτι αυτηνής που' χε το ζευγά. Βρήκε όμως σε μεγάλη αγωνία και το γαμπρό ν - του και τη γ - κόρη ν - του. — Έχομεν - ε πολλά σπαρμένα, του 'πανε κ' είνιε θάλασσα τα παντέρμα, μ' αρχινίξανε και διψούνε. Α δε βρέξει μέσα σε πέντε - έξε μέρες, επήρε μας ο διάολος!

Έκατσε δύο τρεις μέρες στη γ - κόρη ν - του αυτή κ' ύστερα εκαβαλίκεψεν πάλι το μουλάρι ν - του για να πάει και στην άλλη.

Το' εβρήκε κ' εκεία σε μεγάλη αγωνία. — Έχομεν - ε πολύ πράμα, του 'πανε, σιαμένα πιθάρια. Αν - ε μας - ε κάμει πέντε έξε μέρες, χωρίς να βρέξει εσωθήκαμεν, α βρέξει όμως επήρε μας ο διάολος!

Έκατσε κ' εκεία δυο τρεις μέρες και μετά επήρεν το δρόμο τσ' επιστοφής.

Η γυναίκα του τον υποδεχότανε από μακριά: — Καλώς και καλώς

όρισες, άντρα μου! Λέγε μου 'δα, μπρε, ίντα κάνουνε οι κοπελιές μας; ίντα κάνουνε οι γαμπροί μας; – 'Ιντα να σου πω, κακομοίρα γρε; Όπως όπως θα πάρει ο διάολος τον ένα μας γαμπρό! Α βρέξει, θα πάρει το μ – πιθαρά, κι α δε βρέξει, θα πάρει το ζευγά! απάντησαν ο γέρος.

Το ψαλίδι

Μια φορά επήγεν ένας χωρικός στα Χανιά. Επίστευε πως η γυναίκα του του επαράγγειλε να τση βαστά ένα μαχαίρι, μα εκείνη επίστευεν πως του 'χει παραγγείλει ένα ψαλίδι.

Επήγε στα Χανιά ο άνθρωπος κι όντεν εγιάειρε εβάστανε το μαχαίρι και η γυναίκα του του εδημιούργησεν κατάσταση. – Γιάντα, δε μου 'φερες το ψαλίδι, μόνο εφερες το μαχαίρι, απού σου χρειιάζεται σένα; – Μαχαίρι μου 'πες, μπρε γυναίκα, μπορεί και να το 'πες από λάθος, μα 'πες μαχαίρι! τση απάντησε.

Αυτός έλεγε «μαχαίρι», αυτή έλεγε «ψαλίδι», ώσπου εγινατώσανε κ' οι δυο κ' εκαταλήξανε στη βία.

Ο άντρας, το λοιπός, έδεσε τη γυναίκα ν – του μ' ένα σκοινί και την εκατέβασε σ' ένα πηγάδι. Την εκατέβαζε σιγά σιγά στο νερό και τση εζήτανε να παραδεχτεί ότι είπε «μαχαίρι» για να την – ε σύρει όξω, μ' αυτή όλο «ψαλίδι» έλεγε. Όντεν ήτονε τα πόδια τζη μόνο στο νερό, «ψαλίδι» έλεγε, όντεν ήτονε μέχρι τη μέση, «ψαλίδι» έλεγε, όντεν εφαινότανε μόνο τα μάθια τζη, είχεν όξω το νερό τα χέρια τζη κ' έκανε με τα δυο δάχτυλα το σχήμα του ψαλιδιού.

Ο σιόγαμπρος

Μια φορά έπιασε φωτιά το δάσος κ' ένας άρκαλος εβγήκεν από τη φωλιά ν – του εκατάφερε να σκαφλώσει σ' ένα δέντρο. Έβλεπεν από γύρου γύρου να τον – ε πλησιάζουνε οι φλόγες και δεν είχε τρόπο να φύγει, για να σωθεί.

Ένας ξάδερφος του τον είδε από πλια πέρα και τον ερώτησεν πως αισθάνεται. – 'Ιντα να σου πω; τ' απάντησε. Σα ν – το σιόγαμπρο αιστάνομαι!

Ο τσαγκάρης

Ένας φτωχός τσαγκάρης εδάγκανε με τ' αντόδια του τα πετσιά

και τα τράβανε με τα χέρια ντου και του 'πιαναν πολύ τόπο κ' εκέρδιζαν περισσότερα λεφτά.

Μια φορά όμως που τον είδε η γυναίκα του, του 'καμε φασαρία. – Δε μπορώ, του λέει, να σκέφτουμε ότι βάνεις τα πετσιά στο στόμα σου. Κάνε μου τη χάρη να μην ν – τα ξαναβάλεις γιατί θα σε σκαίνομαι.

Ο τσαγκάρης ικανοποίησε την επιθυμία της γυναίκας του, μα σε λίγο καιρό αρχίσανε να στενεύουνε τα οικονομικά περιθώρια.

Μια φορά που ήθελεν η γυναίκα του ν' αγοράσει καινούργιο φουστάνι, τσ' είπεν, ότι δε θά 'χουν ύστερα ν' αγοράσουν αλεύρι.

Τότες αυτή του 'πε: – Εσύ 'χεις δίκιο κ' εδά που το κατάλαβα, να μου μάθεις να σου βοηθώ να δαγκάνωμε μαζί τα πετσιά.

Ο κόκορας είχε ένα πόδι

Μια φορά πήγε ένας χωρικός στον πασά για να του ζητήσει μια χάρη. Επειδή, όμως, ήξερε ότι και οι άγιοι βοηθούν καλύτερα, όταν τους δίνεις τασίματα, σκέφτηκε ότι θα κάμει πιο εύκολα τη δουλειά του αν κρατούσε στον πασά έναν ψητό κόκορα.

'Εφτιαξε, λοιπόν, όσο μπορούσε καλύτερα τον κόκορα και πήρε το δρόμο για το σεράι του πασά. Ο κόκορας, όμως, ήταν σωστή λιχουδιά και ο χωρικός μας πεινασμένος. 'Ετρωγε, λοιπόν, τον κόκορα με τα μάτια του, αλλά πάλι συνέχιζε να πεινά.

'Εκαμε τότε μια πονηρή σκέψη. Θα έτρωγε το ένα μερό του κόκορα και όταν θα τον έβαζε στον πάγκο, που βάζουν τα δώρα του πασά, θα πρόσεχε να τον βάλει έτσι που να μην φαίνεται πως είναι λιψός. Μπορεί και να νόμιζε ο πασάς ότι έφαγε το μερό κάποιος από το προσωπικό, δεν ξέρεις τι μπορεί να γινόταν. 'Όλοι, όταν αποφασίζομε να παρανομήσομε, παίρνομε υπόψη μας τις πιθανότητες που υπάρχουν «να τη βγάλομε καθαρή» και δεν παίρνομε υπόψη τις πιθανότητες που υπάρχουν «να την πατήσομε».

'Εφαγε, λοιπόν, ο χωρικός το ένα μερό του κόκορα, πήγε στο σεράι του πασά, τον έβαλε στον πάγκο με προσοχή και ήταν σίγουρος ότι δεν θα υποψιαζόταν κανείς τίποτα. Μετά έκανε υπόκλιση στον πασά και στη συνέχεια του είπε τον πόνο του. 'Υστερα ευχαρίστησε, υποκλίθηκε πάλι κι έφυγε.

Μόλις όμως, αυτός έβγαине έξω, ο πασάς πήγε στον πάγκο για να δοκιμάσει τον κόκορα, αλλά μόλις τον έπιασε είδε ότι του έλειπε το ένα πόδι. 'Εβαλε, λοιπόν, και φώναξαν το χωρικό να γυρίσει πίσω. – Βρε τζαναμπέτη, του είπε, εμένα βρήκες για να φέρεις τ' αποφάγια σου; Καλλιά σου ήτανε να ποθάνεις!

– Πολυχρονεμένη μου Πασά, που να σε φυλάει ο Αλλάχ, μη σκέφτεσαι τέτοιο πράμα. Ο κόκορας είχε ένα πόδι! του είπε, κάνοντας τον ψύχραιμο. – Θέλεις να με κοροϊδέψεις για δεύτερη φορά, γκισούρη; τον ρώτησε εξαγριωμένος ο πασάς. – Μα πολλές φορές οι όρθες έχουν ένα πόδι. Πάμε στο κοτέτσι σου να δεις και με τα μάτια σου, είπε πάνω στην απελπισία του ο χωρικός.

Πήγαν πραγματικά στο κοτέτσι και είδαν δύο τρεις κότες να στέκουν στο ένα πόδι. Ο χωρικός πήγε να μιλήσει, μα ο πασάς έπιασε μια πέτρα, την πέταξε και όλες οι κότες χρησιμοποίησαν και τα δύο τους πόδια. – Είδες, που έχουνε δυο πόδια όλες; του λέει ο πασάς. – Μα γιάντα, πολυχρονεμένη μου πασά, θέλεις να 'ναι οι γι-όρθες εξαίρεση του κανόνα που λέει ότι όποιος ζορίζεται κάνει τα δυο του πόδια τέσσερα; Οι γι-όρθες που 'χανε ένα, το 'κάνανε δυό.

Τα τελευταία αυτά λόγια τα είπε βέβαια ο χωρικός τρέχοντας, γιατί είχε κάνει τα δύο του πόδια, όχι τέσσερα, αλλά δεκατέσσερα!

Η κόλαση

Μια φορά ήτονε ένας νέος, πολύ άσωτος, σπάταλος και ικανός για κάθε είδους καταχρήσεις κι αδικίες.

Μια μέρα εσκοτώθηκεν και χωρίς να το καταλάβει επέρασε στην άλλη ζωή. Εκειά στο γ – κάτω κόσμο είχε ό,τι επιθυμούσε. Ήθελε φαγητά, ήθελε παρέες, του γούστου του, ό,τι ήθελε δεν επρολάβαινε να το σκεφτεί και το 'χε. Μια μέρα επεθύμησε να 'χει ένα κηπαράκι με λουλούδια κ' εργαλεία, για να το καλλιεργεί ο ίδιος.

Επειδή, όμως, αυτή του η επιθυμία δεν έβριχνε ικανοποίηση, επήγε μέχρι τη διεύθυνση, αλλά του είπαν πως δε γίνεται πράμα. – Μ' αυτό είναι κόλαση! Εγώ θέλω να 'χω κάτι καμωμένο με τα χέρια μου... – Και βέβαια είναι κόλαση, μ' άργησες να το καταλάβεις! τ' απαντήσανε.

Μαντινάδες

Θεωρούμε σκόπιμο να γράψωμε μερικές μαντινάδες, από εκείνες που λέγονταν μια φορά και τώρα είναι ξεχασμένες, και συγκεκριμένα εκείνες που παρουσιάζουν χαρακτηριστικά τη σκέψη και την αντίληψη του χωρικού της Κρήτης και ειδικά του Σφακιανού, πριν από μισό αιώνα.

Μέσα στο σαραντάημερο τρώνε το μπακαλιάρo
και νιους κακόσειρου παιδί θα τροζαθώ να πάρω.

Εφτά 'σκημιές χών' η ασπριά και δεκοχτώ τα πάχη
κ' είκοσι τα ξαθά μαλλιά, σχαράς την όποια τα 'χει.

'Ασπρη 'σαι σα ν – τα γάλατα, παχιά σα ν – το τρυγόνι,
σχαράς τον απού σ' αγαπά και σ' αποκαμαρώνει.

Το ποδοστραγκαλάκι σου είδαν τα δυο μου μάθια
και τη γ – καρδιά μου μου 'καμες βερούλια και κομμάθια.

'Ασπρος γεννιέτ' ο κόρακας και κόκκινος μαλλιάζει
και μαύρος κατασταίνεται και του μπαμπά του μοιάζει.

Του φίλου σου μη θαρρευτείς να πεις το μυστικό σου,
κι ο φίλος φίλου θα το πει κ' είναι κακό δικό σου.

Ευκή γονιών αγόραζε και στα βουνά προπάθιε
και τα βουνά να σκίζονται εσύ, να μη φοβάσαι.

Η λεβεδιά πολλές φορές είναι κουφό καρύδι,
είναι λουλούδι ψεύτικο και μυρωδιά δε δίδει.

'Ό, τι σκεπάζ' ο ουρανός και σ' όσο γ – κόσμο βρέχει,
παντού αξίζ' η γι – αθρωπιά, όποιος την – ε κατέχει.

Ποτέ σου το μ – παλιό – ν εχθρό μη ν – τον – ε κάνεις φίλο,
γιατί σ' απογριμίζεται σα ν – το λυσσαίρη σκύλο.

Ποτέ μη δώσεις αφορμή, γυναίκας να σουρέψει,
γιατί θ' ανάψει τη φωθιά και δε θα μαγερέψει.

Στσοι πρώτους(1) τρίχα δε χωρεί, στσοι δεύτερους μαχαίρι,
οι παραδευτερότεροι γίνονται συμπεθέροι.

Δυο κούκληδες, δυο κούνελοι και πεθερά με νύφη,
τα τρί(α) αυτά ζευγαρωτά δε κάνουν σ' ένα σπίτι.

Όποιος τα λόγια σου γροικᾶ και τσ' ὄρκους σου πιστεύει,
στη θάλασσα πιάνει λαγούς και στα βουνά ψαρεύει.

Όποιος το πίνει το κρασί, δε γ – κάνει καλλιμέντο,
πέφτει και σπα τση μύτης του το πρώτο πατημέντο.

Τα σίντερα τση φυλακής είναι για τσοι λεβέντες,
που δε σηκώνου προσβολές μουδέ πολλές κουβέντες.

Ο κουζουλός τα πάθη του, ξεστίχου τα δηγάτα,
ο φρόνιμος με το γ – καιρό κάνει, μα δε γροικάται.

Του κακομοίρη το κερι κι αν ἄψει πάλι σβήνει,
ὅμως του καλορίζικου η τύχη δε ν – τ' αφήνει.

Απού 'ναι καλορίζικος, γεννά κι κόκορός του,
κι απού 'ναι κακορίζικος, ψοφά κι ο γάιδαρός του.

Βασιλικό(2) 'ναι το στενό και θα περνοδιαβαίνω
κι ὅτινος κακοφαίνεται, στο σπίτι του δε μπαίνω.

Το τυχερό δε χάνεται, τ' ασήμι δε σκουριάνει,
κι ὁ, τι γραφτεί απ' το Θεό, οπίσω δε γιαέρνει.

Μη γ – κάμεις μη σου κάμουνε, μη μ – πεις να μη σου πούνε,
τη ξένη πόρτα μη χτυπᾶς και τη δική σου σπούνε.

Δε ξαναπάω στο νερό, δε στένω μπλεϊό τσικάλι,
γιατ' επαντρέψα ν – τη μικρή κι αφήκα ν – τη μεγάλη.

1. Εννοείται πρώτους ξαδέρφους.

2. Ό,τι ανήκε στο Δημόσιο, στα χρόνια εκείνα, το ἔλεγαν «βασιλικό». Ακόμα ὁ,τι εκλεχτό και ωραίο ἦταν, ἔλεγαν πως είναι «βασιλικό». Ἐτσι ἔλεγαν: «βασιλικό δέντρο», «βασιλικά χωράφια» κ.τ.λ.

Το Ροδαμάκι – ν ο Βαρδής κι ο Σταυριανός ο Νιόλης,
είναι 'πού το 'σκοτώσανε εις τα Σφακιά το «κόλις».(3)

Καμάρι πάνε τα ωζά, καμάρι πα' γ – κ' οι γι – αίγες,
καμάρι πα' γκ' οι κοπελιές με τσοι μαχμουντιγιέδες.(4)

Καλλιιά 'χω 'γώ στο σπίτι μας ελιές και πθαξιμάδι,
παρά του κόσμου τα καλά και να μ' ορίζουν άλλοι.

Καλλιίτσες μου κι Αννεζινιές, Χρουσές και Κατεριές μου,
σα ν – τα λουλουδια μοιάζετε, χαρώ σας, κοπελιές μου.(5)

Να 'χα ν' εξαγοράζεται ο θάνατος με μάλι (6)
'θελα 'ν' αυτό για τσοι φτωχούς μιαν αδικιά μεγάλη.

Από τις παραπάνω μαντινάδες βγαίνουν κάποια συμπεράσματα, όπως για παράδειγμα, ότι και η κολοσειράδα μετρούσε στα προσόντα του γαμπρού ή της νύφης. Σε αυτές φαίνεται ακόμα πως έβλεπαν την ιδανική ομορφιά, τι περιθώρια άφηνε το ντύσιμο της γυναίκας για το αντρικό μάτι, τη σχέση στη σειρά της παντρειάς ανάλογα με τη σειρά γέννησης κ.τ.λ.

3. Το «κόλις», θα πρέπει να ήταν το ιταλικό απόσπασμα.

4. Μαχμουντιγιέδες έλεγαν οι Τούρκοι τα χρυσά τους νομίσματα, που είχαν σημαντική αγοραστική αξία. Αυτά τα νομίσματα κυκλοφορούσαν σε όλη την οθωμανική αυτοκρατορία. Αυτά τα χρήματα τα κρεμούσαν στο λαιμό οι γυναίκες, όπως τώρα κρεμούν τις λίρες, κι αυτό μας λέει η μαντινάδα.

5. Στη μαντινάδα αυτή φαίνονται τα υποκοριστικά των γυναικείων ονομάτων: Καλλιίτσες έλεγαν τις Καλλιόπες, Αννεζινιές τις Άννες, Χρουσές τις Χρυσές και Κατεριές τις Κατερίνες.

6. Το μάλι είναι η περιουσία, πολύς θησαυρός.

Παροιμίες και άλλες παροιμιακές φράσεις.

Η λαϊκή σοφία για να διατηρείται και για να μεταδίδεται από γενιά σε γενιά στο πέρασμα των αιώνων, άφησε συμπυκνωμένες και ποιητικές φράσεις, τις παροιμίες.

Άλλες από αυτές είναι άμεσες και άλλες έμμεσες οδηγίες και προέρχονται από διάφορες εμπειρίες.

– Απού φελά, παντού φελά. (Όποιος είναι ωφέλιμος, είναι και ικανός και η ικανότητα του δεν περιορίζεται σ' ένα μόνο τομέα, αλλά «παντού φελά»).

– Μη μ – παινείς με κοπέλια στο μύλο. Α μ – πέσει ο γάιδαρός των – ε κλαίνε, α μ – πέσει ο δικός σου γελούνε. (Όταν έχεις παιδιά συντρόφους, έχεις την ευθύνη τους, μα λίγο μπορείς να υπολογίζεις στη συμπαράστασή τους).

– Απού τα καλοδουλεμένα παίρνει ο διάολος τα μισά από τα κακοδουλεμένα, δεν αφήνει κισουλιάς. (Όταν πηγαίνεις ίσια στη ζωή και πάλι διατρέχεις κινδύνους, όταν, όμως, μπαίνεις και στην παρανομία, οι κίνδυνοι πολλαπλασιάζονται).

– Όποιος γάιδαρος και μεις σωμάρι. (Το λέμε, κυρίως στις εκλογές, εννοώντας ότι σε κάθε περίπτωση η θέση μας είναι ίδια).

– Ωστόσο γ' – ή ο γάιδαρος ψοφά γ' – ή το σωμάρι σπα. (Στο μεταξύ μπορεί να παρουσιαστεί και κανείς αστάθμητος παράγοντας).

– Του φαφούτη τυχαίνει το παξιμάδι. (Πολλές φορές παρουσιάζονται ευκαιρίες σε άτομα, που δεν είναι σε θέση να τις αξιοποιήσουν).

– Εγώ ιν – του που τον – ε δέρνουν(ε) εκατό κι ο νους του δε ν – τον δέρνει. (Αν ο ίδιος δε νιώθεις το συμφέρον σου, άδικα σου μιλούν οι άλλοι).

– Άλφα, βήτα κόψε πίτα, δώσε 'μέ και του Νικήτα κι α(ν) μπορείς να κόψεις κι άλλη, δώσε 'με και του Μιχάλη. (Τον έαυτό μας τον θέλουμε δικαιούχο και για δεύτερη φορά).

– Όντεν είν – των ε μισώ ν – τ' αφχιά κομμένα. είντε των αλλωνώ γειαμένα. (Όταν οι μισοί έχουν νωπές πληγές, οι άλλοι τις έχουν επουλώσει).

– Α δε χρωστείς, έμπα εγγυητής. (Αν δεν είσαι άμεσα ενδιαφερόμενος σε μια δύσκολη υπόθεση, να αποφεύγεις ν' αναμειχθείς σε αυτήν).

– Μάθε τέχνη κι άστην – ε κι αν – ε φτωχάνεις πιάστην ε. (Καλό είναι να έχουμε κι εφεδρικές λύσεις).

– Στω μ – πολλώ ν – το θάνατο, θάνατο μη φοβάσαι. (Όταν είναι

μια ζημιά γενικότερη, αντέχει περισσότερο ψυχολογικά ο καθένας).

– Άγκριγια ταχυνή, ήμερη μέρα. (Όταν το πρωί είναι άγριο, η μέρα θα είναι ήμερη)(1).

– Τση καλής ημέρας τση δείχνει, απ' όντε ξημερώσει. (Έχει αντίθετη έννοια από την προηγούμενη).

– Από τούτο ν – το πανάκι, είν' κι αυτό συγκοφτιδάκι. (Το λέμε, όταν βλέπομε στο χαρακτήρα κάποιου παιδιού ομοιότητες με το χαρακτήρα των γονιών του).

– Όπου πηδήξει η γι – αίγα, πηδά και το ριφάκι. (Λέγεται, όταν βλέπομε ότι το παιδί ακολουθεί τους τρόπους της μητέρας).

– Να κάμει ο γέρος τη δουλειά, κι ας μουρμουρίζει κιόλας.

– Σα δε γ – κουράσεις γόνατα, κοιλιά δε θεραπεύεις. (Αυτή, εννοεί ότι για να πετύχεις κάτι, πρέπει ν' αγωνιστείς).

– Χίλια λόγια κ' ένα – ν άσπρο, και απ' ούλα κρίμας τ' άσπρο. (Μετα από μια ζημιά ακολουθούν σχόλια, που όμως δε διορθώνουν τίποτα).

– Από κακό – ν αργόχερο, δουλειά δε μέν' ακάμωτη. (Όσο κακό κι αν είναι ένα εργαλείο, κάνει τη δουλειά του).

– Μεγάλο κάτεργο, μεγάλο λιμάνι. (Ένα πράγμα είναι σχετικό και ανάλογο με άλλα πράγματα).

– Απελπισμένο κάτεργο, πρώτο 'ναι στο λιμάνι. (Όταν είναι κανείς απελπισμένος για κάτι, καταβάλλει υπεράνθρωπες προσπάθειες και καμιά φορά φέρνει δευτέρους τους αισιόδοξους).

– Του τροζού τ' αμάτι στο μεγαλύτερο κομμάτι. (Ο τρελός γελιέται από την ποσότητα και δεν εξετάζει την ποιότητα).

– Πίτα – ν έχεις, έγνοια – ν έχεις. Φα την – ε να μην ν – την έχεις. (Ό,τι έχεις προγραμματίζει, κάνε το να ξεγνοιάσεις).

– Ξένα χέρια με θάψανε, μα δε με θεραπεύσανε. (Ό,τι μπορεί να γίνεται από τα χέρια σου, γίνεται σωστά).

– Όποιος φτει τον ουρανό, φτει τα μούτρα ν – του. (Όταν κατηγορούμε τους δικούς μας, η κατηγορία βλάφτει και μας τους ίδιους).

– Όποιος θέλει να πηδήξει, πρέπει ομπρός να σοντηρήξει. (Όπως, όταν θα πηδήσει κανείς από ψηλά, πρέπει να ελέγχει που θα πατήσουν τα πόδια του, έτσι θα πρέπει να υπολογίζει, για κάθε του ενέργεια, τις συνέπειες).

– Όντε θα οργιστεί ο Θεός του μελιντάκου, του δίδει φτερά. (Το

1. Σχετικό είναι και το εξής δίστιχο από τον Ερωτόκριτο: Και του καιρού το πάρασμα καλό μπορεί να φέρει κι άλλην ημέρα το πρωί κι άλλην το μεσημέρι.

αρσενικό μυρμηγκί ένα μόνο ταξίδι κάνει με τα φτερά του κι έπειτα ψοφά. Έτσι και στον άνθρωπο, καμιά φορά, το ανέβασμα της τύχης είναι η καταστροφή του).

– Όπου κι α βαρείς του βουγιού, στο πετσί του 'γγίζεις. (Στο ίδιο κεμέρι καταλήγουν όλες οι υποχρεώσεις).

– Του κόσμου τ' αναγέλασμα, το γ – κόσμο – ν αναγέλα. (Πολλές φορές δε βλέπει κανείς τα χάλια του και σχολιάζει τους άλλους).

– Είδα 'γώ ψαρό μουλάρι κ' έβαλε το μαύρο κάτω. (Την παροιμία αυτή την λένε οι ηλικιωμένοι, όταν τους αστειεύουν ότι είναι λίγα τα ψωμιά τους. Σημαίνει ότι πολλές φορές συμβαίνει να πεθαίνουν οι νεότεροι και να μένουν οι μεγαλύτεροι).

– Α δε γ – κλάψει το παιδί, δε ν – το βυζάν(ει) η μάνα. (Για να βρεις το δίκιο σου, πρέπει ν' αγωνιστείς).

– Κι απού ται δυο πέτρες, βγαίνει τ' αλεύρι. (Όταν μαλώνουν δυο άνθρωποι, συνήθως φτάνει και οι δυο).

– Που πάρει ξύλο και δαρθεί, κιανείς μη ν – τον – ε λυπηθεί. (Όποιος δημιούργησε μόνος του τη ζημιά, είναι αξιοκατάκριτος).

– Βρωμεί, μυρίζει ο δάχτυλάς σου, δικός σου είναι. (Δεν μπορούμε να διαχωρίσουμε τις σχέσεις μας από τους δικούς μας).

– Η γλώσσα κόκαλα δεν έχει, μα κόκαλα τσακίζει. (Πολλές συμφορές ξεκίνησαν από τη γλώσσα).

– Δε τζοι δένουνε τσοι σκύλους με τ' άντερα. (Πρέπει να κατοχυρώνει κανείς τις δουλειές του).

– Να 'χα γ – κάνουνε οι μπουμπούροι μέλι, ο κόσμος 'θελα το' χει γέμι. (Οι επιτυχίες θέλουν αγώνα και ικανότητες).

– Ως στρώσει το κρεβάτι ν – του ο καθαείς κοιμάται. (Είναι στίχος του «Ερωτόκριτου». Ανάλογα με τις προϋποθέσεις που δημιουργείς, απολαμβάνεις).

– Του μπακάλη το κοπέλι, μπακαλάκι είν' κι αυτό. (Τα παιδιά ακολουθούν συνήθως τη γραμμή των γονέων).

– Ούλα τα παραπόταμα το μ – ποταμό κινούσι. (Όλες οι στενοχωρίες ενωμένες φέρνουν τον άνθρωπο σε απόγνωση).

– Με ούλα ν – του τα φτερά πετά το πουλί. (Μπορεί να είναι ένα το βασικό μας εισόδημα, βοηθούν όμως και τα μικρά εισοδήματα).

– Πέ το, πέ το το κοπέλι, κάνει τη γ – κερά και θέλει. (Με την επιμονή μας επιβάλλομε καμιά φορά τις απόψεις μας).

– Επά καράβια πνίγουνται, κ' η βάρκα 'ντα γυρεύει. (Όταν χάνονται σοβαρές υποθέσεις, μην ψάχνεις για μικροδουλειές).

– Εσύ κακό χερόβολο, κ' εγώ κακό δεμάτι. (Και οι δυο μας φταίμε).

– Απού στερέψει δειπνο ν – του, το κάνει κολασιό ν – του.

- Οντε ν - τρώμε την ελίδα, να μη ν - τρώμε την γ κρομμύδα. (Αυτή η παροιμία, όπως και η προηγούμενη, μας δείχνει την ανέχεια, που υπήρχε τα δύσκολα χρόνια, που επέβαλλε την οικονομία).

- Ο ένας γάιδαρος θέλει ενάμιση γάιδαρο. (Δεν αξίζει ευγένεια, σ' εκείνους που δεν την γνωρίζουν).

- Το τροζό πουλί μοναχό ν - του μολογά τη φωλιά ν του. (Σε ό,τι έχεις μυστικό, δεν πρέπει να δημιουργείς υποψίες).

- Δε ν - το 'λπιζε να παντρευτεί, μα πανωπρούκια 'ζήτα. (Όταν πετύχεις κάτι που δεν το ελπίζεις, μην έχεις κι άλλες απαιτήσεις).

- Καλλιιά 'χω εκατό δράμια τύχη, παρά πέντε οκάδες νου. (Πολλές φορές, ό,τι κερδίσαμε εργαζόμενοι σωματικά και πνευματικά, μας το παίρνει η τύχη).

- Αγκάθι του καλοκαιριού, μαρούλι του χειμώνα. (Όταν δυστυχούσε ο κόσμος και δε χόρταινε ψωμί, βοηθούσαν τους χωρικούς σημαντικά τα σύκα, οι σταφίδες, τα χαρούπια κ.τ.λ., που τα φύλαγαν από το καλοκαίρι για το χειμώνα. «Ως και το λεμόνι άντερο γεμόζει», έλεγαν).

- Ο κασιόης ώστε να λουστεί, είναι και χτενισμένος. (Όταν η δουλειά είναι λίγη, γίνεται σε λίγη ώρα).

- Α δε γ - κόψεις τη μια σου ποδιά, δε μπαλώνεις την άλλη σου. (Πραγματικά, παλιότερα, για να μπαλώσομε ένα παλιό ρούχο, κόβαμε μπάλωμα από ένα παλιότερο. Η παροιμία μάς λέει ότι μπορεί, για να παλέψεις μια κατάσταση, να χρειαστεί να μείνεις πίσω από μια άλλη).

- Από 'πα αρδάχτι μου, από 'κει σφεντύλι μου. (Ασυνάρτητα πράγματα, άσχετα μεταξύ τους).

- Με το μεγαλύτερό σου σκόρδα μη φυτεύεις. (Η συνεργασία με ανώτερους μας αποβαίνει, συχνά, σε βάρος μας).

- Ο παπός για τη γ - κοιλιά ν - του έχασε τη λειτρουγιά ν - του. (Λέγεται, για κάποιον που είναι κοιλιόδουλος).

- Άλλος έχασκε κι άλλος εμετάλαβε. (Λέγεται, όταν χάσει κανείς κάτι που το θεωρούσε σίγουρα δικό του και ωφελήθηκε άλλος. Με άλλα λόγια πρέπει να κανονίζει κανείς τους παράγοντες που θα χρειαστεί για κάθε δουλειά του).

- Απού φοβάται, δε φοβάται. (Όποιος το σκέφτεται, ότι υπάρχει φόβος, είναι πάντα έτοιμος και αντιμετωπίζει σωστά την κατάσταση).

- Να 'χα - ν είνιε εκείά κόκαλα, ήσαν και σκύλοι. (Αν ήταν συμφέρο, θα το είχαν αρπάξει).

- Όποιος βγάζει τα μάθια ν - του, του λένε τύφλα του κι από πάνω. (Όποιος παθαίνει μια ζημιά, έχει και την καταδίκη).

- Εφασε το κουλούρι σου, χαμηλά τη μούρη σου. (Όταν οι μητέρες μας ζύμωναν, έκαναν σε κάθε παιδί ένα κουλουράκι. Καμιά φορά έβαζαν στη ζύμη και λίγο λάδι και τα λαδοκούλουρα ήταν πιο νόστιμα. Όταν κάποιο παιδί έτρωγε το κουλούρι του, δεν μπορούσε να έχει άλλες αξιώσεις. Την παροιμία τη λέμε, όταν πάρει κανείς τα δικαιώματα του).

- Σα φάει η γρε το σύκο τζη, το πιάνει μεσοχείμωνο. (Η γριά δε φύλαξε σύκα για το χειμώνα. Έκανε το συμβιβασμό της και δεν την νοιάζει. Την παροιμία τη λέμε σε παρόμοιες περιπτώσεις).

- Κάθε παπάς κ' η χάρτα ν - του.

- Κάθε έμπορας με τη μ - πήχη ν - του μετρά. (Η παροιμία αυτή, όπως και η προηγούμενη, μας λέει ότι ο καθένας στο πόστο του εφαρμόζει, σ' ένα βαθμό, δικές του αρχές).

- Όποιος κάτσει αποσπέρας με το στραβό, χέρα - ημέρα(2) αλληθωρίζει. (Οι τρόποι μας επηρεάζονται από τη συναναστροφή μας).

- Στραβός σε πέτρα - ν έκατσεν, κ' εκειά 'ν' ο κόσμος ούλος. (Ότι δεν έμαθε κανείς, δεν το ξέρει πως υπάρχει).

- Στω στραβώ ν - τη χώρα βασιλεύουν οι γι - αλληθωροι. (Όταν ηγείται ένα ανάξιος σε κάτι, σημαίνει ότι αυτοί που τον ανέδειξαν, ήταν ακόμα πιο ανάξιοι).

- Βάλε στραβέ, πτε αλληθωρε. (Λέγεται, όταν δεν είναι ο ένας καλύτερος από τον άλλο).

- Εγώ ν - του απού δεν έει ανύχια να ξυστεί. (Είναι οδυνηρό να στηρίζεται κανείς σε ξένα μπράτσα).

- Έκαμα 'γώ και γούμενος, έκαμα και κελάρης. (Πέρασα διάφορα στάδια κι έχω τις ανάλογες εμπειρίες).

- Η μια χέρα ανοίγει την άλλη. (Όποιος δέχεται δώρα, πρέπει να κάνει κι αυτός δώρα).

- Σαράντα χρόνους, σαράντα τροζούς. (Όταν βρεις ένα κορόιδο να κάνεις τη δουλειά σου τώρα, αργότερα θα βρεις κι άλλα κορόιδα).

- Όπου πολλοί φτύξουνε, πηλός γίνεται. (Η ένωση φέρνει τη δύναμη).

- Ό,τι θωρεί ο παπάς, βλογά. (Ό,τι είναι συγκεκριμένο, υπολογίζεται).

- Εβγήκεν ν - του του θεριστή, θερίζει δε θερίζει. (Καλύτερα ν' αποχτήσεις όνομα παρά ικανότητες).

2. Τη λέξη αυτή (χέρα - ημέρα) τη χρησιμοποιούμε όταν χερικάνει (αρχίζει) η μέρα.

– Κακοκάμωτο χωράφι, καλοθέριστο σπαρμένο. (Όταν το χωράφι είχε πολλή κλίση, ήταν δύσκολο στο ζευγάρισμα, αλλά πολύ εύκολο στο θέρος, γιατί δεν έσκυβαν πολύ οι θεριστάδες. Μεταφορικά λέγεται για κάποια δουλειά που είναι δύσκολη στην αρχή, αλλά αργότερα μας βολεύει).

– Όσο γ – καιρό θερίζομε Βασίλη και Βασίλη κι όντεν αποθερίσομε όξω παλιοκασίδη. (Όταν μας έχει ανάγκη ο άλλος, μας προσέχει και μετά μας περιφρονεί).

– Τάσει ο κάτης τση κατσούλας, ώστε να του πει το ναί. (Όλοι είμαστε σαν τους πολιτικούς και προσπαθούμε με υποσχέσεις ν' αποπάσομε οφέλη).

– Τον αράπη σαπουνίζεις, μόνο το σαπούνι χάνεις και τον γ – κόπο – ν' απού κάνεις. (Η παροιμία αυτή, λέγεται όταν δεν υπάρχει περίπτωση να φέρομε αποτέλεσμα σε κάποια προσπάθεια). κάποια προσπάθεια).

– Όπου πονεί τ' αντόντι σου, αμπερδέχνει η γλώσσα σου. (Ότι σε απασχολεί σοβαρά, είναι πάντα στη σκέψη σου και μπορεί να το συσχετίσεις με κάθε συζήτηση).

– Α γλακάς, φτάνεις το διάολο, α δε γλακάς σε φτάνει αυτός. (Χρειάζεται σύνεση, γιατί οι άκρες είναι επικίνδυνες. Η παροιμία έχει επίσης και την έννοια ότι τίποτα δε μας σώζει από μια δύσκολη κατάσταση).

– Του φρονίμου αναχάρασσε, του κουζουλού ξεστίχα. (Ο φρόνιμος – έξυπνος καταλαβαίνει εύκολα, αλλά όποιος δεν είναι έξυπνος, θέλει προσπάθεια για να τον κάνει να καταλάβει).

– Τη νύχτα δε γέρνει ο γάιδαρος, μόνο ξεσωμαρίζει. (Στο γάιδαρο βάζομε από ένα μιγόμε στην κάθε μεριά. Όταν δεν είναι ισοβαρή τα μιγόμεια, πρώτα γέρνει στη μια μεριά και μετά ξεσωμαρίζει. Η έννοια της παροιμίας είναι ότι όταν δε βλέπομε συμπτώματα, δεν καταλαβαίνομε υπαρκτούς κινδύνους).

– Όντεν είναι κάψα, το γαμπά σου βάστα. (Να σκέφτεσαι τους κινδύνους και να είσαι έτοιμος, και αν ακόμα δεν υπάρχουν ενδείξεις).

– Μικρό μικρό τ' αλώνι σου, όμως μοναχικό σου. (Αν μπορείς να είσαι απόλυτος κύριος στην επιχείρησή σου, κι ας είναι μικρή).

– Ο λύκος έχει χοντρό καφά, γιατί δουλεύει μοναχός του. (Έχει όμοια έννοια με την παραπάνω, γνωρίζομε όμως ότι ο λύκος κινείται και κατά αγέλες).

– Μάζωνε κι ας είν' και ρώγες. (Το πολύ να το παίρνεις, το λίγο μην το χάνεις).

– Δένου ν – τον – ε τον αραγό κι απού τη μέση. (Ο αραγός στρίβε-

ται από πάνω και δένεται στο σημείο που είναι το γάλα. Κατά αναλογία η παροιμία αυτή λέγεται, όταν σηκωνόμαστε από το φαί όχι χορτάτοι, πράγμα που τότε δε συνέβαινε σπάνια).

– Το χρυσάφι κι αν ξεπέσει, πάλι μάλαμα το λέσι. (Πάντα υπάρχει μια ακτινοβολία από το παρελθόν, έστω και αν κακοτυχίσουμε).

– Το κακό κυνήγι, μόνο δῆγημα. (Όταν κανείς έχει επιτυχία, αυτή μιλεί από μόνη της. Στην περίπτωση της αποτυχίας για να δικαιολογήσει κανείς τον εαυτό του, λέει πολλά).

– 'Άλλος είν' ο Θεοδωρής, κι άλλος είν' απού θωρείς. (Μπορεί να μοιάζουν φαινομενικά δυο πράγματα, αλλά και διαφέρουν).

– Ο κύρης τρώει τα ξινά, και τα παιδιά μουδιούνε. (Κατά τη θρησκεία, ακόμα πληρώνομε το προπατορικό αμάρτημα, αλλά είναι και φυσικό να έχομε συνέπειες από τα λάθη των γονέων).

– Το κρέας πουλιέται με τα κόκαλα.

– Με τα ξερά ξύλα καιγόνται και τα χλωρά.

– Πλιιά ψωμί τρώεται με το μέλι παρά με το ξίδι. (Περισσότερα πετυχαίνομε με την ευγένεια παρά με τη βία. Όπως λέει και μια γαλλική παροιμία «η ευγένεια υποχρεώνει»).

– Σκότωνα τροζούς, γύρευε φρόνιμους. (Λέγεται όταν από πολλούς γίνονται λάθη).

– Απού 'χει κάτω Θεούς, έχει κι απάνω. (Επιτυχάνει κανείς με τη βοήθεια των ανθρώπων, και όχι με τις προσευχές. Σχετικό είναι κι ένα ανέκδοτο: Στο ρωσοτουρκικό πόλεμο, ένας Τούρκος αξιωματικός διέταξε τους στρατιώτες του να κάνουν τον ντοά τους για να νικήσουν. Ένας στρατιώτης δεν έκανε ντοά κι όταν του έγινε παρατήρηση είπε: «Κανόνι θέλει το Μόσκοβο, δε θέλει ντοά»).

– Σαν – του ποθαμένου τα ρούχα. (Όταν πέθαινε κανείς, έδιναν τα ρούχα του και τα έστελναν σε μακρινά χωριά, για να μην βλέπουν οι δικοί του να ενοχλούνται. Ό,τι διαλυθεί και σκορπίσει το παρομοιάζουν με τα ρούχα του πεθαμένου).

– Να 'χεν ο παπάς να θαφτεί. (Θα μπορούσα να καταφέρω και περισσότερα).

– Κριγιό σίντερο κοπανίζεις. (Άδικά επιμένεις).

– Στη βράση κολλά το σίντερο. (Την κατάλληλη ώρα πρέπει να το αξιοποιήσεις).

– Στολίσου γρε κι' απόμεινε. (Λέγεται, όταν είναι κανείς έτοιμος για κάτι, που τελικά δε γίνεται).

– 'Άλλο πουλί σου σφυρίζε εσένα, κι άλλο μου σφυρίζε εμένα. (Είμαστε σε διαφορετικό μήκος κύματος).

– Δε γ – κάνει άθο η παρασιά ν – του. (Λέμε αυτήν την παροιμία,

όταν κάποιος δεν καταφέρνει να δρομολογηθεί πουθενά).

- Όλο αγρίμια, κυνηγέ; (Δεν μπορείς να έχεις πάντα μεγάλη επιτυχία).

- Δε διδεις τ' αγγέλου ν - του νερό. (Τη λέμε, όταν κάποιος είναι πολύ τσιγκούνης).

- Φοβάται και την ασκιά ν - του. (Τη λέμε για κάποιον που είναι πολύ δειλός).

- Ο λόγος σου με χόρτασεν και το φαί σου φά' το. (Μπορεί να μας ευχαριστήσει πιο πολύ ο καλός λόγος παρά μια άλλη προσφορά).

- Ο διάλογος έχει πολλά πόδια. (Υπάρχουν πολλές κακοτοποιές και αστάθμητοι παράγοντες).

- Καιρός και βουλή. (Βλέποντας και κάνοντας).

- Ένας είν' ασφαλτος. (Μόνο ο Θεός δε σφάλλει, άρα πρέπει να κρίνομε μ' επιείκεια).

- Μουδέ στη γη το 'θεκε μουδέ στον ουρανό. (Το αντιμετώπισε σαν εντελώς απaráδεκτο).

- Έτσα κεφαλή, έτσα θέλει. (Καλά να πάθει).

- Δε σου διδω, γρε ψωμί. - Βρέξε μού το στο ζουμί. (Κάποιος που, ενώ του αρνήθηκαν κάτι, εξακολουθεί να λέει με ποιο τρόπο το θέλει).

- Τον κάνανε χατζή. (Όσοι πήγαιναν στο χατζιλίκι, δηλαδή στους Αγίους Τόπους, και που ήταν συνήθως θρήσκοι άνθρωποι, ξόδευαν όλα τα χρήματα που κρατούσαν μαζί τους. Μέχρι να δώσουν για τους ναούς, για τους φτωχούς κ.τ.λ., γύριζαν στο τέλος «πανί με πανί». Η παροιμία λέγεται, όταν κάποιος χάσει όλα του τα λεφτά στα χαρτιά).

- Καμιά γρε θ' αποθάνει. (Το λέμε χαριτολογώντας, όταν βλέπομε κάτι παράξενο).

- Μοιάζει τση τσιναρές αίγας. (Όταν κάποιος είναι καλός, αλλά στο τέλος τα χαλά όλα, λέμε ότι μοιάζει με την αίγα που βγάζει πολύ γάλα, αλλά στο τέλος του δίνει μια κλοτσιά και το χύνει).

- Απού 'χεν τα πολλά 'κλαιγεν κι απού 'χεν και τα λίγα, κι απού δεν είχε γκιουλιάς, έκατσεν κ' ετραγουδίε. (Η παροιμιακή αυτή φράση, που ξεκίνησε σαν τραγουδάκι, ειπώθηκε πρώτη φορά, όταν σε μια μεγάλη χιονιά καταστράφηκε η κτηνοτροφία και όσοι είχαν πρόβατα, τα έκλαιγαν. Το λέμε για να παρηγορήσουμε εκείνους που δεν έχουν τίποτα, άρα δεν έχουν να χάσουν και τίποτα).

- Κακόφηστα 'νιε τα κουκιά μου. (Είμαι σκληρός τιμωρός).

- Σαν ν - το διάλοτο το λιβάνι. (Λέγεται για κάποιον, όταν αποφεύγει συστηματικά κάτι).

- Όξω νου και πέρα βρέχει. (Κάνε πως δε νιώθεις, μα δε σε αφορά άμεσα).

- Δε σμίγει τ' άστρο ν - των - ε. (Δε συμφωνούν σε τίποτα).
- Κατεβάζει τ' άστρα. (Είναι πολύ θυμωμένος, χαλά τον κόσμο).
- Αζοϊροδεμένοι είνιε. (Αλληλομισούνται θανάσιμα).
- Να κλέψεις μια του Χάρου. (Να διασκεδάσεις μια μέρα).
- Κλώθει η μοίρα ν - του με το χρυσό σφεντύλι. (Κατά την ελληνική μυθολογία οι μοίρες ήταν η Κλωθώ, η Λάχεση και η Άτροπος. Η Κλωθώ, όταν γεννιόταν ο άνθρωπος, του έκλωθε το νήμα της ζωής του. Την παραπάνω παροιμία την λέμε, όταν πιστεύομε ότι κάποιος έχει την εύνοια της τύχης).
- Τον έχει τετρακόσια. (Τετρακόσια είναι τα δράμια της οκάς. Η φράση αυτή εννοεί ότι κάποιος έχει τα σωστά του, δεν του λείπει, δηλαδή, ούτε δράμι από το νου του).
- Για φίλου σπίτι... (Τις τρεις αυτές λέξεις τις λέμε, όταν ο καιρός είναι ζορικός. Ολόκληρη πάντως η φράση είναι η εξής: «Αυτός ο καιρός είναι για φίλου σπίτι και να τύχει να μην έχει μπουκιά ψωμί, κουκί αλεύρι, τσίτα ξύλο, να στάζει το σπίτι ν - του, να γεννά η γυναίκα ν - του, να κλαίνει τα κοπέλια ν - του και να φοβά ο γάιδαρός του». Ο επισκέπτης καταλαβαίνει λοιπόν, ότι πρέπει να φύγει, αλλά δεν μπορεί λόγω καιρικών συνθηκών).
- Αλλού βροντά. (Αυτός δεν παίρνει χαμπάρι).
- Ό,τι δαχτύλι κόψει η κρίση, δε μ - πανεί. (Όταν έχουν διαφορές δυο άνθρωποι και σκέφτονται να τις λύσουν με αυτοδικία, τους παροτρύνουν να πάνε στο δικαστήριο, λέγοντάς τους την παραπάνω φράση, που εννοεί ότι στο δικαστήριο και να χάσει κανείς τη δική δεν είναι προσβαλμένος).
- Πέψε το, Θε μου, όπου το λείπουνται. (Η φράση αυτή λέγεται όταν γλιστρήσει από τα χέρια κάποιου το ψωμί και πέσει κάτω και αφού το πιάσουν και το φιλήσουν σαν να είναι Ευαγγέλιο).
- Δαχτυλίδι το δέσανε. (Πολλές φορές μπορεί να πούμε κάτι επιπόλαιο ή και στο αστείο, ο άλλος όμως, που τον συμφέρει, το πήρε στα σοβαρά και θέλει να το αξιοποιήσει).
- Σκόρδο έχει. (Έχει κάποιες πιέσεις και δεν το αφήνουν να ηουχάσει).
- Έχει ψοφέ. (Στα δύσκολα χρόνια, όταν ψοφούσαν τα πρόβατα, τα έτρωγαν τα όρνια και οι σκύλοι, έμεναν όμως τα μαλλιά τους που τα μάζευαν οι φτωχοί άνθρωποι για να τα κατεργαστούν. Τα μαλλιά αυτά τα έλεγαν «ψοφές». Κατά ένα τρόπο είναι η κληρονομιά που αφήνει το πρόβατο. Όταν, λοιπόν, ένας γέρος δεν είχε πρώτου βαθμού συγγενείς και είχε και λίγη περιουσία, αυτήν την έλεγαν «ψοφέ», παρομοιάζοντάς την με τα μαλλιά του προβάτου που ψόφησε).

– Κακά χορεύεις παπαδιά και φαίνονται τ' ατζιά σου. (Τη φράση αυτή την έλεγαν, όταν δεν ενεργούσε κάποιος σωστά).

– Πολύ πάει στο εμιρί. (Όταν ήταν οι Τούρκοι στην Κρήτη πλήρωναν οι Κρητικοί το μουκατά (φόρο εισοδήματος). Τον νοίκιαζε ένας για να τον μαζεύσει και πλήρωνε ένα ποσοστό, το εμιρί. Η φράση λέγεται μεταφορικά κατά περίπτωση).

– Γροϊκάς; Γροϊκώ να λείεις. (Λέγεται, όταν θέλουμε να υπογράμμιστεί κάτι).

– Φέγγει κι απού το γ – καφά. (Όταν ήθελαν να πουν για κάποιον ότι είναι ξύπνιος).

– Χρόνου μελέθιο, ώρας κάωμα. (Όταν χρονίζει κάποια υπόθεση, ενώ δε θέλει πολλή δουλειά).

– Χάψου, πιε! (Το έλεγαν, όταν κάποιος αιφνιδιαζόταν).

– Καίει σα ν – του παπα – Νικολάκη τη γ – κατάρα. (Τη φράση αυτή την έλεγαν χαριτολογώντας, όταν έκαιγε το φαί. Ο παπα – Νικολής ήταν παπάς στο Βουβά και φημιζόταν για πολύ χερικάρης, δηλαδή ήταν θαυματουργό το διάβασμά του, η ευχή του αλλά και η κατάρα του. Αυτόν φώναξαν κάποτε στα ρεθεμιώτικα χωριά που είχαν πέσει κάμπιες στις βελανιδιές και κόντευαν να ξεραθούν. Λένε ότι ενώ μάβαζε, άρχισαν να πέφτουν οι κάμπιες βροχή κι όταν έφευγε ήταν όλες χάμω).

– Γάλα δε βγάνει, με τ' άλλα δε μ – πάει, στο διάολο να πάει. (Όταν κανείς δημιουργεί προβλήματα και δεν προσφέρει πολλά πράγματα, τον παραβάζουν με το πρόβατο, που όχι μόνο δε βγάζει γάλα, μα δημιουργεί και προβλήματα).

– Δε θα καεί εδώ κι ο Καψοδάσος. (Το λέμε όταν κάποιος φοβάται κάτι, μα που, όπως φαίνεται, δε θα έχει σοβαρές συνέπειες).

– Απού τη μύγια ξιγκι. (Λέγεται για όποιον επιδιώκει να έχει κέρδος και από το παραμικρό).

– Έκοψε ν – το αίμα μου. (Φοβήθηκα για κάτι έντονα).

– Άστραψεν η μούρη μου. (Ντράπηκα έντονα).

– Έδωκέ ν – του το γ – καιρό ν – του. (Τον έδιωξε).

– Επά το λέμε, κ' επά να πομείνει. (Να μην ειπωθεί σε κανέναν άλλο).

– Νερό κι αλάτσι ό,τι είπαμεν – ε. (Πες ότι έλιωσαν, αυτά που είπαμε, και να μην τα διηγηθείτε πουθενά).

– Έκουλουμούντρισεν η καρδιά μου. (Το λέμε, όταν αιφνιδιαστούμε από κάτι τρομερό).

– Δεν είναι για επανάσταση. (Επειδή πάντα στα Σφακιά η συμμετοχή στις επαναστάσεις ήταν κριτήριο αξίας, λέγεται για όποιον δεν

αξίζει τίποτα).

- Αργεί ο Θεός και ξεχνά ο φτωχός. (Το λέμε όταν έχει διαφορές κανείς και αργούν να τον εκδικηθούν).

- Κάθε αρνάκι πιάνεται από το ποδαράκι ν - του. (Καθένας έχει την «αχιλλείο πτέρνα» του).

- Μαθημένο 'ναι τ' αρνί και κουρεύεται και ζει. (Εξοικειώνεται κανείς με μια κατάσταση).

- Καλλιιά 'χω σήμερα τ' αβγό παρά ταχιά την όρθα.

- Έκαμεν η μύγια αλώνι και γυρίζει και μαλώνει. (Λέγεται όταν κάποιος από τίποτα που δεν είχε, απόκτησε κάτι και θέλει να κάνει αισθητή την παρουσία του).

- Σα μπει η γι - όρθα στο σωρό, παρασκαλίζει κιόλας. (Όταν βρεθεί η κότα σ' ένα σωρό στάρι, τη βλέπεις και σκαλίζει, ενώ όλα τα σπυριά το στάρι, είναι ίδια! Έτσι και ο άνθρωπος, ενώ δεν είχε τίποτα, όταν αποκτήσει τη δυνατότητα, γίνεται εκλεκτικός).

- Το κακό - ν αρνί ψωριά, μα δε ψοφά. (Το λέμε για άρρωστο που αργεί να γειάνει).

- Νηστικό κουλούκι δε χορεύει.

- Άδειο ασκί δε στένεται ορθό. (Αυτή η παροιμία, όπως και η προηγούμενη, εννοεί ότι τίποτα δεν μπορεί να καταφέρει σωστά ο πεινασμένος).

- Όποιος ζυγώνει δυο λαγούς, κ' οι δυο του φεύγουνε. (Πρέπει να περιορίζεσαι σ' ένα στόχο, για να τον επιτυγχάνεις).

- Σα δε μ - πέσει ο γεις, δε σηκώνεται ο άλλος. (Όταν καταστρέφεται κάποιος, δημιουργείται ένα κενό, που ίσως είναι σωσμός για εκείνον που θα το καταλάβει).

- Απού φυλάει τα ρούχα ν - του, έει τα μιά' απού δε ν - τα φυλάει, δεν έει κιαουλιάς. (Όταν προσέχεις τα συμφέροντά σου και πάλι έχεις ζημιές, αν δεν τα φυλάεις, δε μένει τίποτα).

- Όπου φτάνει η χερά σου, κρέμα το καλάθι σου. (Να ζυγίζεις τις δυνάμεις σου και ανάλογες να είναι οι ενέργειές σου).

- Μια σκουληκιάρé αίγα μαγαρίζε το κουράδι. (Μια ατιμία που θα κάνει ένα άτομο, ντροπιάζει μια παρέα και έναν τόπο).

- Χουμά πίνεις κι α γ - καλοβόσκεις, χουμά κι α γ - κακοβόσκεις. (Όσο κι αν εργάζεσαι τίμια και αποδοτικά, μην περιμένεις αναγνώριση).

- Απού πονεί, πάει στο γιατρό. (Όποιος έχει ανάγκη, τρέχει).

- Ο παθός είναι γιατρός. (Με τα βάσανα αποκτούμε εμπειρίες).

- Του συντέκνου μας ο σκύλος, είναι σύντεκνος κ' εκείνος. (Όταν σεβόμαστε κάποιον, σεβόμαστε και ό,τι έχει σχέση μαζί του).

– Με τσοι χοίρους αλωνεύεις, ίντα διάφορο ανημένεις; (Όταν έχεις κακούς συνεργάτες, μην ελπίζεις πρόοδο).

– Του Σταμάτη τη γυναίκα, ο Γληγόρης την επήρε. (Χάνει τα δικαιώματά του, όποιος δεν αγωνίζεται για να τα προστατέψει. Γενικά, όπως είπε ο Λαμάρκ, «η ζωή είναι ένας αγώνας περί υπάρξεως». Αν δεν αγωνιστείς για να φας τους άλλους, πρέπει ν' αγωνιστείς για να μη σε φάνε εκείνοι).

– Απού του δαιμόνου το μιτάτο, μουδέ τυρί, μουδέ μυζήθρα. (Με κακούς ανθρώπους ούτε συναλλαγή να έχεις, αλλά ούτε να τους συναντήσεις).

– Το μονοδέντρι στη γ – κορφή, ούλ' οι καιροί το δέρνου. (Όταν κανείς είναι μοναχός, είναι ευάλωτος).

– Μύλος μη γυρίσει, πίτα να μη λειψει. (Πολλοί, ενώ δεν ενδιαφέρονται για τα έσοδα της οικογένειάς τους, έχουν μόνο αξιώσεις).

– Του τροζού τη χέρα, στου καβρού τη ν – τρύπα.

– Το χωριό παπά θα κάμει, μα ο παπάς χωριό δε γ – κάνει. (Κανείς δεν είναι αναντικατάστατος).

– Του νοικοκυρού τ' αμάτι, το κροπίζει το χωράφι. (Και μια απλή ματιά του νοικοκύρη είναι χρήσιμη. Μια πέτρα θα δει, που έπεσε, να τη βάλει στη θέση της, ένα φράχτη θα φτιάξει κ.τ.λ. Έτσι συμβαίνει με κάθε επιχείρηση).

– Σε χίλια μίστατα νερό, γαμαριδιά δε μ – πιάνει. (Η μεγάλη ποσότητα αντέχει σε μικρές βρωμιές).

– Στω γ – κουζουλώ τσι κεφαλές μαθαίνουν οι μπαρμπέροι. (Να μην εμπιστεύεσαι τα συμφέροντά σου σε ατζαμήδες).

– Το γ – κολυμπητή να τον – ε παινάς, όντε βγαίνει από τη θάλασσα.

– Στον ύστερο λογαριασμό δείχνουν οι πρεφαδόροι.

– Μοναχή τζη το πελέκα – ν η γαιδούρα το σωμαρί και καλό κακό το κάμει, η γαιδούρα θα το βάνει. (Μοναχοί μας πολλές φορές δημιουργούμε τις δυσκολίες μας).

– Φύγε, διάολε, από μένα κι άμε στου γειτόνου μου.

– Σα χάσω 'γω το μαύρο μου, μαύρος να μη μ – πομείνει. (Με άλλα λόγια: «Εμού θανόντος, γαία πυρί μειχθήτω»).

– Απού μαγερεύει ψώματα, στο πιάτο ν – του τα βρίχνει.

– Απού τα μάθια δεν έφεξα, κι απού τσι κουφάλες θα φέξω; (Το λέμε, όταν κάποιος χάσει κάτι πολύτιμο και τότε δεν εκτιμά τ' ασήμαντα).

– Θέλει η γρε και παίζει ο γέρος. (Το λέμε, όταν είναι ανεκτικός αυτός που ζημιώνεται).

– Όποιος κάνει του γαιδάρου χάρη, μόνο τ' άχερα ν – του χάνει.

(Δεν αξίζει να εξυπηρετείς αχάριστους).

– Ο φτωχός κι ανήμπορος τέχνες κατεργιάζεται. (Με άλλα λόγια: «Πενία τέχνας κατεργάζεται»).

– Του φτωχού το σκοινί ούλο δε φτάνει, το μισό περισσεύει. (Η κακώς εννοούμενη οικονομία είναι ασύμφορη).

– Ούλο ν – το γάιδαρό 'φας, και την ορά θ' αφήσεις; (Αφού έφτασε κοντά στο τέλος της μια δουλειά, μην την εγκαταλείψεις).

– Θέλεις θέριζε και δένε, θέλεις δένε και κουβάλιε. (Έτσι κι αλλιώς ριζιμο θα είναι).

– Πρίχου τη μ – πάθει η γρε, σφιχτομανταλώνεται.

– Στο αδύναμο κρέας κολλούνε οι μύγιες. (Είναι πραγματικότητα ότι η μύγα δεν προτιμά τα παχιά κρέατα. Έτσι και οι θύτες προτιμούν αδύνατα θύματα, αφού είναι ευκολότερο και να τα πλήξουν και να τη γλιτώσουν).

– Όποιος λυπάται το ξένο κρέας, τρώνε οι σκύλοι το δικό ν – του. (Συμβαίνει να προσπαθείς να βοηθήσεις κάποιον, και να πάθεις ζημιά).

– Γ' – ή θριφε, γ' – ή ανακάτωνε, γ' – ή φύγε από την τάβλα. (Συνέβαινε καμιά φορά να έχουμε «συνεταιρισμό» και στο φαί. Υπήρχαν κάτι μεγάλες πήλινες λεκάνες, οι πετροχειριγίες, που βάζαμε μέσα γάλα ή άλλο φαί. Θρίβαμε ψωμί και το βάζαμε μέσα και μετά όσα άτομα ήταν, τόσα και τα κουτάλια γύρω γύρω. Για να έχει, λοιπόν, κανείς δικαιώματα, πρέπει να έχει και υποχρεώσεις. Η παροιμία, φυσικά, εννοεί μεγαλύτερες συναλλαγές).

– Των ατζιγκάνω η κακιά, αποσπέρασ ως ταχιά. (Οι ψευτοκαβγάδες των ψευτοπαλικαράδων, κρατούν λίγες ώρες).

– Θέλει την – ε κι ο κόρακας τη φωνή ν – του σα ν – τ' αηδονιού. (Θα ήθελε κι αυτός να είναι καλύτερος, μα έτσι τον έστειλε ο Θεός).

– Όπου τρώει ο σκύλος ψωμί, γαβγίζει κιόλας. (Όπου εργάζεται κανείς, έχει υποχρέωση και να υποστηρίξει).

– Να 'χα 'γροίκα ο Θεός τω γ – κοράκω, δεν επόμενη γάιδαρος. (Πολλοί εύχονται τη ζημιά των άλλων, μα είναι ανίκανοι να βλάψουν. Βλαστημούν, μα ο Θεός δεν τους ακούει).

– Τα 'δεν η νύφη στο μ – παστό και το παιδί στη γ – κούνια. (Εννοεί τα χάδια και τα παρακρατήματα που γνωρίζει το παιδί και η νύφη. Αναλογικά, σημαίνει ότι ο καθένας βρίσκει τη συγκεκριμένη ώρα, αυτό που δικαιούται).

– Απού δε μιλεί, τον – ε θάφτουνε. (Ο πεθαμένος δε μιλεί και τον θάβουν. Μα και ο ζωντανός, όταν δε μιλεί, τον «θάφτουνε»).

– Ο καιρός πουλεί τα ξύλα κ' η φουρτίνα τ' αγοράζει. (Στο πέρασμα του χρόνου, διάφοροι παράγοντες επηρεάζουν το πρόγραμμα

και τη ζωή μας).

- Τον όφι θωρείς και τη σερματέ ν - του γυρεύεις; (Αφού είναι πια φανερό το γεγονός, μην ψάχνεις για αποδεικτικά στοιχεία).

- Τα πηλά τα τσιπωμένα, άφηνέ τα αναπαημένα. (Οι κάθε είδους ακαθαρσίες δημιουργούν μια τσίπα, που, όταν ενοχληθεί, παρουσιάζεται η βρώμα. Έτσι συμβαίνει και με τις βρώμικες υποθέσεις, όσο τις ξεσκαλίζεις, τόσο η βρωμιά γίνεται πιο έντονη).

- Όντε με βρεις, με στέρησε, κι όντε θα με χρειαστείς, θα μ' έχεις.

- Α δε μ - παινέσεις το σπίτι σου, θα πέσει να σε πλακώσει.

- Αϊ - Γιώργη βούηθα μου! - Σειε και συ τα πόδια σου! (Με άλλα λόγια: «Συν Αθηνά και χείρα κίνει»).

- Βουηθά σου ο τόπος, Διγενή, και βγαίνεις κερδεμένος. (Καμμιά φορά με την εύνοια διάφορων περιστάσεων, κερδίζει κανείς μια υπόθεση).

- Ο βρεμένος βροχή δε φοβάται. (Όταν έχεις βουτήξει σε χρέη, συκοφαντίες κ.τ.λ., δεν έχεις να φοβηθείς τίποτα).

- Η πεσματέ δεν έει αντριά, μόνο το γοργοσήκωμα. (Αν πάθει κανείς μια ζημιά, δε σημαίνει ότι είναι ανίκανος. Ανίκανος είναι, όταν δεν μπορεί να την αντιμετωπίσει).

- Πάνε τα χαρθιά στη μ - πόλη και διαβάζουν ν - τα οι μαριόλοι. (Η παροιμία αυτή λέγεται, όταν κουβεντιάζουν δυο μεγάλοι, και είναι κοντά παδιά, θέλοντας να επιστήσουν την προσοχή ο ένας στον άλλον, γιατί μπορεί τα παιδιά να μεταφέρουν τη συζήτηση σε άλλους, που δεν πρέπει να τη μάθουν).

- Νηστεύω σε, Θε μου! - Στανιώς σου, φτωχέ μου! (Συχνά λέμε την παροιμία αυτή για κάποιον, που δεν έκανε ένα παράπτωμα ή έγκλημα, επειδή δεν ήταν ικανός να το κάμει).

- Μονομερές τ' αμπέλι σου, παντού παντού η σπορά σου. (Τ' αμπέλι, παλιότερα, ήταν περιορισμένα και γι' αυτό ήταν συμφέρον να είναι μαζεμένα, γιατί προστατεύονταν καλύτερα. Από την άλλη μεριά τα σπαρτά, ήταν καλύτερο να είναι σε πολλά μέρη, γιατί αν ταίζονταν σε κάποια μεριά από τα πρόβατα ή τύχαινε να βγουν σ' ένα σέρμα κακά, σε κάποια άλλη μεριά θα γλίτωναν ή θα ήταν καλύτερα).

- Φάε χόντρο να χοντρύνεις και χυλόφτα να μακρύνεις. (Η παροιμία αυτή είναι από εκείνες που δεν ευσταθούν).

- Το Μάρτη ξύλα στέρησε κι άχερα των βουγιώ σου κι αγριγιοξυλοκέρατα να δίδεις των μ - παιδιώ σου.

- Καιρό θωρείς; Καιρό μη χάνεις.

- ΕΞυπνάδα είναι πολλές φορές να κάνεις πως δε νιώθεις.

- Το Μάη βούι μη ρεχτείς, τον Άγουστο γυναίκα, αν είναι κ' εκα-

τὸ χρονῶ, χαντάς πως εἶναι δέκα.

– Νερό, τρεχάμενο ὅποιος βρει και τ' αναγυρίζει να τονε πὰν' τση μάνας του, να μη ν – τον – ε γνωρίσει. (Παλιότερα ο κόσμος βρισκόταν ὄλο στους δρόμους και συχνά ἦταν διψασμένος. Συνιστά, λοιπόν, η μαντινάδα ὁδηγία να μη διστάζει κανεὶς να πίνει το τρεχούμενο νερό, γιατί ανανεώνεται και δεν πιάνει μικρόβια ἢ ακαθαρσίες).

– Ὡσά ν – το σκλάβο δούλευε, και σα ν – τον ἄρχο τρώε.

– Ἐκαμὰ σε με τα γένια, ἔχε δα κ' εσύ την ἔγνοια. (Ὅταν μεγαλώσει το παιδί, πρέπει ν' αναλάβει τις ευθύνες του).

– Απού λέει το ψόμα, να λέει και τον ψοματάρη.

– Καλλιὰ 'ν' τ' αρνί παρά το ρίφι. (Εἶναι φορές που δε συμφέρει να παραδεχτούμε κάτι και τότε συμφέρει η ἄρνηση).

– Ὅτι να σ' οργιστεῖ ο Θεός κάθου αναπαημένος, ὅτι να σ' οργιστύνε οι γι – ἀνθρώποι προσπάθιε.

– Ὅποιος πουλεῖ στη μ – πόρτα του, πουλεῖ στη Βενετία.

– Ὅποιος χάνει την αυλή ν – του, χάνει την υπόληψη ν – του. (Λέγεται, ὅταν πουλιέται κάτι που μπορεί να σου δημιουργήσει προβλήματα στο μέλλον).

– Ἀγίου μην – τάξεις τάσιμο και κουζουλού κουλούρι. (Ὅ,τι τάξεις στον Ἅγιο, πρέπει ὁπωσδήποτε να γίνει, γιατί ὑπάρχει κίνδυνος να σ' εκδικηθεῖ. Ἀλλά και αν υποσχεθεῖς σε παιδί, ἔστω κι ἓνα κουλούρι, δε θα βρεις την ησυχία σου, αν δεν το δώσεις).

– Καλλιὰ να ντραπεί η μούρη σου, παρά να καεῖ η καρδιά σου. (Αν ντραπείς να ελέγξεις μιαν κατάσταση, μπορεί να χάσεις μιαν υπόθεση).

– Δώσ' την – ε του διαόλου τη στράτα, ἀπού δεν ἔχει γαϊδουροκαβαλίνες. (Ὁ βατὸς δρόμος ἔχει ταλαιπωρία και καθυστέρηση, μα εἶναι πιο ασφαλῆς ἀπὸ τον αμαξωτὸ δρόμο, τη θάλασσα ἢ τον αἆρα).

– Συχώρα του ξένου κήπου, ν' αθεῖ ο δικός σου. (Να βλέπεις με καλὸ μάτι τον κόσμο, για να σε βλέπουν με καλὸ μάτι).

– Μουδὲ μπρὸς μην μπαίνεις οὐδὲ ὀπίσω μη μ – πομένεις. (Με ἄλλα λόγια: «Παν μέτρον ἄριστον»).

– Αν – ε φτωχάνεις μη θλιφτεῖς, κι αν μ – πλουτίσεις μη χαρεῖς. (Ν' ἀντιμετωπίζεις με ψυχραιμία και τη λύπη και τη χαρὰ).

– Σπίτι μόνο να χωρεῖς και πράμα ὅσο κι α(ν) μπορείς. (Ὁ φτωχὸς τα βολεύει και σε μικρὸ σπιτάκι, ἔχει ὅμως ἀνάγκη ἀπὸ περιουσία).

– Ὅντεν εἶσαι καβαλάρης, χαιρέτα τσοι πεζούς. (Αν βρεθεῖς κάποτε σε πλεονεκτικὴ θέση, μην υποτιμάς τους ἄλλους).

– Τση Κεράς τση Μυλαργιούς, (3) ούλ(οι) αργιού κ' ούλοι ξαργιού κ' ούλ(οι) οι μύλοι δεν αλέθου κ' οι γαιδάροι σκόλην έχου.

– Για δες, συντήρα τα χαρθιά κι ό,τι σου γράφου γ – κάνε, αργά ταχιά το θάνατο στο νου σου τον – ε βάνε.

– Πουλιέται κ' η παράδεισο κι απού νογά (α)γοράζει, με το κομμάτι το ψωμί, με το παλιό το ρούχο.

– Αν έρθουν(ε) ορφανά παιδιά ψωμί να σου ζητήξου, να των – ε δώσεις το ψωμί κ' αυτά θα στο χρωστούνε.

– Βάνε στο νου σου, άνθρωπε, για ίντα κοπιάζεις, δε σ' έστειλεν ο Κύριος, μόνο για να σοδιάζεις.

– Ποτέ, σαν είναι Κυριακή, τα νύχια σου μη γ – κόψεις μουδέ και να μη λούγισσαι, α θέλεις να προκόψεις. (Όταν κόβομε τα νύχια Κυριακή, λέμε ότι αυτά «κορκανυχιάζανε», γίνονται δηλαδή πολύ χοντρά και άσχημα. Καμιά δουλειά, λοιπόν, δεν πρέπει να γίνεται Κυριακή. Ακόμα και χοχλιούς να μαζέψεις θα ψοφήσουν).

– Α γ – κατέεις να κλέψεις, μα δε γ – κατέεις να χωστεις, γύρευε τη δουλειά σου.

– Κι όποιος ζυμώνει ντέλεται κι όποιος παραζυμώνει. (Και η λίγη δουλειά έχει φροντίδα και απασχόληση).

– Όπου αγαπάς μη δανείζεις και μη συχνάζεις για ν' αγαπάς πολύ καιρό.

– Από μιτάτο το σκουντί κι από σειρά γουρούνι. (Ο σκύλος (σκουντί) που αναθρέφεται σε μιτάτο αξίζει περισσότερο, γιατί δεν υπάρχουν παιδιά κι έτσι μεγαλώνει σε πιο αυστηρό περιβάλλον. Ο χοίρος πρέπει να είναι ράτσας).

– Πισω κράθιε, γέρο, να 'χεις. (Ο γέρος πρέπει να σκέφτεται τα ύστερά του).

– Από τσιγκούνη α γδέχεσαι, από φαγά μη γδέχου. (Πιο εύκολα μπορείς να ελπίζεις πως θα σου δώσει ο τσιγκούνης παρά ο φαγάς).

– Απού κοπελομάθει δε γεροντοξεχνά.

– Ο ξεμιστευτής τρώει τσι μισές. (Πολλές φορές, όταν κανείς προσπαθεί να χωρίσει αυτούς που μαλώνουν, αρπά και καμιά αδέσποτη γροθιά. Έχομε υπόψη μας περίπτωση που ο ξεμιστευτής σκοτώθηκε κιόλας).

– Η κακή παντρεία χηριά 'ναι και το δε ουλιάς, καλλιιά 'ναι.

– Η μαύρη πίτα ζυγώνει τη μαύρη πείνα.

– Το Μάη βγαίν(ει) η πίτα κ' είναι κ' η μαύρη πείνα. (Ο Μάης ήταν

3. Η Κερά η Μυλαργιού είναι η Παναγιά, που γιορτάζει στις 2 του Φλεβάρη (Υπαπαντή του Χριστού). Θεωρείται σπουδαία γιορτή και αργούσαν ακόμα και οι μύλοι.

«άκρα καιρού» κι ενώ είχαν τελειώσει τα εισοδήματα της προηγούμενης χρονιάς, δεν είχαν πάρει τα νέα. Δεν ήταν λίγες οι φορές που θέριζαν λίγο κριθάρι, το αλώνευαν και το πλγαιναν στο μύλο, για να κάνουν ψωμί και να συνεχίσουν το θέρο).

– Ο δικός μπορεί να πει, μα ν' ακούσει δε μπορεί. (Όταν κανείς έχει παράπονο σε δικό του, αυτά που μπορεί να πει ο ίδιος, δεν μπορεί να τ' ακούσει να τα λένε άλλοι).

– Τον ακάλεστο σε γάμο, πέρα πέρα το γ – καθίζουν.

– Απού χαρίζει, ακριβά πουλεί. (Συνήθως το δώρο ανταμειβεται).

– Ο κακός θέλει τον χειρότερο.

– Πλια ομπρός θωρείς το γείτονα, απού τον ήλιο.

– Ο κακός χρόνος θα φύγει, ο κακός γείτονας δε φεύγει.

– Η χώρα κάνει άρχοντες και το χωριό χωριάτες.

– Του ζηλιάρη 'ναι δοσμένο να 'ν' το σκώτι ν – του καίμενο.

– Καλλιιά 'ν' η μάνα του φονιά παρά του σκοτωμένου.

– Του φρόνιμου το κατρουλιό δε βρωμεί. (Και το λάθος του ακόμα ο φρόνιμος το κάνει να μη φαίνεται ή να φαίνεται μικρό).

– Του παπά το πετραχήλι είναι ποταμός και χύνει.

– Καλλιιά 'ν' ο κηδευτής παρά το δουλευτή.

– Ο φόβος είναι λίγος, μα πιάνει πολύ ν – τόπο.

– Φωνή λαού, οργή Θεού.

– Απού δε μπει φამέγιος, δε βάνει φამέγιους.

– Καινούργια μέρα, καινούργιο κισιμέτι.

– Έχει κι ο καλός ψεγάδι, κι ας η μύτη ν – του μεγάλη.

– Εγώγια ν – του απού γδέχεται απού τη ρούγα δειπνο.

– Α γ – κάμεις και καλό παιδί, το πράμ(α) ίντα το θέλεις; Κι α γ – κάμεις και κακό παιδί το πράμα ίντα το θέλεις; (Αν κάμεις κακό παιδί όσα και αν του αφήσεις θα τα διαλύσει, αν όμως κάνεις καλό παιδί, ακόμα και αν δεν του αφήσεις τίποτα, θα δημιουργήσει).

– Ψόμα άκουσες; Ολόψομα δεν είναι.

– Ο πόνος ο βαρύτερος τον αλαφρό σκολάζει.

– Ο τροζός θέλει πολλά, μα όποιος του τα δίδει, είναι πλια τροζός.

– Το κλεψίμιο κρέας το τρώει ο διάολος. (Εκτός του ό,τι και η εκκλησία μας λέει πως «το άδικον ουκ ευλογείται», από ένα πρόβατο κλεμμένο θα πετάξουν την προβιά, τα εντόσθια και γενικά δεν το εκτιμούν και σπαταλείται).

– Σα ν – το πρώτο μου στεφάνι εις το γ – κόσμο δεν εφάνη.

– Απού 'ναι γέρος και τροζός, απού τα νιάτα το 'χει.

– Από τροζό και μεθυσμένο μαθαίνεις την αλήθεια.

– Εγώι ν – του απού το 'χει ένα στο κουράδι. (Πολλές φορές ένα

οικόσιτο πρόβατο πηγαίνει στο κοπάδι ενός βοσκού. Αν πλησιάσει, όμως, ένας κλέφτης αυτό πιάνεται πιο εύκολα κι αυτό την πληρώνει. Σαν παροιμία εννοούμε ότι τη ζημιά την παθαίνει το μοναχοπαιδί).

– Τση νύχτας τα καμώματα τα θωρεί η μέρα και γελά.

– Όπου σταθεί παλιό ραβδί, καινούργιο μη μ – προβάλει. (Είναι σημαντικές οι εμπειρίες των ηλικιωμένων).

– Καλλιὰ πουλί – ν εις το κλαδί παρά πουλί – ν εις το κλουβί. (Καλύτερα φυγόδικος παρά φυλακισμένος).

– Όντεν είν' τα νιάτα, πού 'ν' τα φρόνα; Κι όντεν είν' τα φρόνα πού 'ν' τα νιάτα;

– Τα μάθια φοβούνται τη δουλειά, μα όι τα χέργια.

– Ο γέρος κι αν αντρεύεται, στο ρίζωμα κοντεύεται.

– Σα γεράσει ο δαίμονας, γίνεται καλόγερος. (Πολλές φορές βλέπομε εγκληματίες να γίνονται θρησκόληπτοι, όταν γεράσουν).

– Σα δε μ – πλησιάνει το κακό, δε γ – κόβεται. (Όταν πλησιάνει το κακό εξαντλείται η υπομονή μας και τότε αντιδρούμε και το αντιμετωπίζομε).

– Όπου πολλοί νοικοκυροί, έρημο το καράβι.

– Έχεις με και δε με πονείς, μα να με χάσεις και θα δεις.

– Μη με γελάσεις χωστά, γιατί θα σε γελάσω φανερά. (Την παροιμία αυτή τη λέει η περιουσία).

– Ομπρός παίρνει ο διάολος το νου ν – του κιανιούς κ' ύστερα παίρνει και τη γ – κεφαλή ν – του.

– Ο χυλός στον παραστάτη, η χυλόφτα στο χωράφι κι ο χόντρος ως το μεσημέρι. (Ο χυλός, η χυλόφτα και ο χόντρος ήταν, παλιότερα, φαγητά. Η έννοια της παροιμίας είναι ότι: όταν φάεις χυλό μπορείς να πάεις μέχρι τον παραστάτη, στον τοίχο δηλαδή που κρατά την πόρτα, όταν φάεις χυλόπιτα πάεις μέχρι το χωράφι και όταν φάεις χόντρο δεν πεινάς μέχρι το μεσημέρι).

– Φάε σύκο, πιε νερό, δέξου ρίγο τρομερό.

– Το σαραντάμερο φιλεί τη θάλασσα η Πηλιά κι ο τράος τη σανάδα. (Μας μιλεί για την εποχή που ερωτεύονται τ' αγρίμια. Μια εποχή που οι νύχτες είναι πολύ μεγάλες, αφού η Πούλια προλαβαίνει και βασιλεύει στη θάλασσα). (4)

4. Τα χρόνια βέβαια αυτά δεν υπήρχαν ρολόγια. Δεν άκουγες, λοιπόν, στις 3, στις 5, κ.τ.λ. αλλά λέγαμε: «Όντεν ήτονε στη Μεγάλη ή στη Μικρή Γαύδο», «όντεν ήθελε ο ήλιος δυο οργιές η δυο κονταρόξυλα να βουτήξει στη θάλασσα» κ.τ.λ. Ακόμα λέγαμε «το σταλιστό», όταν τα πρόβατα πήγαιναν στον ίσκιο το καλοκαίρι, τον «ξεσταλιστό», όταν έφευγγαν, «όντεν άφτουνε οι λύχνοι», όταν βράδιαζε κ.τ.λ.

- Το Μάη είν' ο γάϊδαρος, Άγουστος το κριγιάρι κι ο κούκλης ούλο ν - το καιρό κι ο κάτης το Γενάρη. (Η παροιμία αυτή αναφέρεται στην ερωτική εποχή των ζώων).

- Το ούτσι ούτσι τέσσερις, ωζό και αίγα πέντε και το σκυλί και το γατί εξήντα πέντε μέρες. (Εδώ μας λέει πόσο κρατά η κύηση στα ζώα αυτά).

- Η Πέφθη βάνει το γ - καιρό, η Παρασκή το γ - κόβει, μ' α δε ν - το γ - κόψει η Παρασκή, Σαββάτο - ν ως το γιόμα, τη γ - Κυριακή ξημέρωμα δέξου βαρύ χειμώνα.

- Δευτερογούλης κι Αγουστος κ' οι δυο τριανταμιάροι. (Λέγεται για να μην ξεχνούμε ποιοι είναι οι συνεχόμενοι μήνες με τριάντα μία μέρες).

- Πέτρο και δώσε τα κλειδιά ν' ανοίξει Αϊ - Αντώνης κι Άγιος Αντώνης τα 'δωκεν τ' Αγίου Αθανάση. (Για να θυμούμαστε ότι στις 16, 17 και 18 του Γενάρη αυτές τις γιορτές).

- Η Βαρβάρα είναι πρώτη και ο Σάββας ακλουθά και ο Άγιος Νικόλας έρχεται κι αυτός μετά. (Οι τρεις αυτοί άγιοι γιορτάζουν στις 4, 5 και 6 του Δεκέμβρη αντίστοιχα).

- Αρνί και ρίφι τρήμερο, γουρούνι δωδεκάμερο, μουσκάρι σαραντάμερο. (Τόσων ημερών πρέπει να είναι το νεογέννητο ζώο για να τρώγεται. Αν είναι λιγότερο θεωρείται «αβάφτιστο» και δεν πρέπει να φαγωθεί).

- Όντεν έχει ο Μάρτης δυο, έχει η πέρδικα τ' αβγό όντεν έχει Απρίλης τρεις έχει η πέρδικα πουλί.

- Η πέρδικα ξέρει να μετρά μέχρι το τρία. (Όταν βρίσκαμε τη φωλιά της παίρναμε όσα αβγά ήταν πάνω από τρία κι' αυτή συνέχιζε να γεννά και μεις συνεχίζαμε να της παίρνομε αβγά. Τ' ο,τι ξέρει να μετρά μέχρι το τρία το συμπεραίνομε και απ' το κακάρισμά της: «Ένα, δυο μου και πότοκό(5) μου» ήταν σαν να λέει).

- Ο ύπνος θρέφει το παιδί κι ο ήλιος το μουσκάρι κι ο πάσπαλος το γάϊδαρο και τα πηλά το χοίρο.

- Στσ' 29 μου πάσκαζε κι όντε θέλεις αποκρίγιωνε. (Πολλοί δεν ξέρουν ότι υπάρχει σαρακοστή του θέρους. Πάσχα έχει στις 29 του Ιούνη, γιορτή Πέτρου και Παύλου και Απόκριες των Αγίων Πάντων που είναι κινητή γιορτή).

5. Πότοκο λέμε το αβγό που θέλει και η κότα στη φωλιά της, για να συνεχίζει να γεννά εκεί.

- Για τ' Αϊ - Γιαννιού τη χάρη, μούδε λάδι μούδε ψάρι. (6) (Η παροιμία αυτή μας υπενθυμίζει στη σοβαρότητα της ημέρας σε ό, τι αφορά τη νηστεία).

- Από Μαρτίου ως Σεπτεμβριού ίσια ν - το μερονύχτι.

- Το ούτσι - ούτσι στο σακί τα ζάλα ν - του μετρά τα. (Όλα τα ζώα δένονται εύκολα, όχι όμως και το γουρούνι, γνωστό και ως ούτσι - ούτσι. Εξάλλου είναι δύσκολο να το τραβάς δεμένο. Γι' αυτό, όταν ήταν μικρό, το έβαζαν σ' ένα σακί και το φόρτωναν στο γαίδαρο, όταν ήθελαν να πάνε κάπου. Όταν, όμως, δεν ήταν πολύ μακριά, ξαναγύριζε στο πρώτο του αφεντικό, παρ' όλο που ήταν στο σακί, γιατί έχει τρομερή ικανότητα για να προσανατολιζεται).

- Όντεν είναι τω Βαγιώ, είν' η μέρα τω ψαριών και την άλλη γ - Κυριακή καλιτσούνι στο σκαμνί.

Δε μισεύ(ω) απού τη γ - Κρήτη κι ας με λένε και κροπίτη. (Οι σπουργίτες αγαπούν πολύ τη γενέτειρά τους και δε μισεύουν ποτέ. Το χειμώνα, που υποφέρουν, ψάχνουν στις κοπριές για κανένα σκουλήκι, γι' αυτό τους έχουν κολλήσει το παρατσούκλι «κροπίτες»).

- Οι πολλοί θέλου μ - πολλά κι ο ένας από ούλα.

- Όποιος νογά καλά, κακά πιστεύει. (Οι αφελείς πιστεύουν εύκολα, μα ο έξυπνος που νογά, έχει επιφυλάξεις σε ό,τι ακούει).

- Η κοπελιά μέχρι να γενεί είκοσ(ι) πέντε ρωτά αν είναι όμορφος ο γαμπρός. Άμα είναι είκοσ(ι) πέντε ως τριάντα ρωτά αν έχει ψωμί να τρώει. Άμα είναι από τριάντα δε ρωτά πράμα, παρά λέει: «φέρετέ τον - ε». (Εδώ φαίνονται κατά σειρά: ο νεανικός τρόπος σκέψης της κοπέλας, ο ώριμος τρόπος και ο φόβος να μη χάσει το τρένο).

- Ο μπροστινός γαίδουρακι, το δρόμο που παίρνει το πρώτο ακολουθούν και τα επόμενα. Η παροιμία λέγεται μεταφορικά, όταν σε μια παρέα όλοι ακολουθούν το παράδειγμα ενός).

- Απ' ασκοντάψει το πρωί, πάντα 'ν' ασκονταμένος. (Μεταφορικά λέμε σκοντάματα τα δυστυχήματα. Η παροιμία εννοεί ότι όποιος από

6. Στις 29 Αυγούστου γιορτάζουμε την αποκεφάλιση του Ιωάννη του Προδρόμου. Η γιορτή αυτή θεωρείται ειδική μέρα για τη θεραπεία της ελονοσίας, γι' αυτό και λέμε: «Τ' Αϊ - Γιαννιού του Ριγολόγου». Πολλοί που τους έπιανε ρίγος, τάσσονταν στον Άγιο και όταν γίνονταν καλά δεν έτρωγαν, στη χάρη του, για όλη τους τη ζωή, «ό,τι πατεί του βουγιού τ' ανύχι», δηλαδή, καθόλου δημητριακά αλλά ούτε πασχαλινό φαγητό. Έτρωγαν μόνο φρούτα. Ο Αϊ Γιάννης ο Ριγολόγος, κατά την παράδοση, γειταίνει το ρίγο, αλλά και στέλνει το ρίγο, σ' όποιον δε νηστεύει τη μέρα της γιορτής του.

μικρός αντιμετωπίζει δυστυχήματα, δε νιώθει ποτέ καλή ζωή).

— Άντρας καταβαρμένος, σπαθί ακονισμένο. (Αυτός που τον έχουν διαβάλει, του έχουν πει δηλαδή λόγια για να κάνει κακό, μοιάζει με ακονισμένο σπαθί).

— Ετράβηξε βάσανα αφού δε ν – τα κάμανε οι Γιοβραίοι του Χριστού. (Λέγεται, όταν θέλομε να πούμε ότι κάποιος τυρανίστηκε πολύ).

— Σκεπάζει ο ουρανός τη γη, σκεπάζει η μάνα το παιδί. (Η καρδιά της μάνας είναι αστείρευτη πηγή αγάπης και ουγγνώνης για τα παιδιά της).

— Κακό μαρουβά(7) κάνουνε οι κοπελιές).

— Αφού να μη δει τα γέρα εις το σπίτι του πατέρα. (Λέγεται χαριτολογώντας).

— Μόνο ο σταυρός λείπει από τ' αχείλια ν – του. (Όπως ετοιμάζαν το νεκρό και τον έβαζαν στο καδελέτο, του έβαζαν στα χείλη ένα κέρινο σταυρό και του έκλειναν το στόμα. Η φράση θέλει να μας πει ότι ένας άνθρωπος είναι σε τόσο κακή κατάσταση, που έφτασε η ώρα να του βάλουν αυτό το σταυρό).

— Καταπιωμένη έει τη γλώσσα ν – του. (Τη λέμε, όταν κάποιος είναι απελπισμένος για μια σημαντική του υπόθεση και δεν υπάρχουν ελπίδες να την κερδίσει).

— Σελάτο βούι αγόραζε και γάιδαρο καμπούρη

γυναίκα λιγνοκάμωτη και χοίρο μακρομούρη

— Το βούι α(ν) δεν αλώνευε. Γυναίκα α(ν) δεν εγένε

Κόρη που δεν εθέριζε ποτέ τζη δεν εγέρα.

— Όπου πολύ αγαπάς μη μ – πολυπχαίνεις, α μ – πολυπχαίνεις μη μ – πολυομηλείς,

α μ – πολυομηλείς να μετράς τα λόγια σου, για να συνεχίσεις να πολυαγαπάς.

— Ο κασίδης (φαλακρός) ώστε να λουστει είναι και χτενισμένος

— Γη μικρός – μικρός παντρέψου, γη μικρός καλογερέψου.

7. Ο μαρουβάς είναι το παλιό κρασί. Οι κοπελιές δεν είναι συμφέρον να παλιώνουν στο πατρικό σπίτι. Κι αυτό γιατί ή κάποιο ελάττωμα ίσως ν' αποκτήσουν ή κουβέντες να βγάλουν γι' αυτές. Εξάλλου τα χρόνια «τσουρούνε γρήγορα» και υπάρχει ο κίνδυνος να μείνουν γεροντοκόρες.

Τα κάλαντα και άλλα θρησκευτικά τραγούδια(1)

Τα γέννα(2)

ΚΑΛΗΝ ημέραν άρχοντες, αν είναι ο ορισμός σας
Χριστού την Θεϊαν γέννησιν να πω στ' αρχοντικό σας.
Χριστός γεννάται σήμερον εν Βηθλεέμ τη πόλει
Οι ουρανοί αγάλλονται, χαίρει η κτίσις όλη
Εν τω σπηλαίω τίκτεται, εν φάτιη των αλόγων,
Ο Βασιλεύς των ουρανών και ποιητής των όλων.
Πλήθος αγγέλων ψάλλουσι το «δόξα εν υψίστοις»
Και τούτο άξιον εστί η των ποιμένων πίστις.
Εκ της Περσίας έρχονται τρεις μάγοι με τα δώρα,
΄Αστρον λαμπρόν τους οδηγεί χωρίς να λείψη ώρα.
Φθάσαντες εις Ιερουσαλήμ με πόθον ερωτώσι
Πού εγεννήθη ο Χριστός να παν' να τον ευρώσι.
Διά Χριστόν ως ήκουσεν ο βασιλεύς Ηρώδης,
Αμέσως εταράχτηκε κ' έγινε θηριώδης,
΄Οτι πολλά φοβήθηκε διά την βασιλείαν
Μη του την πάρη ο Χριστός και χάση την αξίαν.
Κράζει του μάγους κι' ερωτά πού ο Χριστός γεννάται
Εις Βηθλεέμ ηξέυρομεν ως η Γραφή διηγάται.
Τους ειπε να υπάγωσι και όπου τον ευρώσι,
Να τότε προσκυνήσωσι, να παν να του επώσι,
΄Οπως υπάγη και αυτός για να τον προσκυνήση
Με δόλον ο μισόθεος για να τον αφανίση.
Βγαίνουν οι μάγοι, τρέχουσι και τον αστέρα βλέπουν
Φως θεϊκόν κατέβαινε και με χαράν προστρέχουν,
Εν τω σπηλαίω έρχονται βρίσκουν την Θεοτόκον
Κι' εβάστα στις αγκάλας της τον αγιό της Τόκον
Γονατιστοί τον προσκυνούν και δώρα του χαρίζουν
Σμύρναν, χρυσόν και λίβανον· Θεόν τον ευφημίζουν.
Την σμύρναν μεν ως άνθρωπον, χρυσόν ως βασιλέα
Τον λίβανον δε ως Θεόν σ' όλην την ατμοσφαίρα.
Αφού τον επροσκύνησαν ευθύς πάλι μισεύουν
Και τον Ηρώδη μελετούν να πάγουν για να εύρουν.
Πλην άγγελος εξ ουρανού βγαίνει τους εμποδίζει,
Άλλην οδόν να πορευθούν αυτός τους διορίζει.

Και πάλιν άλλος άγγελος τον Ιωσήφ προστάζει,
Εις Αίγυπτον να πορευθή κι' εκεί να ηουαάζη
Να πάρη και την Μαριάμ ομού με τον υιόν της,
Ότι ο Ηρώδης τον ζητεί τον τόκον τον δικόν της.
Μη βλέπων δε ο βασιλεύς του μάγους να γυρίσουν,
Εις Βηθλεέμ επρόσταξε παιδι να μην αφήσουν,
Όσα παιδιά εύρωσι δύο χρονών και κάτω
Όλα να τα περάσωσιν ευθύς απ' τα σπαθιά τω.
Χιλιάδες δεκατέσσαρες σφάζουν εις μίαν ημέρα,
Θρήνον, κλαυθμόν και οδυρμόν ειχε κάθε μητέρα.
Και εκπληρώθη το ρηθέν προφήτου Ησαίου
Μετά των άλλων προφητών και του Ιερεμίου:
«Φωνή ηκούσθη εν Ραμά, Ραχήλ τα τέκνα κλαίει,
Παραμυθεί ουκ ήθελεν ότι αυτά ουκ έχει».
Ιδού όπου σας είπωμεν όλην την υμνωδιαν,
Του Ιησού μας του Χριστού γέννησιν την αγίαν.
Και σας καλονυκτιζομεν, πέσετε κοιμηθήτε
Ολίγον ύπνον πάρετε και ευθύς να σηκωθήτε
Και βάλετε τα ρούχα σας, εύμορφα ενδυθήτε,
Στην εκκλησίαν τρέξατε με προθυμίαν μπήτε.
Ν' ακούσετε την προσευχήν, όλην την υμνωδιαν
Και με πολλήν ευλάβεια την Θεϊαν Λειτουργίαν,
Κι' ευθύς άμα γυρίσετε εις το αρχοντικόν σας,
Ευθύς τραπέζι στρώσετε βάλτε το φαγητόν σας,
Και το σταυρό σας κάμετε, γευθήτε κι' ευφρανθήτε,
Δότε και κανενός φτωχού, όστις το υστερείται.
Δότε και μας τον κόπον μας ό,τι είναι ο ορισμός σας
Και ο Χριστός μας πάντοτε να είναι βοηθός σας,
Χρόνους πολλούς να χαιρεσθε πάντα ευτυχιομένοι.
Και εις έτη πολλά.

1. Στις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας λέγαμε τα κάλαντα, όπως και τ' άλλα θρησκευτικά - λατρευτικά τραγούδια, πολλά παιδιά μαζί και όχι δύο τρία, όπως σήμερα. Εκτός από τα κάλαντα των Χριστουγέννων (τα γέννα), της Πρωτοχρονιάς και των Φώτων, λέγαμε ένα είδος κάλαντα του Λαζάρου και τα πάθη του Χριστού τη Μεγάλη Παρασκευή, ενώ το Πάσχα παίζαμε το σημαντήρι.

2. Τα κάλαντα των Χριστουγέννων, που τα παραθέτομε ολόκληρα, είναι τα ίδια όπως και σήμερα.

Τα κάλαντα της Πρωτοχρονιάς(1)

Αρχιμενιά κι αρχιχρονιά κι αρχή του Γεναρίου
κι αρχή που βγήκεν ο Χριστός στη γη να προπατήξει.
Κ' εβγήκε γ – κ' εδιαλάλησεν ούλους τσοι ζευγολάτες.
Κι ο πρώτος που τ' απάντηξεν ήτον Άγιος Βασίλης.
– Άγιε-Βασίλη, δέσποτα, καλό ζευγάριν έχεις;
καλό το λέγει αφέντη μου καλό κ' ευλογημένο
γιατί το βλόησ' ο Χριστός με το δεξιό ν – του χέρι,
με το δεξιό με το ζερβό με το στεφανοχέρι.
Πιάσε, βαγίτσα, το κερι και πιάσε το δεφτέρι
και πιάσε και λογάριασε ίντα θα μας – ε φέρεις;
απάκι γ' – ή λουκάνικο γ' – ή από πλευράς κομμάτι
γ' – ή απού τη μαύρη ν – όρθα σας κιανένα αβγουλάκι.
Κι αν το 'καμε γ' – κ' η γαλανή ας είν' και ζευγαράκι.
Γ' – ή απ' το γέρο μ – πίθαρο κιαιμιά σταλιά λαδάκι
γ' – ή απ' το βαρελάκι σας κιαιμιά σταλιά κρασάκι.
Αν είναι με το θέλημα, χρυσή μου περιστέρα,
ανοίξετε τη μ – πόρτα σας να πούμε καλησπέρα.
Επά που καλαντίσαμε πέτρα να μη ραΐσει
κι ο νοικοκύρης κ' η κυρά χρόνια πολλά να ζήσει.
Να ζήσου χρόνια εκατό και να τ' αντιπεράσει
κι' απάνω ες τα εκατό ν' ασπρίσει να γεράσει. (2)

1. Τα κάλαντα αυτά τα λέγαμε μέχρι το 1935.

2. Οι τέσσαρις τελευταία στίχοι, είναι ευχαριστήριοι και λέγονταν, όταν φεύγαμε.

Άλλα κάλαντα της Πρωτοχρονιάς(1)

Ταχυά – ταχυά 'ν' αρχιμενιά ταχυά ν' αρχή του χρόνου
ταχυά εβγήκεν ο Χριστός στη γη να προπατήξει
κ' εβγήκεν γ – κ' εδιαλάλησεν ούλους τσοι ζευγολάτες
κι ο πρώτος που τ' απάντηξεν ήτον Άγιο – Βασίλης.
– Άγιε Βασίλη, δέσποτα, καλό ζευγάριον έχεις;
– Καλό το λέω, αφέντη μου, καλό γ – και βλοημένο

1. Τα κάλαντα αυτά λέγονταν παλιότερα, δηλαδή πριν από το 1900. Μου τα είπε ο Ανδρέας Τσιναράκης.

γιατί το βλόησ'ο Χριστός με το δεξιόν – του χέρι,
με το δεξιό, με το ζερβό με το στεφανοχέρι.
– Να σε ρωτήξω, δέσποτα, πόσα μουζούρια σπέρνεις;
– Μετά χαράς, αφέντη μου, να σου το μολοήσω.
Σπέρνω κριθάρι δώδεκα και στάρι δεκαπέντε,
ψαρές και ρόβι δεκοχτώ κι από νωρίς στο στάβλο.
Μ' αλήθεια κάτω στο γιαλό, κάτω στο περιγιαλί,
μουζούρια στάρι – ν έσπειρα μ' ένα πλατέ πινάκι.
Κ' εκείά τ' ανεριαστήκανε λαγούδια και περδίκια.
Στένω πλακιά, στένω βροχιά να πιάσω τα περδίκια:
μούδε λαγούδια έπιασα, μούδε και τα περδίκια,
μα 'θέρισα κι αλώνεψα χίλια οχτώ μουζούρια,
με τ' αποσκυβαλίδια μου σα χίλια πεντακόσια.
Μ' εκείά 'που 'στάθην ο Χριστός χρυσό δεντρί – εβγήκεν
κ' είν' η κορφή του ολόχρυση κ' οι ρίζες του ασημένιες
και στα κλαδάκια του δεντρού πέρδικες κακαρίζου.
Κακάριζε, κακάριζε, πέρδικα κορωνάτη,
κ' εγώ θα χτίσω εκκλησιά με δεκοχτώ καμάρες.
Κάθε καμάρα και κερί και κάθε δυο λαμπάδα
και κάθε τρεις και τέσσερις, ώρια πανώρια βρύση.
Κι όσοι διαβάτες κι α διαβού, περάτες κι α μ-περάσου,
να πίνουνε κρυγιό νερό το γ – Κύριο να δοξάζου.
Οσ' άστρα έχει ουρανός και φύλλα το σπαρμένο
τόσα ψιλά ποκάμισα να καταλύσ' αφέντης.
Θωρείς εκείνη τη γ – κορφή τη μ – πέρα τη μ – παρέκει;
Εκείά κοιμάτ' αφέντη μας, εκείά το μ – πήρ' ο ύπνος.
Και ποιος θα μπει και ποιος θα βγει για να τονε ξυπνήσει.
Βάλε πανέρια κάστανα, πανέρια με καρύδια
κ' εγώ θα μπω κ' εγώ θα βγω για να τον – ε ξυπνήσω.
Ξύπνησ', αφέντη, ξύπνησε να φάμε και να πιούμε.
Να φάμ' από λαγού μερί κι απ' αγριμιού τη μέση.
Κερά μαρμαροτράχηλη και φεγγαρομαγούλα
και κρυσταλλένια του Μαγιού και πάχνη χιονισμένη
απού τον έχεις τον υγιό το μοσκοκανακάρη
λούγεις τον και χτενίζεις τον
και στο σκολειό το μ – πέμπεις.
'Άψε, βαγίτσα, το κερί,
άψε και το λυχνάρι
και πιάσε και λογάρισε ίντα θα μας – ε δώσεις;
απάκι γ' – ή λουκάνικο γ' – ή από μερί κομμάτι

Υ' - ή απού τη μαύρην όρθα σας κιανένα αβγουλάκι
Υ' - ή απού το κασελάκι σας κιανένα τσικινάκι
Υ' - ή απ' το γέρο πίθαρο κιαιμά σταλέ κρασάκι.
Αν είναι με το θέλημα, χρυσή μου περιστέρα,
ανοίξετε τη μ - πόρτα σας να πούμε καλησπέρα.

Τα Φώτα(1)

Ήρθανε τα Φώτα κ' οι φωτισμοί
κ' οι καλές οι μέρες κ' οι γι - αγιασμοί.
Ήρθε γ - κ' η κερά μας η Μαγδαληνή,
σπάγγαλον εβάστα γ - και βαγί κερι,
ήρθε να βαφτίσει του Θεού παιδί
να βαφτιστούν ν - τα βαφτιστά, να μυρωθούν ν - τα μύρα.
Κάτω στα Γεροσόλυμα, εις του Χριστού το ν - τάφο,
εκεί δεντρί δεν ήτονε, δεντρί - ν εφανερώθη.
Στη μέση κάθητ' ο Χριστός, στην άκρ' η Παναγία
και στ' αποκλωναράκια ν - του άγγελοι κι αρχαγγέλοι.
Εκεία 'πού πάει ο δίκαιος, είναι καλά στρωμένα,
άθη και τριαντάφυλλα είναι ξεφουντωμένα,
μα 'κεια που πα' αμαρτωλός όφηδες και λιακόνια.
Σα ν - τ άκουσεν αμαρτωλός έδερνε ν - το κορμί ν - του,
με πέτρες και με σίντερα, ώστε να βγει (η) ψυχή του.
Η Παναγία Δέσποινα, αυτή το μ - παρηγόρα:
- Μη δέρνεσαι, αμαρτωλέ, μη δέρνεις το κορμί σου,
μα 'γώ 'χω γιο εσπλαχνικό να σώσει τη ψυχή σου.

1. Τα Φώτα λέγονταν, όπως και σήμερα.

Του Λαζάρου

Εις την πόλη Βηθανία κλαίει Μάρθα και Μαρία,
Λάζαρο τον αδερφό τους το γλυκό τον γκαρδιακό τους.
Τρεις ημέρες τον 'θρηνούσαν και τον εμοιρολογούσαν.
Την ημέρα την Τετάρτη, κίνησ' ο Χριστός για να 'ρθει.
Βγαίνει Μάρθα και Μαρία όξ' απού τη Βηθανία.
- Αν ήταν εδώ ο Χριστός μας, δε θα πόθαιν' αδερφός μας.
μα και τώρα 'γώ πιστεύω και πολύ καλά το ξέρω

Λέει: – Πίστευε, Μαρία, παινόμε εις τα μνημεία.
Τότε ο Χριστός δακρύζει και τον Άδη φοβερίζει:
– Άδη, Τάρταρα και Χάρο, Λάζαρο ἴρθα να σας πάρω.
Εβγα ἔξω, Λάζαρέ μου, φίλε και αγαπητέ μου!
Παρευθύς από τον Άδη σαν εξάισιο σημάδι,
Λάζαρος απολυτρώθη, αναστήθη και σηκώθη
ζωντανός, σαβανωμένος και με το κερὶ ζωσμένος.
Τότε Μάρθα και Μαρία μα και ὅλ' η Βηθανία,
μαθητές και Αποστόλοι, τότες ευρεθήκαν ὅλοι.
«Δόξα τῷ Θεῷ» φωνάζουν και το Λάζαρο ἔξατάζουν:
– Πες μας, Λάζαρε, τι εἶδες εις τον Άδη οπού πήγες;
– Εἶδα φόβους, εἶδα τρόμους, εἶδα βάσανα και πόνους.
Φέρετε νερό λιγάκι να ξεπλύνω το φαρμάκι
της καρδιάς και των χειλέων και μη με ρωτάτε πλέον.

Τα Πάθη του Χριστοῦ

Σήμερο μαῦρος ουρανός, σήμερο μαῦρη μέρα,
σήμερον εσταυρώσανε το μ – Πάντῳ βασιλέα.
Σήμερο δώκανε βουλή οι ἄνομοι Εβραῖοι,
οι ἄνομοι και τα σκυλιά κ' οι τρισκαταραμένοι,
για να σταυρώσου το Χριστό το μ – πάνῳ βασιλέα.
Κι ο Κύριος εθέλησε να μπει σε περιβόλι,
να λάβει δείπνο μυστικό και να τον λάβουν ὅλοι.
Η Παναγιά ως τ' ἄκουσε, κάθεται μοναχή της,
την προσευχή της ἔκανε για το μονογενή της.
Φωνή της ἦρθ' εἰς ουρανοῦ κι απ' αρχαγγέλου στόμα:
– Φτάνουν, κερά μου, οι προσευχές, φτάνουνε κ' οι μετάνοιες
και τον υγιό σου πιάσανε και στου χαρκιά τον πάνε.
Σαν κλέφτη τον ἐπιάσανε και σαν φονιά τον πάνε
και στου Πιλάτο τις αὐλές ἐκεῖ τον τυραννάνε.
Η Παναγιά ως τ' ἄκουσε ἔπεσε λιγωμένη.
Τρία σταμνιά της ρίξανε, τρία κανάτια μόσκο.
Κι ἀπῆς το νου της ἔφερε κι ἀπῆς το λογισμό της,
εστάθην ανατολικά κ' ἔκανε το σταυρό της.
Ζητά μαχαίρι να σφαχτεῖ, ζητά γερεμένο να δώσει,
ζητά και θάνατο κακό να κατοθανατώσει.
– Μάνα, μην κάνεις πρόδειγμα να κάνουν οι μανάδες,
να κάνουν πλούσιες και φτωχές κι οὐλές οι πικραμένες!
Και πάρε το στρατί – στρατί, πήγαινε στο κελί σου

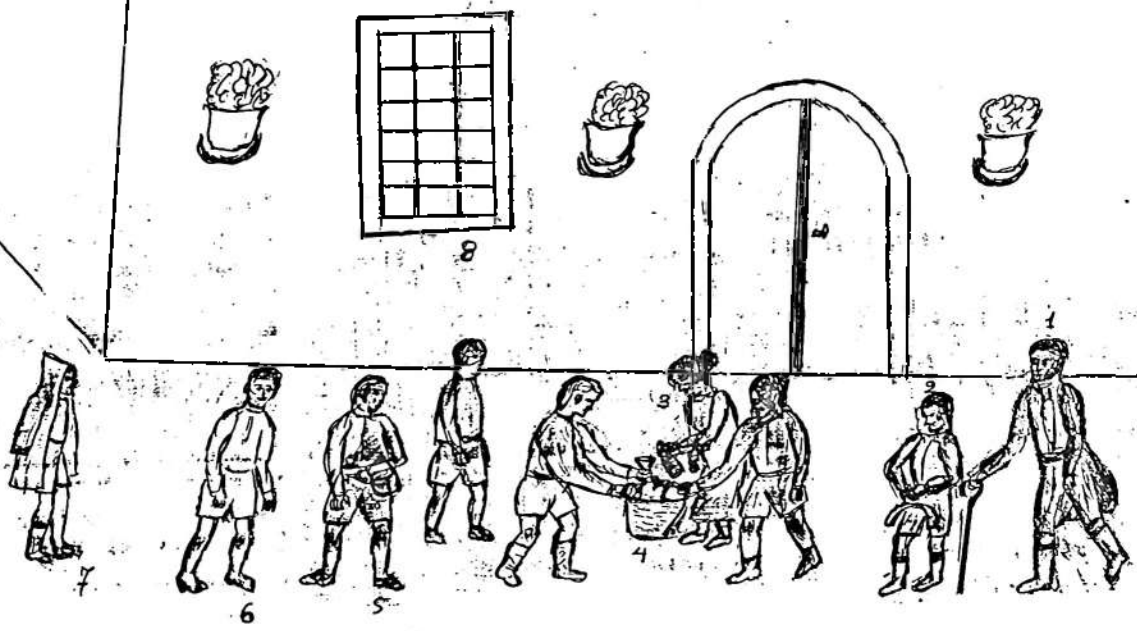
και βάψε το τσεμπέρι σου και κόψε το μαλλί σου.
Βάλε νερό στο μαστραπά κι αφράτο παξιμαδί.
Κάλεσε τις γειτόνισσες να σε παρηγορήσουν.
Κάλεσε τα μικρά παιδιά να φά' να μακαρίσουν.
Βάλε κι εσύ στο στόμα σου κι αμιά μπουκιά ν' αντέξεις
τα βάσανα και τους καημούς απού' χεις να παλέψεις.
Την ώρα 'κείν' επέρναγε και η Αγία Ελένη.
– Ποιος είδε γιο εις το σταυρό και μάνα στο τραπέζι;
– Ανάργι κι αλειτρούητη να'σαι κερά Ελένη,
γιατί την παραπόνεσες τη μάνα την καημένη.(1)

1. Οι στίχοι, που αναφέρονται στην Αγία Ελένη, δεν ανταποκρίνονται, βέβαια, στην ιστορική αλήθεια, αφού είναι γνωστό ότι η Αγία Ελένη έζησε τρεις αιώνες μετά την Παναγία. Πάντως στους στίχους αυτούς επικαλούνταν οι γυναίκες, ειδικά για να παρηγορήσουν τις πονεμένες μάνες: «Και η Παναγία, έλεγαν, είχε στο σταυρό το γιος τ'η κι όμως έκασε γ-κ'έφασε. κ' είδες η Αγία Ελένη απού την αναγέλαξεν, δεν λειτουργάται και μόνο για το χατίρι του γιου τ'η γροικάται τ' όνομα τ'η στην εκκλησία».

Το σημαντήρι της Λαμπρής(1)

1. Ένας γέρος περιεργάζεται τα παιδιά. 2. Ένα παιδί κρατά με το ένα του χέρι το σημαντικό και με το άλλο του μίαν πέτρα και το χτυπά. 3. Η νοικοκυρά τους βάζει λάδι με το μπουκάλι. 4. Το ασκί το έβαζαν σ' ένα κοφίνι, γιατί δε θολευόταν διαφορετικά, και το κρατούσαν δυο παιδιά. Μαζί τους τα παιδιά είχαν και την πύργια (μεγάλο χωνί). 5. Ένα παιδί κρατούσε καλάθι για τ' αβγά και για ό,τι άλλο τύχαινε. 6. Αξίζει να δούμε την υπόδοση των παιδιών. Όταν τα παιδιά δεν ήταν ζυπόλυτα, φορούσαν: άλλα σπιθανάκια, άλλα χαμηλά παπούτσια που κούμπωναν με χαρταλαμάκι και τα έλεγαν πέδιλα, αλλά ένα είδος αρθυλάκια που έβγαιναν λίγο πιο ψηλά από τον αστραγάλο και τα έλεγαν σπιβάλα και άλλα μόνο ένα παπούτσι. 7. Ένα παιδί, ζυπόλυτο από το ένα πόδι, φορεί το ρασουλάκι του.

1. Το Πάσχα δε λέμε, ούτε λέγαμε παλιότερα, κάποιο τραγούδι. Γυρίζαμε, όμως, και παίζαμε το σημαντήρι και μας φιλοδώριζαν, όπως και στα καλόντα. Πρέπει βέβαια να σημειώσουμε ότι ήδη τότε το παίξιμο του σημαντηριού το Πάσχα, είχε αρχίσει ν' ατονεί, και σήμερα είναι τελείως ξεχασμένο. Το σημαντήρι ήταν μία λάμα, πλάτους 10 εκατοστά, πάχους 1 εκατοστό και μήκους περίπου 60 εκατοστά. Ήταν σχεδόν ημικυκλικό και το δέναμε μ' ένα σπαγάκι και το χτυπούσαμε με μια πέτρα. Γενικότερα το σημαντήρι το χρησιμοποιούσαμε αντί για καμπάνα, που καλούσε τους μαθητές στο σχολείο και τους πιστούς στην εκκλησία.

Τα Πάθη του Χριστού (άλλο)

Κάτω στα Γεροσόλυμα εις του Χριστού του τάφο,
όπ' έκατσεν η Παναγιά κι όπ' εμοιρολόγη,
κι όπου 'χυσεν το δάκρυ τζη, χρυσό δεντρί – ν εβγήκε.
Στη μέση κάθεται ο Χριστός στην άκρ' η Παναγία
κ' εις τ' αποκλωναράκια ν – του κάθουντ' οι μαθητές του
και μαρτυρού γ – και λέσιν – ε για του Χριστού τα Πάθη.
Κ' η Παναγία ως τ' άκουσεν έπεσε λιγωμένη.
Γέρνου τζη δυο σταμνές νερό και τρεις συγκλές το μόσκο
και πέντε το ροδόνερο το νου τζη για να φέρει.
Κι απής το νου τζη έφερε κι απής το λογισμό τζη
γυρίζει ανατολικά και κάνει το σταυρό τζη.
– Οσ' ονομάζουν ν – το Χριστό και του Χριστού τη μάνα,
να μ' ακλουθήξουνε κ' εμέ τση πονεμένης μάνας.
Κι άλλος δε τζη ακλουθήξεν, όξω οι τρεις παρθένες:
η Μάρθα κ' η Μαγδαληνή και του Λαζάρου η μάνα.
Και παίρνου ν – το στρατί – στρατί, βγαίνου ν – το μονοπάτι.
Το μονοπάτι τσ' έβγαλε σε νιους ληστή τη μ – πόρτα.
Θωρεί κουτσούς, θωρεί στραβούς, χίλιους μιλιουνιάδες,
μα άλλο δεν εγνώρισε όξω τον Αϊ – Γιάννη.
– Αγιε μου Γιάννη, σύντεκνε και βαφτιστή του γιου μου,
ποιος είν' εμέν' ο γιούκας μου και σέν' ο δάσκαλός σου;
– Θωρείς εκείνο το χλομό το μ – παραπονεμένο,
απού φορεί ποκάμισο στο αίμα βουτημένο;
απού φορεί στη γ – κεφαλή αγκάθινο στεφάνι
κι απού κρατεί στα χέρια ν – του καρφιά να το γ – καρφώξου;
Αυτός εσέν' ο γιούκας σου κ' εμέν' ο δάσκαλός μου!

Αινίγματα

Τι είναι;

Άσκημη μάνα, όμορφα παιδιά, τροζά εγγόνια. (Η κουρμούλα, το σταφύλι και το κρασί).

Ο κούκλης μας ο ατζάτος, ο μακρυποδαράτος όλο πατεί και σέρνει και ψώματα δε λέει. (Το καντάρι).

Τη σκρόφα μας εσφάξαμε, χίλια μεριά την 'κάμαμε, μ' από το 'να της μερί, την εκάμαμε γερή. (Τα σκόρδα).

Ψηλός ψηλός καλόγερος και πίτα η κεφαλή του, από 'να μίλι κι από δύο ακούγεται η φωνή του. (Το τουφέκι).

Μαυρομούτσουνο μουσκάρι κατσοπρίνια χάφτεται. (Ο φούρνος).

Απ' ομπρός μικραίνει κι από πίσω μακραίνει. (Ο δρόμος αλλά και η ζωή).

Το φίδι τρώει τη θάλασσα κι η θάλασσα το φίδι και στην κορφή της θάλασσας καράβι αρμενίζει. (Ο λύχνος, το φυτίλι και η φλόγα).

Έχω ένα βαρελάκι κι έχει δύο λογιά κρασάκι. (Το αυγό).

Μαλλιά στα σκέλια, βυζιά στα χέρια, μύτη ομπρός και μύτη πίσω. (Το πρόβατο και ο αρμεχτής).

Πάνω κουτί, κάτω κουτί και μέσα η κόρη κελαηδεί. (Το αργαλειό και η υφάντρα).

Άσπρος κάμπος, μαύρα φύτρα και μιλεί και συντυχαίνει σαν εκείνο που τα σπέρνει. (Το χαρτί και ο γραφέας).

Κούφιος πλάτανος, βρόντος μεγάλος. (Η καμπάνα).

Τράφο – τράφο πήγαινα κι έβρηκα μian πέρδικα, τα φτερά της έτρωγα, το κορμί της πέταγα. (Τα σταφύλια και η τσαμπούρα).

Δέκα χέρια, δέκα πόδια έχουνε πέντε κεφαλές, τέσσερις αναπνοές. (Ο νεκρός και οι τέσσερις που τον μεταφέρουν).

Από κάτω στο πλακάκι κάθεται 'να πλασματάκι. Χέρια έχει, πόδια έχει, κεφαλή κι ουρά δεν έχει. (Ο κάβουρας).

Η κοπελιά το 'χει, η παντρεμένη το 'χασε, η θάλασσα το 'χει. Ο παπα – Λαυρέντιος το 'χει από 'μπρος και ο παπα – Γαβριήλ από πίσω. (Το γράμμα «λ»).

Ένα τεμπέλικο στοιχειό, κι άλλο ένα εργατικό, απάνω σ' ένα ρούχο, επαλεύανε με βρούχο και γεννούσαν ένα χώμα, χρήσιμο, με

άσπρο χρώμα. (Ο χειρόμυλος, που τον έβαζαν πάνω α' ένα ύφασμα για να μαζεύεται το αλεύρι ή ο χόντρος).

Τα σφυριά σφυροκοπούνε, η μαμούνα παρασέρνει κι η σακούλα περιμένει. (Τα δόντια, η γλώσσα και η κοιλιά).

Μια υπηρέτρια καλή, σκουπίζει και βαταλαλεί, ικανή και μορφωμένη, μόνιμα φυλακισμένη. (Η γλώσσα).

Αγάλι αγάλι πορπατεί και την καλύβα του κρατεί. (Ο σαλίγκαρος).

Εχθροί εμπήκανε στην πόλη, οι πολίτες αιχμαλωτιστήκανε και η πόλη έφυγε από τα παραθύρια. (Τα δίχτυα, η θάλασσα και τα ψάρια).

Χίλιοι μύριοι καλογέροι, σ' ένα ράσο τυλιγμένοι. (Το ρόγδι).

Χίλιοι μύριοι καλογέροι, σ' ένα σχολειό διαβάζουνε. (Η κυψέλη με τις μέλισσες).

Και της μοιάζω και μου μοιάζει, όπου λείπω δε συχνάζει. (Η σκιά μας).

Βασιλιάς δεν είμαι, κορώνα φορώ, ρολόι δεν έχω, τις ώρες μετρώ. (Ο κόκορας).

Τζιμι τζιμι κρέμεται, αν πέσει, δε γιατρεύεται. (Το γυαλί).

Ένα πιάτο λάδι ούλο τον κόσμο πιάνει. (Ο ήλιος).

Βαρύ 'ναι σαν το σίδηρο, γλυκό 'ναι σαν το μέλι, μήτε στα χέρια πιάνεται, μήτε στην τσέπη μπαίνει. (Ο ύπνος).

Η μάνα του 'ναι το νερό, ο ήλιος ο μπαμπάς του, σαν σμίξει με τη μάνα του, ήρθαν τα ύστερά του. (Το αλάτι).

Ένας γέρος με το φέσι, με τον ένα πόδα στέκει. (Ομανίτης).

Χιλιοτρύπητο λαίνοι, μια σταλιά νερό δε χύνει. (Το σφουγγάρι).

Το ξύλο τρώει και θρέφεται, με το νερό ποθαίνει. (Η φωτιά).

Μια βάρκα φορτωμένη σε σπήλιο μέσα μπαίνει. (Το κουτάλι και το στόμα).

Χίλια μύρια πολεόνια, πορτοκάλια και λεμόνια, και στη μέση δύο μεγάλα που νικούνε όλα τ' άλλα. (Ο ήλιος, το φεγγάρι και τ' άστρα).

Δυο καλά στεκούμενα, δυο συμπορπατούμενα, δυο και συνομοιάζουνε, δυο και δεν ταιριάζουνε. (Η γη και ο ουρανός, ο ήλιος και το φεγγάρι, η μέρα και η νύχτα, ο θάνατος και η ζωή).

Λέξεις που συνηθίζονται στα Σφακιά

- αβιζιάρω = παραγγέλω επίμονα
αγαστέρα = η κοιλιά του μικρού αρνιού ή κατοικιού
αγκανάρω = καταναγκάζω, πιέζω, στενοχωρώ
Αγόρι = το χωριό που έχει πολύ υψόμετρο
αδυνατός = δυνατός
αλάι = δόση
αμέντες = προσοχή (δεν έβαλα αμέντες: δε σε πρόσεξα)
αμπώθω = απωθώ, σπρώχνω
αναγουρίζω = αποφεύγω
αναδένω = προσκολλώ
ανάκαρα = αντοχή
αναλιγαδιάζω = αναφέρω πολλά σχετικά πράγματα
ανεριάζομαι = πήρα συνήθεια να συχνάζω κάπου
άνομα = (είναι μια επιεικής βλαστημιά)
αντίτηρα = πέρασα στην άλλη όχθη
απαλλαγιάζομαι = κολλώ πιεστικά για κάτι
απαντέχω = ελπίζω
απατός μου, σου, του = εγώ ο ίδιος, εσύ, αυτός
αποδόματα = καταλήξεις
αποκόλωσα = προχώρησα μέχρι που δε φαίνομαι
αποκοτώ = τολμώ
απολυταρώ = πετώ πέρα
αποσκυλακάω = φέρνομαι σκληρά, κακομεταχειρίζομαι
κάποιον.....
αποτάσσω = έχω
αργός = δοχείο για υγρά από δέρμα αρνιού ή ριφιού
αργαδινή = βραδιά
αργαστήρι = αργαλειός
αργόχειρο = εργαλείο, εργόχειρο
ασβολώνω = καταστρέφω
ασειτέρνω = καταδέχομαι
αφουρκάζομαι = ακούω, εφαρμόζω αυτά που μου λένε

- βαγιστώ = χάνω την υπομονή μου
βαρεμένη = έγκυος
βαταλαλώ = μιλώ ενοχλητικά, διαμαρτύρομαι φλυαρώντας
βερούλια = κομμάτια

βύσσαλο = σπασμένο πιθάρι
βλεπές = αγροφύλακας
βόλακας = μεγάλη πέτρα
βρόχι = παγίδα

γαμαρισμένος = λερωμένος, λερωμένος σαν χαρακτήρας
γαναχτώ = δυσκολεύομαι
γαργερός = όχι καθαρός
γιαέρνω = επιστρέφω
γίβεντα = ντροπές
γιτσικά = οι αιγες που δε βγάζουν γάλα, για κάθε τι γιδίσιο
γέμι = η τροφή των αλόγων
γλακώ = τρέχω
γνωστός = ξυπνητός
γόζιομαι = γογγύζω, διαμαρτύρομαι

διαγουμίζω = ενοχλώ, κάνω τα πάντα άνω κάτω
διάχνω = ενεργώ
δίγαυρες = φροντίδα, σκοτούρα
δικά με = με φτάνει
δικολογιά = συγγενείς
διώχνει μου = κάνω τη σκέψη
δόμοι = προβιά με πολλές δίπλες, που την έβαζαν στα πόδια, αντί
για παπούτσια
δροσιά = τίποτα (δεν έχω δροσιά = δεν έχω τίποτα)

έγγαλα = τα ζώα που βγάζουν γάλα
εγώι μου = αλίμονο μου
έμου = δε φτάνει που... αλλά (έμου μου 'κανες τη ζημιά, έμου φωνά-
ζεις κιόλας)

έχνος = ζώο

ζούμπερα = ζώα
ζυγώνω = διώχνω

θρινάκι = το εργαλείο που λυχνίζουν τον αλωνεμένο καρπό,
θρύβω = θρυμματίζω

καμινάδα = κουζίνα, όχι καπνοδόχος
κασίδης = φαλακρός

καταλύω = διαλύω, καταστρέφω
κετές = κι έπειτα
κισουλιάς = καθόλου
κοσόλος = αριστοκράτης, πρόξενος
κουλούκι = σκυλάκι
κοπανέ = φορά (μια σ - κοπανές = μια φορά)
κουμπάνια = προμήθεια, αποθήκευση
κουρκουνέ = χτύπος

λιγωμάρα = λιποθυμία
λίτιγα = βάσανα
λιακόνι = ερπετό που δηλητηριάζει

μαδάρα = βοσκότοπος
μαϊνέρνω = δεν αντέχω άλλο
μαξούλι = εισόδημα
μανίζω = θυμώνω
μάντακας = παράσιτο των ζώων
μάρωπο = θηλυκό αρνί
μαρτί = οικόσιτο ζώο
μελιγκούνι, μελίντακας = μυρμηγκί
μερωτικός σύντεκνος = ο ίδιος που βάφτισε το παιδί, γιατί συντέκνοι λέγονται και τ' αδέρφια του συντέκνου

μεσκίνης = λεπρός
μονιάρου = μαζεμένα
μπλειό = πλέον
μπάρε μου = τουλάχιστο
μπατάρω = αναγνωρίζω, παραδέχομαι
μπατσιάρωμα = αναλαμβάνω
μπελί 'ναι = είναι φανερό
μπρατάδα = γεμάτο, πλήρες
νάμι = φήμη
νταγιαντώ = αντέχω
νταύκος = φυσικός, βαθύς λάκκος στη γη
ντρακέρνω = αρχίζω
ντουσουντίζω = σκέφτομαι, φιλοσοφώ

ξαθήρι = το καλύτερο
ξαμάρι = τα μέτρα, για παράδειγμα, των παπουτσιών
ξαμώνω = σκοπεύω

Ξαργουτού = επιτηδες
Ξεμιστεύω = προφυλάσσω
Ξεστάχι = βλαστός
Ξετζαμπαδίζω = λεηλατώ
Ξεφάντωση = η τελετή του γάμου
Ξόφλημα = ολοκληρωτική καταστροφή

ὄμπυρος = πύο
ορδινιάζομαι = ετοιμάζομαι
ὄρθα = κότα
ορπίδες = ελπίδες
μια ουλιά = μια γουλιά, μια μικρή ποσότητα

παγουριώ = μαλακώνω
παρακατσεύω = κρυφακούω
παρασύρα = σκούπα
πασπατεύω = ψάχνω, ερευνώ
πατιχιά = πατέ
πατούλια = παρέα, παρτίδα
παχτώνω = νοικιάζω
πλουμί = διακόσμηση
πνιγουριάζω = καταπιέζω, παρενοχλώ
πρικιός - ά - ό = πικρός - ή - ό
πρόσαργο = βράδυ

ριτζατζής = μεσίτης
ρόβι = ψυχανθές κτηνοτροφικό φυτό

σειραγώ = προχωρώ
σκαπουλώ = ξεπερνώ
σόρτε = κατάντια
σουλούσια = περιουσίες
σπολλάιτη σου = εις πολλά έτη σου
σταμαρίζω = υστερούμαι κάτι που το επιθυμώ πολύ
στείρα = τα γιδοπρόβατα που δε βγάζουν γάλα
στερεύω = φυλάω
στημαδόρος = εκτιμητής
σφαχτά = τα πρόβατα
σφεντύλι = ένα βάρος που το βάζουν στο αδράχτι

Βιβλιογραφία

- Αγγελή Ν., Δασκαλογιάννης, 1965
Βάου Σ., Κρήτες Αγωνιστές Ιδρυτές του Αδάμαντος Μήλου, 1972
Ηλίου (εγκυκλοπαίδεια), 1953
Κελαϊδή Π., Ο Θρύλος ενός Άρχοντα στα Σφακιά, 1975
Κελαϊδή Στ., Ένας Γέρω Παπάς, 1960
Κορνάρου Β., Ερωτόκριτος,
Μουρέλλου Ι., Ιστορία της Κρήτης, 1950
Παπαδοπετράκη Γ., Ιστορία των Σφακιών, 1971
Σπανάκη Σ., Μνημεία Κρητικής Ιστορίας, 1ος τομ. 1940, 2ος τομ. 1950, 3ος τόμ. 1953
Ψιλάκη Β., Ιστορία της Κρήτης (τομ. Β και Γ'), 1909.
Στη δουλειά μου βοηθήθηκα επίσης από πολλά δημοσιεύματα εφημερίδων και ιδιαίτερα από τα «Χανιώτικα Νέα» και «Τα Σφακιά».

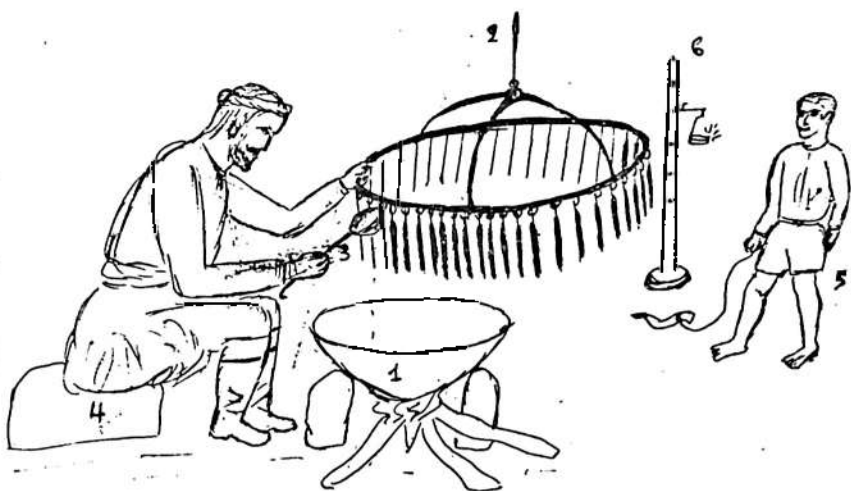
Περιεχόμενα

Τα Σφακιά (ποίημα).....	4
Πρόλογος	5
Εισαγωγή	8
Πρώτο μέρος	
Το προξενιό	19
Τα κουφέτα και ο αρραβώνας	22
Ο γάμος	24
Η γέννηση	31
Τα χαϊδολογήματα	34
Η βάφτιση	36
Ο θάνατος	38
Τα μοιρολόγια	40
Τα μνημόσυνα	43
Τα πανηγύρια	46
Οι μεγάλες γιορτές	48
Οι ρίμες	50
Η ζωοκλοπή	55
Η βεντέτα	57
Οι δεισιδαιμονίες	59
Τα παρατηρήματα	62
Τα όνειρα και τα προμηνύματα θανάτου	69
Οι όρκοι	70
Οι βλαστήμιες, οι ευχές και οι κατάρες	71
Οι γητειές	72
Τα ξόρκια	79
Τα γιατροσόφια και τα βότανα	81
Τα παιδικά παιχνίδια	86
Το σχολείο	87
Η θέση της γυναίκας	89
Τα σφακιανά ονόματα	92
Η σφακιανή προφορά και η σφακιανή διάλεκτος	94
Δεύτερο μέρος	
Το σφακιανό σπίτι	99
Το πρόβλημα του νερού	104
Από το γάιδαρο στο αυτοκίνητο	106
Το τηλέφωνο και το ραδιόφωνο	109

Δύσκολα χρόνια	110
Η ζευγική	112
Οι ελιές και το λάδι	116
Η κτηνοτροφία	121
Τ' αμπέλια	130
Οι μέλισσες	134
Τα καρβουνοκάμινα	136
Το ασβεστοκάμινο	138
Το μετάξι	140
Οι τεχνίτες και οι εργάτες	141
Το εμπόριο	143
Η υφαντική	146
Το ζύμωμα κ.τ.λ.....	146
Η ενδυμασία	147

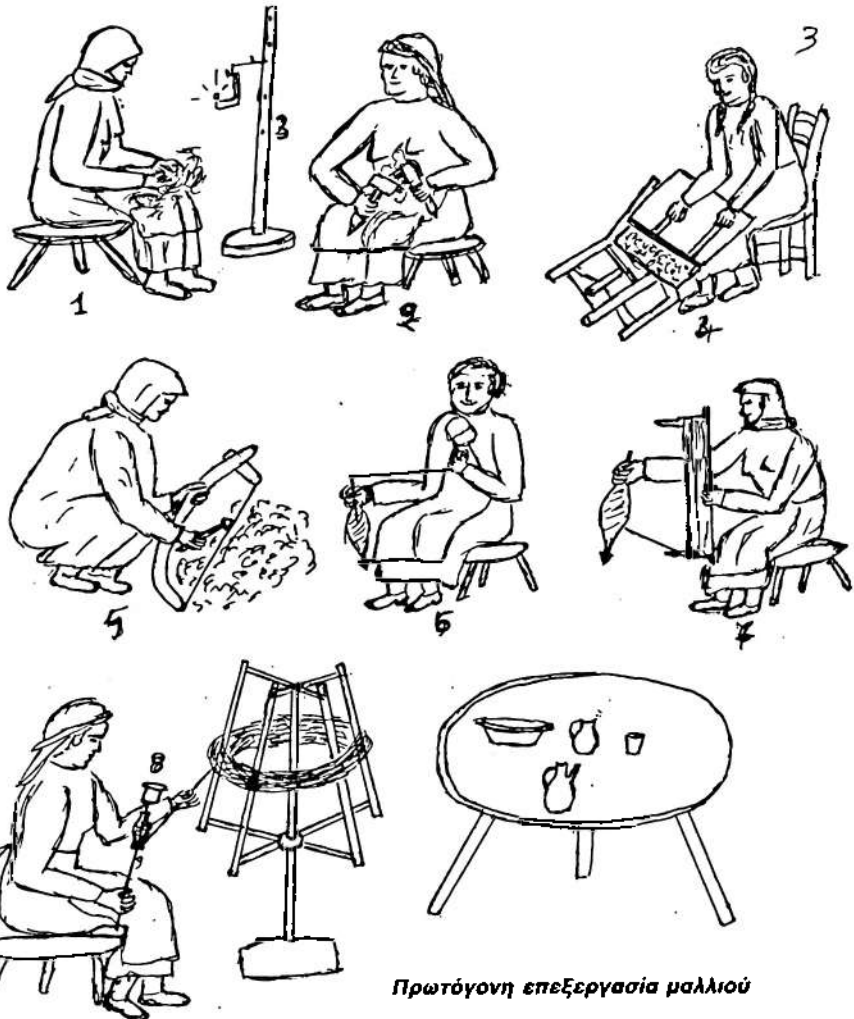
Τρίτο μέρος

Θρύλοι και παραδόσεις	157
Ανέκδοτα	170
Αστείες και άλλες αληθινές ιστορίες	179
Διδακτικοί μύθοι	198
Μαντινάδες	220
Παροιμίες και άλλες παροιμιακές φράσεις	223
Κάλαντα και άλλα θρησκευτικά τραγούδια	244
Αινίγματα	253
Λέξεις που συνηθίζονται στα Σφακιά	255
Βιβλιογραφία	260

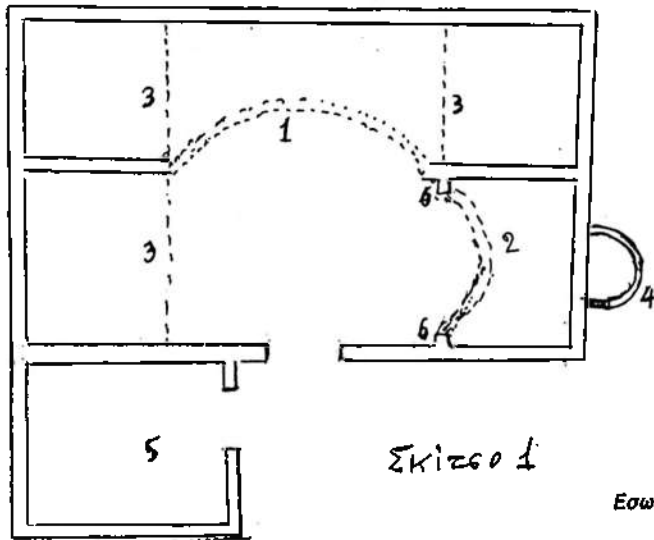
Το κεροποιείο

1. Το κερι το έλιωναν σε μια χύτρα, που είχε σχήμα κώνου για να το μαζεύει η κουτάλα, ακόμα και όταν ήταν λίγο. 2. Από τη στέγη κρεμούσαν ένα σιδερένιο κύκλο, που είχε κρεμασμένες σε γαντζάκια βαμβακερές κλωστές. Όπως γύριζε ο κύκλος η μια του άκρη έπεφτε πάνω από τη χύτρα με το λιωμένο κερι. 3. Με την κουτάλα έβαζαν λιωμένο κερι να τρέξει πάνω στην κάθε κλωστή, μέχρι να γίνει το κάθε κερι στη διάμετρο που ήθελαν. Όπως βλέπομε στο σκίτσο, οι μισές κλωστές έχουν γίνει κεριά. 4. Αυτός που έφτιαχνε το κερι, καθόταν σε μια πέτρα, αφού δε βολευόταν να κάθεται σε καρέκλα ή σε σκαμνί. 5. Ένα ξιπόλητο παιδάκι, σέρνοντας την "κατσόικα" του, (ένα κέρατο κατσίκας δεμένο με σπαγκάκι) παρακολουθεί με προσοχή. 6. Ο λυχνοστάτης ήταν απαραίτητος. Είχε τρύπες κι έβαζαν το λυchno στο ύψος που βόλευε. Οι άνθρωποι εργάζονταν, πολλές φορές, μέχρι και δεκαοχτώ ώρες το εικοσιτετράωρο. "Βουηθά σου η νύχτα κ'η αυγή σα να 'χεις μάνα κι αδερφή".

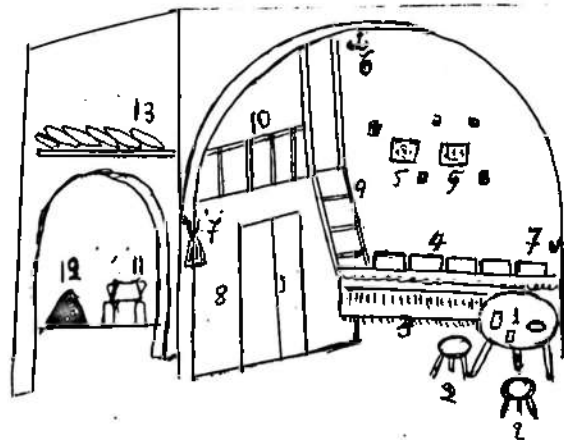

Πρωτόγονη επεξεργασία μαλλιού

1) Ξένει τα μαλλιά με τα χέρια και τα κάνει «τουλούπια». 2) Ξένει τα τουλούπια με τα «χειρόχτενα» και βγάζει τις «αλεκατισιές» που γίνεται το «στιμόνι» και μένουν οι «κόμποι». 3) Ο λυχνοστάτης σε όλες τις δουλειές ήταν εξάρτημα. 4) Τη μια ξάστρα έχει στερεωμένη στα πλευρά της καρέκλας (όπως η κάτω πέτρα του χειρόμυλου). Την άλλη κρατά αυτή. Με τα χιλιάδες αντίθετα δοντάκια τους ξένουνε τους κόμπους που μείνανε από τα χειρόχτενα για να γίνουνε τα φάδια. 5) Το «vnotsari» ξένει τα αρνίσια μαλλιά. 6) Κλώθει. 7) Τυλιγαδίζει. 8) Μασουρίζει. 9) Το εργαλείο αυτό είναι ο «άρδαχτος».

Σκίτσο 1

Σκίτσο 2

Εσωτερικό Σφακιανού σπιτιού

Σκίτσο 1: 1) Η μεγάλη καμάρα 2) Η μικρή καμάρα (της «καμινάδας») 3) Χωρίσματα των «μπουλ-μέδων» 4) Ο φούρνος 5) Το «παράσπιτο» 6) Τα κολονάκια της μικρής καμάρας

Σκίτσο 2: 1) Το τρίποδο στρόγγυλο τραπέζι 2) Τα скаμνάκια 3) Αντί για καναπέδες, συχνά, είχανε πεζούλες, μα πάλι οι γυναίκες έστρωναν ωραία καναπελίκια 4) Μαξελάρες για να ακουμπά όποιος κάθεται εκεί 5) Γεμίζανε τον τοίχο φωτογραφίες (τις βγάζανε όταν είχανε πένθος) 6) Στη μέση της καμάρας υπήρχε πάντα ένα τσιγκέλι 7) Σε κάθε πόδι της καμάρας ένα τσιγκέλι που κρεμούσαν τα σακούλια 8) Ο μπουλμές 9) η σκάλα που βγαίνει στο σοφά 10) Τα παρμακλίκια του σοφά 11) Το σιντεροτούκαλο (χάλκινο) στην παρασιά 12) Ο πόρος του φούρνου 13) Η ψωμοσανίδα

Το αλώνισμα

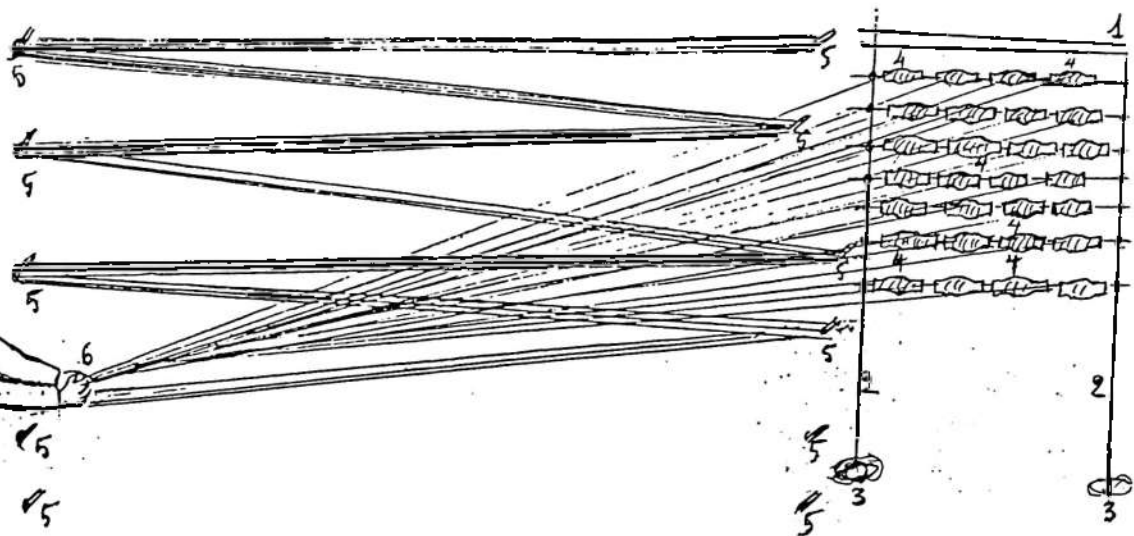
1) Αυτός που λαλεί τα ζώα. Κάνει τη «δούλα» του. Κρατά ένα παλιό δοχείο και είναι έτοιμος όταν θα σηκώσουν την ουρά τους τα ζώα, να το βάλει στην κατάλληλη θέση για να προλάβει τα περιττώματα να μην ανακατευτούν με τα στάχια 2) μουλαρογάιδουρα και βόδια έδεναν μαζί και τα γύριζαν ώσπου, με τα πόδια τους να θρουλίσουνε τα στάχια. (Σε άλλα χωριά είχανε «βολόσειρους» Στο χωριό μου δεν είχανε) 3) Κάπου - κάπου έμπαινε στο αλώνι ένας με το «τριχάλι» και ανακάτευε τα στάχια. 4) Ο άλλος φέρνει στάχια στο αλώνι 5) Η θημωνιά

Ο θερισμός

1) Θερρίζουνε με τα χέρια 2) Θερρίζει με δρεπάνι 3) Τα «πιάσματα» ή χερόβολα 4) Οι «αγκαλές» ή δεμάτια 5) Με τρεις αγκαλές έκαναν γεφυράκι και έβαζαν στον ίσκιο του τα μωρά 6) Τέσσερα δεμάτια έβαζαν στο γάιδαρο και τα έλεγαν «ένα γομάρι»

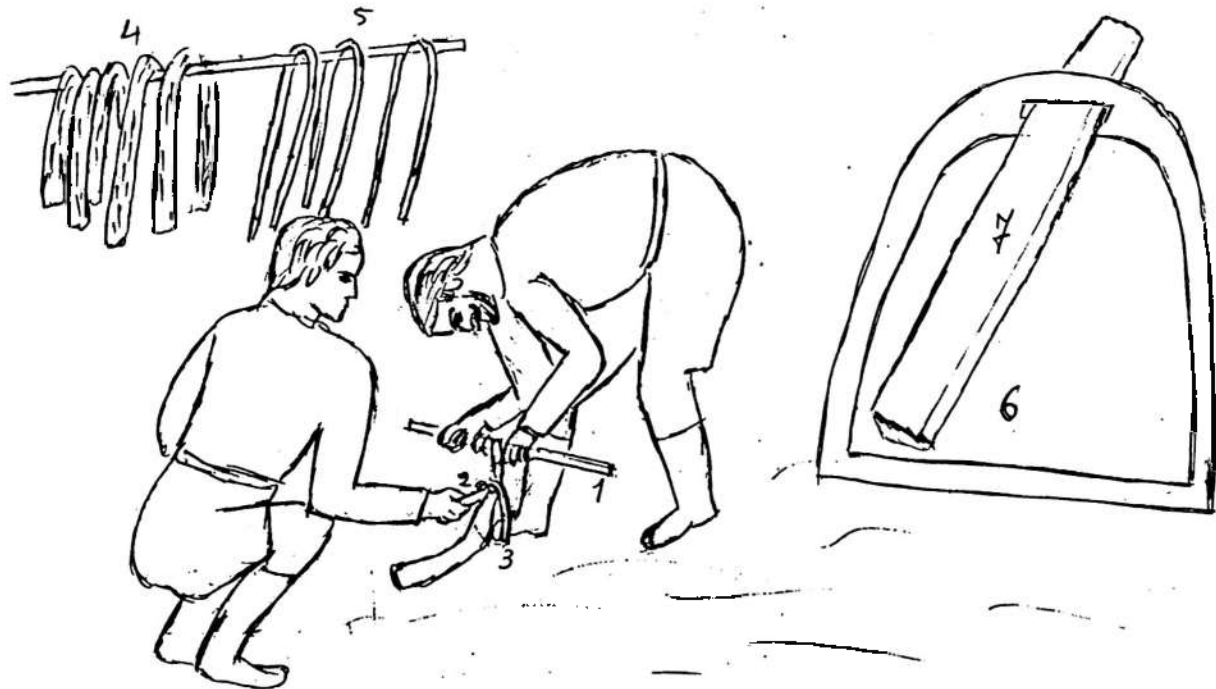

Το «Διάσιμο» του φασιδιού

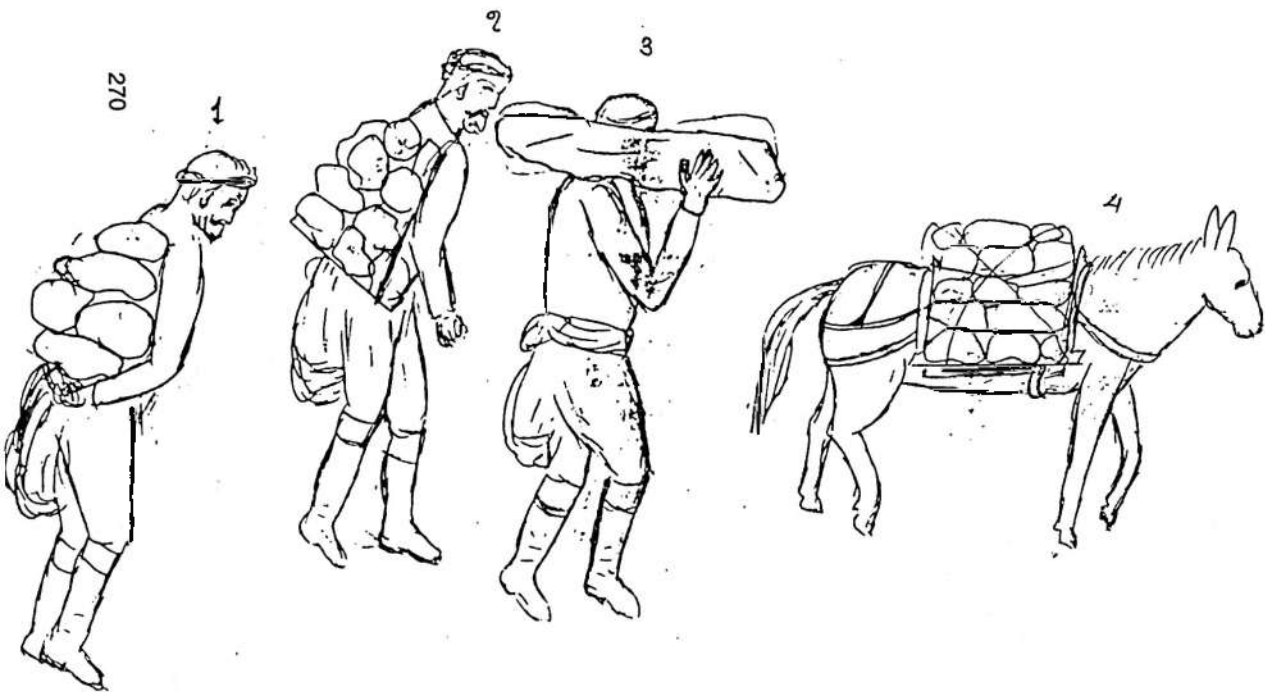
Το νήμα το τύλιζαν σε μασούρια και στο διάσιμο ένωναν όλες τις άκρες μαζί για να μιτοχτενιάσουνε στον αργαλειό. Στο σκίτσο:

1) Στον ίσιο και μεγάλο τοίχο (τέτοιος μόνο εβόλευε) εκάρφωναν ένα ξύλο που έπρεπε να περισσεύει 1,50 μ. 2) Στο ξύλο κρεμούσαν δύο σπάγκους, ένα προς τον τοίχο και ένα προς την άκρη του ξύλου 3) Στο κάτω μέρος των σπάγκων έδεσαν πέτρες για σταθεροποίηση 4) Τα μασούρια με τις κλωστές 5) Στον τοίχο κάρφωναν ξύλινα καρφάλια που τα έλεγαν «τζένια». Μια σειρά στη μια άκρη του τοίχου και μια στην άλλη. 6) Η γυναίκα έδεσε στο ακριανό τζένη τις άκρες των κλωστών, τις έσερνε από τα τζένια της μιας άκρης στα τζένια της άλλης άκρης, μέχρι που τελείωναν οι κλωστές και ήτανε πια έτοιμες για τον αργαλειό

Το λουρί

- 1) Σε ένα ξύλο τύλιγαν τις λουρίδες του δέρματος για να μπορούνε να τραβούνε με δύναμη.
- 2) Το ξύλο που πίεζαν το δέρμα το έλεγαν σκαλιδάκι 3) Σκάλα από σαμάρι αλόγου 4) Άφτιαχτες λουρίδες δέρματος 5) Φτιαγμένο λουρί 6) Η Σκάλα σε μεγάλο μέγεθος 7) Το σκαλιδάκι σε μεγάλο μέγεθος

Μεταφέρουν πέτρες

1) Εκλείδωνε τα χέρια πίσω και του φόρτωναν τις πέτρες 2) Εστερέωνε ένα ταυλάκι πίσω με σκοινιά και του φόρτωναν τις πέτρες. 3) Τις μεγάλες πέτρες με τον ώμο 4) Στο σαμάρι του ζώου εστερέωναν δύο ταυλάκια, ένα από κάθε μεριά και το φόρτωναν και αυτό.

Το Λιχνισμα

1. Το «Λιχνάκι» ή «θρινάκι» (από την τρίαίνα). 2. Η γυναίκα με μια σκούπα διαχωρίζει τα άχυρα που ήταν καθαρά από εκείνα που είχανε μαζί τους και λίγο καρπό. 3. Ένα ξύλο κρατούσε δεμένα 5-6 «αγγελάμους» (αγριοταγή) για να δείχνει την κατεύθυνση του αέρα το έλεγαν «καλόγερο». 4. Δύο σωρούς έκαναν τα αλωνερισμένα στάχια και στον καθένα πήγαινε ένας λυχνιστής. Τα στάχια αλωνεμένα τα έλεγαν «μάλαμα» 5. Άχυρα.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΣΦΑΚΙΩΝ